

MAGYAR **Lettre**

EURÓPAI KULTURÁLIS FOLYÓIRAT – 2013/14 TÉL

INTERNACIONAL

**Renato Baretic • Barna Otilia • Jana Beňová
Alida Bremer • Ondřej Buddeus • Nadežda Čačinović
Branko Čegec • Danijel Dragojević • Slavenka Drakulić
Daša Drndić • Farkas Péter • Zoran Ferić • Háy János
Srećko Horvat • Hushegyi Gábor • Miljenko Jergović
Zuska Kepplová • Pavel Kolmáček • Julijana Matanović
Stano Masar • Mesterhazy Monika • Wiesław Mysliwski
Parti Nagy Lajos • Jurica Pavičić • Robert Perisić
Katja Petrowskaja • Marko Pogačar • Edo Popović
Ljiljana Radonić • Delimir Rešicki • Ivana Sajko
Petra Soukopová • Mile Stojić • Mariusz Surosz
Dejan Štifić • Igor Štikš • Olga Tokarczuk
Filip Topol • Jáchym Topol • Krzysztof Varga
Pavel Vilikovský • David Záborský**

**HÁY JÁNOS
VISEGRÁDI VÁLTOZATOK
HORVÁT HATÁRÁTLÉPÉS**

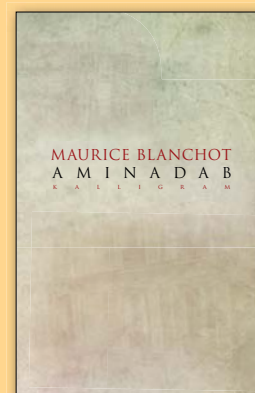
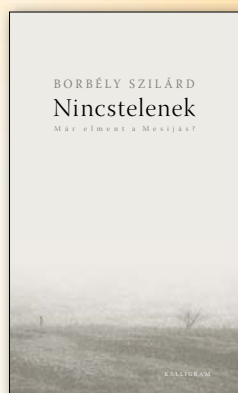
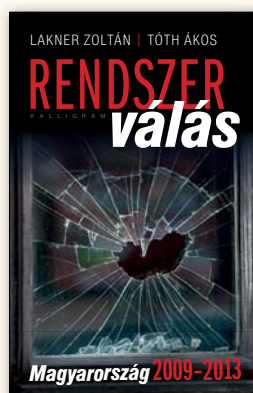

FOCUS ON CENTRAL EUROPE

READ THE BEST OF ANALYSIS, OPINION, AND ESSAYS SELECTED BY ACCOMPLISHED EDITORS FROM POLAND, THE CZECH REPUBLIC, HUNGARY, AND SLOVAKIA.

VISEGRAD INSIGHT AIMS TO PROVIDE A PLATFORM FOR HIGH PROFILE DEBATE ON PERSPECTIVES OF COOPERATION BY CENTRAL EUROPEAN GOVERNMENTS, BUSINESSES, AND COMMUNITIES, AND THE CHALLENGES THEY FACE.

AVAILABLE BOTH IN PRINT AND ELECTRONIC FORMATS AT VISEGRADINSIGHT.EU

WWW.KALLIGRAM.COM

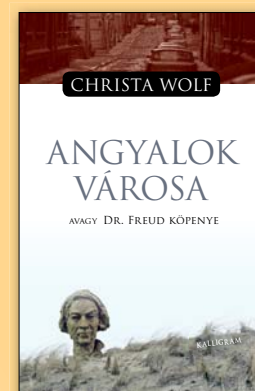

PESTI
KALLIGRAM

Tűzoltó utca 8.
fél em. 2
1094 Budapest

kalligram@interware.hu

0036-1-216 68 75

A KALLIGRAM KIADÓ KÖNYVAJÁNLATA

Lengyelország

A szabadság teste

Aki ad magára, odautazik, legalább érettségi után. Farmeratyát vesz, meg pólót és egy olyan sarut, ami csak szíjjakkal van a lábfejehez kötözve, olyat, amivel akár Woodstockba is el lehetne menni. Csak Krakóig megy vonattal, onnan stoppal tovább, mert annyira szabad. A haja is hosszú, mert még a hajnövekedését sem szeretné korlátozni. Így terveztük az utazást érettségi után, 1979-ben.

Lengyelország a szabadság. Lengyelország a tiltakozás az ellen a világ ellen, amiben élünk, amit rabságnak, megalázó kiszolgáltatottságnak élünk meg, tele orosz katonákkal, eltagadott történetekkel, ne szólj szám, nem fáj fejem emberekkel. De a lengyelek mások, ott az van, hogy szabad jazz, és szabad színház, és a hajógyárakban simán szervezkednek az emberek, mert akkora hajókat gyártanak, hogy ilyen nagy hajógyártó munkásokkal senki nem mer szembeszegetni, ujjat húzni, bajuszt akasztani, mondta valaki, aki tudta, hogy Lech Wałęsának nagy, harcsabajusza van.

Elmegyünk majd és beszerzünk szabad lemezeket, és szerzünk majd Solidarność-jelvényt, és azt itthon hordani fogjuk, persze csak akkor, amikor nem lát senki, vagy a kabátunk belsejében, s csak a haverjainknak mutatjuk meg, kihajlítjuk a kabátgallért, mint a titkos rendőrök, hogy lássa ez a barát, tulajdonképpen mi hová is tartozunk.

Pénzt csempészünk át a határon, a szabad piacon háromszor annyi zlotyt adnak érte, mint a bankban hivatalosan. Leszállunk majd, mondták, akik már jártak, és keresni sem kell a titkos átváltókat, rögtön lecsapnak ránk és a tranzakció már nyélbe is van ütve. Semmi bürokrácia, csak úgy, ahogy a haverok között. Kell nekik a pénz, mert lehet, hogy Lengyelországban szabadabb a színház, de üresek a boltok.

Mindenhol mást volt szabad

A szocializmus olyan volt, hogy minden országban mást volt szabad csinálni, Magyarországon enni volt szabad.

A határőrök nekiestek a cuccainknak, mindent átkutattak, de nem találták meg. A szendvicseket nem szedték szét, pedig az egyik zsemlében belül nem gyulai kolbász volt, helyesebben nem csak az, hanem ott volt a mi kis pénzünk, amit Krakóban, ahogy megérkezünk, rögvést átváltunk. Tényleg úgy volt, hogy alig szálltunk le, már ott köröztek körülöttünk és a többi Magyarországról érkező turista körül a váltók. Épp ott voltak, ahol mi. Ki sem kerülhettük volna őket, mert ha egy mellett elslisszolunk, biztos egy másiknak ütközünk neki. Mondta az árat, amiről tudtuk, hogy jó ár, sőt kicsit jobb is, mint amire számítottunk. Hát hiába, Lengyelországban csak jól járhatunk, ez egy olyan

turisztikai célpont, ahol nem arról szól a dolog, hogy hogyan kopasszuk meg az utazókat, meg amúgyis, polak – węgier..., ezt ugye mindenki tudja, ha van egyáltalán barátja a magyar nemzetnek, az ugye a lengyel.

Forint oda, zloty ide. Átszámolom. Te, mondom a lengyelnek, ez kevés, mert tényleg kevés volt. Ismerték ezt a magyar szót a váltók, hogy kevés, sok, mennyi, ennyit tudtak magyarul. Ő is átszámolja. Proszę bardzo, mondja, tényleg véletlen, s hozzáteszi a hiányzó részt. Na, ez is megvan, gondoltam, amikor egy nyugodt helyen próbáltam elpakolni a frissen szerzett vagyont. Bár kitartott volna még kicsit az öröm, hogy milyen jó üzletet kötöttünk, s ki gondolná magáról, amíg nem próbálja ki, hogy a pénzügyletekhez ilyen különös adottsága van. Akkor történt, mikor újra átszámolta, gondoltam, kezembem a paklival, amikor bocsanatkérések közepette kiegészítette a hiányzó összeggel. Akkor nem figyeltünk erre az utólagos korrekcióra. Igen, biztos akkor cserélte ki a bankjegyeket gondosan pénzméretre vágott újságlapokra. (Polak węgier dwa bratanki.)

Nem volt pénzünk, azon a pár tízesen kívül, ami az újságpénzeket fedte. Az útitársaink összedobtak valamennyit. Immáron nem dönthettünk a vasút mellett. A stoppolás szabadsága a stoppolás kényszere lett. Nem baj, Lengyelországban vagyunk, tejet meg kenyeret eszünk egy hónapig, de ez nem számít, szabadságra éhezünk, nem ránthott húrra. Az állomásokon alszunk, ingyenszállás, elvisz a rendőr. Nem bántanak, csak elmondják, hogy már tegnap is elmondták, nem szabad az állomáson aludni, s hogy értem-e, kérdezték oroszul. Értettem, de másnap újra kezdődött az egész. Gdańsk, Gdynia, Szczecin, hatalmas hajók, tenger, homok, napozósékek a parton, tűző nap, erős szél. Először láttam életemben tengert. Itt csúszott először a szemhatár gondtalan az ország-határokon túlra.

Aztán stoppal vissza, mi mással

Aztán stoppal vissza, mivel mással. Kis megállás a Mazuri tavaknál, már csak ketten vagyunk, a barátnőmmel, a többiek vonattal elmentek, elégük volt a szabadságból, egy budai fiatalnak ebből ennyi még sok is, nem hülye, hogy ne tudná elképzelni, milyen a visszaút rossz minőségű haszonjarműveken. Ez a pár nap tényleg pihenés, mondtam. Végre nem kell minden intimitás miatt zavarban lenni, hogy a többiek ezt nem tehetik meg, mert pont nem a barátjukkal vagy barátnőjükkel vannak, mert olyan épp nincs. Ráadásul a kemping ingyen van, kiülünk a tó partjára, mint az igazi nyaralók, előpakolom a könyvet,

amit ezekre a nyugodt napokra hoztam. Lukács: *Az esztétikum sajátossága* első kötet. Úgy gondoltam, ilyen lengyelországi túrához ez passzol. Ültünk, az állomásokon töltött éjszakáktól kimerülten. Előtte hevert a könyv, kinyitva, de csak üresben bámultam a lapokat, nem elevenedett meg számomra a művészet, mint a vallással szembeni harcos, egy felvértezett modern szentgyörgy, aki a tévképzeteket szabályával kaszabolja le az emberek szívében, hogy aztán a megürült helyre végre ő maga költözhesen.

Minden három nap eltelik, s akkor ezt még nem kötöttem az életem általános múlásához, mert nem gondoltam, hogy múlik, csak azt, hogy telik. Indulni kell, kiállunk a főút mellé, rossz autók gözzögnek el mellettünk a rekkenő hőségben, egy napot állunk és nem vesznek fel. Biztos németnek néznek, gondoltam, mert annyira szőke vagyok. Leszáll az este, vissza a kempingbe. Másnapra a pólókból csinálók egy magyar zászlót, ráteszem a hátizsákomra. Magyarok vagyunk, polak węgier dwa bratanki, mondogatom magamban, de csak egy örült vesz fel, aki amúgyis felvett volna, egy ütött-kopott teherautóval. Nincs utas-szék, csak egy nagy szerszámosláda, azon rázkódunk. Mondja, hogy már két napja vezet egyfolytában, s hogy nem aludt. Végig az arcát néztem, köhögtem meg ilyesmit, mikor láttam, csukódik a szeme.

Hazajegyünk Varsóból volt. Hullafáradtan szálltunk fel a nemzetközi gyorsra, fiatal lengyelek a fülkében, méregerős vodka, házi, azt isznak, és adnak nekünk is. Amikor az egyik azt gondolja, eleget ittam, elkezd fogdosni a barátnőmet. Mit csinálsz te rohadék geci, kiabáltam vele és ellöktem (polak węgier), a vonat lassított, mindenki elcsendesedett, a határ félelempercei

HÁY János
Dzsigerdilen. A szív gyönyörűsége
Pesti Szalon, 1996

Xanadu. Föld, víz, levegő
Palatinus, 1999

A Gézagerek
Új Palatinus, 2005

A boggyógyümölcs-kertész fia
Új Palatinus, 2005

Házasságon innen és túl
Új Palatinus, 2007

A gyerek
Új Palatinus, 2007

Meleg kilincs
Új Palatinus, 2008

Egymáshoz tartozók
Új Palatinus, 2009

Egy szerelmesvers története
Palatinus, 2010

Háyland
Palatinus, 2011

Mélygarázs
Európa Kiadó, 2013

„Szilveszter”, (beszélgetés Keresztury Tiborral)
„A diskurzus a mű és a világ között van (nem a mű és Derrida között)”
Magyar Lettre Internationale, 43

„Indian Time and my Father”
Magyar Lettre Internationale, 73

„Small step for a man, giant step for me. Amerikai útinapló”
Magyar Lettre Internationale, 82

„Európa über alles”
Magyar Lettre Internationale, 86

„A nyaralás fogságában”
Magyar Lettre Internationale, 89

ezek, rendőrök, határőrök, kutyák. Senki nem mert mozdulni, mindenkinek volt valami vétke. Ez olyan világ volt, hogy annak is volt vétke, aki nem tudott róla, mert voltak olyan hatóságok, amelyek felhívták erre a vétkekre a figyelmet. Alaposabbak voltak, mint a katolikus egyház, amelyik még mindig csak a tízparancsolattal fenyegetőzött. A hatóságoknak sok ezer parancsolata volt, s ha ezret tartottál, találtak egy ezeregyediket, amely alapján vétkesnek voltál tekinthető. Kivágódtak az ajtók, oldalra húzható, gurulós szerkezet, paszport, ajtó bevágódik, ajtó kivágódik, paszport, ajtó bevágódik, egyre közelebb. Aztán nálunk is. Elkéri az útleveléket, verekedni fogok a lengyelrel, gondoltam, ha átérünk a határon, szétverem a pofáját. A határőrök állnak egy darabig, majd mondanak valamit lengyelül, a fülkétársak szedik a cuccaikat. Leszállítják őket. A vonat indul, kinézek az ablakon, ötvenfős csapatot teregetnek az egyenruhások. Nekik ma nem sikerült átjutni a határon, sem azoknak a holminknak, amiket át akartak csempészni némi haszon reményében. Nem kell verekednem, de mégis megbűnhődik a lengyel, gondoltam, aztán elszégyellem magam.

Én olyan voltam, aki járt Lengyelországban

Én olyan voltam, aki járt Lengyelországban, s kapott ott egy kis batyut, amire az volt ráírva, hogy szabadság. Innétől így éltem a világban, hogy át-estem a beavatáson: szabad lettem. Bár Lengyelország valóságos megtapasztalása csak olyan volt, mint úrfelmutatáskor Krisztus teste. A szabadság teste, ámen. Egy szimbólum, amely valóságával csak a képzeletet erősítette. De ez a képzelet volt akkor a valóság, azt a képzeletet éltük meg, mert anélkül halálos csapás lett volna az élet. S amikor a lengyelek életét különböző erőszakos intézkedésekkel korlátozták, akkor az olyan volt, hogy tőlem is elvesznek valamit. Amikor börtönbe kerültek, amikor nyomdagépeket rejtegettek és szállítottak lakásról lakásra, s titkos jeleket adtak egymásnak, hogy felismerjék, ki tartozik közülük, akkor az én szívemben is bujdosó lett a szabadság. S ott rejtezett még éveken át, ahogyan a török elől menekülő magyarok a zombékok rejtekében.

Senki sem hitte, hogy a képzelet tájai egyszerűen csak átcúsúznak a valóságba, hogy eltakarodnak a korábbi valóság-gyárosok, s csak úgy seperc, és odadobják nekünk a szabadságot, a lengyeleknek is, mintha csak egy szokvány áru lenne. És tényleg áru lett a szabadság. A boltok megteltek, a valaha üres polcok roskadoznak, és újabb polcokat építenek, mert a régin nem fér el annyi, amennyi most hirtelen lett. Ha meg tudod venni, szabad vagy. Varsó már nem az a Varsó, a Kultúrpalota, már nem képes leuralni a látképet. A panelek között kinőnek a modern irodaházak, a nagy nemzetközi cégek központjai. Író vagyok, magyar író, s egy ideje kicsit lengyel is. A Gézagyerek bekopogott a lengyel színház ajtáján, az ajtó először gyanakodva résnyire nyílt, aztán tovább, ez az autista fiú végül otthonra lelt, lengyel cimborái lettek. Kicsit más a neve és kicsit más a ruhája, de tagadhatatlanul Géza maradt.

Kisbusszal Łódźba, a híres főiskolára megyünk, ahol a lengyel film megújítói (Wajda, Polanski és még ki tudja hányan) tanultak, akiknek a filmjeit

vétek volt elszalasztani, akiknek a nevével úgy játszottak az értelmiségi társaságokban, mint a kártyával Las Vegasban. Ha valaki egy előhívott névre nem tudott rakni, megroppant a helyzete a többiek szemében, mondhatni vesztesre állt. Vizsgaelőadás a Gézából, aztán beszélgetés, nem tudom, miről, rossz angolság találkozik rossz angolsággal, a dupla nyelvi retardáció felerősíti a metakommunikatív eszköztárat. Pontosan értjük egymást. Az este vége felé egy ottani tanár téglát nyom a kezembe. Ez mi, kérдем? Israel Poznański romos palotájából vette ki, mondja, rajta a monogram, hogy I. P. Ez a palota szerepel Wajda *Az ígéret földje* című filmjében, ami a kapitalizmus születésének kegyetlenségeiről szól, amit már rég elfeledtünk, hisz azóta a kapitalizmus annyira körmönfont lett, hogy észre sem vesszük a jelenlétét, de mégis minden másodpercünket leuralja. Azt mondta, ez a téglá azért lett az enyém, mert megírtam ezt a darabot. A repülőtéren nem értették, mért viszek téglát Magyarországra.

Varsóban bolyongok, valahol messzebb a Visztula, látom a hidat, a túloldalon Prága, na persze nem az, csak a varsói Prága, a legtöbb idevetődő nem gondolja, hogy ott is élnek emberek. A belváros régi épületei, amelyek persze nem régiek, hisz a háború után nem maradt semmi, mondjuk kő kövön nem. Egy boltban könyv, amiben a háború utáni állapotok, mellette a háború előttiék s a maiak. A könyvből, bár lengyelül van, a képek, a dátumok felolvassák a történetet. 1944. augusztus 1, a Varsói Felkelés kirobban. Az oroszok elérik a Visztulát. Mintegy harminc kilométerre letábo-roznak, s 63 napon keresztül tétlenül nézik, amint a németek leverik a felkelést, lemészárolják az embereket, majd módszeresen felrobbantják a várost és elhurcolják a megmaradt lakosságot. Persze a szövetségeseknek sem ugrott be, hogy segíteni kéne. Mit is gondolhatunk ezek után a békére, a gonosz elpusztítására felesküdt hadseregekről, akiknek a vezetői a mellüket verik, hogy emberi jogokat és demokráciát exportálnak a demokráciadeficit országokba. Vajon milyen politikai érdekek állnak a szemfényvesztés mögött? A megtorlás a háború után is folytatódik, a hősök bűnösök lesznek, a hivatalos hatalom megvetett alattvalói. Aztán persze újraépülnek a lerombolt épületek, két kisebb városka ugyan ennek áldozatául esik, mert kellett a régi téglá az új építkezésekhez. Give peace a chance – dúdoló magamban, lépek ki a könyvesboltból, hisz nem lehet ilyen esetben nem túléreznie az embernek magát. Vajon, gondolom aztán később, a Nowy Swiaton (Új Világ) megyek, az efféle traumák mennyire hozzák az egymáshoztartozás kohézióját, s ha hozzák, ez a közös szenvedésre, hősiességre épül vagy az el-lenség gyűlöletére.

Az utcán megyünk, egy rendező van mellettem, hátulról kiabál a barátom, magyar rendezőnő, egy másik drámáiróval megy. Elől mennek a szlávok, mondja, hátul a zsidók. Nevetünk. Mit mondott, kérdezi a lengyel, semmi, mondom, nem érdekes, aztán hátulról, hogy megint sunyiban beelőztek. Mit mondott, kérdezi a lengyel, nem érdekes, mondom. Ti meg megint a háttérben keveritek a szart, kiabálom hátra. Röhögünk, mert szeretjük egymást. Mit mondtál, kérdezte a lengyel, aki épp

annyira volt szláv, mint én, egy rahedli német felmenővel. Nem érdekes, mondom, ahhoz a korosztályhoz tartozunk, akik nem tudnak jól angolul. Oroszra tanítottak, külföldi az oroszokon kívül alig volt az országban, feleslegesnek tűnt egy nyugati nyelvvél elcseszni az időt. Persze, azóta sem tanultunk meg jól. Ő rendezett Angliában, annyit tud, amennyi ráragadt, meg néhány szemeszter nyelviskolában, de hát nincs idő, mondja, nincs, mondom, hogy nekem is kevés, holott biztos van valahol, csak már erő és figyelem van kevés.

A gyerekeimnek nem tetszik Varsó, nem érzik, amit én. Sok a modern ház, s a régiek is, hát ma-kettek. Nem érdeklí őket Chopin szíve, ami ott nem dobog a Szent kereszt templom egyik pillé-rébe falazva, ráadásul konyakban tartósítva. Meny-nyire másak a lengyelek, mondom nekik, mi pél-dául Rákóczinak csak a testét hoztuk haza, a szívét otthagytuk Párizsban, s mikor ennek a gesztusnak a szimbolikus jelentőségét fejteném ki, elfordul-nak. Reymont és Prus szívét már meg sem emlí-tem. Ki az a Reymont, kérdeznék, s a *Parasztok* című gigantikus regénnyel náluk biztos nem arat-nék sikert, úgyhogy nem mondok semmit, a No-bel-díjat sem.

Nekik van egy Varsójuk és egy pápájuk

Varsó a minden, mondja a barátom, aki fordítja a darabjaimat, Varsóról csak a lengyelek tudják, mit jelent. Nekik van egy Varsójuk és egy pápájuk, s ez hoz valami alapvető egységet, amit a magyarok soha nem tudnak átélni. A magyaroknak tárgyai vannak, otthon és a múzeumaikban és a szakrális helyeken, de nincsenek közös érzelmek, amelyek föléemelnek a napi acsarkodásnak és birtoklász-mániának. A lengyelek nem akarnak annyira birto-kolni, mondja, fontosabbak nekik a mindennapok örömei, mint a drága tárgyak, a jó cipő, a vendég-látás. A lengyelek annyiszor elvesztették minde-nüket, és annyiszor kellett menekülniük, hogy feleslegesnek látják azt, ami a magyaroknak any-nyira fontos. Valójában az ő szülei is Vilniusból menekültek. S nincs rá biztosíték, hogy holnap vagy holnapután nem kell továbbmenni. Lengyel-ország annyiszor nem volt, ahányszor volt, mond-ja. Annyian osztották, szorozták, hogy alig lehet megtalálni a múltat. Nem tudom, hogy olyanok-e a lengyelek, mint a barátom mondja, vagy amit egy másik mond, aki félig lengyel, félig magyar, hogy azért költözött a magyarországi gyerekkor után Lengyelországba, mert a lengyelek olyanok, hogy megmondják, amit gondolnak, és nem ma-szatolnak, mint a magyarok. Vagy tényleg az jel-lemzi a lengyel nőket, amit egy magyar barátom mondott, hogy olyan melegség jön belőlük, meg hogy nem győzik kisimogatni a férfiak fagyos lel-két. Nem tudom, a lengyelek szépek-e, okosak-e, vagy netán lusták, mint a régi sztereotípiá tartot-ta. Nem tudom, hogy létezik-e általános lengyel. Nem tudom, mikortól mondhatjuk, hogy valami általánosan az, ami. Ha tőzből hat olyan, vagy elég három? Nem arról van-e szó, hogy amikor álta-lános magyarról vagy lengyelről beszélünk, épp arról beszélünk, hogy mi milyennek akarjuk, vagy nem akarjuk láttatni magunkat és másokat? Ho-lott persze nincs se általános lengyel, se általános magyar. Ilyenek és olyanok vannak. Ugyanakkor

a gondolkodás elbukik az egyediségeken. Csak tipizálások és kategóriák megalkotása révén tudja összerakni a valóságot, ami persze kérdés, hogy mennyire a valóság.

A kultúrpalotába megyünk. Gézagyerek lesz ebben a sztálinbarokk épületben, amit amúgy tényleg épp Sztálin ajándékozott a varsói lakoságnak, talán hogy soha ne feledjék el a Visztula túloldalán Varsó pusztulását ölbe tett kézzel végignéző szovjet hadsereget. A lengyeleknél a színház a művészetek primadonnája, ha egy író igazán nagy akar lenni, akkor drámát ír. A dráma koronázza meg az írókat. Nekem volt egy kicsi koronám, s a lengyelek ekként is viszonyultak hozzám. Kortárs darab, persze nagyszínpadon. Itt előbb kerül Shakespeare vagy Moliere a hátsó szegletbe, mint egy kortárs darab. A nézőket az újdonság érdekli, nem az, ki hogyan tudja megrendezni ezredszere a Hamletet. Utána buli, hát persze, itt a szerző. Így, így, biztatnak és töltenek, amint üres a poharam. Eszembe jut a vonatfülke egészen régről, a piszok erős vodkák. Így, és iszom. Iszom ezzel, aztán azzal is, lassan mindenkivel, végül a barátom mondja, hogy menni kell, mert baj lesz. A baj már az utcán ért el, mert olyan kemény a vodka, hogy egyszerre hat, mintha pajszerrel nyomná a fejét az embert, a taxi előtt. A taxis nem akar elvinni, akkor jön a rendező, aki különben a színház igazgatója, s bizonygatja, hogy ő a színház igazgatója, de a végső bizonyosság előtt őt is leteríti a pajszer. Másik taxis jön, az visz el haza. Borzalmasak vagyunk, mondja a barátom, aki egy rendes életet élő poznaíni családanya, de másnap nem emlékszik rá, mit mondott.

A lengyel táj olyan, hogy tulajdonképpen a Tatra meg a tenger között mintha eltüntetnék volna a domborzatot. Szeljük keresztül az országot, rossz minőségű utak, lassan járás, tovább érsz, vagy legalább nem büntetnek meg. Częstochovában szállunk meg. Ez volt az egyetlen pillanat az életemben, amikor úgy éreztem, hasonlóak vagyunk az Európa fényesebb felén élő polgárokhoz. Nem kell rettegnem, hogy lerobban az autóm, mint sok éven át a keleti blokk gyártmányai esetében, vagy a hozzánk vetődött lehasznált nyugati termékeknél, a szálloda nem volt olcsó, de kifizethető, este séta a városban, más turistáktól körbevétel, sör. Hazafelé még néhány fékevesztett német fiatal. Üvöltöznek. Nem is lehet tudni, mért épp egy búcsújáróhelyen álltak meg, összekeverték valami más város nevével, vagy annyira kellett inniuk, hogy nem volt már erő Krakkóig levonatolni. És mi mit keresünk itt, gondolkodom, ezzel a németek iránti rosszindulattal? Vajon mások nem magukból kivetkezve üvöltöznek, amikor külföldön felszámolják az életüket rendszabályozó korlátokat? Olyanok vagyunk, mint a rossz tanár, aki pikkel egy gyerekre, s az a gyerek már bármit csinálhat. Reflektálnak és elfogadónak hisszük magunkat, holott örökösen kategóriákba rendszerezük a világot, s azokra az impulzusokra reagálunk, amelyek ezeket a kategóriákat újra és újra megerősítik bennünk. Miben is különbözünk mi azoktól, akik merev rendeket követnek, például a valahai németektől, ezeknek a fiataloknak a nagypapájától? Hogy bizonyos részein az életnek megengedjük a rendetlenséget, vagy csak nem vagyunk elég

következetesek, hogy egy rendet végérvényesen betartsunk? Aztán mire hazaérünk, már ott tartok, hogy minden sötét gondolatnak a melegágya a gondolkodás, ami nem tudja a világot a káosz és az entrópia martalékának tekinteni, mindenütt osztályoz, rendszerez. Így alszom el a katolikus hit egyik szimbolikus helyszínén, hitet veszítve bármiféle igazságban.

Másnap a kolostor. Mélyen hívő emberek, egészségesek, betegek, testileg, lelkileg sérültek. Ki hálát adni jön, hogy meggyógyult, ki gyógyulást akarna kicsikarni a csodatévő Fekete Madonnától. Akarják a gyógyulást, s ha akarják, ez a túllőltötetett fekete kép nem fog ellenállni. Gyógyuljatok, mondja, csak gyógyuljatok! A sok száz éves érzelmi feszültség, ami a falak közé lett hordva, magával ragadja még a hitehagyott látogatót is. Egy pillanatra csodát várok, s elrugaskodom a Jasna Góráról, a fények hegyéről, az igazi fénybe. Aztán visszazuhanok, mikor kilépve meglátom a spirituális elragadtatottságra épülő bizsist, az árusítóhelyeken felhalmozott olcsó kegytárgyakat és csodatévő giccсарut. Persze én is veszek egy kicsi képet, hátha mégis, s nem akarom, hogy pár zlotyn múljon a boldogságom.

Akkor, azon az úton éreztem először, hogy hasonlóan működne egy svéd, egy holland vagy egy német író is, de hamarosan kiderült, hogy nem vagyok német író, hogy jön egy válság, s az minket, az én hazámat és a lengyeleket is padló alá viszi, amíg a németeket, svédeket, hollandokat legfeljebb padlóra.

Most Varsó vagy Krakkó

Most Varsó vagy Krakkó, ezt kérdezi mindenki, aki nem elég járatos, és nem hallott arról, hogy valójában már régóta Varsó. De Krakkó varázsa akkor is megmaradt, különösen a turistáknak, amilyenek mi is voltunk, hisz kik lettünk volna mások, a hivatalos programom lement. Végre egy régi város, mondták a gyerekeim. És tényleg, azért ez oda van téve, mondtam én is, ahogyan egy apának kell, rettenetesen feldicsérve a helyet, ahová a gyerekeit elvitte. Posztócsarnok, vár, sárkány, kell ennél több? Plusz, mondtam ráadásul, ez is mediterrán város, mint például Róma. De mégsem Róma, mondták, meg különben sem hiszik ezt a mediterrán dolgot, s ne erősködjek, hogy olvastam valahol, mert pontosan tudják már, ha nem hisznek el valamit, arra azt mondom, hogy olvastam valahol.

Éhesek vagyunk, végigjártuk a műemlékeket, ahogyan egy turistának kell, könyvvel a kezünkben egy óra alatt annyi évszámot felsorolva, amennyivel el lehetne végezni az ELTEn a törzskönyvet. A könyv persze erre a kimerültségi érzetre is felkészült. Megírja, ilyenkor hol engedhet ki egy kicsit a megfáradt turista. A régi zsidó negyedben kóválygunk zsinagógáról zsinagógára vándorolva, ebéd előtt ez még belefér, mondja a szülő, és hallgat a gyermek. Körülöttünk a régi kis üzletekből mindenütt éttermeket alakítottak ki. Némi abszurditás van ebben, mondom, hogy itt dorbézolnak most a turisták, ahol valamikor annyi ember tört össze. A gyerekek nem értik, ők csak az ebéd lehetőségét látják. Egyértelműen kimutatják, az élni-akarási felülír minden érzelmi elfogultságot.

Másnap odamentünk, ahová soha nem akartam, de most erőt vettem magamon. A gyerekek miatt kell. Arbeit macht frei, állt a táblán. Barakok, halomra hányt cipők, szemüvegek, bőröndök, krematórium. Ezerszer láttuk fényképen, ha könyvben kerül elénk, talán arrébb lapozunk. Múzeum lett a valahai szenvedésgyárból, de nincs olyan vas-szívű ember, aki érintetlen maradna attól a fájdalomtól, kintől és tömeges életvesztéstől, ami itt szinte beleivódott a földbe, s rátapad mindenki cipőjére, aki ott jár, hogy többet ne szabadulhasson a mindenkori felelősség alól. A magyar barakk volt a legjobban megcsinálva, mondom már a kocsi alá ülve, s később annak is, aki tervezte (Rajk László), s magam is elképedek ezen a hülye mondaton.

Autóba ülünk, irány haza, nem sokat beszélünk, úgy éreztem, nem sikerült úgy ez az utazás, ahogyan terveztem. Az apák olyanok, hogy csinálnak egy pénz-idő-élmény mérleget. S elégedetlenek, ha ők beletették a mérleg egyik serpenyőjébe a megfelelő mennyiséget, akkor a másik serpenyőbe mért került annyira kevés. Aztán pár évvel később szóba került. A gyerekek csodálkoztak, nekik csak a szüleikből volt elégük, Lengyelországot szeretik. Épp azt tervezik, hogy most már elmennek saját akaratból, hogy végre ne kelljen a szülők által kitervelt napi programoknak eleget tenni. Csak úgy szabadon kószálnak majd ebben a nagy országban. A különleges városok főterein odatelepednek a földre a többi szabad fiatal mellé, akik már korábban odakuporodtak egy gitáros mellé, és lengyel meg angol dalokat énekelnek felszabadultan. És tejet esznek majd meg kenyeret. Tejet és kenyeret, kérdeztem, s ők mondták, hogy igen. Aha, mondtam, bár gyanítottam, hogy tejen az okostelefont, kenyéren az Erasmuson összegereblyézett haverokat értik, de nem akartam a valósággal megzavarni a beszélgetést. Szóval tejet és kenyeret esznek, s eszük ágában sem lesz vendéglőben szórni a pénzt. Nem fognak a valahai zsidó negyedekbe menni, ahol azért mégiscsak abszurd, hogy megtört életek emléke fölött jókedvűen falatoznak a germán nyugdíjasok. De, mondom ijedt apai tekintettel, stoppolni azt nem, szóval azt nem szeretném. Dehogy stoppolunk, apu, az már kiment a divatból. Összeállunk páran, egy haverunk megszerzi a faterja kocsiját, mármint az egyiket. Odaadja, kérdeztem, mert magamról ezt nem tudtam elképzelni, igaz nekem nem volt egyik, csak egy, az is már jól előregedett a hajdani lengyel út óta. Persze, ez így megy ma, mondták, én meg néztem zavartan, csodálkozva, hogy mennyit változott a világ. Akkor azért nincsenek hátizsákos fiatalok úton-útfélen szerte Európában? Azért, mondták, a hátizsákosok a csomagtartóban vannak. Aha, néztem rájuk továbbra is csodálkozva, mint az öreg bácsik az új technikai eszközökre, hogy ebben a nézésben benne volt a régi készülék emléke, amit még tudott használni és a rémület az újtól, azoktól a rengeteg gomboktól, meg a bizonytalanságtól, hogy érdemes-e még időt pazarolni arra, hogy megtanulja a működését.

Bieguni

A bennem élő világ

TOKARCZUK,

Olga

Az Öskönyv

nyomában

(Mihályi Zsuzsa

ford.)

Európa, 2000

Sok dobon játszani

(19 elbeszélés)

(Mihályi Zsuzsa és

Pálfalvi Lajos ford.)

Napkút, 2006

Öskor és más idők

(Körner Gábor

ford.)

L'Harmattan, 2011

„Fájlok útközben”

Magyar Lettre

Internationale, 79

„Öskor és más idők”

Magyar Lettre

Internationale, 80

„Kis lengyel útkalauz”

Magyar Lettre

Internationale, 89

MÁRTON László

„Idő, tér, táj”

(Olga Tokarczuk

regényéről)

Magyar Lettre

Internationale, 80

A réten keresztülgyalogolva tettem meg az első utazásomat. Sokáig senki nem vette észre, hogy eltűntem, ezért meglehetősen messzire sikerült eljutnom. Keresztülmentem a parkon, aztán – mezei utakon, a kukoricáson és a felázott, gólyahírrel teli, öntözőárokokkal rácsozott réten át – eljutottam egészen a folyóig. A folyó egyébként amúgy is mindenütt jelen volt a síkságon, beszivárgott a gyepek alá, körülnyaldosta a rétet.

Amikor felkapaszkodtam a töltésre, egy mozgó szalagot pillantottam meg, a keretekből, az egész világból kihömpölygő utat. És ha valaki szerencsés volt, mindkét irányba úszó bárkákat láthatott rajta, hatalmas lapos csónakokat, melyek ügyet sem vetettek a partokra, a fákra, a töltésen álldogáló emberekre, bizonyára változékony, figyelemre sem érdemes tájékozódási pontoknak, kecses mozgásuk szemtanúinak tartották őket. Arról álmodoztam, hogyha megnövik, ilyen bárkán fogok dolgozni, vagy ami még jobb, magam leszek a bárka.

Nem volt ez nagy folyó, mindössze az Odera; de akkor én is kicsi voltam. Megvolt a maga helye a folyók hierarchiájában, ezt később ellenőriztem a térképeken, meglehetősen másodrangú, de szembeötlő, vidéki algrófnó Amazonas királynő udvarában. Nekem azonban teljesen megfelelt, hatalmasnak látszott. Tetszése szerint folydogált, régóta nem volt szabályozva, kiöntésre hajlott, kiszámíthatatlan volt. Itt-ott a part mentén valamilyen víz alatti akadályba ütközött, és akkor örvényleni kezdett a víz. Csak folyt, vonult, lefoglalták a horizont mögött, valahol messze északon rejlő utcéltjai. A tekintet nem tudott rajta megpihenni, mert magával vonzotta a látóhatáron túlra, bele lehetett szédülni.

Figyelmet sem fordított rám, magával volt elfoglalva a változékonyan balagó víz, amelybe soha nem lehet kétszer belépni, amint később megtudtam.

Minden évben busás fizetséget szedett azért, hogy bárkákat hordott a hátán – mert minden évben belefutott valaki, hol egy fürdőző gyerek forró nyári napokon, hol valami részeg, aki csodával határos módon feltántorgott a hidra, és hiába a korlát, beleesett. A vízbefúrtakat mindig sokáig és nagy hűhóval keresték, ami az egész környéket feszültségben tartotta. Búvárokat és katonai motorcsónakokat szereztek. A felnőttek kihallgatott beszámolóit szerint a megtalált holttestek puffadtak és sápadtak voltak – a víz minden életet kimosott belőlük, annyira elmázolódtak az arcvonásaik, hogy a hozzátartozóknak gondot okozott a hullák azonosítása.

A töltésen álltam, a hullámokat néztem, rájöttem, hogy minden veszély ellenére mindig az lesz majd jobb, ami mozgásban, nem ami nyugalomban van; hogy nemesebb lesz a változás, mint az állandóság; hogy ami mozdulatlan, annak szét kell bomlania, el kell torzulnia, el kell hamvadnia, ami viszont mozog, az akár örökké is tarthat. Azóta a folyó tühegyesen rögzült bele a park bennem élő biztonságos, állandó képébe, a melegágyak mellé, amelyekben zöltségek teremtek szegénylős sorokban, és a betonlapokból álló járda mellé, ahol ugróiskolát lehetett játszani. Átfúrta, vertikálisan jelölte ki a harmadik dimenziót; lyukat csinált benne, és a gyermekvilágról kiderült, hogy mindössze gumijáték, sziszegve távozott belőle a levegő.

A szüleim nem tartoztak igazán az otthonlók törzséhez. Többször költöztek el egyik helyről a másikra, mire végül hosszabb időre állapodtak meg egy vidéki iskolában, távol a rendes utaktól és a vasúttól. Utazásnak számított már az is, ha ki kellett menni a határba, el kellett menni a városba. Bevásárlás, papírok intézése a községi hivatalban, mindig ugyanaz a fodrász a főtéren a városháza mellett, ugyanabban a köpenyben, amit hasztalanul mosott és klórozott, mert a kliensek hajfestéke kalligrafikus foltokat, kínai írásjeleket hagyott rajta. Mama haját festette, apa pedig a Nowa kávéházban várta meg, a kint felállított két asztal egyikénél. A helyi lapot olvasta, amelyben mindig a bűnözési rovat volt a

legérdekesebb, olyan tudósításokkal, hogy egy pincét kiraboltak, elvitték a lekvárt és az uborkát.

Azok a vakációs kirándulóutazások félelmetesek voltak, a Skodát dugig telepakolták. Hosszasan készülődtek, kora tavaszi estéken tervezgettek, amikor még épp hogy csak elolvadt a hó, de a föld még nem tért magához; várni kellett, amíg végül odaadja a testét az ekéknek és a kapáknak, hagyja magát megtermékenyíteni, hogy aztán reggeltől estig lefoglalja az idejüket.

Ahhoz a nemzedékhez tartoztak, amelyik kemping-utánfutókkal utazgatót, maguk után vonszolták az otthon pótlékát. Gázfőzőt, összecsuható asztalokat és székeket. Műanyag zsinórt a mosott holmi kitergetésére, ha megálltak, meg facsították. Vízhatlan viaszosvásznat az asztalra. Piknikezéshez való turistakészletet – színes műanyag tányérokat, evőeszközöket, só-tartót és poharakat.

Apa útközben, egy bolhapiacon, amelyet anyával együtt meglehetősen szívesen kerestek fel (amikor épp nem templomok és emlékművek mellett fényképezkedtek), vett egy katonai vízforralót – rézből készült berendezést, az edény közepén volt egy üreges cső, oda kellett bedugni egy marék meggyújtott pálcikát. És bár a kempingekben lehetett áramot használni, ebben a kanaszerűségben forralta a vizet, füst és zúrzavar közepette. A forró edény fölé hajolt, és büszkén hallgatta a forrás bugyborékolását, majd teafiltereket lógaltott beleje – valódi nomád volt.

A kijelölt helyeken vertek tábor, kempingekben, mindig olyanok társaságában, akik olyanok voltak, mint ők, csevegésbe elegyedtek a szomszédaikkal a sátorköteleken száradó zoknik mellett. Útikönyvből állapították meg az útvonalat, gondosan kijelölve a nevezetességeket. Délig fürdés a tengerben vagy egy tóban, délután pedig kirándulás a városokban található ókori műemlékekhez, a végén vacsora – általában konzerves üvegből: pörkölt, fasírt vagy paradicsomos húsgombóc. Csak a tésztát vagy a rizst kellett megfőzni. Örökös spórolás, a zloty gyöngye, ez a világ garasa. Olyan helyek felkutatása, ahol van áramcsatlakozás, aztán a kellelten összecsomagolás, hogy tovább lehessen menni, ám mindig az otthon metafizikai vonzáskörében. Nem voltak igazi utazók, mert azért utaztak el, hogy visszatérjenek. És megkönnyebbülve tértek vissza, a jól elvégzett kötelesség érzésével. Visszatértek, hogy a komódról felmargolják a levél- és számlahalmot. Nagymosást csinálnak. Titokban ásitózo barátaitak fényképmutogatással untassák halálra. Ez mi vagyunk Carcassonne-ban. Itt meg a feleségem, háttérben az Akropolisz.

Aztán egész évben megtelepedve élték elég furcsa életüket, reggelente visszatérve arra, amit este félbehagytak, a ruháikat áthatotta a lakás szaga, a talpuk fáradhatatlanul taposott ki ösvényeket a szőnyegen.

Ez nem nekem való volt. Nyilván hiányzott valamilyen génem, amely úgy hat, hogy ha hosszabb időt áll valaki egy helyben, azonnal gyökeret ereszt. Sokszor próbálkoztam, de a gyökereim mindig kurták voltak, és akármelyik széllebbenés kiszakított. Nem tudtam kicsírázni, hiányzott ez a növényi képességem. Nem táplál a föld sója, anti-Anteusz vagyok. Az energiám a mozgásból veszem – az autóbusz rázkódásából, a repülőgép zúgásából, a kompok és vonatok himbálózásából.

Alkalmazkodó vagyok, kicsi, és jól össze vagyok rakva. Szűk a gyomrom, igénytelen, erős a tudóm, kemény a hasam, erősek a karizmaim. Nem szedek semmilyen gyógyszert, nem hordok szemüveget, nem használok hormonális szereket. Háromhavonta géppel vágom a hajam, alig használok kozmetikumot. Egészségesek a fogaim, talán nem nagyon egyenletesek, de mind megvan, csak az egyikben van régóta plomba, a bal alsó hatosban. Rendben van a májam. A hasnyálmirigyem – az is rendben. Jobb és bal vesém kiváló állapotban. Hasi aortám rendben. A húgyhólyagom szabályos. Vörösvértetek – 12,7. Fehérvérszám – 4,5. Hematokrit – 41,6. Vérsülyedés – 228. Koleszterin

– 204. Kreatinin – 1,0. Bilirubin 4,2 és így tovább. Az IQ-m – már amennyiben ebben hinni lehet – 121; kielégítő. Kiváltképpen fejlett a térérzékelésem, majdnem fotografikus, pocsék viszont a lateralizáció. A személyiségem profilja kiegyensúlyozatlan, aligha megbízható. Korom – lélektani. Nemem – nyelvtani. Inkább puha kötésű könyveket veszek, hogy gond nélkül otthagassam őket a peronon, hadd olvassák őket mások is. Nem gyűjtök semmit.

Lediplomáztam, de lényegében nem tanultam meg egy szakmát sem, amit nagyon sajnálók; a dédapám takács volt, a megszótt vásznat kifehérítette, kitergette az árokspartra, a perzselő napsugarak kénye-kedvére. Nagyon megfelelt nekem a fonalak és szálak szövögetése, de hordozható szövőszék nem létezik, a takácsmesterség a letelepedett népek művészete. Utazás közben kötögetek. Sajnos, mostanában egyes légitársaságok megtiltják, hogy kötőtűt és horgolótűt lehessen felvinni a fedélzetre. Nem tanultam meg, mint már mondtam, egyetlen szakmát sem, és mégis, annak ellenére, amit folyton hagyottak a szüleim, sikerült életben maradnom, útközben mindenféle munkákba kapaszkodtam meg, és egyáltalán nem süllyedtem el.

Amikor a szüleim visszatértek a városba húszéves romantikus kísérletegetésük után, amikor belefáradtak a szárazságokba és a fagyokba, az egész teleket a pincében átszenvedő egészséges élelmiszerekbe, saját birkáik gyapjába, amelyet gondosan tömködtek bele a vánkások és paplanok feneketlen torkába, kaptam tőlük némi pénzt, és először indultam útnak.

Alkalmi munkákat végeztem ott, ahová elvetődtem. Egy nagyváros periferiáján levő nemzetközi manufaktúrában antennákat csavaroztam be exkluzív jachtokba. Sokan voltak ott hozzám hasonlóak. Feketén dolgoztattak, nem firtatták, ki honnan jött, vannak-e foltok a múltjában. Pénteken megkaptuk a bérünket, akinek ez nem felelt meg, az hétfőn már el sem jött. Voltak

itt leendő diákok az érettségi és a felvételi vizsga közötti szünetben. Bevándorlók, akik állandóan úton voltak egy ideális, igazságos ország felé valahol Nyugaton, ahol az emberek testvérek, az erős állam pedig a gondos szülő szerepét tölti be; családjuk – feleségük, férjük, szüleik – elől bujkáló menekültek; boldogtalan szerelmesek, elmagányosodottak, bánatosak és örökké fázók. Olyanok, akiket üldözött a törvény, mert nem tudták fizetni a felvett hiteleiket. Csavargók, vagabundok. Örültek, akiket, miután megint rájuk tört a betegségük, kórházba vittek, ahonnan – homályos előírások alapján – deportálták őket abba az országba, ahonnan jöttek.

Csak egy indiai dolgozott itt állandóra, évek óta, de az az igazság, hogy az ő helyzete semmiben sem különbözött a miénktől. Se biztosítása, se egy szabad napja nem volt. Csöndben dolgozott, türelmesen, egyenletes tempóban. Soha nem késett el, soha nem talált okot rá, hogy kedvezményt kérjen. Rábeszéltem egypár embert, hogy alapítsunk szakszervezetet – ez a Szolidaritás idején történt –, legalább rá való tekintettel, de nem akarta. Meghatotta az érdeklődésem, minden nap megkínált csípős curry-vel, éthordóban hozta magával. Ma már arra sem emlékszem, hogy hívták.

Voltam pincérnő, szobalány egy exkluzív hotelban, meg dajka. Árultam könyvet, árultam jegyeket. Egy piciny színházban egy szezonnyit jelmeztáros voltam, és ily módon vészeltem át a hosszú telet plüsskulisszák, súlyos kosztümök, atlaszköpenyek és parókák között. Miután lediplomáztam, dolgoztam mint pedagógus, leszoktatási tanácsadó is, majd végül könyvtárba kerültem. Amint sikerült valami kis pénzt keresnem, útnak indultam.

(részlet)

HERMANN PÉTER FORDÍTÁSA

WIESŁAW MYŚLIWSKI

Traktat o łuskaniu fasoli

Értekezés a babfejtésről

Babot venni jött? Hozzám? De hisz bármelyik boltban kaphat babot. Csak tessék, jöjjön be. A kutyáktól fél? Ne féljen tőlük. Csak megszagolják. Ha valaki először van itt, azt muszáj megszagolniuk. Hogy tudjam, mi van. Nem én tanítottam őket erre. Csak úgy maguktól. A kutyák rejtélyesek, akár az emberek. Magának van kutyája? Szerezzen egyet. A kutyáktól sokat lehet tanulni. Na, ül a Reks, ül a Łaps. Elég.

Egyébként hogy talált ide? Nem olyan könnyű hozzám idetalálni. Pláne most, mikor már nincs szezon. Még megkérdezni sincs kit rólam. Láthatta, a házakban egy lélek sincs. Már rég elmentek. Még azt is kevesen tudják, hogy itt élek. Maga meg a bab miatt van itt. Persze, termelek egy kis babot, de csak annyit, amennyi magamnak kell, hát az csak nem sok? Az összes többivel is így van. Répát, céklát, hagymát, fokhagymát, petrezselymet, hogy meglegyen, ami kell. Azt mondom magának, még csak nem is vagyok oda a babért. Megenni megeszem, mert majdnem mindent megeszek. De nem vagyok oda érte. Néha főzök magamnak bablevest vagy kolbászos babot, de csak olykor-olykor. A kutyák meg nem eszik a babot.

Régen, igen, sok babot ültettek errefelé. Mert nem is tudom, hallotta-e, hogy a bab régen a húst pótolta. És olyan munka mellett, amelyet itten végeztek, hajnaltól késő éjszakáig, az ember muszáj hogy egyen egy darab húst. Arról nem is beszélve, hogy a kereskedők is gyakran jöttek ide babért. Nem csak babért, de leginkább babot vásároltak. Igen, a háború idején, amikor itt falu volt. Városon akkor éhen lehetett halni, maga is tudja. Majd minden nap ki kellett hajtani értük az állomásra. Az állomás jó pár kilométerre van innen. Aztán már az áruval együtt kellett őket visszavinni. Úgy olyan tájban, mint most, késő ősszel jöttek leginkább. Minden esetre ilyenkor jöttek a legtöbben, amikor már minden be volt gyűjtve a földekről. Azt a babot, amit az érkezősükig ki tudtak fejteni, azt az utolsó szemig elvitték. Volt úgy, hogy még nem is száradt meg rendesen a bab, de már minden háznál fejtették, hogy időre

meglegyen. Az egész család fejtette. Hajnaltól késő éjszakáig. Néha kiment az ember éjjelkor az udvarra, és még itt is, ott is világos volt az ablakban. Főleg amikor bő termés volt a babból. Mert a babbal is úgy van, mint bármilyen mással, egyszer jól megy, máskor meg nem. A babhoz az egész évnek jól kell alakulnia. A bab nem szereti, ha túl sokat süt a nap. Ha túl sokat süt, akkor kevés az eső. És kiég. Ha viszont túl sokat esik, mielőtt kihajtana, akkor elrohad. De olyan is előfordult, hogy jó év volt, és minden második hüvely üres volt, vagy a szemek rozsdásodtak be. És nem lehetett tudni, mért. Ilyen a bab, megvan-nak a maga titkai.

Maga talán járt akkor errefelé mint kereskedő? De akkor alighanem megismertem volna. Majdnem az összes kereskedőt ismertem, aki ide járt. Sok babot termeltek mifelénk, hát csak úgy nyüzsgöttek a kereskedők. És az emberek arcát gyerekkorom óta jól megjegyzem. És tudja mindenki, hogy amit az ember gyerekkorában megjegyez, arra mindig emlékezni fog. Persze akkor még maga fiatal kellett hogy legyen, másképp kellett hogy öltözködjék. A kereskedők akkoriban mindenféle rongyokban jártak ide, akárhogy tellett volna is, a lehető legrosszabb ruhájukat vették föl, hogy ne keltsenek gyanút. A vonaton ellenőrzés volt, elvették tőlük. Csak annyit mondtak rájuk, kupecsek. Most meg, látom, kabát van magán, kalap meg sál. Nekem is volt régen ilyenem, egy barna plüsskalapom meg ilyen kabátom. És sálam is, selyem vagy kasmír. Szerettem a jó ruhákat.

De mért nem veti le? Ó, akassza csak föl az ajtóra. Van rajta fogas. És csak tessék, foglaljon helyet. A széken vagy a padon, ahogy tetszik. Csak befejezem ezt a kis táblát, nem sok van hátra. Gyorsabban is menne, de a kezem már nem a régi. Nem, a reumától. Most így is sokkal jobban megy. Majdnem mindent meg tudok csinálni. Csak szaxofonozni nem tudok. Igen, játszottam valamikor. Ez minden. Meg ezeket a kis táblákat, látja, újrifestem. És ehhez muszáj ügyelni a kezemre. A legrosszabb ezeknél az apró betűknél.

Megcsúszik az ember ecsetje, és egész liter benzin kell hozzá, hogy lemossa, és előlről kezdje.

Mért jutott az eszembe, hogy maga akkoriban mint kereskedő járt erre? Hát mert csak úgy hirtelen jött hozzám babért. Nyilván tudnia kellett, hogy itt valamikor babot termeltek, és úgy gondolta, hogy még mindig termelnek. Néha úgy tűnik az embernek, hogy ugyan mi változhatna meg ilyen helyeken, ahol emberemlékezet óta babot termeltek. De hogy tudott megmaradni magában az a meggyőződés, hogy vannak ilyen örökös helyek? Ezt nem bírom megérteni. Nem tudja tán, hogy a helyek szeretnek megcsalni bennünket? Minden megcsal bennünket, ez az igazság. De leginkább a helyek. Ha nem volnának ezek a táblák, akkor én sem tudnám, hogy itt volt ez a hely.

Maga egyáltalán sose volt itt? Még akkortájt sem, mint kereskedő? Akkor elnézést, hogy kereskedőnek néztem magát. Nyilván túl sokat kotlottam ma ezekkel a táblákkal. Hogy mik ezek a kis táblák? Vezeték- és keresztnév, tól-ig, Isten nyugosztalja. Minden évben ilyen tájban szedem össze a sírokról, és újrifestem őket. Elmegy vele az időm. Csak a vezeté- és keresztnév, az mennyi betű. És mindegyik betűt gondosan kell, nehogy a megboldogult azt gondolja, hogy ha, mondjuk, a folyó túljáráról való volt, akkor csak úgy akárhogy festem újra. Mert itt mindig fel volt osztva a folyónak erről meg arról a partjáról valókra. Amikor az emberek fel tudnak valamit osztani, akkor fel is osztják. És nem csak a folyók szerint.

Honnan gondolom, hogy a halottak gondolkodnak? Onnan, hogy nem tudjuk, gondolkodnak-e. Mert mit tudunk mi? Néha két-három betű után, főleg ilyen kicsikék után megfájdul a szemem, remegni kezd a kezem, és abba kell hagynom. Türelem kell ilyen élettelen betűkhöz. Alighogy egypárat újrifestek, a korábbiakról, amiket tavaly festettem újra, már kezd a festék lejönni. Az erdőben hamarabb jön le. Annyi a nyirkosság, a hajnali napsütés, hogy állandóan újra kell festenem. Ha nem festeném újra őket, akkor most már nem lehetne tudni, melyik táblán ki van. Vettem mindenféle festéket, ilyet is, olyat is, külföldieket. Mindegyik lejön. Maga nem tud olyan festéket, amelyik nem jön le? Igaza van. Senkinek nem érdeke, hogy valami tartós legyen. Főleg a festék. Folyton festenek valamit, hogy aztán átfessék.

Ezt nem tudom. Lehet, hogy valaki azelőtt újrifestette, de biztos nem sokáig, mert nehezen tudtam kiolvasni, melyiken ki van. Nyilván úgy vélte, hogy amúgy sem lehet biztosítani senkinek sem az örökkévalóságot ezen a világon, és abbahagyta. Hozzájön még a költség, maga a festék, meg az ecsetek, a fáróladozás. Jó, hogy régen itt mindenkit ismertem. Így is el kellett temetnem némelyiket az emlékezetemben. A legrosszabb a gyerekekkel. Némelyiket mint ha csak most kereszteltem volna meg.

Ez itt Zenon Kuźdzał. Máris befejezem. A legfiatalabb Kuźdzał. Szomszédok. Itt, emerről, csak beljebb az erdőben. Ezért csak az út felől csináltak kerítést, háromfelől ott az erdő, akkor meg nincs szükség semmilyen kerítésre, így mondták. Az erdő a legjobb kerítés. Mi fenyegetheti őket az erdőből? Ki jöhet az erdő felől? Legfőleg az állatok. És csapdákat, kelepceket, hurkokat raktak ki körbe-körbe. Sokszor a saját tyúkjaik, libáik, kacsáik estek bele, ha nem szedték fel nappalra. Egyébként amúgy sem tudták végigszámolni estéknként azokat a tyúkokat, kacsákat. És minden este a szomszédokat gyanúsították.

Nem is engedték be a szomszédokat másként, csak az út felőli kiskapun. A kiskapu a kapu egyik szárnyában volt, de az a kapu nem olyan közönséges kapu volt. Kétszer magasabb volt, mint a kerítés, a teteje zsindeellyel volt befedve, oldalt két figurával. Nem emlékszem már, milyen szentek voltak azok. A kerítés is magas volt. A faluban Jan bátyó volt a legmagasabb, de még ő sem érte el a tetejét, még ha lábujjhegyre állt, és úgy nyújtotta ki a kezét, akkor sem. És az egyik deszka olyan szorosan illeszkedett a másikhoz, hogy még egy kis rés sem volt közöttük. A kiskapu mellett egy kopogtató lógott, ezzel a kopogtatóval kellett bezörgetni, csak akkor jött ki valaki a házból, és nyitott ajtót az embernek. De próbálta volna csak meg az erdő felől, rögtön dorongokkal rontottak volna magára, és a kutyát is magára uszították volna. Viszsa kellett kerülni a kiskaphoz, és azzal a kopogtatóval kellett bezörgetni.

No de babot aztán nem tudott volna tőlük venni, mert mindegyikőjük faragott. Faragott a nagypapa, öregecske volt, hálgyos szemű, de ha nézte volna, hogyan farag, nem hitte volna el, hogy nem lát. Hogy csinálta, nem tudom. Lehet, hogy a kezét kényszerítette arra, hogy lásson? Faragott a három unoka, Stach, Mietek és Zenek. Mutató legények, de nem látta senki, hogy lányokkal jártak volna. Csak azt lehetett látni, hogy faragtak. Egyedül az apjuk nem faragott. Kockákra vagdosta, lecsiszolta nekik a fákat. Biztos ő

is faragott volna, csak hogy ezen a kezén, itt ni, három ujj hiányzott, még az első háborúban szakadt le. De csiszolni, vágni, azzal valahogy elboldogult. Valószínűleg a dédapjuk is faragott, meg az ükapjuk is, és nem tudni, milyen messzire kellene a nemzetség homályos múltjába mélyedni fafaragó őseik nyomában, mert ahogy mondták, emberemlékezet óta mindannyian faragtak. Még vasárnap is, mise vagy a nagymise után hazamentek a templomból, azonnal nekifogtak, hogy megfaragják, amit az evangéliumból hallottak, ne-hogy elfelejtsék. Az volt a szándékuk, hogy az egész evangéliumot megfaragják, mert ahogy a nagypapa mondta, a világ olyan, amilyennek az Úr leírta, és nem olyan, amilyennek az ember látja.

Az egész udvaruk ezekkel a szobrokkal volt telerakva, egyre beljebb és beljebb vitték őket az erdőbe. Talán ezért nem kerítették magukat el az erdő felől. Nem lehetett náluk az udvaron kocsival megfordulni, hátul kellett kerülni. A teheneket kihajtották a legelőre, ügyelniük kellett rá, nehogy felborítsák ezeket a szobrokat. A macskák ezeken a szobrokon sütkéreztek. A kutya néha egyszer csak csaholni kezdett, kirentették a házból, hátha valaki bejött az erdő felől, de az ezeket a szobrokat ugatta. Szerencsére rövid pórásra volt megkötve. Amikor Kuźdzałowa magot szórt a szárnyas jószágoknak, azon nevettek az emberek, hogy ezeket a szobrokat eteti, mert egyre nagyobbak lettek.

Nem közönséges szobrok voltak azok, ahogy maga elképzelné. Jó nagy darab maga, látom, de az semmi, nagyobbak voltak azok nálam, meg magánál is. Az „Utolsó vacsorát” például, amikor elkezdtek kifaragni, egész tisztást vágtak az erdőben. Az asztal maga jó párszor akkora, mint az enyém, a padok is több olyat kitétek, mint ezek itt. És az apostolok így is szorosan ültek egymás mellett, nehogy ne maradjon helye a Krisztusnak. Ott kuporgott, mellette állt az egyik apostol, kinyújtott kezében pohárral, a másik pedig az asztalra borulva aludt, és sokkal kisebb volt náluk. Biztosan a derekukig sem ért volna, ha állt volna, meg az összes többiek is. Már töviskorona volt rajta, és mintha valamin aggódott volna, a tenyerébe temette az arcát. Az asztal másik végéről az egyik apostol még ki is nyújtotta a kezét a korona felé, mintha le akarta volna venni a fejéről, hogy még korai, de nem ért odáig. Az asztalon egypár boroskorsó állt, és mindegyik korsó, nincs is olyan edényem, hogy össze tudjam hasonlítani. Ez a dézsa vagy ez a vödör is túl kicsi lenne. A kenyér, nem emlékszem, hogy valahol ekkora cipókat sütöttek volna. Márpedig sütöttek tízkilósakat is. Úgy volt, hogy még egy tetőt is csinálnak a vacsorázók fölé, de erre már nem volt idejük.

Nem tudom megmondani magának, mennyit értek azok a szobrok. Akkoriban féltem tőlük. De mérhetők-e a szobrok a félelemmel? Főleg ha valaki annyi idő, mint én akkor. Amikor anyám valamiért átküldött hozzájuk, hogy kérdezzek meg vagy kérjek kölcsön valamit, azt mondtam, hogy nem volt nekik, vagy hogy senkit sem találtam otthon. Bezörgetél? Bezörgettem, de nem jött ki senki. Aligha hitt nekem, mert egy kis idő múlva valamelyik nővéremet küldte el, Jagodát vagy Leonkát, de úgy, hogy ne lássam.

Nem lehetett arról hallani, hogy valamelyik szobrot megpróbálták volna eladni. Mert hát kinek is? Vásárba egy ilyen szoborral, mit nem mond? Itt meg, falun, ki jönne ide szobrokat venni? A felvásárlók ennivalóért jártak ide, mondtam már magának, babért, lisztért, kásaért. Egyszer ment csak el a nagypapa, igen, az a világtalan, hogy megkérje a papot, engedje meg, hadd állítsanak fel egy-két szobrot a templomban. Nem egyezett bele, mert nem végeztek semmilyen iskolát.

Időnként a szobraikról álmodtam. Az éjszaka kellős közepén riadtam fel, kivet az izzadság. Anyám azt hitte, valamilyen betegség tör ki rajtam. Gyógyteákat kellett innom, mézet ennem, mert féltem beismerni, hogy az ő szobraikról van szó. Nem tudom, mért volt ez. Talán attól féltem, hogy félek. Meg a szobrok. Minden félelem több szintes, maga is tudja. Az egyik félelem elűzi az álmát, a másik elaltatja. És a következő... Egyébként nincs miről beszélni. Már nincsenek itt szobrok, nincsenek itt a Kuźdzałék. A mézet egyébként szerettem, a gyógyteáktól hétrét görnyedtem. De anyám ott állt mellettem, igyál, igyál, jót tesz.

Maga szereti a gyógyteákat? Ahogy én sem. De a mézet biztosan szereti? Akkor adok magának egy üveggel ajándékba. Legalább nem fog szemrehányást tenni magának, hogy hiába jött hozzám. A sajátom, nem vásároltam. Itt az erdő szélén, talán látta is, van néhány kaptár, az enyéme. Ebből a pár kaptárból, ha mézhozó az év, rengeteg mézet gyűjtök össze. Magam nem is tudom megenni. Sokéves mézeim vannak, az ilyen állott méz a legjobb. Ha valaki valamilyen jó szolgálatot tesz nekem, általában mézzel hálálom meg, ha nem kér pénzt. Vagy ahogy most is, szezon után, valaki idelátogat, akkor

nem távozik innen egy üveg méz nélkül. Vagy ha a házakban valaki névnapozik, elmegyek felköszönten, és legalább egy ilyen üveg mézet viszek ajándékba. Vagy ahol gyerekek vannak, a gyerekekre minden különösebb alkalom nélkül is odafigyelek. A gyerekeknek muszáj mézet enniük.

De a legjobb a méz italban. Hogyan? Öntsön egy teáskanálnyi mézet minden reggel egy fél pohár langyos vízbe. És hagyja állni másnap reggelig. Nyomjon bele egy fél vagy negyed citromot, keverje el, és igya meg éhgyomorral, legalább félórával reggeli előtt. Ha túl hideg, öntsön hozzá egy csöppnyi forró vizet. Maga a szintisza egészség. Szívre, reumára. A méz mindenre jó. Nem vesz erőt magán a megfázás. Fiatal koromban, amikor építkezéseken dolgoztam, egy méhésznél vettünk ki szobát, ő tanított meg erre. De hogy törődött volna akkor az ember a mézivással. Soha nem volt erre idő. Ha már egyáltalán, akkor vodkát ittunk. A vodka volt akkor mindenre a legjobb, nem a méz.

És maga melyiket szereti inkább, a hangamézet vagy a harmatmézet? Nem a lombos fákról, hanem a fenyőfélékről származó harmatmézet az igazi, egészen fekete, sokkal jobb. Adok magának egyikből is, másikkal is egy üveggel. Én a legjobban a hajdinamézet szeretem. Régen egy illető sok hajdinát vetett. Három napja festettem újra a tábláját. Még virágozni sem kezdett a hajdina, már bele is állított egy kaptárt. Odajártam, néztem, hogy szedi ki a kaptárakból a mézet. Csuklyát vett fel, meg arcvédő hálót, én meg csak úgy. És nem fogja elhinni, soha egyetlen méh sem szúrta meg. Rám szálltak, de egyszer sem. Nem győzött csodálkozni. Furcsa egy fiú vagy. Én vagyok a méhészt. Szaladj, hozzá valami fazekat. És egyenesen a kaptárból szedett nekem mézet.

De most ki és hol vetne hajdinát? Láthatta, itt a tó, a tóparton a házak, az erdő. Az erdő akkor is itt volt. Ez az egyetlen, ami akkor is itt volt, most is itt van. Mindössze azzal, hogy az erdő leginkább ezen az oldalon volt. Most a másik oldalt is benőtte, ahol akkor rét volt. Ha nem tartóztatják fel az erdőt, bemegegy az udvarokba is. Ahol udvarok voltak, azt a helyet is benőtte. A másik oldalon, a Rutka másik oldalára gondolok. A Rutka? Az a folyó, ami itt folyt régen, említettem magának, hogy az osztotta ketté a falut. Miből lett volna a tó, ha nem folyt volna erre a folyó? A rutáról, nem a rúdról. Tudja, mi a ruta? Nem maga az egyetlen. Ezek itt a házakban alig ismerik a gyógyfüveket. Legföljebb a mentát, a kamillát. A fákat sem ismerik, nem tudják megkülönböztetni a tölgyet a bükkötől. Ami aztán a gyertyánt, a jávorfát illeti, kár is a szóért. A rozsot a búzával, a búzát az árpával tévesztik össze. Mindegyikre azt mondják, gabona. Kíváncsi vagyok, a kölest megismernék-e. Kölest, úgy látom, mostanában kevesen vetnek.

A rutát betegségekre használták, magában vagy más füvekkel együtt. Szemre, idegre, sebekre, törésre, fertőzés ellen. Itták keverve. Visszaadta a szépséget. De a rutából elsősorban a lányok fontak koszorúkat. Vonzotta a legényeket. Sok termett itt belőle, talán innen ered a Rutka név. Magának fogalma sincs róla, milyen volt ez a folyó. Nem túl nagy, olyan, amilyen egy falusi folyó szokott lenni. Széles völgyben folyt, a völgyben voltak a legelők, a völgyön túl meg a szántóföldek. Helyenként szélesebb volt, helyenként keskenyebb. Voltak olyan helyek, ha sokáig nem esett, köveken lehetett keresztülmenni rajta. Megállt az ember a völgy szélén, és ha a nap kibukkant a felhők közül, úgy látszott, mintha az egész völgyben a Rutka folyt. Igaz, hogy néha olyan széles lett, mint a völgy, vagy ha kiáradt, vagy ha egyre csak zuhogott. Akkor el se hitte volna, hogy ez ugyanaz a Rutka, olyan ijesztő volt. Nem csak a völgyet öntötte el, hanem a szántóföldekre is kijött. Aki alacsonyabban

lakott, magasabbra kellett költöznie. Igen, akkor átkozták az emberek a Rutkát, sírtak miatta. De a víz levonult, és megint békés, barátságos lett. Lassan folydogált. Sokszor ha beledobott az ember egy botot, és mellette ment a parton, maga szerint ki mehetett gyorsabban, maga vagy a Rutka. Még ha lassan lépkedett az ember, akkor is mindig győzött. Tekergőzött, kanyargott, és ahol bekanyarodott, ott benőtte a kálmos, a sás, a vízililiom, a vízirózsa. Kivirágzott, el sem tudja képzelni. Vagy hallgassa csak meg a fülemüléket májusban.

Nem mindenütt volt sekély. Ahol sekély volt, ott sekély volt. Helyenként akadt mélyebb rész is. Volt aztán, ahol a legmélyebb. Oda jártak, akik vízbe ölték magukat. Leginkább a fiatalok, ha a szüleik nem engedték őket egybekelni. Alighanem a legtöbben ilyenek ölték bele magukat. Azt mondták, mindig is ott ölték bele magukat, mert mindig ott volt a legmélyebb. Egyébként különféle okból ugrottak bele. És nem csak fiatalok. Bár nem mindenki ölte magát vízbe, volt, aki felakasztotta magát. A Rutka meg csak folyt, csak folyt.

Nem fogja elhinni, nekem a világ legnagyobb folyójának tűnt. Még arról is szentül meg voltam győződve, hogy az összes folyót Rutkának hívják, és az összes a Rutkából ered, ő mindnek az anyja. Már iskolába kezdtem járni, és még akkor sem voltam képes elhinni, hogy vannak a világon nagyobb folyók is, és mindegyiket másképp hívják.

Volt egy csónakunk. Néha odavonszoltam, ahol a legsűrűbb volt a nád, mindenki hívogatott, hívott anyám, hívott apám, én meg nem válaszoltam. Lefeküdtem a fenekére, és úgy éreztem, mintha nem lennék sehol sem. És ha azt kérde, voltam-e valamikor boldog, hát egyedül akkor. Nem akarta megkérdezni? Értem. Vagy belöktem a csónakot a vízbe, lefeküdtem, és csorogtam, csorogtam, a Rutka vitt. Mit gondol, eltűnnek-e az ilyen folyók? Hát, nem tudom. Néha elmegyek, megállok a tóparton, és azt nézem, merre folyhat most. És én mondom magának, egyszer sikerült meglátnom az egyik partját. Hogy melyiket? Ahhoz azt kellene tudnom, én melyiken állok.

Nem tudom megmondani magának, honnan eredt, és hol volt a vége. Akkoriban nem ment el az ember olyan messzire. Félelmetes volt olyan messzire menni, csak erdő és erdő. De most sem megyek el, mert minek? Egyébként akármerre megy be az ember, máris megtalál mindent a szélén. Áfonyát, szamócát, szedret, gombát. Hát, nem ilyenkor. Túl későn jött. Most csak tőzegáfonya van. De meg kellene várnia, míg megjönnek a talaj menti fagyok, mert akkor terem a legtöbb a mocsárban. Nem messzire van ide a mocsár. Adnék magának egy korsót, akkor szedhetne magának. Pástétomba való tőzegáfonya, az ujját is megnyálná. Vagy körte meg nyúlpástétom.

Én nem szedek, nincs mikor, itt kell vigyáznom. Mint most is, szezon után, rajtam és a kutyáimon kívül senki sincs itt. Néha-néha elvetődik erre valaki, hogy megnézzé, mi van a házával. Igazság szerint fölöslegesen. Mindenki tudja, hogy minden rendben van. Nem is lehet másképp, hiszen vigyázok. Nem egyszer meggyőződhetek róla. De hát nincs jogom megtiltani senkinek, ha valaki meg akarja nézni, hogy s mint. Ezek az ő házaik. Csak hát inkább délelőtt. Ilyenkor senki se jönne. Ilyenkor meghal itt minden. És már sokkal hamarabb sötétedik. Egy hónapja még nem gyűjtöttem volna világot. Teljesen jól láttam a betűket, még a legkisebbeket is. És szemüveg nélkül festettem. Most meg, láthatja, alkonyodik, a tavon egyetlen fodor sincs. Úgy tűnhet, a víz szilárd talajjára állt össze. Olyankor, mint ma, szélcsendes időben, még azt hihetné valaki, hogy száraz lábbal át lehet menni erről a partról a túlsó partra.

(regényrészlet)

HERMANN PÉTER FORDÍTÁSA

Trociny

Fűrészpör

VARGA, Krzysztof

Tequila

(Keresztes Gáspár
ford.)

Poligráf, 2008

Fejlődésgény

(Pálfalvi Lajos ford.)

Poligráf, 2008

Turulpörkölt

(Hermann Péter
ford.)

Európa, 2009

Műmárvány

síremlék

(Pálfalvi Lajos ford.)

Európa, 2011

Függetlenség

sugárút

(Pálfalvi Lajos ford.)

Európa, 2012

„Bildungsroman”

Magyar Lettre
Internationale, 44

„Műmárvány

síremlék”

Magyar Lettre
Internationale, 79

„Hunok és

szarmaták”

Magyar Lettre
Internationale, 83(Horváth
Viktorral és Pavol
Rankovval)

„A zsolnai

kerekasztal”

Magyar Lettre
Internationale, 87

Egy másodosztályú Intercity-kocsiban ülök, valahol egy ronda prérin, olyan, mintha katonai álcahalóval volna letakarva, félúton vagyok Poznań és Wrocław között, és arra gondolok, lehet, hogy épp ez a vonat, és nem az ágy lesz az a hely, ahol elhangzik utolsó szánalmas nyögésem, a testemben pedig elkezdődik az a lassú folyamat, melynek során emberi hullává alakul át, és teljes pompával bocsátja ki magából a szövetek rothadásakor keletkező putreszin és kadaverin visszataszító bűzét, később kikelnek azok az ocsmány lárvák, nyüvek, egy egész sereg féreg.

Gyűlölöm, ha áll a vonat, főleg a prérin, az üres térben, ebben az üres, lapos Lengyelországban. Amikor a vonat a pusztában áll, az az érzésem, hogy egy pillanat múlva a szívem is megáll, hogy megalázó módon fordulok fel az álló vonatban, az üres prérin, mely olyan üres, mint egy kitöltetlen exceltábla, hogy miattam még tovább kell a vonatnak állnia, míg meg nem jön a mentő meg a halottaskocsi, míg az illetékes orvos meg nem állapítja hivatalosan, hogy elhunytam, és ami tényleg mulatságos, hosszú évek után ez lesz az első kapcsolatomban orvossal, csak ezúttal nem fog arra utasítani, hogy vegyem le az alsómat, köhögjek, nem fogja benyomni az ujjait a bordáim közé vagy a végbelembe, nem fogja kezébe venni a fejemet, megnyomkodni a nyirokmirigyeim, hogy megnézzé, nem nőttek-e meg, nem mondja a végén: tessék felöltözni. Megspórolom mindezeket a kissé fájdalmas eljárásokat, nem nyögöm ki a klasszikus kérdést: van valami bajom, doktor úr? Nem, már nincs semmi baja, felelné a mentőorvos, a kicsiny tankszerű fekete gyászkozsival érkező halotyszállítók pedig bepakolnának egy zsákba, és kivinnének a vagonból, az utasok bosszús tekintetétől kísérve, akik egyrészt dühösek, mert a prérin való álldogálás tovább tartott, másrészt felizgatta őket a hulla látványa, egy hulla látványa ugyanis mindig izgalmas a csöcseléknek, ezen alapszik az egész mai, populárisnak nevezett kultúra, bár ez a megfogalmazás nyilvánvalóan olyan, mint egy nevelési oximoron. Az a benyomásom, hogy a szemben ülő nőnek, aki úgy néz ki, mint egy régi kiszínezett fekete-fehér fénykép, láthatók még ilyenek itt-ott a tönk szélén álló fényképező műtermekben, és aki figyelmesen vizslat, amikor azt hiszi, nem látom, egyáltalán nem volna ellenére, ha most hirtelen a szívemhez kapnék, kidüledne a szemem, és lefordulnék az ülésről, lenne mesélőnivalója a következő napokban, sőt, hetekben: egyszerűen hirtelen fulladozni kezdett, kocsányon kezdett lógni a szeme, és a padlóra esett, ide – mutatna a kőre a konyhában vagy a szőnyegre a nagyszobában – pontosan a lábam elé, azonnal kiszaladtam a folyosóra, kiabáltam: meghalt egy ember! és meghúztam a vészféket, bár az van oda írva, hogy az indokolatlan használat büntetendő, de hisz ez indokolt használat, ha egy ember váratlanul meghal a vonatban. Igaz, azonnal tisztába lettem vele, hogy a vonat amúgy is a pusztában áll, nem kell tehát meghúzni a vészféket, de egy ilyen pillanatban ki gondol arra, hogy a vonat vagy áll, amikor épp meghal egy ember?

A halál ugyanis az emberek szemében nem akármilyen attrakció, nem a saját halálomra gondolok persze, hanem másokéra, a legjobb persze, ha az a másvalaki a tévéből ismert személy, esetleg egy családtag (micsoda attrakció ez, hónapokra elegendő!), de egy ismeretlen hirtelen elhunyt, különösen ha az ember szeme láttára történik, az sem lebecsülendő dolog. Az emberek sóvárogják a valódi halált, mivel már egy kicsit megunták azt a nem valódit, amellyel a tévé szolgál nekik, hányszor látható naponta halottmímelés, agyonlövészmímelés, mérszárlásmímelés, ez már kezd határozottan unalmas lenni, még a kutyamarta gyerekekről, apjuk által meggyilkolt lányokról, anyukat megölő fiúkról szóló, bőségesen illusztrált bulvárszövegek is kezdenek kissé egyhangúak lenni, bár persze első látásra, amikor a vérre és szerencsétlenségre vágyó tekintet rávetődik ezekre a cikkekre és elmosódott fotókra, mindez nagyon látványos és – hogy is mondjam – izletes. Ez a helyzet, mivel az embereket felizgatja – úgy gondolom, erotikus értelemben – mások

megaláztatása, ezt az izgalmat rejtik aztán hamis részvét mögé, amit hazugul empátiának hívnak, emögött lényegében a *schadenfreude* áll, ami tipikus az emberiségre nézve, kivált a mi országunkban élő emberiségre nézve, a mások baján és megalázásán érzett kielégülés, ez áll a kíváncsiság és az izgalom mögött, és ez elfojtja bennük annak felismerését, hogy egyszer ők is bele fognak kóstolni ilyen megaláztatásba, amikor fájdalom és rettegés közepette fognak haldokolni, vagy hirtelen szegényletes módon fognak összeesni az utcán, a bolti pénztárnál, amikor elüti őket egy autó, és a bevásárlószatyorból kiszóródnak a benne rejlő kincsek: krumplics, retek, tej, kolbász és kenyér, a még nyomdafestékszagú bulvárlap, ez az a kép, amelyet kedvelnek a sajtófotósok, mert úgy képzelik, ez jelképezi az emberi élet törekénységét, ez illusztrálja azt a mondást, hogy nem tudjátok sem a napot, sem az órát, kérem, íme – egy pillanattal ezelőtt valaki még vásárolt, gondosan kiszámolta a pénzt a kasszáján, egy negyedórát még az aznapi ebédet tervezte, vagyis életének további menetét tervezte, itt meg ezt az életet egyetlen isteni gesztus megszakította, és az illető ezúttal örök álomba merült.

Ó, ha örök álom volna a halál, friss ágyneműben, ha a halott átfordulhatna az egyik oldaláról a másikra, felébredhetne, kimehetne a fürdőszobába vizelni, majd visszatérhetne, és jóízűen visszaaludhatna, még horkolhatna és hánykolódhatna is az ágyban, voltaképpen egy egész örökkévalóságig horkolni, hánykolódni, egyik oldaláról a másikra fordulni, ilyen halált azért elfogadnék.

Nézem a kiszínezett fekete-fehér fotós nőt, nagyjából annyi idő lehet, mint én, talán egy kicsit idősebb, az arcán a vastag púderreteg alatt ott vonaglanak élete rutinjával megtelt évei, a határtalan unalom, a semmiféle magasabb szükségesség nélkül nem indokolt létezés, az egzisztenciának nevezett gyári futószalag mellett álldogálás, úgy harcol tehát a rutin és az unalom ellen, hogy mások élete iránt érdeklődik, miközben az ő élete teljesen érdektelen, ezt pontosan tudja, maradt annyi intelligenciája, hogy tudja, a létezése teljesen fölösleges, bár azzal áztatja magát, hogy még szükség van rá: a férjének, a felnőtt gyerekeinek, akik természetesen semmire sem mennének nélküle, talán az unokáinak is, akiknek persze a nagymama gondoskodása nélkül esélyük sem volna felnőni, azzal butítja magát, hogy bebeszéli magának, a világ nem tud nélküle boldogulni, miközben persze nem így van, a gyerekei gyűlölik, ha lelkendezve meglátogatja őket, és inspekciót tart fölöttük, ellenőrzi, tele van-e a hűtő, nem porosak-e a bútorok, meg van győződve róla, ha ő nem törődne ezekkel a dolgokkal, akkor elhanyagolva éhen pusztulnának. A férje már húsz éve megunta, és amikor nem tud elaludni a horkolásától, azon töpreng, ne nyomjon-e az arcára egy párnát, hogy örökre abbahagyja a horkolást. Ébredés után, amikor ránéz a feleségére, a saját életére gondol, hogy más is lehetne, így gondolkodik egyébként mindenki, úgyhogy nincs ebben semmi különös. Aztán tovább élnek együtt, tovább esznek és horkolnak együtt.

Az asszony azonban jól tudja, hogy mindez unalmas és monoton, tehát azoknak az embereknek a sorsát követi nyomon, akiket naponta lát a tévében, akikről az olcsó lapocskákban olvas, biztos, hogy így van, mert hisz mellette ott hever *A sztárok életéből* című hetilap kissé meggyűrődve, ezt a mocskot fillérékért árulják minden bódében, feltehetően jó pár millió példányban. Ez a szám már teljesen ki van olvasva, hiszen nem láthatta előre, ahogy egyébként én sem, hogy óráig kell vesztegelnünk a pusztában álló Intercityben, melynek már régóta a wrocławai pályaudvaron kellene lennie.

A vonat három órája áll mozdulatlanul, már alaposan kiolvastam az útra bekészített összes újságot, még azokat a cikkeket is, amelyek nem érdekelnek, és hogy elússem az időt, a szolgálati laptopomon írom azt, amit épp írok. Azaz belső szükségletből írok, nemcsak azért, hogy elússem az időt, az lesz a legjobb, ha belső szükségletnek hívjuk.

A lengyel mezők a horizontig nyúlnak, mindenfelé egyformák, még ha szegénylős dombocskák tarkítják is őket, egyhangú krumpliföldek meg cékla- és káposztaföldek. Olykor, ha vonaton nyűvöm az országot, úgy tűnik fel, hogy honunkban kizárólag krumplit, céklát és káposztát termelnek, kivételesen persze gabonát is kenyérnek meg vodkának, de aratás után a barna tarlók közepette csak krumpli-, cékla- meg káposztaföldek vannak, ez a lengyel konyha szentháromsága. Évek óta nyűvöm Lengyelországot, de még mindig nem nyűttem el, ez a Lengyelország állandóan védi magát, állandóan változtatlanul támad fel nekem, állandóan ugyanúgy születik újjá, ugyanazokkal a földekkel, erdőkkel, ronda gonosz emberek ronda házaival, bennük élnek ezek az emberek hitvány életüket, híján bármilyen ingernek, még amikor vasárnap tiszta inget és jobb ruhát vesznek fel a templomba menet, hogy elmondják az imáikat, elénekeljék a hagyományos énekeiket, és meghallgassák buta lelkészek prédikációit, krumpli-, cékla- és káposztaföldjükben még akkor sem keletkezik egy árnyalatnyi reakció sem, a szabad gondolatnak egy szikrája sem, amikor nyelvükre teszik az ostyát, nem vált ki belőlük az semmit, legföljebb némi nyáladzást, közben pedig figyelmesen szemlélgetik a szentély belsejét, ami rendszerint egy nagy betonbunkerre hasonlít, tényleg, ebben az istenfélő országban a szakrális építészet külön történetet érdemelne, sajnos, ritkán járok templomba, az én templomaim a vasúti pályaudvarok, kápolnám a várostermek, gyóntatószékek az információs ablakok, nekik gyónom meg, hová akarok utazni, és rendszerint megtudom tőlük, hogy a vonat késik vagy törölték, no hát, ez az az elégtétel, amelyet kírnak rám.

Azután ezek az emberek visszatérnek az otthonaikba, megeszik a vasárnapi húslevest, leülnek a tévékészülékek elé, és így szentelik meg ezt a szent napot, a férfiak kiveszik a hűtők szentségtartóiból a megszentelt vodkát, sógoraikkal megnedvesítik a torkukat, előbb az életük tökéletesítéséről szövegetnek terveket, majd már emelkedett hangulatban keresztes hadjáratokat terveznek, melyek elbuknak, mielőtt igazán elkezdődnének, a hétfői virradat gyakran úgy éri őket, hogy még a vasárnapi ruha van rajtuk, hangosan horkolnak a kanapén II. János Pál arcképe vagy egy Robert Kubica-plakát alatt, a földekről nyirkos köd kezd felszállni, megkezdődik a hétköznapi, életük újabb fölösleges napja, borostásan indulnak ki azokra a terjedelmes földekre, hogy megküzdjenek a hétköznapiiséggel.

Nem csak ma látom ezeket a földeket, majdnem minden nap látom őket, amikor átszelem az országot egy másodosztályú vagonban, a földek nyomaszóan búskomorak, reménytelenek és egyformák, mindig látni rajtuk egy keservesen vánszorgó magányos traktort, amint szétteríti a trágyát, vagy megszórra a nyomorúságos hajtásokat fehér féregirtó porral, látni egy horpadt tetejű omladozó viskót vagy egy szürke kockaházat, mely őrházra, laktanyára vagy egy kicsiny börtönre hasonlít, sorsukba zárt tompa és kieggett, fáradt és boldogtalan emberek gubbasztanak bennük, akik a tévé segítségével úgy óvják magukat minden szabad gondolattól, mintha megszállók ellen védekeznének. Mind láttuk a sajtóban előszeretettel közzétett fényképeket az istállóra vagy csúrra hasonlító elhagyott, magányos házakra felszerelt műholdas antennákról, mind neveltünk ezeken a fotókon, amelyeket nagy kedvvel vettek át a külföldi hetilapok, de mi egyebet rakhattak volna fel azok az emberek? Viszonylag olcsó belépőt akartak venni abba a világba, amely egészen más, mint ami körülöttük van, aminek a határait a zöltség és a sertés felvásárlási ára, no meg a községháza jelöli ki, aminek az átmérője néhány, legföljebb tízegynéhány kilométerig terjed. A lengyel földek látványa mindig mélyen lehangolt, továbbra is a világ egyik legpusztább látványának tartom, korántsem olyan melankolikus ez szerintem, ahogy egyesek szeretnék, főként akkor, amikor őszi köd telepszik a parlagföldekre, vagy amikor lustán szendereg az égő avar füstje. A melankólia ugyanis valami vonzót tételez fel, még ha nem is olyan szép a szóban forgó dolog, a lengyel földeken nincs semmi vonzó, csak valami határtalan, bánatos csúfság, olyan csúfak és unalmasak, mint a rajtuk dolgozó emberek, mint, tisztesség ne essék szólván, a velem szemben ülő, gyanakvó tekintettel engem méregető nő, mint ebben a vonatban egyébként az utasok többsége, amúgy megjegyzem, ez egy Intercity, az ország legnagyobb városai között közlekedik, nem ám valami lepusztult személyvonat jókora cuccokkal nyomakodó, vodkaszagú leheletükből, mosatlan hónaljukból és mosatlan ágyékukból párolgó bűzt árasztó, az orosz vagy a vietnami piacról öltözködő, romlott fogú és romlott lelkű lepusztult emberekkel, forrong bennük az agresszió az őket körülvevő világgal szemben, amelyet nem érzékelnek nagyobbak, mint egy folyton ugyanazt a melódiát játszó zenedoboz.

(regényrészlet)

HERMANN PÉTER FORDÍTÁSA

Pepiki

Ahogy a lengyelek látják a knédlifejű cseheket

Csehszlovákia szétesésének tizenötödik évfordulójáról Lengyelországban is megemlékeztek. A Gazeta Wyborcza, a Polityka, a Newsweek mind szenteltek neki néhány hasábot. Nem is csoda. A huszadik században élő lengyelek többségének természetes volt, hogy déli határunk túloldalán a csehszlovákok laknak. A szomszédjaink közül ez az ország állt legközelebb hozzánk. A nyelvi rokonság, a nyugati kultúrkörhöz tartozás, a huszadik századi közös sors... Ennek ellenére ez a közelség nem alakult semmiféle különleges kapcsolattá, egyszerű földrajzi szomszédság maradt.

1.

„Neked a knédlifejűek maradtak” – adta tudtomra szinte diadalmas hangon egy évfolyamtársam. A nyolcvanas éveket tapostuk. Szczecinben voltam történészhallgató, és egy hónapos kihagyás után jelentem meg a szemináriumon (kőműves inasként dolgoztam egy építkezésen, hogy egy kis pénzt keressék), amely a diplomamunka megírására készítette fel a diákokat. A téma a háború előtti Lengyelország kétoldali kapcsolatai. Az egyik csoporttársam a lengyel-szovjet, a másik a lengyel-francia kapcsolatokat, a harmadik Varsó és London, a negyedik Varsó és Berlin viszonyát kívánta kutatni. De senki sem volt, aki a lengyel-csehszlovák viszony boncolgatására csapott volna le. Csehszlovákia a fiatal történészjelöltek szemében nem érdemelt nagyobb figyelmet.

„Egy átlagos lengyel lenézi a »bugyuta knédlifejűeket«”. Szégyenteljes dolog ez, mint a sovinizmus minden megnyilvánulása. Mintha honfitársaim nem vennék észre, hogy Csehszlovákia nem csak knédliből, sörből és Karel Gottból áll. Hanem egy komoly kultúrával rendelkező ország. Hogy éppen ott születik olyan világszínvonalú próza, amelyről mi, lengyelek, csak álmodhatunk. Hogy ennek a kultúrának része a fantasztikus tolerancia, a keresztény értelemben vett megbocsátás, amelyet hiába keresnénk az ultrakatólikus Lengyelországban.” – írta az ellenzéki költő, Antoni Pawlak.

A honfitársaim műveletlenségét elítélő szavak kegyetlenül hangzanak. És Antoni Pawlak ezt öt évvel Csehszlovákia szétesése előtt írta...

2.

Nehéz lenne lemosni rólunk, hogy egy átlagos lengyel Csehszlovákiát a megtestesült idillnek és az anekdoták földjének tartja, olyan országnak, amelyen nem gázoltak át drámai történelmi viharok, mentes a tragédiáktól, és amelynek ugyanilyen langyos a kultúrája is. Talán nem kimondottan lenézés ez, ahogy Pawlak írja, de nagymértékű

felsőbbségtudatról mindenképp beszélhetünk. És mivel mindez elsősorban műveletlenségből fakad, így, az évek múlásával nem is lehet máshogy megítélni, mint ostobaságként.

„Annak az országnak volt arca, volt karaktere... Nem feltétlenül a legszebb – de jellegzetes volt, és a sajátja – írta Pavel Tygrid a háború előtti Csehszlovákiáról abban a könyvében, amely Lengyelországban sosem jelent meg, és már bizonyára nem is fog. Arc, hasonlóság, írta Tygrid... Neki világos volt – Csehszlovákia, az Masaryk köztársasága. És az én lengyel kortársaimnak? Tomáš G. Masaryk nem része a kollektív tudatalattinknak. Platón álma, hogy a filozófusok irányítsák az államot, Lengyelország közvetlen szomszédságában valósult meg. Olyan esemény volt ez, amelyet a modern Európa nem ismer. Erre mi van? Néhány felületes cikkeken kívül – semmi. Még Masaryk egyetlen életrajza, amelyet Janusz Gruchala írt tizenegy évvel ezelőtt, sem kapott kellő visszhangot. Masaryk könyvei hozzáférhetetlenek lengyelül. Legutóbb – hetven évvel ezelőtt! – a Világforradalmat adták ki tőle. Amikor Karl Popper szavait olvassuk: „Masaryk, a nyílt társadalom legnagyobb élharcosa” vagy „Masaryk Csehszlovákiája valószínűleg a legjobb és legdemokratikusabb állam lehetett, amely valaha létezett” – megdöbbenve ámulunk, hogy ugyanarról, a szerintünk „színtelen és jellegtelen szomszédról” van-e szó.

3.

„Egy szomszéd, aki jobban fáj, mint az aranyér.”, „Szláv poroszok” kiabált a lengyel sajtó Csehszlovákiára 1919 januárjában, a tesseni sziléziai fegyveres konfliktus kapcsán. Ez nem megvetés volt. Inkább fájdalom és csalódottság, de semmiképpen sem lenézés.

A lengyelek szemében 1918 és 1948 között Edvard Beneš volt Csehszlovákia arca. Az átok, amelynek polonocentrizmus, vagyis lengyelközpontú világnézet a neve, és arra kötelez bennünket, hogy a történelmet csak lengyel szemmel nézzük, ezt az embert maradéktalanul elutasította. Az a kis cseh áruló, aki nincs tekintettel a lengyel érdekekre! Amikor Beneš a müncheni egyezmény után lemondott elnöki tisztéről, a lengyel kabarékban nagy sikert aratott egy poén, amely az utódja nevéből alkotott szójátékot. A humorista megkérdezte a publikumot: „Hát itt volt az a Beneš – aztán mi lett belőle?” Mire valaki a nézőtérrel hangosan, erőltetett kacajjal benyögte: „Há, cha!”

Igen, egy évvel a háború kitörése előtt sok honfitársam elégtételt érzett azért, ahogy túljártak Prága eszén, és örültek az Olsán túli területek illuzórikus annexiójának.

4.

Néhány évvel ezelőtt a krakkói Jagelló Könyvtárban xerox-másolatot kértem egy Emil Hácha elnökről szóló könyvről. Amikor a másolatért mentem, egy idősebb úr, aki a másológépet kezelte, hozzám fordult: „Na, mit írnak Hácháról? Mert tudja, mi még a gimnáziumban egy versikét is tanultunk róla:

Hitler mondja, öreg haver,
Hácha, gyere egy sörre el.
Erre Hácha, nem is krárog,
S nekiadja Csehországot.

A lengyel gyerekek, mint valami mantrát szónoholták – nyilván anélkül, hogy értették volna – ezt a felnőttek által kitalált versikét, amely hűen tükrözi a csehszlovák konformizmusról alkotott sztereotípiát.

5.

Hogy mikor született ez a sztereotípia és hogyan telepedhetett rá ennyire a lengyelek csehszlovákokról alkotott képére? Ezt nehéz lenne megválaszolni. De már a háború előtt is írtak róla. 1936-ban Krakóban megjelent egy füzetecske. Nem egészen tizennyolc évvel a világégés után a szerzője határozottan állította: „A csehek a történelem folyamán soha nem harcoltak a szabadságukért, és erre 1918-ban megkapták ajándékba.”

Lengyelországban nem sokat tudnak a csehszlovák légiókról, az USA-beli önkéntesekről, a romantikus szlovákokról, Štefánik generálisról, az idő professzorokról, és a szigorú docensokról, akik nekifeszültek, és a világgal valamint a tényekkel szembeszögölve meggyőzték a nagyhatalmakat, hogy olyan, hogy „csehszlovák nép” létezik, és hogy önálló hely illeti meg őket Európa térképén. Nem lelkesítő, izgalmas legenda ez?

A huszadik század egyik legismertebb magyar írója, Márai Sándor, a hajótöröttek keserűségével és heveségével azt írta Csehszlovákiáról a megcsonkított Magyarországból, hogy Csehszlovákia „egy olyan képződmény, amelyet Beneš és komái kovácsoltak egybe megerőszkolva és meghamisítva a történelmet, és a magyarokat, a szlovákokat, és a németeket szimbiózisba kényszerítették a csehekkel, holott azok soha semmiféle közösséget nem éreztek velük.”

Ezzel az értékeléssel ugyan nem értek egyet, de megragadnak a nagy író érzelmekkel teli szavai, amelyből az elveszett haza iránti düh és keserűség hallatszik ki, és az a könnyedség, amellyel a sérelmet okozóira rámutat.

6.

Minderről azonban a csehek maguk is tehetnek. A múlt esztendő legnagyobb eseménye az *Őfelsége pincére voltam* című film bemutatása volt

a lengyel mozikban. A sajtóban számos riport jelent meg Jiří Menzellel. És ő, akit szinte a nemzet prófétájaként faggattak, megerősítette a lengyeleket a szomszédjukról alkotott képükben. A Gazeta Wyborcza újságírója megkérdezte tőle: „Jól értem tehát, hogy maga is egyetért a főhőse életfilozófiájával (...), vagyis, hogy: a csehek nem harcolnak?” Menzel pedig meggyőződéssel azt válaszolta: „Természetesen. A nagyapám, az apám és jómagam legfontosabb tulajdonsága a passzivitás. Szemrebbenés nélkül eladtuk magunkat Hitlernek. Sőt, mi voltunk a náci legnagyobb fegyverbeszállítói. Aztán jött a kommunizmus, és azt is magunkévá tettük. Tudom, hogy maga, aki a lengyel tradícióban nőtt föl, most értetlenül és undorodva néz rám. Maguk minden körülmények között harcoltak. Mi viszont élni akartunk. Ahelyett, hogy látványosan ellenálltunk volna és leöltük volna magunkat, megtanultuk kívülről figyelni a világot, és hisztérikusán röhögni a saját sorsunkon.”

Menzel nagy tekintélynek örvend nagyszerű filmjeinek és Hraballal való barátságának köszönhetően, úgyhogy a szavait úgy fogadták, mint egy próféta megnyilatkozását. Az ő nyilatkozatainak mindig súlya lesz Lengyelországban, de nem csak ő állítja ezeket.

7.

A lengyelek beleszerettek Josef Švejkbe és Bohumil Hrabal regényhőseibe. Totálisan és eszeveszetten beléjük zúgtak. Hašek és Hrabal prózájának nagyszerűségéről senkit sem kell győzködni. Ez a két szerző Lengyelországban szinte kizárólagos, monopolizálta a csehszlovák irodalomról és a cseh emberekről alkotott képet is. És mivel a könyveik alapján nagyszerű filmek születtek, a hatásuk megsokszorozódott. Csak az a kár, hogy ennyire befolyásolják a lengyelek Csehország-képét. Meg az, hogy Csehszlovákiát csak a cseh résszel azonosítjuk, és teljesen megfeledkezünk a szlovákokról, a kultúrájukról, a nemzeti törekvéseikről, a történelmi dilemmáikról. Ennek a pár regénynek és filmnek az ismerete már bárkit feljogosít arra, hogy biztonsággal állítson dolgokat a „csehszlovákok” nemzeti karakteréről.

8.

Korábban is és most is folyamatosan jelennek meg szlovák és cseh írók művei, de egyiküknek sem sikerült eddig Hašek és Hrabal népszerűségének közelébe férközni. Ami még rosszabb,

hogy néha még szakemberek szájából is hallunk olyat, hogy minden, ami jó, azt ezekben a könyvekben már megírták. Nem veszik észre, hogy a csehszlovák hagyaték milyen sokszínű, hogy milyen sokféle ízű és illatú. Nem olyan régen az egyik legnevesebb lengyel bohémista azt nyilatkozta a rádióban, hogy Hrabal halála után jó néhány évig nem is látogatott el Prágába, mert az író halálával nem volt miért odautazni.

A neves lengyel szerző, Paweł Huelle a *Mercedes-Benz – Válogatás a Hrabalhoz írt levelekből* című művében megemlíti egy kocsmai összejövetelt, ahol sörözés közben a baráti társaság az irodalomról is diskurált: „... na, és erre heves vita tört ki, mert valaki azonnal megjegyezte, hogy Magának kellett volna megkapnia a Nobel-díjat, nem pedig Jaroslav Seifertnek. Ugyan a társaságból senkinek semmi kivételalója nem volt Jaroslav Seiferttel szemben, sőt, sokan közülünk nagyra tartották a Prága ihletet költszetét, de olyan kaliberű költő, mint Jaroslav Seifert, Csehországban, Európában vagy a világban több tucat van, viszont olyan prózáíró, mint Bohumil Hrabal, nincs még egy a Föld kerekén, senki, aki csak a lába ujjáig felérne – kiabáltuk túl egymást...”

Ez a rövid részlet nagyon zavar engem. Ugyanis. Huelléhez hasonlóan én is azt vallom, hogy Hrabal sokkal inkább megérdemelte volna a Nobel-díjat, mint sokan mások.

Seifert – Hrabal. De a fenébe is, miért nem inkább Hrabal – Dario Fo vagy Hrabal – Salman Rushdie vagy éppenséggel Hrabal – Wisława Szymborska? Egymással szembe állítani ugyanazon ország két íróját, ez úgy hangzott, mintha Csehszlovákiának csak egy irodalmi Nobel-díjat lehetne odaítélni, és azzal hogy 1984-ben Jaroslav Seifert nyerte el ezt a kitüntetést, örökké lemondhatnának a további lehetőségről. Na, de a Svéd Akadémia döntése, amely Hrabalt a mellőzött nagyságok exkluzív klubjába sorolta, elég ok arra, hogy Jaroslav Seifertől ilyen lekezelően nyilatkozzunk, mint abból a levélrészletből kitűnik?

9.

A háború utáni Csehszlovákiáról nem lehetett elmondani, hogy saját aculattal rendelkezett volna, ahhoz szabadnak kellett volna lennie. A rabszolga az uraság által rákényszerített maszkot hordja, amelyben annak tetszése szerint kell pózolnia. Minden ország elvesztette sajátosságát, aki Moszkva irányítása alá került. De...

„Dubčeket Lengyelországnak is!” – skandálták Lengyelországban 1968-ban a tüntetéseken. Irigylkedve néztük a hatvanas évek rövid olvadását, mert

szétszakadt a zsák, amiből fantasztikus könyvek és filmek bukkantak elő, és kezdett világossá válni, hogy Csehországnak egészen a szívárványig sikerült kifestenie a szabadság határait. Aztán később persze beütött a nagy semmi, hiszen a hírek, hogy megalakult a Charta 77 vagy, hogy Jan Patočka az életével fizetett azért, mert alapvető szabadságjogokat követelt, szinte senkihez nem jutottak el. Helena Vondráčková dalai, a *Kórbáz a város szélén*, meg a *Nők a pult mögött* uralták a nézők lelkét.

10.

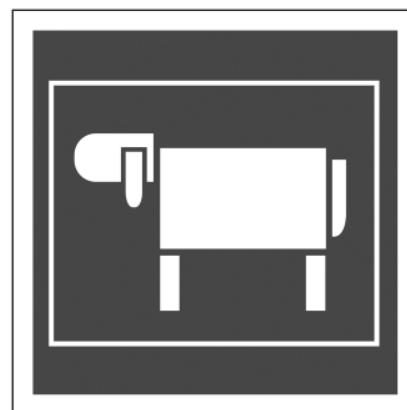
Václav Havelt máig óriási tisztelet övezi Lengyelországban. Amikor a múlt év végén Lengyelországba jött, a *Kérem, röviden* című könyvének bemutatójára, a közönségtalálkozókra hatalmas tömegek látogattak el. Havel ugyanis a kezdetektől megbabonázta a lengyeleket. Nem volt benne semmi a knédlifejú Švejkéből. És mégis onnan jött. Cseh volt, és csehszlovák, de a lengyel romantikusság a saját hőst látta benne. Hányszor mutogattak rá, mint olyan államférfira, akiről példát lehetne venni. Amikor annakidején, elnökként Krakkóba jött, született egy jelszó – ismeretlen szerzőtől – „Havel a Wawelba!” Ebben csodálat és irigység is volt. Hogy nekünk nincs ilyen kaliberünk!

11.

A Csehszlovákiával szembeni averzióink megmaradtak. Visszatértek. Havel könyvének megjelenése nagy esemény volt. Előtte jelent meg Tiso, Olga Havlová, Bohumil Hrabal életrajza, Milena Jesenská riportja, Jaroslav Seifert visszaemlékezései, nemrég a Világirodalom (Literatura na Świecie) c. havilap egy egész számot szentelt a szlovákoknak, megjelennek Kundera, Škvorecký, Topol, Kohout művei, és természetesen Hrabal és Hašek, hogyan is lehetne másképp... Mariusz Szczygiel írásai, amelyek a *Gottland* c. könyvében jelentek meg (és amelyet közben csehre is lefordítottak) nagy feltűnést keltettek. Ugyanis szomszédunkat mint tragikus válsztások országát mutatja be.

Vajon annak köszönhetően, hogy újabb és újabb könyvek és filmek jelennek meg Lengyelországban, és, hogy a lengyel sajtó érdeklődéssel szemléli, mi történik Prágában és Pozsonyban, a már nem létező Csehszlovákia is jobb színben tűnik majd fel? Már nem csak az a kerek arc lesz, amelyből Rudolf Hrušínský kacskint ránk Švejk, a derék katonaként? Az idő lesz a megmondhatója.

CSOMA BORBÁLA FORDÍTÁSA

Ukrajnában ismerkedtek meg

Mindig más strandra vágyik

ZÁBRANSKÝ,
David„Mindig más
strandra vágyik”
Magyar Lettre
Internationale, 64,
66, 72, 87„Két modell: Prága
és Pécs”
Magyar Lettre
Internationale, 76

Ukrajnában ismerkedtek meg, Sam egy nyelviskola tanára volt ott. Orrában és szemöldökében is pirszinget viselt.

Hogyha most valakinek megmutatja akkori fényképeit, Polina csak rálegyint és elnézően elmosolyodik, mert mindez már régen elmúlt. Elnézően elmosolyodik, és legyint a kezével, belül azonban kelletlenséget érez, mintha ezt szeretné mondani: „ez nem így történt!”

Kelletlenséget érez, mert az a két fémkarika, amely akkor a szabadságot jelképezte (miközben a pirszing egy ukrán ábrázatán a nyomort jelképezte, a pirszing az angol férfi ábrázatán, arcán a szabadságot jelképezte), most félelmet kelt benne, akár egy állatban, akit ilyen fémkarikával egy helyhez lehet kötni, melyből nem szabad elmozdulnia.

Sam huszonhét éves volt. – Huszonöt évesen rájött, hogy az angliai élet nem a kedvére való, s egyik napról a másikra eldöntötte, hogy Kelet-Európába megy, de alig egy évet töltött el egy vodkával és „színes daganatokkal” teli lengyel bányavárosban (színes daganatoknak nevezte az új reklámokat, az új-fajta ruházatot, az új tévéműsorokat, az új bevásárlóközpontokat), s ez elég volt neki ahhoz, hogy megértse, hogy Kelet-Európa nem létezik, hanem csak fokozható minőség van, amelyet Keletnek neveznek. Nem egészen egy év elég volt neki ahhoz, hogy megértse, hogy több Keletre van szüksége. Nem egészen egy év után Lengyelországból Ukrajnába ment. Az anyagokban, amelyek Harkovból küldtek neki, az állt, hogy Harkov egyszerű ukrán város, és ő pontosan ezért költözött Harkovba.

Ukrajna elviselhetőbb volt Lengyelországnál. Polina az ő diákja volt, gyönyörű szemei voltak, és rosszul tudott angolul, titokzatos volt és szenvedélyes, s mindig elbűjt az idegen nyelv lassan lebontott bástyája mögé. Akkor már második éve egy volt osztálytársával járt, akinek anyanyelvén minden este arról az idegenről beszélt, aki tudja Isten, mit keres itt. Az anyanyelv anyai érzéssé változott, ukrán nyelven már nem értették meg egymást, s minden olyan hétköznapi volt, hogy a dolog hamarosan véget ért.

Összekötötte őket a különbözőség vágya: Polina nem akart ukránul beszélni a fiúval, akit tízéves kora óta ismert, Sam ama mélységre vágyott, amelyet fel kell tárnia egy más kultúrában és más nyelvben.

Lakást béreltek. Sam kényeztette Polinát, és órákon át angolul beszélt vele. Sam komolyan vette ukrániai életét, mert Ukrajna más volt, mint Anglia. Komolyan vette Polinát, mert más volt, mint az anyja: engedelmeskedett, és nem javította őt ki, nem volt éles angliai akcentusa, csak tévován ismételtette a megtanult szavakat, nevetett és szemeit meresztgette. Nem félt a könyvektől, és ki tudta mutatni szeretetét. Sam Polina nyakát simogatta, és azt kérdezte tőle, tudja-e, hogy amit ő épp csinál, hogy mondják angolul. Polina része volt minden újnak, ismeretlennek, mélynek. Az összes ukrán nő összes ukrán kendőjét viselte a fején, magában hordozta Ukrajna hosszú és bonyolult viszonyát Oroszországhoz, magában hordozta az összes Ukrajnába hozott dollárt, magában hordozta az apróságok örömet, a takarékoskodást és a féktelen bőkezűséget, az összes költészetet és az összes félig üres üzletet, minden régi és nevetséges autót az összes nevetséges ukrán utcáról. Tágas lelke volt, melybe Sam a végtelenségig behelyezhetett mindent, amit maga körül látott: amikor beleszeretett Polinába, egyúttal Ukrajnába is beleszeretett, és fordítva.

Sam türelmes volt. Ukránul tanult és Polina rokonainak a vodkáját itta. Nem csalta meg Polinát, s azon gondolkodott, hogyan tovább. Tudta, hogy az ő helye nem Ukrajnában van, tudta, hogy idegen és az is marad, tudta, hogy nehéz lesz megértenie a dolgokat és szünet nélkül meg nem értésbe fog ütközni. Nyíltan beszélt mindenről, amit gondolt, csak egyetlen gondolatot nem mondott ki soha hangosan. Ez a gondolat így szólt volna: „ezeket az embereket

nekünk, kívülállóknak kell csodálnunk, ők maguk nem is sejtik, milyen gyönyörű életük van, velünk összehasonlítva – s milyen gyorsan elronthatják, ha mindent megismételnek utánunk!” Erről azonban nem beszélt, és ráadásul: Ukrajna ezeket a gondolatokat hallani sem akarta. Ellenkezőleg: Ukrajna és Polina szerették a Nyugatot. És Sam szerette Polinát! Maradt-e számára valami más hátra, minthogy legalább egy kissé a Nyugatot is kezdje szeretni?!

Maradt-e számára valami más, minthogy elvesse az egyébként soha ki nem mondott gondolatát, és alávesse magát Polina csodálatának minden iránt, amit ő elhagyott? Nem volt talán Polina lelke elég tágas ahhoz, hogy Ukrajnán kívül az egész világot is magába ölelje? És nem volt talán Sam egy szerető szülő, aki gyermekétől képtelen elvenni a játékot, mellyel az imádott gyermek elalvás előtt az ágyban játszik? Nem kezd-e ilyenkor a szerető szülő a gyűlölt játékot egészen más, gyerek szemmel látni? Nem elég nagy talán a szerelem ereje ahhoz, hogy a józan ész a mindent átölelő megértéssel helyettesítse? Szerelmük mindent átölelő megbékélés volt, melyből Polina szerint egyetlenegy dolgot kell kizárni: Ukrajnát. Noha szerelmi dalukat kezdetben mindketten a világ ellenkező részén kezdték énekelni, Polina Nyugatnak, Sam pedig Ukrajnának, énekeikből fokozatosan mindent túlbarsozó összhangzat bontakozott ki: együtt bírálták az ukránai korrupciót, az emberek és a politika nyomorát. Polina végül mindkettejük helyett mondta ki: el akart költözni. Olaszországba. Franciaországba. Főleg azonban el Ukrajnából, mert Ukrajna ugyan gyönyörű, de senki sem akar ott élni, akinek nem muszáj.

Itt nincs jövőnk! Nekem itt nincs jövőm! – Te pedig taníthatasz bárhol.

Visszament vele Nyugatra? Igen. Azért, mert szerette? Nem. – Elment vele, mert még mindig nem látta maga előtt, ami után vágyott.

Azt mondtam, hogy a mélységre vágyott, amelyet egy más kultúrában és más nyelvben kell feltárnia, de ez nem a teljes igazság.

Sam mindenekelőtt arra vágyott, hogy igyekeznie kelljen. Arra, hogy semmit se kelljen leegyszerűsíteni, mondjuk úgy, hogy problémákra vágyott. Korábban pontosan ez okból vállalta magára Ukrajnát, most pedig úgy döntött, hogy ugyanezen okból a Nyugatot vállalja magára. Azt mondta Polinának, hogy feláldozza magát érte.

Azt mondta Polinának, hogy feláldozza magát (s áldozatának abban kellett állnia, hogy egyik napról a másikra az összes probléma megszűnik), a valóságban azonban szó sem volt áldozathozatalról. Samnek végül is nem az volt a fontos, hogyan néz ki a nehezeke, neki csak a súly volt a fontos. Mindegy volt neki, hogy egy kilónyi tollat vagy vasat visz-e magával.

Ha el akar menni, elmegy Polinával, és biztos lehet, hogy Nyugaton nem szűnnek meg a problémák, mert Polina ukrán, Sam pedig a szeretője. Az ukrán nővel való viszony mindent megváltoztatott: visszatérni a Nyugatra egy ukrán szeretővel nem jelenti azt, hogy visszatért a riasztóan egyszerű világba, hanem hogy izgatóan bonyolult dolgokkal teli világba tér vissza. A nyugati tollpíhek súlya megnövekedett.

Leveleket kezdett Londonba küldözgetni, és egy másik hely iránt érdeklődött. Nem, Ukrajna gyönyörű, válaszolta a Londonból érkező kérdésekre, csak változásra van szükségünk. Megismerkedtem itt egy lánnyal, magyarázta, itt van az egész családja, de mindenki egyetért azzal, hogy elmenjen. Arcáról eltűntette a pirszinget, és azt mondta Polinának, hogy hamarosan átköltözhetnek Madridba.

Az első héten az iskola szállásolta el őket, aztán néhány hónapig egy szállodában maradtak. Polina sétálgatott a széles utcákon és a kirakatokat nézegette. Sam spanyol gyerekeket tanított egy nyelviskolában, este pedig biciklizni ment.

Samnak elég volt az angol, Polina azonban napokon át spanyolul tanult. Közben eleinte titokban sírdogált az ukrán dalok fölött, később azonban kicserélte őket flamencóra és spanyol népdalokra. Megvette az első spanyol újságot, az *El Mundot*, és igyekezett lassan lefordítani. Előbb szótárral, szóról szóra, egy bekezdést a reggeli kávé, és egy oldalt az ebéd után, aztán megpróbálta szótár nélkül, elkezdett a szövegösszefüggéseken és az ismeretlen szavakon töprengeni, a szövegösszefüggéseken töprengeni, az ismeretlen szavakat pedig papírra kiírta, és aztán a szótárban kereste őket, majd átírta egy kicsi füzetbe, amellyel aztán az erkélyen üldögélt és memorizálta.

A városközpontban kerestek albérletet, mert Polina megszerette Madridot, és a *városban* akart lakni. Mindig a pontosan meghatározott órában érkeztek, de az érdeklődők sora több emelet hosszúságú volt. Aztán órákkal korábban érkezett, de a lakást (márpedig minden lakás tetszett nekik) mindig valaki más bérelte ki.

Vasárnaponként a Pradoba *jártak*, Polina figyelmesen végignézte az összes *brossurát*, nem gyűrte őket össze, a táskájában vitte el őket, amelyet tenyerével óvott.

Előbb csak az értéktelen *brossurák* kerültek sorra, aztán azonban Polina kíváncsiságára a művészet iránti szeretete okán egyre drágább monográfiákat és gyűjteményes katalógusokat kezdtek vásárolni. Plakátokat akart látni a falakon, ismert művek reprodukcióit vagy híres kiállítások reklámjainak a másolatait. Azt mondta, hogy majd az új lakásban fogja kiakasztani őket. – Egyelőre a szállodában az ágy alá rakta el őket.

A szálloda falára Polina ukrainai képüket akasztotta ki (egy pravoszláv templom előtt ölegetik egymást), nem csupán azért, hogy a kép Ukrajnára emlékeztesse, hanem főleg azért, hogy arra emlékeztesse, hogy a szálloda, melyben laknak, még nem Madrid, hanem csak egy elviselhetőbb Ukrajna. Ez nem is nosztalgia volt, hanem inkább figyelmeztetés.

Nemcsak a Pradót szerette meg, hanem minden művészetet is. Már néhány madridi hét után nem is ment volna el rock-koncertre, hanem a *Goldberg-variációk* kamarazenei környezetének adott volna előnyt. Hiszen ez a zene oly sokkal érzékenyebb volt és oly annyira illett az ő magányához és a szótárral végzett munkájához! Benne volt a világ összes könnye és az összes egyirányú repülőjegy Ukrajnából.

Akkor írta meg az első versét:

*Mint egy csipetnyi sót
Az ujjakat a gyűrű kézzé kapcsolja össze.*

*A fehértányér fölött
megismétel minden mondatot, megkocogtatja az evőeszközt.*

Amikor aztán Sammel a *Goldberg-variációkat* hallgatta, csak Polina tudta, mit jelent ez a zene. Azokban a pillanatokban az *igazi* szépségről gondolkodott, a zongora hangjai alá rejtett szépségről, a szépségről, amelyet Bach zenéjétől eltérően csak ő hall. Meggyőződése volt, hogy a szépség az ő titkában rejtőzik, abban, amit Samnek képtelen megmondani, a versében, amelynek Bachsal összekapcsolódva van értelme. Igen. Az ő verse csak akkor érthető, hogyha Bach zenéje kíséri (és ellenkezőleg: Bachnak csak a most már majdnem megtelt füzet hátoldalára írt verssel összekapcsolva van értelme).

Polina úgy érezte magát, mint egy anya, akinek a fia előtt meg kell őriznie a világ egyszerűségét, magában pedig vinnie kell minden oszthatatlan terhét.

De ugyanúgy, ahogy az anya is tudja, hogy a világ egyszerűségét lehetetlen örökké színlelni, Polina is tudta, hogy egyszer majd eljön az idő, amikor a többiek megértik, vagy meg kell érteniük az ő mélységét, miként neki is meg kellett értenie saját versének a mélységét, még hogyha ennek fájnia is kellett volna.

Valahol bent érezte, hogy épp a versek azok, amelyek nem csupán Madrid szintjére emelhetik, hanem még sokkal magasabbra is.

Polina nemsokára tudott minden *leértékelésről*. Csodálkozott, hogy képes Sam negyedórai munkájának ellenértékéért gyertyatartót venni, és húsz perc munka ellenértékéért evőeszköz szárait. Mindez ott várta a szállodában, hogy átköltöztesse, a dobozokat lelkiismeretesen teleírta, és egyiket a másik után rakta össze, fürdőszoba, konyha, szobadíz, hálószobadíz.

Amikor Sam új barátja, ugyanannak az iskolának az alkalmazottja (Bartlett) úgy döntött, hogy elköltözik a Calle Calvarion *lévő lakásból*, szolt a tulajdonosnál az érdeklődésben, és csaknem az egész városközponti lakást rájuk hagyta.

Bartlett *pótolta az összes látogatót*, Polina ugyan bálás volt neki, de *őszintén szólva* nem ilyennek képzelte a család első barátját. Bartlett meg sem nézte Polina plakátjait, sem kezdő képeit (maga is megpróbált festegetni a szórakozás, a jó érzés kedvéért), amelyek most ott függtek minden falon, és már menni akart kedvenc bájába az utca sarkán.

Domingónál aztán arról beszélt, hogy munkát keres, hogy a Calle Calvarionnak olyan különleges légköre van. Virágmintás szoknyát viselt, bőr félcipőt, melyben oly könnyen lépdelt, s melyről azt állította, hogy madridi. Már nem úgy öltözött, mint otthon, tulajdonképpen már nem is volt semmiféle otthoni öltözködés. Madrid annival érdekesebb volt, és egyszer majd biztosan végteleen töprengés, fájdalom nélkül fog sétálgatni az utcán.

Türelmes volt, de örült, hogy egyszer majd, ha jobb barátokat talál, el fogja utasítani Bartlettet. Régi öltönye, iróniája, cigarettája és válása, mindez túlságosan is emlékeztette olyasmire, amit legszívesebben elfelejtett volna, igen, mindez valamilyen okból azt a kelletlenséget idézte emlékezetébe, amelyet Sam fémgyűrűvel teli arcára nézve érzett, mintha nem is ember volna, hanem állat.

Polina hamarosan jobban tudott spanyolul, mint Sam. Amikor valamiről az üzletben tárgyalnak, keze ügyében van a megfelelő közhely, ő az, aki simogatja Sam haját és azt kérdezi, tudja-e, hogy Polina épp most mit csinál.

Egy nap filctollal megjelölt egy hirdetést az *El Mundoban* (a Western Union kelet-európai származású alkalmazottat keres). Másnap felment a Madrid központjában lévő épület tizedik emeletére, és fel is vették. Mi több, hazájának egy darabja egyenesen az íróasztalán lesz: a Western Union számára Ukrajna stratégiai fontosságú hely (és ki másnak, mint neki kellett volna Ukrajnát megkapnia?). A hűtőszekrényre ráragasztotta a társaság reklámszlogenjét, délidőben egy padon ült egy parkban, a Rocinante lovagló Don Quijote szobrát nézegette, és sonkás baguette-et evett.

Canaletto! Manet! Tiepolo! – Caravaggio! Prada! Prado!

Az első nyáron egy hónapra elmentek Ukrajnába. Polina már előre tudta, hogy nem úgy fog viselkedni, mint egy Madridban férjhez ment gazdag lány, hanem ellenkezőleg: arra készült, hogy alázatos lesz és szerény, örül, hogy a szülőknek visz a megtakarított pénzből, hogy a kovászos uborkájukat fogja enni és az otthon égetett vodkát inni, és minden kérdésre azt válaszolja majd, hogy az emberek mindenütt egyformák.

„Szóval ott minden olyan, mint itt, de...” mondta szüleinek.

Az emberek ugyanolyanok, mint Ukrajnában, *de!*

S aztán már senki sem volt képes megállítani. *Csak! Kicsit! Nem sokkal, hanem a múzeumok! És a színek! Kis lakás. – Imádom! Biztonságos negyed. – A légkör! Az emberek, mint itt...*

Életének ezt a felbecsülhetetlen átváltozását már a szülőknél tett első látogatáskor lényegtelen kozmetikai változásnak mondta, mindaz, ami megváltozott, tulajdonképpen csak részletek sora és főleg dekoráció, mondta. – S szülei ebből megértették, hogy Nyugaton minden teljesen más-bogy van.

Amikor elbúcsúztak Polinától, könnyek folytak az arcukon, de nem is annyira a búcsúzás könnyei voltak ezek, hanem inkább az a fölötti sajnálkozásuké, hogy az, aki elutazik, már nem az ő lányuk.

(regényrészlet)

G.KOVÁCS LÁSZLÓ FORDÍTÁSA

Zamazat se životem

Az Ördög műhelyéről

TOPOL, Jáchym
(Koloszár Péter
ford.)
Nővérem
Kalligram, 1998

Angyal
Kalligram, 2000

Éjszakai munka
Kalligram, 2004

Kátrány
Kalligram, 2009

Az Ördög műhelye
Kalligram, 2011

Az alábbi beszélgetést e-mailen folytattuk Topollal 2013 nyarán, miután elkészültem *A Ördög műhelye* c. könyvének angol fordításával. Az évszámok a könyvcímek után a cseh eredeti megjelenésre utalnak.

Egyszerre író és újságíró: Sosem éreztem elegendőnek, hogy „csak költő” legyek

ALEX ZUCKER ■ *A forradalmi időkben, 1989-ben kezdted az újságírást, úgyhogy évekig egyszerre voltál író és újságíró. Valójában mindkét első prózai munkádban – „Az út az állomásra” (1993) és a „Nővérem” (1994) – voltak jelenetek, amelyek szerkesztőségi szobákban és egyáltalában az újságírás világában játszódnak. Azt hiszem, még egy verset is fordítottam, a „Kedden báború lesz” (1992) c. második verseskötetéből, amelyik Burmáról szól, abová a heroin-csempészetéről tudósítani utaztál. Mit gondolsz, az újságírás segített az írói munkádban? Mennyire van jelentősége az írásaid számára annak, hogy úgy szólván egész felnőtt életedet újságoknál töltötted?*

JÁCHYM TOPOL ■ Egyszerre szeretem és utálok az újságokat, az újságírói munkát. Az egyik része, amit mára majdnem teljesen elfelejtettem, abból az érzésből fakad, hogy ez szolgálat, hogy ezzel a házámat, a szülőföldemet, a klánomat szolgálom. Ezt persze cinikus vigyorral mondom, de attól még igaz. Ez még a múltba nyúlik vissza, egészen a szamizdatos időkig. Sosem éreztem elegendőnek, hogy „csak költő” legyek, még ha ez volt is mindig a legfontosabb. Versek írní mindig olyan nehéznek és fontosnak tűnt nekem, mint atomot hasítani. Ez volt az életem értelme.

De mégsem volt elég, amikor a barátaimat lecsukták és összeverték a rendőrök, vagy amikor engem csuktak le és vertek össze, ami szintén előfordult egy párszor. Azt hiszem, ez valami törzsi ösztön, talán kelet-európai – vagy valami szláv dolog? Ebben az értelemben el voltunk maradva a Nyugattól, ahol az emberek, akik újságnál dolgoztak, újságírók voltak, profik, míg nálunk többnyire az ideológia bohócai voltak, ha nem éppen maguk is vérszomjas uszítók, akik maguk követelték a megtorló intézkedéseket.

Alapjában véve a csehek – vagy Csehszlovákia – létére nézve jelentett fenyegetést a szovjeturalom, nem voltunk biztonságban, ezért tűnt normálisnak „valamit csinálni”, folytatni az ellenállás hagyományát, mint a Cseh Nemzeti Ébredés idején a 19. században, amikor a cseh nyelv és a nemzet fennmaradásáért kellett küzdeni. Úgyhogy ülni otthon vagy a kocsmában és verseket írni, ez nem volt elég, kellett, hogy rölapokat is írjak és terjeszszek, tiltakozásokat szervezzek és így tovább – és

persze, hogy olyasmiről írjak, amiről nem volt szabad írni, mint például a politikai foglyokról és az elnyomásról, amit a rezsim leplezni próbált.

Ezen a téren két író mutatott példát nekem és a baráti körömmnek: Ivan Martin Jirouš, egy költő, aki nyolc évig volt börtönben, és Václav Havel, aki a bohém Jirouštól eltérően nem volt valami dörzsölt vagány, huligán és kocsmatöltelék, hanem egy törekeny filosz (de ő maga is lehúzott öt évet a sitten). Ebben a légkörben nőtem én fel. Mindig volt valami nagyszerű, értékes ember és kitűnő író lecsukva, úgyhogy a barátaimmal számítottunk rá, hogy végül majd mi is sorra kerülünk – talán innen eredeztethető az érdeklődésem a „közügyek” iránt. Ábrándozhatott az ember arról, hogy a világtól elvonulva él valahol vidéken és csak verseket ír, de ennek a gyűlölt rezsimnek a keretei között élve az lett a szabály, hogy a poétika politika is. Ha beleszipantottál a levegőbe, a börtön bűze csapott meg.

A barátaimmal – mint például Zbyněk Petráček, aki ma az egyik legnagyobb napilap, a *Lidové noviny* kolumnistája, vagy Ivan Lamper, aki mindmáig a legjobb országos hetilap, a *Respekt*, főszerkesztője, és még egy páran, akik újságírók maradtak – résztvettem a *Sport* c. politikai szamizdat folyóirat és a *Revolver Revue* megalapításában, ez egy kulturális folyóirat, ami mindmáig megvan, bár az alapítók közül sokan kiváltak belőle 1989 után, hogy más lapokat indítsanak – úgyhogy túlzás nélkül állíthatom, hogy részem volt itt a szabad sajtó megindításában a kommunizmus és a cenzúra évtizedei után, ami nagy kaland volt, és voltaképpen még ma is az.

Szándékosan említem azokat a barátaimat, akik megmaradtak az újságírásnál, mert nekem nem ez az életem. Jobban érdekel a prózaírás, mint az újságcsinálás. Persze még mindig kell állandóan írnom az újságoknak és magazinoknak, hogy keressek annyi pénzt, hogy időt szakíthassak egy könyv megírására. Ez elég paradox, tudom, de talán így normális.

Beutaztam Csehországot, az egész világot

De visszatérve arra, hogy ez mennyiben kaland is: Fiatal korom óta az olyan írókat csodálom, mint Isaac Babel és Jack Kerouac, akiknél a megélt tapasztalatokon alapul az írás. Nekem az tűnt normálisnak, hogy egy írónak legyen kétkezi munkája, hajózzon, háborúzzon, kerüljön börtönbe – piszkítsa be a kezét az élettel, *zamazat se životem*, ahogy Hrabal mondta. Így aztán huszonöt éves koromra már dolgoztam építkezésen, pékségben, kazánfűtőként, szénrakodóként és nem tudom még mi mindenként. Még örült is voltam, papírt

kaptam róla, amikor kiengedtek az elmeegógyintézetből. (a katonai szolgálat elkerülésére –AZ) Ez volt a legjobb trükköm. Ma már nem volna ilyen könnyű a posztkapitalizmus korszakában! Úgyhogy mindezek után az újságírás elég kalandos foglalkozásnak tűnt, és jó volt, hogy ott lehettem a *Respekt*nél.

Beutaztam Csehországot, az egész világot – jártam Ukrajnában, Oroszországban, Iránban, Romániában, Lengyelországban, Japánban – nem is emlékszem, hol mindenütt. Riportokat, útibeszámolókat írtam, de némelyikből vers is lett, ahogy említettem. A *Kedden báború lesz* kötet jól jött össze nekem, amennyiben leadva a riportot, és aztán teljesen kimerülve – és kellőképpen lerészegedve – ugyanabból az élményből írtam egy verset is, és csak akkor éreztem úgy, hogy eljutottam az igazi valósághoz.

A másik érdekes dolog, hogy azoknak a verseknek majdnem mindegyikét egy másik országban írtam – nem éppen szállodában, inkább valami turistaházban vagy diákszállóban. Az újságok eléggé pénzszerűek voltak a kommunizmus bukása után, úgyhogy legtöbbször házaknál laktam – ismerősök ismerőseinek lakásában, vagy valakinél, akivel csak úgy összeakadtam út közben.

Azt például soha nem fogom elfelejteni, hogyan írtam verseket egy vietnami munkásszállón Moszkvában (segítettem nekik egy Szabad Vietnam Rádió felállításában csehországi vietnami barátaimmal együtt, nem tudom, mi lett belőle végül), vagy hogy hogyan szálltam meg egy faluban Ukrajnában (a korosztali körzet cseh falvaiból, amelyeket sugárfertőzés ért Csernobil után, evakuáltak a lakosságot, áttelepítették Csehországba), és a háziak nem mertek zavarni, olyan nagy tiszteletben tartottak! Egy újságíró, aki megírja a történetüket az újságba!

Ha tudták volna, hogy verset írok, azt mondták volna: „Ez meg mi a fene?”. Azt hiszem, jó felkészülés volt, amikor fiatal koromban a legtöbb verset levélpapírra és régi képeslapokra írtam a smíchovi kocsmaiban. Úgy csináltam, mintha levelet vagy képeslapot írtam volna, mert az ember rögtön gyanússá vált a munkáskörnyezetben, ha írogatni kezdett a kocsmában. Rögtön gyagyásnak néztek vagy téglának, leginkább mindkettőnek. Épp a napokban néztem be egy helyre, ahol egy időben írtam, U bílého lva, A fehér oroszlánhoz. Ugyanúgy néz ki, mint a hetvenes években.

De vissza az újságokhoz! Karl Cudlínal, a kiváló fotóssal csináltunk együtt egy könyvet *Keletre utazni* (2008) címmel, Karel minden fotójához írtam egy történetet, jól kiderül belőle, mennyire szeretjük ezt a vad, nyomorúságos, megtört

Keletet. Vannak a könyvben fotók és történetek Lengyelországból, Oroszországból, Belarusból, Mongóliából, Azerbajdzsánból stb.

A riportok, amiket a *Respekt* belföldi rovatánál írtam, olyasmiről szóltak, amit Boris Vian nyomán a napi tajtéknak hívo – gyilkosság, korrupció, pornóipar. De kellett írnom farkasfalkák újrafelbukkanásáról Szlovákiában, kirándulásról a grönlandi partokra. Így aztán találkoztam mindenféle emberrel – zsarukkal, utcai árusokkal, minden elképzelhető aljanépséggel, politikussal –, de rengeteg „normális emberrel” is, bármit is jelent sen ez. És hallgattam, amit meséltek, hogy mi minden mentek keresztül az életben.

Elvonulhassak pár hónapra csak írni

Úgyhogy folyton beleütöttem az orromat az életbe, és alig maradt időm az egyedüllétre, amire vágyom. Mert az is egy paradoxon, hogy nem szeretem az újságírói életet, szívesebben volnék egyedül egy kis kunyhóban az erdőben – vagy bárhol másutt, tényleg – és csak írnék. Ez volt az álmom egész életemben, de nem tudom, hogy valamikor tényleg lesz-e ilyen. Valahányszor kaptam egy ösztöndíjat egy kiadótól, hogy elvonulhassak pár hónapra csak írni, és közben a családom is el volt látva nagyjából, élveztem az egyedüllét fényűzését. Így írtam a *Nővéremet* (1994) és az *Angyalt* (1995) Németországban, a *Thorn Girlt* (1997) Amerikában, az *Éjszakai munkát* (2001) Németországban és Franciaországban, a *Garglig with Tart* (2005) Hollandiában, az *Ördög műhelyét* (2009) Németországban – nem kaptam túl sok alkalmat az írásra az elmúlt húsz évben. De mint látható, mindig kihoztam az így adódó lehetőségekből egy-egy könyvet – így működik nálam a felelősségérzet.

De sosem bírtam az olyan ösztöndíjzombikat, akik bekapcsolódtak az ösztöndíj-mechanizmusba 30 éves koruk körül, és azóta egyik alkotóházból mennek a másikba, és nem tudnak másról írni, csak a saját érdektelen lelki életükről. Valahányszor véget ért egy ilyen bentlakásos íróösztöndíjam, rögtön visszatértem az életbe és az újságírói taposómalomba, nem volt más választásom.

Az az igazság, hogy az elmúlt két évben a *Lidové noviny*-nál jórészt csak a kulturális rovatnak dolgoztam. Az a rengeteg utazgatás tényleg örjítő, és időnként elég veszélyes is, nem lehet folyton itthon hagyni a kicsi gyerekeimet és az egyre korosabb szüleimet. Nem akartam mindig távol lenni, ha ne adj'isten történik valami.

De az is igaz, hogy nem is élvezem a kulturális újságírást annyira. A riportokra emlékszem – az emberekre, akikkel találkoztam, a helyekre, ahol jártam, a színekre –, de ez a két év a kulturális rovatnál, ez teljes homályba vész. Lecövekelve egy székben egy irodában, folytonos szerkesztőségi értekezletek. Ez nem a vérbeli újságírás.

Fontos persze, hogy az újságírásból meg lehet élni, a könyvekből nem. Az, hogy újságoknál dolgoztam, abban is segített, hogy képes legyek meghúzni a saját szövegeimet – ne tekintsem szentnek és sérthetetlennek, az ihlet tüzeiben kikovácsoltak azt, amit írok, hanem anyagnak, amit vágatok karddal, ollóval, még robbanthatom is dinamittal. Ennek örülök, de másfelől – és ez az érem

másik oldala – nagyon utálok az újságokat és az újságírást. Ki nem állhatom. Amint meghallom azokat a szavakat, hogy lapzártá, főcím, kopf, szerkesztőségi ülés, a hideg futkos a hátamon.

Fárasztó, kimerítő munka. Ha újságnál vagy, olyan vagy, mint az igába fogott ló. Aközben nem lehet könyvet írni. Egyébként valahányszor alkalmam nyílik rá, hogy felhagyjak az újságírói munkával egy időre, mindig fellélegzem, hogy végre hagyhatom, hogy kiessen a sok politikus neve a fejből meg a naponta adódó botrányok, mind az a sok szarság és hülyeség, ami tulajdonképpen egy újságíró mindennapi betevő falatja.

Most megint arra volna szükségem, hogy az íráson kívül ne kelljen csinálnom semmit. Legalább két vagy három könyv van készen a fejemben. Úgyhogy majd meglátom, lehet-e erre valahogy módot találni, adódnak-e ehhez megfelelő feltételek. De van ebben valami misztikus szerencse is. Ha egy könyvnek ki kell jönnie, előbb utóbb ki is fog. Ha nem, nem.

A Havel Könyvtár találkozóhely is

■ *Hogyan kötöttél ki végül a Havel Könyvtárban? Mi ott közelebből a feladatod? Milyen volt a viszonyod Havellel, ha nem esik nebezedre erről beszélni?*

■ Éppen mostanában gondolkodtam azon, hogy az, hogy úgy éreztem, hogy muszáj valami hasznosat csinálnom, hogyan adta az indíttatást az újságíráshoz, lapcsináláshoz az undergroundban és a forradalmat követő első években, mennyit kivett belőlem. De a Havel Könyvtárban végzett munkám kimondottan egy ügy szolgálata. Úgy gondolom, hogy Csehország mint ország elég provinciális és csak magával foglalkozó, és a Havel Könyvtár az egyik olyan sziget, amely helyet ad az olyan kultúrának, amelyik nem kommersziális, pop, mainstream vagy minek mondjam. Találkozóhely is, ahol a chartás és az undergroundból való veteránok összejöhetnek a fiatalabb generációkkal a kiállításainkon és a koncertjeinken.

Hogy hogyan kerültem ide? Talán melodramatikusan hangzik, de Havel kért meg erre a halála előtt. Kint voltam nála a nyaralójában, Hradscekből pár barátunkkal, és beszélgettünk a könyvtára kulturális programjaival kapcsolatos elképzeléseiről.

Én vagyok felelős a programokért. Ez a munkám. Tizenöt-tizenkilenc eseményt tartunk havonta: felolvasások, kiállítások, előadások, koncertek, viták. Én csinálom egyedül 3-4 diákkal, önkéntesekkel, de a másfél éve alatt, mióta elkezdtük, terra incognitából „jó hely” lett belőle, ahova érdemes járni.

Odafigyelek a fogadtatására, mert ha van valami, amit még a sajtóbiznisznél is jobban utálok, az az irodalmi nagyüzem, a felolvasási szisztéma, az irodalom elfesztiválosítása, az, hogy az írókat mappság nem annyira olvasni, mint inkább látni és hallani akarják.

Mert a saját könyveimmel – és rettentően örülök, hogy ilyen sok nyelvre le vannak fordítva, tizenöt vagy talán húsz nyelvre – mindenféle felolvasásokra és könyvvásárookra jártam, mert kellett a promócióhoz, és ez teljesen leszívja az ember energiáit minden egyes alkalommal. És

most itt én is ugyanezt csinálom! Az egész kulturális masinéria működtetését – szerzők meghívását, események szervezését –, hát ez a másik nagy paradoxon.

A legtöbb szerző, akit meghívok a könyvtárunkba autoritárius rezsimeknek alávetett országokból vaó: beloruszok, Burmáról lesz egy vita ezen a héten, jóban vagyunk a mai kínai irodalmat megjelentető kiadóval, voltak nálunk ukrán írók. Ez is olyan Haveles – a politika és a poétika összekapcsolása.

Havel lényegében azt mondta nekem, hogyha rendszeren csinálom a programokat a könyvtárnak, akkor valószínűleg nem jut majd időm az írásra, de végül is írtam már eleget. Ez jellemző rá, hogy az utolsó lehetéig sem hagyta el a humora. Úgyhogy olyankor, amikor csak egy szerencsétlen programigazgató vagyok, és nem jut időm az írásra, sokszor gondolok rá meg Jiroušra és az évekre, amiket börtönben töltöttek, és akkor azt mondom magamnak, hogy nincs okom a siránkozásra.

Nyílt sebek

■ *Első regényed, a Nővérem, tartalmazta véleményem szerint az egyik legerősebb szöveget, amit Auschwitzról valaha írtak, itt mégis alig reagáltak erre. Egyszer azt mondtad nekem: a Nővérem elkezdett egy ívet, ami Az Ördög műhelyével zárul le. Kifejténéd, hogy mire gondoltál?*

■ Igaz, hogy volt egy csomó recenzió a *Nővérem*-könyvről Amerikában mindkettőnk kellemes meglepetésére, de a holokauszt-aspektusra valahogy nem rezonáltak. Nem tudom, mi volt ennek az oka, de őszintén szólva nem vettem észre, mert olyan erős reakciókat váltott ki másutt. Két napja jelent meg egy könyv *Open Wounds* (Nyílt sebek) a címe. Itt van éppen előttem az asztalon, amíg el nem jutok vele a postára, hogy elküldjem neked, huszonöt tanulmányt tartalmaz a kötet – nem recenziókat, tanulmányokat – a könyveimről. Irodalomtudósok írták – nem csak Csehországból, de Dániából, Ausztriából, Németországból, Lengyelországból, Oroszországból is –, és a holokauszt témáját vizsgálják a könyveimben – lehet, hogy ez főleg közép-európai téma –, olyan kitarótán, annyi hozzáértéssel és őszinte érdeklődéssel, hogy nem is tudom pironkodás nélkül olvasni.

Úgy értem, én ezeket a dolgokat csak a fantáziámból merítettem, csak átengedve magamon, mint egy médium, nem ástam mélyre, hogy töprengjek rajtuk. Olyan ez, mint Iggy Pop egyik sorában: „Instinct keeps me running, running like a deer.” És itt ez a sok kiválóság, mindenféle diplomákkal, elképesztően kiművelt professzorok, és az én szövegeimet boncolgatják, vizsgálják. Akárhogy is, Ivo Říha, a kötet összeállítója, a parubicei egyetem irodalom és szlavisztika tanszékének vezetője azt írja a tanulmányában, hogy *Az Ördög műhelye* „végpont, egy sajátos alkotói kurzak betetőzése ... ebbe torkollik végül a Kelet felfedezése”, más szóval, ahogy mondod, a *Nővéremmel* kezdődő ív.

Ebben benne vannak utazások tucatjai, százai a szovjet birodalom romjain, hosszabb tartózkodások Szlovákiában, Lengyelországban és Ukrajnában, tizenöt évnyi utazás, ami végül a belorusz tömegsírokhoz vezetett el, utazás Közép- vagy

Kelet-Európa be nem gyógyult sebei körül, ami most zárult le a számomra. A következő kérdéseid láttán, hogy miért foglalkoztat a népiértés? Miért a holokauszt?, összeszorítom a fogam, lesütöm a szemem, elpirulok szégyenkezve és nem tudok mit válaszolni, magamba fordulok. De inkább megpróbálom azzal megkönnyíteni a válaszadást, hogy azokról az apró, konkrét élményekről írok, amelyek ebbe az irányba löktek, tulajdonképpen megrendítették az egész világomat. Tehát: Miért szerepel Terezín az utolsó könyvemben? Miért a fekete humor? Miért rezonálok még mindig erre a témára?

Miért a fekete humor?

Először is, hogy úgy mondjam, a családom története. Az apám színdarabokat írt. A 60-as években színházban dolgozott, és egy csomó olyan ember volt a barátai között, akinek „volt valami köze a színházhoz”, de a gyerekkora egy részét Terezínben töltötte, úgyhogy amikor vendégség volt az apáméknál, kisfiúként sokszor hallottam, hogy így húzták egymást: „Nem kéred a maradékot?” A szatirikus J. R. Pick azt kérdezi a dramaturg Helena Glancovától: „Nem mondd, hogy már megint a párnád alá dugdosod a halfejeket? Ha-ha-ha!” Emlekezve „a régi szép időkre” Terezínben, amikor még legalább halfejet tudtak enni. Vagy: a díszletező Rappaport úr magyarázza nekem és az öcsémnek, hogy milyen fontos a cipőápolás a halálmenetben, és aztán jól belakmároznak Stach úrral, a másik díszletezővel, mert persze nekik egyáltalán nem volt cipőjük! „Ha-ha-ha, ez jó!”

Ez volt a hatvanas évek jó légköre, amikor vége lett a sztálinizmusnak, az emberek kezdtek egy kicsit fölegedni, összejárni és beszélgetni a dolgokról. Ezt a folyamatot persze megakasztotta az orosz tankok inváziója '68-ban, és lassanként újrakezdődött a hisztéria, amikor minden csemetés házkutatást jelenthetett vagy éppen letartóztatást, az a légkör, hogy a megszokott élet egyik pillanatról a másikra más irányt vehetett, és ez volt a természetes. Egyik nap, tizennégy éves voltam, a konyhában hallgattuk a mamámmal a rádiót, és a hírekben a Plastic People of the Universe, underground költők és zenészek peréről beszéltek – ez 1976-ban lehetett –, a mamámnak, aki gyerekként hallott az ötvenes évek kivégzéssel végződő kirakatpereiről, ez már nagyon ismerősen hangzott, de az a tény, hogy ezeket a fiúkat csak egy-két évre ítélték, nem emlékszem pontosan, számára már az enyhülés jele volt.

Ami a fekete humort illeti, amit időnként a szememre vetettek, ez úgy van, ahogy Cormac McCarthy mondja „A könyvek könyvekből vannak”. Emlékszem, hogy egyszer, éppen akkor lettem tizennégy éves, lázas voltam. Ezek voltak a legjobb időszakok gyerekkoromban. Elkaptam az influenzát, csak feküdtem az ágyban, a mamám hozott nekem teát, én meg elfeledkezhettem a sok iskolai hülyeségről, és csak olvastam, olvastam. És az ágyam persze nem volt messze a könyvespolctól, és egyszer odanyúltam, és a könyv, ami a kezembe akadt, J. R. Pick „Állatvédő Egyesület” (1969) c. könyve volt, és a tizennégy éves szemem majd' kiesett, mert ez merő fekete komédia, ami Terezínben játszódik, ahol a gyerekek ennek a halálzónának a kellős közepén Állatvédő Egyesületet

alakítanak, csakhogy a védelmük alatt álló állatok egerek, svábbogarak és bolhák.

Ami Terezínt illeti, Ivan Klímának van egy remek novellája, ami ott játszódik, a „Miriam” az *Első szerelmeim*ből, de ez a hagyományos realista módon megírt szöveg sosem hatott rám különösebben. Az sokkal inkább, hogy jártam vele Terezínben – kétszer is, azt hiszem egy dokumentumfilm kapcsán, amit az árvízről készítettem ott a cseh tévével 2002-ben – és akkor megmutatta nekem azt a kis szobát, ahol ott a szüleivel lakott, a helyet, ahol az SS-tisztek ittak, azt a helyet, ahol egyszer megpofozta egy őr, a raktárat, ahonnan más fiúkkal együtt dobozokat loptak – a lopásért persze halálbüntetés járt –, ez egy nagyobb doboz volt, azt remélték, hogy enivaló lesz benne, de kiderült, hogy kiránduló bakancsok voltak, amiket azért hoztak magukkal az emberek, mert úgy készültek, mintha vakációzni jöttek volna, kirándulni valahova a hegyekbe. Klíma vigyorgó képpel adta elő nekem ezt a történetet. Kivitt a rámpához is, ahonnan a vagonokban elvitték a barátait a gázba. Egyike volt a keveseknek, annak a nagyon kevés gyereknek, aki túlélte Terezínt.

Zavarban voltam vele, amikor *Az Ördög műhelye* megjelent. Nem voltam benne biztos, hogy szabad-e nekem ezekről a dolgokról írnom. Emlékszem, meséltem neked, mennyire tartottam a *Nővérem* megírása után Sergej Mahonintól is ugyanezért, ő egy nagyon szigorú kritikus, aki Sachsenhausenben volt a háború alatt. Vele olvastattam először az Auschwitz-fejezetet a könyvből, és annyira izgultam miatta, hogy mit merészeltem, hogy kész lettem volna kivenni ezt a fejezetet, összefirkálni, elégetni az egészet. De ő zöld utat adott, volt egy pár megjegyzése, úgyhogy az első könyvemet megjelentethettem úgy, ahogy megírtam.

A legutolsó könyvem is a saját patológikus elmeszüleményem, de ezt nem mertem volna teljesen egyedül megcsinálni. Van egy másik túlélő, akinek sokat adok a véleményére, Dita Kraus, aki a férjével, Oto B. Kraus íróval együtt volt Auschwitzban. És Arnošt Lustig miután kijött *Az Ördög műhelye*, a maga szokásos kedélyes módján azt mondta nekem: „Hogy jössz ahhoz, amit csinálsz? Én vagyok a holokauszt egyetlen krónikása! Mit képzelsz magadról, te cinikus kis kölyök?” Képes lett volna beverni a pofámat. De az első felolvasásomra az Óváros téri Kafka kávéházba eljött. Azt hiszem elbóbiskolt a felolvasás alatt, de utána azt mondta, hogy rendben volt. És Klíma írt egy recenziót, amiben azt mondta, hogy a stílusom „fantazmagorikus” – a maga udvarias módján így fejezt ki némi felháborodást –, de azt is kijelentette, hogy jogom volt ezt így megírni.

Azt szeretném világossá tenni, hogy írhatok a magam módján, úgy ahogy én akarom, de azoknak az embereknek a véleménye, akik ott voltak, abszolút fontos volt nekem. Ezért örülök *Az Ördög műhelye*nek. Megszabadultam a saját rémképeimtől, paranoiáimtól, rögeszméimtől és féltreállításaimtól, de azok, akik mindezen keresztülmentek, azt mondták: Rendben van. Dita Kraus ezt mondta: „Megteheded, ha muszáj”.

■ *Terezínt és a holokausztot félretéve, írtál más genocídiumokról is – az amerikai indiánokról és a romákról a Nővéremben, és most, a*

legutóbbi könyvedben a beloruszokról, nemcsak zsidókról, akiket legyilkoltak a náci német és a sztálinista orosz rezsimekben. Miért olyan fontos neked ez a téma?

■ Rendben, ha ilyen szívósan faggatsz, mint egy bulldog erről az egyetlen dologról, amire nincs rendes válaszom: Az érdeklődésem az iránt, amit népiértésnek nevezel – én inkább azt mondanám, hogy a táborokban való túlélés lehetősége izgat –, nemcsak belőlem fakad, hanem gyakorlati okokból a körülményekből is, a korból, amiben felnőttem.

Amikor szamizdatban szerkesztettük a *Revolver Revue*-t – Ivan Lamperrel, Viktor Karlíkkal és Marek Hlupýval –, kiadtuk az összes ilyen visszaemlékezést, mint az interjú, amit Hanna Krall készített Marek Edelmannel a varsói gettóházadról, ami sose jelent meg itt addig. A 80-as évek Csehszlovákiájában uralkodó kimondatlan állami antiszemitizmus légkörében meg akartuk jelentetni a Terezínben meggyilkolt emberek névjegyzékét. Le voltunk nyűgözve az olyan emberektől, mint Robert Vrba, aki megszökött Auschwitzból, és beszélt erről az Amerika Hangjában, vagy Richard Glazartól, aki a treblinkai megsemmisítő táborban kitört lázadásról írt (*Csapda zöld kerítéssel*). De számunkra ez nem zsidó történet volt, elsősorban a túlélésről szólt.

Csehország megúsza

Nem szeretném, ha „holokauszt-íróknak” tekintenének. Ez a tisztas cím azokat illeti meg, akik átéltek és túléltek a második világháború borzalmait. Részemről ez inkább annak a kisfiúnak a kíváncsisága és csodálkozása, aki üres, elhagyott házakba mászott be a barátaival egy kis faluban Prága mellett – más szóval távol a háború epicentrumától. Csehország megúsza az olyan tömeggyilkosságokat, amilyenekre Ukrajnában és Belaruszban került sor. És mégis: az elhagyott házak, amikben valamikor németek laktak, a sötét és üres „zsidó utcák” a közeli városokban – kihaltak, lepusztultak, kísértetiesek. A pusztulás szigetei a „szocialista építés” lelkesedése közepette, padlások tele papírral, újságokkal, ismeretlen nyelven írott szakadt könyvekkel, régi bőröndökkel és cipőkkel. Kiké volt mindez? És miért hagyták itt? A titokzatos légkör, megválaszolatlanul maradt kérdések. Hivatalosan nem mondott senki semmit, de elkaptam elejtett megjegyzéseket – szomszédoktól, rokonoktól – emberekről, akik azelőtt itt voltak, akiket megöltek vagy elűztek. Úgy raktam össze ezeket később valahogy.

Az első ok tehát a gyerekkori kalandjaimban keresendő. Később aztán, úgy tizenhét éves korom körül a barátaimmal tett lengyelországi autóstoppos utazásaink egyikén valamelyik reggel egy ilyen hatalmas betoncsőben ébredtünk, amilyeneket a csatornázáshoz használnak. Ezekben aludtunk, mert esett az eső, és másnap reggel köd volt, sűrű, fehér köd, mint Fellini *Amarcord*-jában, és a ködből kiemelkedett egy hatalmas fából készült palánk – mint kiderült, Auschwitz, az emlékmű része – de nekünk fogalmunk sem volt arról, hogy mi ez! És egy fickó csíkos egyenruhában elővezetett minket a rejtékhelyünkről, vitt át a kapun, a szögesdróton belülre, kiderült, hogy ez egy volt fogoly, aki most idegenvezetőként

dolgozott itt. Körbevezetett minket, és megmutatott nekünk, négy hosszúhajú cseh tinédzsernek mindent, egész idő alatt mesélve azokat a rettenetes történeteket: itt voltak a barakkok, a kivégzőhely, a gázkamra és így tovább.

Kegyetlen volt, és ráadásul szörnyű másnaposak voltunk az előző este megivott lengyel vodkától, és mint a szocializmus gyermekei, egyáltalán nem voltunk minderre fölkészülve. Senki sem használta a korabeli Csehszlovákiában a holokauszt vagy a soá kifejezést, hallgattak a zsidóság elpusztításáról. A pártvonal az volt, hogy a kommunisták voltak a náciak legfőbb áldozatai. Egyikünk sem tudott Auschwitzról. Úgyhogy az én érdeklődésem az iránt, hogy mi is történt, egy teljesen vadember érdeklődése volt, aki először hall valamiről, valami borzalmas és rémisztő dologról, és fenyegetőnek találja az ezt övező óriási hazudozást.

Hogy miért? Mert ahogyan a holokausztról, ugyanígy szereztem végül tudomást a Gulagról is. Megvettem Szolzenyicin *Gulag szigetcsoportjának* szamizdat kiadását az első nap, amint kijöttem a három hónapos tartózkodás után az elmeegógyintézetből, ahová azért vonultam be, hogy ne vigyenek el katonának. Ráadásul ott voltak a szemem előtt az idősebb barátaim, a híres ellenzékiek, az olyanok, mint Jirouš és Havel, akiket folyton lecsuktak, ennek fényében baromira lehetségesnek tűnt, hogy bármikor megismétlődhet egy „Endlösung”, egy „végső leszámolás”.

Azt hiszem, így került az érdeklődésem előterébe a népiirtás, a „végső megoldás”, hogy emberek egy csoportja egyszerűen leöldöszheti és eltüntetheti emberek egy másik csoportját – hogy a legegyszerűbben foglalam ezt össze. Normális mindennapi körülmények között felnövekedve állandóan annak a jeleit kutattam, hogy egy ehhez hasonló Armageddon közeledik. Fel akartam rá készülni. Ezek persze egy idegroncs, egy rémült, oktalan állat félelmei voltak. A történelem szerencsére – legalábbis nálunk, Közép-Európában – más irányt vett.

■ *Mi készítetett bát Az Ördög műhelyének megírására? Hogyan került bele Belarusz? Honnan a szörnyűségeknek ez a sajátos kombinációja?*

■ Belarusz az, ahol az utam végére értem, ahol az Ördög műhelye működött, a tömeggyilkosság főpróbája. Nem sokan tudják, de a Generalplan Ost volt a náci Németország titkos terve a zsidók és a romák kiirtására mielőtt belekezdenének másik tervük, a szlávok kiirtásának véghez viteléhez.

A tervet nem sikerült egészen kivitelezni, de mégiscsak emberek százazreinek halálához vezetett Kelet-Európában, Oroszországban pedig az éhínség és a betegségek révén – talán emberek millióink a pusztulásához, senki sem tudja a pontos számokat –, és további százazredek deportálásához és elűzéséhez, falvak ezreinek a fölégetéséhez. Csehországban ehhez képest a náciak „csak” két falut romboltak le – Lidicét és Ležákyt – a Heydrich elleni merénylet megtorlásaként, szemben az összevissza gyilkolással.

Kelet-Európában próbálták ki a *dušebubkyt*, a gáz-vagonokat, kocsikat töltöttek meg emberekkel, aztán gázt engedtek be, de a legtöbb embert agyonlőtték, agyonverték, elégették. Ezek a gyilkosságok mindmáig politikai viták tárgyát

képezik, ezért is nem jelenhetett meg eddig oroszul *Az Ördög műhelye*. Mert ha a legkisebb kéte-lyének ad is hangot valaki a Nagy Honvédő Háború kapcsán Oroszországban, üldöztetésnek teszi ki magát – rajta vesztet. Hogy miért? Mert a szlávok is benne voltak a tömeggyilkosságokban. Általában a németek voltak a kitervelői és a tisztek, de a végrehajtók az ukránok, lengyelek, baltiak, oroszok közül kerültek ki. Még Szlovákiából is kivézényeltek két hadosztályt a Wehrmacht alá Ukrajnába. Nem akarok belemenni a részletekbe, akit érdekel, rákereshet a neten.

Az ország egy része ott Belaruszban még mindig romokban hever. Egyes helyek úgy néznek ki, mint ha a háború csak mostanában ért volna véget, és még mindig tömegsírok vannak mindenfelé, mivel a gyilkosságokról még ma sem szabad beszélni. A gyilkosok, akik közül néhányan a KGB-nek dolgoztak, időközben kitüntetések és magas nyugdíjakat kaptak, némelyikük kapja még mindig.

Ráadásul ez még ma is egy totalitárius ország: emberek tűnnek el, a másként gondolkodókat, ellenzékiet megverik, börtönbe csukják. A Havel könyvtárban éppen most tartunk egy felolvasást Andrej Szannikovnak, volt köztársasági elnökjelöltnek és persze politikai fogolynak, bevezetőül fel fogom olvasni Havelnek röviddel a halála előtt hozzá írott levelét. Szép, mi? Így aztán hogy a franchan tartsam távol magam a történelemtől?

Elegem van Közép-Európának nemcsak a múltjából, a jelenéből is

De hogy hogyan is keletkezett *Az ördög műhelye*, éppen amikor azt mondtam magamnak, hogy ezt nem bírom tovább, elegem van – Közép-Európának nemcsak a múltjából, hanem a jelenéből is –, torkig vagyok, csak „a világ csodáiról” akarok írni, nem folyton erről a sok szörnyűségről, akkor az *Angyal*-könyvem kijött Belaruszban és az ottani barátaim hívtak, hogy menjek. Nem akartam egyáltalán, de elmentem.

Az a furcsa és hihetetlen dolog történt, hogy bárhova vittek a barátaim – még Katynban is, ahol van egy emlékműve azoknak a falvaknak, ahol elevenen égettek el embereket –, a *gyezurnaja*, a nő a bejáratnál, megvakarta a fejét és azt mondta: „Vi iz Pragi? Odin iz vasz tu uzse bil. Pribil.” (Prágából jött? Már járt itt maguktól valaki.) Bárhova mentem, azt hittem, én vagyok az egyetlen vagy legalábbis a kevesek egyike a belorusz barátaimon kívül, akit érdekel, hogyan illeszkedik a történelem a jelenhez a halálnak ezeken a színterein, de valahányszor odamentem, azt mondták nekem, „Már járt itt tőletek valaki”.

A volt minszki gettóban, a Nagy Honvédő Háború Múzeumában (egyébként van egy képem Allen Ginsberg-ről, ahogy ott fényképez), a Malij Trosztenec megsemmisítő táborban – mindenütt azt mondták nekem: „Volt egy másik cseh is, aki járt itt. Pribil.” Ami oroszul azt jelenti, hogy volt itt, járt itt, de ez ugyanakkor egy név is: Pribyl. Kezdtett a dolog az agyamra menni. Hülyéskednek velem? Mi a fenéről beszélnek? Miféle Pribyl?

Azután, sokkal később, már újra Prágában vagyok, és látom: az év dokumentumfilmje: Elfelelt transzportok. Rendezte... Lukáš Přibyl. Hihetetlen!

Úgyhogy bárhova mentem, ez a fickó, ez a Lukáš Přibyl már ott járt előttem. A mamája ott volt a lódzi gettóban a háború alatt, és ő hívta fel a figyelmét a történelemnek erre a elfeledett fejezetére. Mindnyájan tudunk Auschwitzról, de senki sem tudja, mi ment végbe Belorussziában. Úgyhogy ezt a fickót ugyanaz a megszállottság hajtotta, mint engem ugyanabban az időben: a sokak elfeledett halála Kelet-Európában – ez rendben is volna. De hol a happy end?

Itt: Lukáš ma a Tel Aviv-i Cseh Centrumban dolgozik, és amikor ott megjelent héberül a *Kloktat debet* (2005), nála laktam. Beutaztuk egész Izraelt, literszámba ittuk a bort minden este – szerintem azért, hogy bele ne örüljünk mindabba, amiről beszélünk.

Szeptemberben Lukáš kihoz egy könyvet arról, hogyan csinálta meg ezt a filmet, az utazásairól Belaruszban és más helyeken. Lesznek benne interjúk az utolsó túlélőkkel, és én fogom bemutatni a könyvet a Havel könyvtárban. Olyanok vagyunk, mint az utolsó dögkeselyűk vagy hiénák, akik tisztára szopogatják a történelem csontjait. Utána pedig rácsapjuk a fedelet. De tényleg?

De vissza Belaruszhoz, és hogyan írtam meg *Az ördög műhelyét*. Hát hajnali négykor jött értem egy taxis, hogy kivigyen a minszki reptérre. Sajnos jól be volt rúgva, úgyhogy amint kiértünk a városból, kérte, hogy vegyem át a vezetést. Nem voltam hajlandó, mivel a pszichopata előéletem miatt még mindig nincs jogosítványom. Ezt nem értette, úgyhogy jól összeszólalkoztunk, de mire sikerült rávennem, hogy vezessen tovább – azt mondtam neki, ha nem vezet, egy havas árokban kötünk ki az út szélén –, láttam a gépemet felszállni a kis reptérről kint a tundrán és eltűnni a felhők között.

Most mi legyen? Nem volt megfelelő bumázskám – tartózkodási engedélyem vagy vízumom – és az a körülmény, hogy ellenzékiekkel barátkozom, nem sok jóval kecsegtet: a szokásos paranoia. Követnek vajon? Vajon kihasználják a pechemet és lecsuknak? Lehet, hogy a taxis a KGB embere? A klasszikus eset. A következő gépre negyven órát kellett volna várni, rohadt hideg volt, katonák mindenfelé, és a televíziók mind ugyanazt a dokumentumfilmet mutatták, újra és újra egyik a másik után, a Sztálin-vonatról: egy másik második világháborús relikviáról, tankokból és ágyúkból épített tüzelőállásról a Szovjetunió nyugati határa mentén. Úgy látszik, Lukasenka imádja, mert folyton ezt adják.

Nem volt pénzem sem – csak annyi szerencsére, amennyi elég volt egy jegyre Berlinbe. És még egy isteni szerencse: nem ittam és cigiztem, amíg ott voltam Belaruszban, úgyhogy maradt egy kis készpénzem – épp egy euróval több, mint amennyibe a jegy került, tiszta csoda!

Úgyhogy ott ültem dühösen és búsan, és beirkáltam *Az ördög műhelye* cselekményét a noteszembe, és egy Ljubimaja Aljonka csokoládépapírjára, amit a lányaimnak vettem, de végül fölöttem az egészet.

Aztán visszamentem az újsághoz, és újabb egy évi kemény ottani munka után kaptam egy ösztöndíjat Németországba – minden könyvem megjelent németül, és a legtöbb ott is íródott –, úgyhogy *Az ördög műhelyét* berlini DAAD ösztöndíjasként írtam meg.

Den a noc

In memoriam Filip Topol

Sose felejttem el azt a napot. Egy barátommal futottam össze Prága belvárosában, a Florencen. A sörözés idő hiányában túl rövidre sikeredett, valahogy még nem tűnt időszerűnek, hogy elvágjuk a percek alatt kialakuló energetikai köteléket, úgyhogy megkérdeztem, hova megy, hogy elkísérjem egy darabig. Ezzel párhuzamosan elkezdett bennem motoszkálni valamiféle ünnepélyesség érzet, amikor az embernek sejtelve sincs arról, mire készül az univerzum, mégis felsejlik benne valamiféle patetikus „jó helyen-jó időben vagyok” érzés, amikor úgy érzi, Isten malmait hagyja örölni az életében, ugyanakkor élő adásban követheti nyomon a fogaskerekek egymásba kapaszkodását. „Holešovice-be”, válaszolta. Mintha az univerzum egy pillanatra cinkosan meglebegtette volna előttem a kezében lévő lapokat. Holešovice – Filip... Filip Topol. Mindig ez az első asszociációm, ha valahol összefutok ezzel a prágai kerülettel. Holešovice szívében lakott, a „Štrosmajerák”-nál, közel a templomhoz. Fél óra múlva a telefonomat babráltam a Štrosmajerák kereszteszódésében, Filip számát próbáltam előhalászni, nem sok sikerrel. Rezignáltan konstatáltam, hogy ismeretségünk még a telefon-notebook korából származó őskövület, amiről az okostelefonoknak fogalma sincs. A realitás adta lehetőségek ezáltal némiképp megcsappantak, ugyanakkor megnyugtató érzés volt átkapcsolni a tudatom standby-üzemmódba, egyszerűen csak hagyni, hogy megtörténjenek az események anélkül, hogy elvesznék a tudatos döntések forgatagában. Ráérezni valahogy a pillanat energetikai vezérmotívumára. Bekapcsoltam a zenét, és a templom mellett döntöttem. Sose láttam még belülről, és ez akkor épp szöveget ütött a fejembe. Bementem, körbenéztem, kijöttem, és nem hittem a szememnek. Az az érzésem támadt, hogy a valóság filmjét az én tudatalattim forgatókönyvének filmkockái alakítják. Egy ismerős sziluett tűnt fel előttem a tűző napon. Varázslatos élmény volt újfent szembesülni a kaotikus realitás színpadai mögött rejlő lenyűgöző energetikai renddel. Nemkülönbön Filippel, akit már nyolc éve nem láttam. 33 nappal később megértettem, hogy a látványos véletlen egybeesések láncolata valójában egy angyali forgatókönyv alapján megtervezett gyönyörű búcsú volt. Filip június 19-én, egy héttel a 48. születésnapja után meghalt.

Filip Topol – néztem a ravatalozóban a kis koporsó alatti betűk láncolatát. Mennyi mindent jelent valójában ez a mágikusan hullámozó négy szótag mindenkinek, akit zenéjén és írásain keresztül rendkívüli lényével megérintett...

FILIP TOPOL (1965.6.12.–2013.6.19) a '78-ban alakult cseh Psí Vojáci zenekar vezetőjeként vált is-

mertté, a rendszerváltás után Magyarországon is. Énekes, zongorista, zeneszerző, aki a családi hagyományokhoz hűen (bátyja Jáchym Topol, édesapja Josef Topol, anyai nagyapja Karel Schulz) az irodalom világában is maradandót alkot. *Ékszerész Károly útja Korzikára* c. kisregényét a Cseh Irodalmi Alapítvány 1999-ben az év legjobb prózai művének választotta. A sors fintora, hogy a halálát követő napon jelent meg utolsó novelláskötete (*Jako pes*). A könyv három fiatalkori írását tartalmazza. Teljesen véletlenül kerültek elő nemrég egy barátja lakásából.

Filip Topol írásaiból

Nappal és éjszaka

Azon a napon szerencsétlen lelkem és elmém feltáratlan, nyirkos zugaiban elraktározott mindennemű nyomorúság és balszerencse metszéspontjává lettem, és ez már egyből az ébredés pillanatában nyilvánvaló volt, mikor még ki se nyitottam a szemem, de már szentségettem egyet: „A francha...”

Bár aznap éjjel megint Mozarttal álmodtam, ez azonban nem változtatott semmit a lenyűgöző nap bennem kavargó mélabús előérzetén. Egy szerűen csak tisztában voltam azzal, hogy Mozart az elkövetkező huszonegy órában valami fontos szereppel bír majd számomra, ami nem mintha el-lenemre lett volna (már régóta vágytam arra, hogy megismerkedjek ezzel a zeneszerzővel), de tudtam, hogy örömben nem lesz részem.

Amikor olyan tartalmakat káromkodtam (csalódottan, márcsak azért is, mert ismét felébredtem), pompázatos négylábú barátom, aki egész éjjel a szőnyeg kaparászásával, tépegetésével és szaggatásával bíbelődve ébresztgetett, ami ezáltal a Hold felszínére vagy leginkább egy kivénhedt női arcra kezdett emlékeztetni, nyalogatni kezdte a talpam. Az állapot, ami nyelve érintésével eluralkodott rajtam, annyira zavaró volt, hogy inkább feltápaszkodtam az ágyon, bebugyolálva, sőt végül még a lábam is leraktam a szőnyegmaradványra. Fejemben elbűvölő üresség, lelkem vas satuba fogva. Rázendítettem szokásos reggeli Torokköszörülő-áriámra, majd kimerülten lecsúsztam a földre a lemezekhez. Még sötét volt, valahol a távolban sirályok rikoltottak. A lemezhegyből kihúztam Schubert Asz-dúr miséjét, egy aratómunkás mozdulatával szétszortam a szobában a Cum Sanctum Spiritum kottáját, és e gyönyörű fúga vágatájában elugrottam a konyhába kávé és teát főzni. Ma azonban Schubert egészen más oldalról támadt rám, mint ahogy azt vártam: a fúgától forogni kezdett velem a világ, a vonósok pedig,

amiket a művész itt olyan mesterien használt, mint a vasszűz, teljesen átszurkáltak, ami azt eredményezte, hogy a kávé és a teát is ugyanabba a bögrébe készítettem el. „Hiába”, vonyítottam, „kénytelen leszek még egyszer megismételni ezt az utálatos reggeli főzési procedúrát, Schubertet viszont elfűgáztatom, agyó!” Ezzel a bölcs döntéssel én, marha, feltettem Vivaldi Négy évszakját, ami katasztrofális következményekkel járt. Igen, a kávé és a tea is kész volt már, de épp mikor a kicsavart filtert akartam kidobni, a szobában bőszen nekiiramodott a „nyár vége”. Ez a fergeteg először kővé dermedt (mint amikor lépések neszt halljuk a lakásban, ahol azt gondoljuk, egyedül vagyunk), de aztán nem tudtam elviselni a vonósok rohamát, a kamrába menekültem, és bezárkóztam a szekrénybe, ahol pulóverekbe csomagolva vizslattam a közelemben lévő förtelmes pókot, ami már három teljes éve rettegésben tartott. Hét perc elteltével izzadtam és megsemmisülten előtámolyogtam, megragadtam az innivalóimat, és leültem az asztalhoz. Komor tekintetem átsiklott az asztal felett függő Mozart-képen, és egyből eszembe jutott az álomom, úgyhogy utasítottam a lemezjátszót, hogy tegye fel Mozart c-moll miséjét, amit szálnalmas segítségemmel végre is hajtott. Visszaültem az asztalhoz, iszogattam a kávé és a teával, rágyújtottam, és levertem bámultam az ablakon keresztül (ami mögött időközben felkelt nap), ahogy Isten széthajgálja a sirályokat a folyó felett. A Sanctus alatt már magamon kívül voltam, ha akartam volna, körbe is járhattam volna a testem.

Akkor tértem magamhoz, amikor végetért a zene. Az italok kihűltek csakúgy, mint az épp végighallgatott darab a fejemben. Eszembe jutott egy mondas, amit egy káprázatos alak mondott egyszer, és ami most borongós fintorral a szemem előtt lebegett: A lényeg, hogy az öröm ne tűnjön el. Ne vesszen el vagy ne tűnjön el, már pontosan nem emlékszem. Maximálisan egyetértettem vele, hiszen hogyan veszne el bármikor is számomra az öröm, amit még sose éreztem? Ez az észrevétel elégedettséget váltott ki belőlem, és öltözni kezdtem. Amikor olyan állapotban vagyok, mint ezen a napon, szoktam adni arra, hogy mit veszek fel. Lehet, hogy az olvasó szerint az író egy barom, mindenesetre ez nekem segít abban, hogy a megszokottnál kevésbé nyomorúságos hangulatba kerüljek. Na, szóval így is tettem, habár az elmaradhatatlan fogkocogás kíséretében, ugyanis a fűtésért felelős asszony a házunkban nyilván azt gondolja, hogy a lakásban lévő fűtőtest egy képzőművészeti alkotás – valami modern plasztika –, és bűnnek tartja a benne való fűtést, nehogy megsérüljön a zománc. Ehhez már mondjuk hozzá is

szoktam, csak az kerget őrlétebe, hogy amint összekoccanak a fogaim, a kutya abban a hiszemben, hogy az ablak alatt lovak ügetnek, ugatni kezd, és nekem egész délelőttre megfájdul a fejem. Így történt ez aznap is. Miután letudtam a tisztálkodási procedúrát, minnek során megállapítottam, hogy nem folyik a víz és elfogyott a fogkrém (amitől persze pánikba esem és teljesen leizzadtam), felkerekedtem, hogy megsétáltassam a kutyát. Megigazítottam a nyakkendőm, és kiléptem a házból.

A világgal való első érintkezés még jobban elkeserített – már ha ez egyáltalán lehetséges volt –, mert épphogy kiléptem a kapun, egy idősebb aszszony, akinek életútja nem keresztezte az enyémet, pillantásával úgy mért végig, mint Schubert vonósai, és gyöngéd ajkai közt átszűrte egy „Az ilyen szakadt alakokat le kéne lőni!”-t, majd nyoma veszett.

Noha arra a véleményre jutottam, hogy csak egy látomás volt, mégis elképesztő depresszió lett rajtam urrá, és felfordultam: „Nyomorúságos élet, én mégis szeretlek...” Eközben a kutya hallván a vicsorgásom, behúzta a farkát és elrohant a Kampa felé, ahol háromnegyed óra parkon és depresszió keresztlátó vergődés után rátaláltam, ahogy összekuporodva vacogtatja fogait Dobrovský abbé emlékművénel, mire én felugattam, azt gondolván, hogy valahol lovak ügetnek. Velem is megtörténik néha...

Hazaérvén úgy éreztem, hogy elárultak és még meg is sértettek. Tíz óra múlt, ideje leülni a zongorához gyakorolni. Kedvetlenül elbotorkáltam a hangszerig, ahol a kottatartóból Mozart G-dúr szonátája vigyorgott rám, amit már több hónapja provokáltam ujjaimmal a billentyűkön. Visszavigyorgtam rá, de félelmetesen, hogy összhangban legyen lelkem szörnyű forgatagával, mindezt úgy tettem, hogy annyira megrémült, hogy kihullottak a kottalapok a tartóból. Remegés futott át az államon, letérdeltem, mire odarohant a kutya, és szőnyegszagató tehetségét is meghazudtoló falánksággal nekiesett a földön lévő kottáknak. Hozzávágtam a metronómot, mint Zeus a villámját. A metronóm gyors *prestó*-ra kapcsol, a kutya pedig abban a hiszemben, hogy megint vacognak a fogaim (amitől tényleg nem álltam messze) vagy netalántán valahol lovak ügetnek, újfent ugatni kezdett. Kiűztem a szobából a metronómmal együtt, és nekiláttam összeszedni a kottákat. Rájöttem azonban, hogy sikeresen felzabálta majdnem az egész andantét és az összes violinkulcsot, ami szemmel láthatóan különösen ízlett neki, úgyhogy felsöpörtem a zenemű maradvékát, és mérhetetlen szégyenérzettel áthatva kihajítottam a meszter nagy művét a kukába. Abban a pillanatban tisztán hallottam, ahogy valaki a szobámban így szól: „Azt is látom, amit nem látok.” Majd pedig: „A követ is hallottam énekelni...” /.../

(1984–85)

(Részlet a *Den a noc* c. novellából
– Filip Topol: *Jako pes*, 2013)

Ékszerész Károly útja Korzikára

Visszaemlékeztem a kórházra, az egyik éjszakára, mikor a mellettem lévő szobában egy fiatal nő haldokolt, és az orvosok tehetetlenek voltak, mert nem tudták, mi baja. Az egész világ tehetetlen volt, s az asszony testének minden nyílásából

– szájából, füléből, orrából, szeméből, végbeléből és vaginájából is – folyt a vér, és senki nem tudta, mire gondol az a nő. Valamire pedig biztos gondolt, hiszen a falon keresztül hallottam, ahogy lélegzett. Nem nyögések voltak ezek, hanem inkább sóhajtás-szerűségek, reménytelen búcsúzkodás valami igazán szeretettől. Időnként hallottam, ahogy kibuggyan a száján a nehéz vér egy újabb érzéketlen adagja. Megszüntettem lélegezni, s a jobb karomba szűrte infúziót bámultam, ami futónövényként küszört fel a hófehér huzaton. Az élet értelmetlennek, céltalannak tűnt... Jól van, hát itt vagyok, igaz, ami engem illet, különösképpen nem vágytam erre, jól van, a fennmaradó időt a lehető legteljesebben, legigazabban életem le, de az istenért, miért így végződik? Nem elég, hogy az élet önmagában egy hatalmas fáradozás, még befejezőképpen ilyen döglődés koronázza? A szó szoros értelmében, mivel magasztos halál nem létezik. Nincs se hősi, se romantikus, se méltóságteljes, se bármilyen fondorlattal kiagyalt halál. Ez a legrealisztikusabb, fagyosan érthető... de mi is? Kapu? Lyuk? Üresség?

A halálban semmibe sem tudunk megkapaszkodni, semmire sem tudunk támaszkodni. És hogy ezután Szent Péter biccent-e ránk nyájasan, a Purgatóriumban ül-e össze a bizottság vagy a Pokolban gyűjtanak a kondér alá – erről a szíű törzsfőnök vagy az a gyerek győzőn meg, akinek fejét a falba verték, még mielőtt lett volna idő megkeresztelni.

Az ilyen elmélkedés azonban olyan, mint a szél, míg az az éjszaka valóság volt, ott magaslott a város, a kórház teteje felett, a türelmetlenség legkisebb jele nélkül várakozott az ablak mögött. És én vele együtt vártam, értelmetlen várakozás volt, hiszen az az egy halál a világmindenség érverésében parányi, majdhogynem észlelhetetlen volt.

Számomra azonban nem. Az asszony lélegzetvételének részévé váltam, mignem kellemetlen érzések közepette tudatára ébredtem, hogy légzésemet önkéntelenül is az ő tempójához igazítottam. Nem hatalmasodott el rajtam a rémület, de ilyen közel még sosem voltam. Éreztem, hogy a halál, mint darázs a rohadt álmában, könyörtelenül végzi munkáját a szomszédos szobában, és semmi sóhajtást nem hall, vagy legalábbis nem vesz róla tudomást.

A szánalom érzése lett úrrá rajtam. Mélykék gyász s kicsiny, gyöngéd szeretet az eltávozó, azaz inkább elragadt asszony iránt.

Leállítottam az infúziót és kiszabadítottam magam. Meztelen lábam oda nem illően cuppant a linóleumra. Óvatosan kitártam a folyósóra nyíló ajtót...

Sokáig kerestem magamnak szállodát. A kabócák apró foszlányokra szaggatták a levegőt, a kis sikátorokban gondtalanul ricsajoztak az emberek. A pálmák úgy hajlongtak, mint apácák vacsora közben, s a tenger lomhán készülődött az alkonyatra.

Egy keskeny, magas *albergóra* esett választásom, és teljesen fent, a tető alatt a kilencedik emeleten vettem ki egy szobát. Kihajolva az ablakon, pálmák zöld ernyőjét láttam magam alatt, egyébként körbe mindenhol hihetetlen kékség uralkodott, szinte bele lehetett lépni. Leheveredtem az

ágyra, és a szálloda csendjét hallgattam. Izzadságtól és gyötrődéstől bűzlöttem.

A szomszédom szobájának résnyire nyitott ajtaja hideg, sárgás fényt vetett a folyósóra. A nővér szobából fiatal ápolónő jött ki, arcáról megütözés és értetlenség sugárzott. Ahogy észrevett, megállt, valami ronggyal a semmibe legyintett, s mint aki nincs is jelen, megszólalt: „Mit keres itt?” Majd: „Lecsöpögött már az infúziója?”

Mondtam, hogy még nem, de végére kell mennem, s megkérdeztem, nem adna-e valami altatót.

„Dehogynem, persze, persze,” hebegte, és bevezetett a nővérszobába. Elhaladtam a félig nyitott ajtó mellett, de nem néztem be. Úgy rémlett, hogy az egész helységet betölti a sűrű, izzó infúzió, s az volt az érzésem, hogy elég lett volna egy pillantást vetni rá, s megvakultam volna.

A nővér adott valami tablettát, visszakisért egész az ágyamig, bekötötte az infúziót, és csak ezután nézett igazán a szemembe.

„Szörnyű, ugye?” a döbbenettől megremegett.

Nem tudtam, nem is akartam neki bármit is megmagyarázni, ezért csak ennyit suttoztam: „Szerintem normális.”

„Normális?” fordult vissza az ajtóból, „Maga aztán cinikus! És legközelebb csöngessen! Egyedül ezt nem csinálhatja!”

És hirtelen itt volt az élet. Ismét az a javíthatatlan, kihívó, energikus valaki voltam, akinek egyszerre másvalaki haldoklása a szomszédos szobában olyannyira természetesnek és professzionálisnak tűnt, mint az injekciós tűk kifőzése. Két fiatal nő egy húsz négyzetméteres területen. Mégis hihetetlen szakadék választotta őket el egymástól. Én meg csak egy idegesítő beteg voltam.

Mikor reggel vért vettek tőlem, ismét kimentem a végére. A szoba ablaka és ajtaja tárva-nyitva volt, s a még nedves linóleumon hófehér ágy állt. Abszolút üresség. Itt, ebben a szobában ezer éve nem volt senki.

Úgyhogy lefeküdtem az ágyra, végigpörgettem emlékezetemben a történeteket, s éreztem, hogy közeleg valami.

A szobában esni kezdett az eső.

Gomolygó a most számomra kissé nevetségesnek, operettszerűnek tűnő, megszokott entré-k nélkül bukkant elő, az ajtó mellé állt, mint egy lakáj, vagy inkább – ha számításba vesszük elmosódott körvonalait, melyen csöndesen csordultak alá az esőcseppek – mint egy kivégzést szemlélő kívülről tanú. Mindig valami megfoghatatlan rémületet sugárzott magából, most azonban, bár jelenlétét észleltem, nem kerültem a bűvkörébe. Forrongott bennem a láva.

Arra az asszonyra gondoltam, tehetetlen lélegzetvételeire, és gyűlöltem magam gyengeségemért, nyomorúságomért. A-ra gondoltam, arra, hogy saját agyrémeimről elragadtatva – melyek létezéséről gyakran hullarészegen próbáltam A-t meggyőzni –, miként tettem tönkre az életét; eszembe jutottak zavaros, értelmetlen botorkálásaim az éjjeli Prágában, mikor sötétségnél és bápultoknál ittam és öklendeztem saját magamtól, és tényleg semmi kedvem nem volt élni.

Láttam az életemet, a fekete lyukat, melybe rémisztő szédülések közepette zuhantam. A szobában ugyan még mindig szomorkásan csepergett,

Ondřej Buddeus

Chatroom:

a Coca Cola cég története Közép-Kelet-Európában 1990-től 2011-ig

*Mikor megszülettem, épp véget ért
a hidegbáború. Most, hogy ezt a verset
írom, és Putyin nyári kalandjait
nézem a neten, ez is nyomaszt. Mikor
kezdett*

*vette kötelező oktatásom Európa
szívében, kitört az Öböl-
háború, negyedikben volt
az osztálykirándulásunk Prachovské*

*skálnál és a ruandai genocídium. Aztán
beiratkoztam nyelviskolába, és
kitört a jugoszláv háború. Mikor
táncórára jártam, megsemmisítették*

*a World Trade Centert, meg-
támadták a Pentagont, veszélybe
került a globális biztonság. Az érettségit
az afganisztáni béke-*

*badművet alatt tettem le.
Aztán az iraki báború idején
már dolgoztam. Az erőszak néha
eszkálálódik, muszáj barcolni*

*a terroristák és a fanatikusok ellen, mivel
kockáztatják az egyensúlyt. Szeretnék kiadni
egy kötet verset, mert a művészet szép,
nemzeni
néhány utódot, hogy biztosítsam*

*a folytonosságot, önálló lakást
vásárolni, tetováltatni
valami jelmondatot és végül
jogosítványt szerezni, mint az*

*amerikai fiatalok, bár amíg
a forgalom és a kommunikáció
iránti féltékenységet le nem
küzdöm, ez nem fog*

*összejönni. Dolgozom rajta
ezerrel, néha másra se figyelek,
és semmi más nem érdekel,
csak ez. Na és... téged?*

MESTERHÁZI MÓNICA FORDÍTÁSA

mégis kivet a veríték és teljesen átforrósodtam. Mindent szűknek éreztem. Az emlékek törmelék-halomként feküdtek a mellemen, és nem kaptam levegőt. Majd kitört a láva.

A szoba felülvolt. Felegyenesedtem, s támo-lyogva letéptem magamról a ruhát. Beestem a fürdőszobába, nekitámaszkodtam a csempének, és fületem befogva próbáltam elállítani a lükte-tést a halántékomnál. Kitapogattam a nyakamon lévő láncra a gyűrűt (A-tól kaptam ajándékba), és egyetlen rántással letéptem. Anélkül, hogy ránéz-tem volna, belehajítottam a vécébe, s tapogatóz-va lehúztam. Gyors, kíméletlen és kétségbeesett mozdulat volt.

A szobában elállt az eső. Újra lélegezni kezd-tem. Felöltöztem és lementem. Seholy semmi nem történt.

Lassan alkonyodott. Tenger és ég. Ég és tenger. Oly nyugodt, oly mély, oly barátságos. Csitító szél. Pálmák zsiromgása. A parányi kikötőben néhány halász üldögélt és iszogott. A part mentén bárók és kávézók fénykavalkádja, semmi olyan, ami ki-hozott volna a sodromból. Nem messze a halá-szoktól megálltam, s hagytam hadd hipnotizálja-nak a hullámok, amelyek mintha kínálgattak volna nekem valamit (de mit?). Egy kis idő elteltével az egyik halász rám kiáltott, hogy mit keresek ott.

„Semmit” feleltem. „Korzikára szeretnék eljutni.”

A halászok felröhögtek, s a férfi visszakiáltott: „Akkor La Speziába kell menned.”

Már sötét volt, szinte alig láttam őket, csak han-gok himbálózta a vízen.

„Mi az a La Spezia?”

„Kikötő, signor. De sokba fog az kerülni.”

„Akkor vigyen el maga” mondtam.

Ismét elnevettek magukat: „Az is drága lenne.” Megvontam a vállam.

„Mész haza, Napóleon?” hangzott a sötétből.

De én már úton voltam.

Leültem egy kis fehér étterem teraszára, ren-deltem egy menüt, és az ezüst sötétségbe mered-tem. A hatalmas Hold kíváncsivá lett, oda volt a mennyei Pierrot egykedvűsége. Épp ellenkezőleg, néha rám sandított, mégis mit csinál itt, megint mire jövök majd rá, de nem volt benne rosszindu-lat, inkább megható, visszafogott részvét. A tenger pedig mintha valamit megállás nélkül kínálgatott volna nekem.

Határtalanul kimerült voltam, a milánói reggel annyira távolinak tűnt. A vándorút fonala beleve-szett a strand nyirkos homokjába. . .

Hosszan és lassan ettem. Spagetti, frutti di mare, sajtok. . . az ízek apró zuhatagára koncent-ráltam, amit jóízú fehér bor foglalt keretbe, igen, a menühöz adtak egy üveg jégbehűtött chiantit, így ismét alkoholt ittam. Jledelem, figyelmeztetés, be-letörődő fejcsóválás nélkül. Annnyira természetes-nak tűnt számomra, hogy itt a tengernél, az ezü-s-tös sötétség és a hűvös, sós fuvallat ölelésében eszem és iszom egy jót, hogy aztán visszatérjek aludni a pálmafák feletti barátságos szobámba, ahol már nem esik, a hotelbe, melynek legmélyén valahol ott fekszik egy láncra fűzött gyűrű.

Nem A., s nem is más elleni kirohanásom-ban szabadultam meg tőle olyan megszegényi-tő módon. Egy új vágynak, a szabadság vágyá-nak, a megtisztulás aktusának fokozódó feszítését

éreztem, le akartam rázni a béklyókat, melyek a zavaros napok és éjszakák sötét múltjához lán-coltak, amikor még az érzékelés csipetűjén hany-kolódtam, és fejetlenül, szétesve éltem napjaimat. Senkivel sem fogok már osztozni a hatalomban, elűzöm az összes álarcos bábjátékost, akiket vagy én magam teremtettem, vagy hivatlanul, szadis-ta élvezettel ők maguk csatlakoztak e groteszk bohózatához.

Hallottam, amint fennhangon beszéltek: „Férfi vagyok. Itt, ezen a világon. És ez az én életem, ami-hez ragaszkodom, és amit le fogok élni. Egyedül.”

És ez az utolsó szó a végtelen égbolt bordája-ként magaslott felettem.

Ezért tettem meg ezt a hosszú utat, hogy meg-erősítem magamban azt az általánosan elismert igazságot, hogy az ember egyedül van a Földön? Igen, valószínűleg ezért.

És megértettem, hogy a tenger nem kínál nekem semmit, csak megmutatja, mi vár rám: vég-telen felület, amely rendíthetetlenül hömpölyög előre, hogy aztán rögtön rendíthetetlenül vissza is tudjon térni. Mi a magányosság szabályszerűsége?

Elöntött a megkönnyebbülés. Íme hát az igaz-ság. Nincs már mit keresni, nincs miért kétségbe-esni. A tenger mutatta ezt meg nekem, és elég volt csak hangosan kiejteni a rejtélyes szót: magány. Ki tudja, mennyire gazdag? Mindenesetre csön-des. A függöny felgördült. Magányosság, mint vá-lasztási lehetőség? Ez nem választás volt, hanem beigazolódlás.

Éreztem, hogy nevetek. Forgott velem a világ – a tenger mozgásától, a szélről, a bortól és a va-lóságtól, mely olyannyira világos és éles körvona-lakkal bírt, hogy már-már veszélyes volt megérin-teni. Ennek ellenére megtettem, s nem vágtam meg magam.

Befejeztem az evést, fizettem (királyi borra-valót adtam, hiszen valóban fenségesen éreztem magam) és sétáltam még egy kicsit a tenger part-ján. Már semmit nem kínálgatott. Elégedettnek látszott, és a Hold is másfele tekintett már. Ha to-vábbra is ők kísérnek majd utamon, nem is olyan kilátástalan a dolog, gondoltam.

Tudtam, hogy már nem akarok Korzikára menni, mert megtaláltam a saját szigetemet. A he-lyet, mely egyetlen térképen sem található, mely-hez csak én ismerem az utat.

A világ úgy fogadott vissza, ahogy arra csak ő képes. Mikor felvettem a portástól a kulcsomat, rám nézett, és ezt mondta: „Ah, signor, micsoda éjszaka! Nem érzi magát kicsit magányosnak?”

És eztán már csak csend, csend és csend. . .

(részlet)

(1998-99)

BARNA OTÍLIA FORDÍTÁSAI

Stopy za obzor

Túl a horizonton

Az éles kontúrok elmosódnak estére. A távoli lakótelep szétfolyt pacni, amőbaként terül el a bodzafák és cseresznyefák ágai felett. A halastó mögötti régi városrészből a szellő füst, korhadt levelek, talán diófa illatát hozza, a zsilip felől nyugodt, halk vízsusogás hallatszik. Az a fa a parton óriási, nem érnék át, még Vitek, Hanka, Pepa és apa együtt sem.

– Várj meg itt! – mondja apa.

Ez jó hely, a fa koronája árnyékot vet. Vitek letámasztja a rollerjét, leül a fenekére és egy férfit figyel, aki egy befőttesüveget és egy hosszúnyelű merítőhálót tart a kezében. Ide-oda húzkodik a vízben, valószínűleg halászik. De csak egy kevés zavaros vizet emel ki, és gyorsan az üvegbe meri! De hol van a hal? Ismét merít, és Viteket észre sem veszi.

– Talán nincs is benne hal – jutott Vitek eszébe.

– Én, fiaskám, nem halakat horgászok, hanem haleledet.

Néha, délutánokként a nagyfiúk is kijönnek ide horgászbotokkal vagy csak úgy damilra erősített horoggal felszerelve, egyikük már egy vörös szárnyú keszeget is fogott. Tehetetlenül tátogott a szájával, amíg a fiú a horoggal vesződött. Vitek aztán otthon egy meghajlított gémkapcsot erősített cernára és azzal játszott pecázósdit, de Pepa kinevette.

– Damillal kell azt! A cernát rögtön kiszúrja a hal, meg el is szakítja.

A férfi szedi a cókókját: – Na, szevasz, te indián.

Egyedül maradt. Csobbanás, az iszap szaga elvegyül a füstével. A másik parton két reflektor fehér fénye közeledik, elkanyarodik a régi városrész felé, a házak között megreked a motorzúgás hangja. A távolban egy lámpa fénye villog, a tó fekete tükrén táncol a Hold. A tófenékről elszabadul egy buborék, a félelem, és felfelé úszik a vízben.

– Egyedül vagyok.

Majd elpattan.

– Teljesen egyedül vagyok!

A bodzabokrok sűrűje és a nádas a fogát vicsorítja és a körmét meresztgeti. A fa otalmat adó árnyéka feneketlen sötétséggé változik, ki tudja, mire képes?

– Apa nem jön. Itt felejtett. Eltévedt, és nem találja az utat. Direkt hozott ide, és itt hagyott!

Pánikba esik, megragadja a rollert és nekiindul a sötétségnek, a sárhányó rosszindulatúan zörög, az első kerék gúnyosan csikorog. Ugrál a buckákon és a köveken, és akkora lármát csap, hogy egy-egy pillanatra túlharsogja még a félelmét is. Vitek lábbal löki magát. Aztán már csak rohan a rollerje mellett, és kapaszkodik a hideg kormányba. Botladozik, rohan, nem is tudja, merre tulajdonképpen, amíg el nem fogy az ereje, és reményvesztetten, fújtatva megáll a hideg, sötét, csöndes víz szélén.

Nincs ösvény, nincs itt senki, nincs menekvés. Kapkodni kezd a levegőt, hogy görcsös zokogásban törjön ki.

És ebben a pillanatban egy lépésnyire tőle előbukkan a sötétből egy lihegő... viharkabátos és kalapos... óriási... szélesen vigyorgó... apuci.

Ismét otthon, a lakásban, amelyet a gonosz ármánykodásai ellen folyamatos lámpafénnyel és csípős füsttel biztosítanak. Általában Start, néha BT, Olympia, olykor-olykor Dux vagy Lux márkájú cigarettával. A Start feliratú sárga pakli, piros csikkal az oldalán, ha közelebről szagolja az ember, reszelt mézeskalács illatára emlékeztet. Az égő cigaretta végén a parázs minden slukknál felragyog. Apa az orrlukain, anya a szája sarkán fújja ki a füstöt. Az üveg hamutartóra támasztott vagy a mutatóujj és középső ujj között tartott cigaretták füstje szalagként száll felfelé, cikk-cakk hullámszik, tekereg, emelkedik és süllyed, szétterül, köddé válik, majd megszűnik létezni, eltűnik, ugyanakkor mindenütt jelen van. Mindenütt.

A füst és a rádió hangja összefolyik. A sötétség a lehúzott redőnyök mögött rekedt.

És ekkor megszólal a csengő, és Vitek egyszerre rádöbben, hogy minden elveszett, a biztonságérzete csalóka volt. Gyorsan az asztal alá bújik. A rendőrség az.

Anya szája remeg, szaggatott mozdulatokkal a szobájába parancsolja Viteket, és a fiú rohan, nehogy őt is elvigyék, de még ott sem nyugszik meg, sír, hogy Pepát mindjárt a fülénél fogva viszik a börtönbe, és hogy már soha nem fogja látni. De nem, a rendőrök csak elbeszélgettek apával. Vitek nem mer a szülők közelébe menni, azok földbe gyökerezett lábbal Pepát bámulják hitetlenkedve, rémülten, értetlenül, tehetetlen dühvel és végtelen szánalommal.

– Pepa, te átkozott kölök!

– De miért? Mi történt? – kiabálja Vitek. Hanka nyafog.

– Te meg mit lábatlankodsz itt? Tűnés az ágyadba!

– Szarházi taknyosok, éretlen tacsók! Annak a lánynak egy egész életre szóló traumát okozhattatok volna!

Pepa vörös fejjel bámul maga elé, mintha ott se lenne, valami lányról meg valami furcsa dologról van szó, valahol egy sötét pincében. Sem Vitek, sem senki előtt nem szabad róla beszélnie.

– Hogy tehetnél ilyet?

Sem apa, sem anya nem csinált soha semmi rosszat. Mivel használták az eszüket és végiggondolták a cselekedeteiket. Erre itt ez a leggyengébb láncszem, ez a Pepa, aki meggondolatlanul és eszetlenül tombol.

– Jegyezd meg! Ettől kezdve egy lépést sem tehetsz! Itthon fogsz ülni, és magolsz! Soha többet nem engedlek el sehova! Megőrülök, istenemre mondom, belebolondulok ebbe! Édes Istenem!

Sikerülni fog, hacsak... hacsak. De ki tudja, mi sikerül, hogy mennek-e valamire az elővigyázatosságukkal és a szigorukkal. Pepa póker arccal bámul maga elé, ártatlannak tűnik, az ember azt hinné, kettőig sem tud számolni, közben meg csak a Jóisten a megmondhatója, min járhat az esze.

Folyton valami veszélyesen, valami vaduláson, amitől az embert a rosszullét kerülgeti.

Hiszen ez a csirkefogó olyan, mint az angolna, kicsúszik az ember kezéből, ha lent elkapod, fent szabadul ki.

– Te kis szarházi, te ördögfajzat! Hát neked semmi se szent?!

Viteknek hatalmas erőfeszítésébe kerül, hogy kilépjen ebből a képből, és máshova képzelje magát. Pár nap van már csak hátra a nyári szünetig, az óvoda kertjében tűz a nap, Vitek meztelenül ácsorog a fűvön a többi kisfiúval és kislánnyal azt várva, hogy rájuk kerüljön a sor a vizicsúszdánál. Valami Bedříšek vagy Pěta direkt megrázta azt a kis logícáló valamit a hasa alatt, és azt visítja: „Kukac! Kuki!” Egy Renatka nevű lány meg a fenekére paskol, és azt kiabálja: „Két gombóc fagyit! Ki kér fagyit?”

Az óvó néni rájuk szól, szófogadóan szaladnak a vízbe, és az oldalsó csövekből langyos vízszugár spriccel rájuk. Hemperegnek, fröcskölnek egymást és visítoznak, kis fókák, megvadult medvebocok, vízilovak, békák.

Újabb emlékek peregnek egymás után, mint egy album képei.

Az első oldal, anyával vannak otthon. Pepa tanul, Vitek és Hanka a plüss mackóval játszanak a földön. Nyílik az ajtó. Hhhu! Egy szörnyeteg áll az ajtóban, amelyet még a legborzalmasabb álmukban sem láttak. A szeme, mint két tányér, ormánya van, zöld a bőre, néhol barna és nyálkás. Gyorsan, az asztal alá! Vége, mindennek vége! Bepisilnek a rémülettől, majdnem ordítani is kezdtek. Anyaaaa, segítséééé! Fulladozik, szinte élő halott már. Áááá! Ne féljete! Ne féljete, gyerekek! Hiszen csak apuci az! Vasárnapra hazajött a katonai kiképzésről, és az előszobában csendben belebújt a vegyvédelmi overáljába, a bakancsába és a gázálarcba.

A második. Pepa bűvárszemüveget és békálábat kap karácsonyra, rögtön fel is próbálta meg a fa alatt, és Vitek pánikba esve magyarázza, hogy a

búvárokat abban a jeges, sötét, mély vízben mindig felfalja valami óriási hal, vagy megfojtja egy polip, vagy korallzátonyokba szorulnak.

A harmadik. Rosszalkodott és anya megbünteti. Pofákat vág rá a háta mögött. De anya észreveszi! A tükörben látja a grimaszait.

A negyedik legborzasztóbb dolog, amit csak el tud képzelni, amire még csak gondolni sem mer, hogy kizárják a házból. Hogy a járdán reked, amikor alkonyodni kezd, és nem tudja, hol talál menedéket, hol fog aludni, hova menjen. Hogy a hidegben, esőben, sötétben a zárt ajtó előtt kell álldogálnia és nem tud bemenni a házba. Előfordult már, hogy otthon felejtette a kulcsát, és az iskolából hazatérve a lépcsőn ücsörgött. Az ajtóhoz szorítja a fülét, néha mintha lépteket vagy hangokat, edénycsörmpölést hallana belülről. Talán Hanka van ott... vagy anya... de nem tudnak róla. Ráfekszik a csengőre, kopog, de senki sem nyit ajtót. A lift minden nyikorgására felugrik, és dobogó szívvel számolja az emeleket, de mindig lejjebb áll meg. Anya aztán este egy cipőfűzőre köti a kulcsát, hogy folyton a nyakában hordhassa.

Az ötödik. Anya és apa színházba mentek. Pepa, Hana és Vitek tiltott dolgokat művelnek: párnacsatáznak, bebújnak a szekrényekbe. Feltesznek egy lemezt és ugrálnak az ágyon. Amikor kibolondozzák magukat, kutatni kezdenek olyan dolgok után, amik nem gyerekeknek valók, még fel nem fedezett hírek után kutatnak a felnőtt világról. Remegve nyitják ki a fiókokat, borítékokat, belenéznek a felnőtteknek szóló, csillaggal jelölt műsorokba. Amikor lefekszenek, Viteket előveszi a lelkiismeret-furdalás, fél, hogy büntetést fog kapni. Pepa – az persze már régen húzza a lóbórt. Vitek forgolódik, apa és anya még mindig nem jöttek haza. Biztosan történt valami! Kigyulladt a villamos! Leomlott a híd, és elnyelte őket a Moldva folyó. Meghaltak. A lelkük a mennybe szállt. Soha többé nem látják egymást. Kétségbeesik. Csak a kulcs csörrenése a zárban szabadítja meg, s az ötágú csillár fénye és a fürdőszoba-ajtó csapódása nyugtatja meg.

Hatodik. Hurrá, végre egy kellemes kép. Apa hazafelé a templomból beugrott a cukrászdába vagy más boltba és valamit hozott nekik, papírba van csomagolva. Tudni akarják, mi az, azt válaszolja, hogy „találd ki”. Koporsócska lesz az, vagyis tejszínhabbal töltött piskótaszelet, vagy mandarin, esetleg szőlő. Máskor meg fémdobozos gyümölcslevet vagy egy üveg szénsavas üdítőt vesz. Hanka óvatosan tölt az ünnepi poharakba, hogy igazságosan legyen elosztva. Pepa egy hajtásra kihörpinti, aztán fel van háborodva, hogy keveset kapott. Hanka és Vitek spórolnak vele, szívószállal szűrőcsölik, Vitek buborékokat fúj az innivalójába. Anya és apa kinyitnak egy üveg sört. Vitek izgatottan várja, hogy túlfolyik-e a pohár peremén. És még valami: apa az antikváriumban ráakadt egy könyvre, amelyet annak idején nagyon szeretett, és esténként abból olvas fel nekik. Egy vidéki fiúról szól, egy kis rosszcsontról, a huncutságairól, a bátyjával való veszekedéseikről, az anyjával és apjával való vitáikról, a szörnyűséges iskoláról, a Napról, cseresznyefákról meg a magas fűről. Dőlnek a nevetéstől. Viteknak úgy tűnik, hogy róla szól a könyv, csak ő nem a mezőn futkározik, hanem itt, a panelházak között. Néhány részt apa úgy olvas, mintha ő lenne az a fiú.

A következő, ki tudja hányadik. Megint anya – bőr svájcisapkát visel bojtossal, magas sarkú cipőt, a retiküljében rúzs, kis tükör, szemceruza, miegymás. Amikor Vitek beteg és egyedül van, mindenféle bolond ötlete támad. Anya az aggodalomtól félőülten rohan haza a munkából, mert valaki a szomszédos háztömbből látta Viteket, ahogy felmászik az ablakba, és felhívta telefonon. Pepának is megvannak a maga ötletei, amelyektől anyát a guta kerülgeti. Őt meg akkor látták, amikor anya bugyijával integetett ki az ablakon az egyik barátjának.

Ezek a képek olyanok, mint a Petřín hegyi labirintus görbe tükrei. Elhessegetnek, megnevettetnek, megijesztenek, vezetnek és összekevernek. Odacsalogatják egy ajtóhoz, amelyet sohasem használnak, a kulcslyukon át fény szüremlik ki. Az ajtó másik oldalán valaki parancsoló hangon azt mondja:

–El a kezekkel!

Vitek – mit csinálhat? – lenyomja a kilincset. Úgyis be van zárva. Ajaj, az ajtó kinyílik. Az, akinek be kellett volna zárnia, elfelejtette.

Vitek a konyhában találja magát, elvakítja a fény, hova került? Anya, apa, Pepa. És mintha mennydörgést hallana:

–Hajolj előre!

Pepa előrehajol!

A kéz felemelkedik!

–Ne verjétek meg Pepááát – ordítja Vitek – Pepa a barátóoom!

–Hogy kerülsz te ide? Hogyhogy nem vagy az ágyadban?

–Beeee! Hagyjátok Pepááát!

–De hiszen nem is tudod, mi történt! Pepa nagyon rosszat csinált! Pepa egy haszontalan!

Eddig sosem látta ilyennek apát és anyát. Hogy megnőttek, milyen óriásiak!

A régi fényképeken kicsinek tűntek Pepa mellett, és kedvesnek, mint a szent család. Apa a magasba dobálta a kicsit és nevetett. Anya dédelgette. Apa és a kis Pepa egy falusi udvaron a kecskégida fölé hajolnak, anya meg a haját simogatta. Most a homlokuk a plafont éri. A tenyerük akkora, mint egy sütőlapát, a szájukból kivillannak éles fogaik, a szemgödreikben kemence ég! Pepával fekete mágiát űznek! Fakanalas szelleműzést, exorcizmust. Pepa háta meggörbül, összemegy! Most kisebb, mint Vitek!

Isten az égben!

Vége van, túl vagyunk rajta!

Szombat van, a prágai Braník vasútállomáson kirándulók gyülekeznek, a jellegzetes trampok, gitárral a kezükben, a hátukon tehénprémes hátizsák vagy az a khaki, katonai U.S. táska, rajta bográcsok, alumínium edények lógnak, az övükben kés, a cipőjükbe dugva kanál. Az alkarjukra szív van tetoválva, sört iszogatnak papírpoharakból. Aztán a hátizsákos nyugdíjasok, kosarakkal, tréningruhára ráhúzott térdzoknikban. A víkendház tulajdonosok sütni való kolbászkákkal és konzervekkel megrakodva...

Apa beáll a sorba, hogy megvegye a jegyeket, az egyik vállán tarisznya lóg a szendvicsekkel és egy termosz teával, a másikon a fényképezőgép.

Anya a peronon valamiért Hankával pöröl, megint ideges és szigorú, a hasához szorítja a régi retiküljét. Egy lapos sarkú, kitaposott cipőt vett fel, mégis szorítja a lábát.

A vonat tele van, de szerencséjükre találnak ülőhelyet. A trampok, akikről Vitek egy kicsit tart, ugyanakkor csodálja is őket, az ablakhoz invitálják.

–Gyere már ide, mit szégyenlősködsz?

Nem bírja visszafogni magát, lódobogást utánoz a lábával és felbóg, mint egy számár, a trampok nevetésben törnek ki. Még anya is felenged és oda szól az apának:

–Nézd, milyen boldog! Micsoda virágos jókedve kerekedett!

A sínek a folyó mellett futnak.

A kis állomástól turistajelzéssel haladnak tovább, a tömeg szétoszlik.

Nemsokára már magányosan lépkednek az erdő csöndjében.

(regényrészlet)

CSOMA BORBÁLA FORDÍTÁSA

még egyszer elmegy az Újezdra

Süketnémák bálja

Petr bemegy a kórházba meglátogatni a feleségét. Persze nem ér oda időben, tovább maradt a munkában, a virágos már zárva, de az eladónők még takarítanak bent, némán meggyőzi őket az ajtón keresztül, hogy még eresszék be és adjanak neki virágot.

Aztán a szörnyű dugóban egész Prágán keresztül Krč-ig, fél nyolc előtt parol le a kórház előtt, izzadtnak és idegesen, hogy ennyire későn ért ide. Azt mondta Hankának, hogy hatig odaér, a nővérekkel is így lett megbeszélve, talán már be sem engedik. Hanka haragudni fog – és igaza van, a szentségit, nem indulhatott volna hamarabb? Azt az utolsó telefonhívást Horáček-től már nem kellett volna fogadnia, de ő erre egyszerűen nem képes.

Átszalad a kórház kertjén, a padokon köpenyt és papucsot viselő emberek üldögélnek, meleg van, július, fűdögöl a szél és a kertben suhog a nyírfalevelek. Petr felszalad az első emeletre, a nővérek pedig beengedik.

Hanka rosszul néz ki, csak ne lássa meg rajta, de hát hogy nézzen ki egy ilyen műtét után az ő korukban, ötvenhat évesek, és Hanka most tényleg öregnek néz ki; ilyen gyűrött arca Petr nagymamájának volt, és ő akkor a világ legöregebbjének tűnt Petr szemében. Virágot átadni, a nővér vázát hoz és beleteszi a csokrot. Röviden beszélni Hankával, de ne sokáig, fáradt, fáj neki, de bátor, igyekszik nem a terhére lenni. Petr pedig örül, mert a vigasztalás dolgában nem olyan biztos, a könnyekkel sem tud mit kezdeni, ő az az okos, analitikus fajta, de az érzelmekkel már sokkal nehezebb.

Így töltenek együtt körülbelül negyed órát, csupa gyakorlati dolog, hogy vannak a macskák, mit evett Petr tegnap vacsorára, mit fog enni ma, mikor viszik át Hankát egy normális szobába, hogy zajlott a műtét, hogy érezte magát Hanka ébredés után.

Mikor Petr elindul, a nap már nem süt be a kórház területére, és a rövid ujjú ingben hirtelen fájni kezd. Elhalad a büfé mellett, mindjárt nyolc óra, a büfésnő kint söpör, bentről pedig hirtelen megcsapja egy illatáradat, rántott hús vagy ilyesmi. Petr már éhes, és otthon úgy is csak megkenne egy szelet kenyeret. Bemegy, a másik büfésnő az ételt pakolja, Petrnek még sikerül őt feltartóztatnia, rántott szeletet és krumpolisalátát kér.

Már jó néhány éve nem evett bolti krumpolisalátát, Hanka odafigyel rá, mit esznek, és ez túl egészségtelen. És a büfésnő nem is fintorog rosszkedvűen, hogy valaki feltartja zárás előtt, harminc körüli sovány teremtsé, és tányér-ra teszi a salátát, mielőtt Petr megakadályozhatná azzal, hogy elvitelre kéri. Abban a pillanatban tudatosul benne is, – Jézusom, elvitelre szeretné, ugye? –, és hülyén venné ki magát, ha Petr mondana valamit, úgyhogy legyint – hagyja csak, ha belefér, hogy itt egyem meg –, és a kis teremtsé elmosolyodik. Nagyon kedves a mosolya, Petr nem teljesen érti, miért, és ő azt mondja, hogy belefér, nem kell pontban nyolckor elmennie, úgyis az anyukájára vár.

Petr leül a műanyag asztalhoz a műanyag székre, és a lány egy pillanat múlva már hozza is neki a felmelegített rántott szeletet és a salátát, egy szalvétát és műanyag evőeszközt. Legszívesebben felállna és elmenne, milyen hülye ötlet volt ez, büfé, nyár van, a saláta romlott is lehet, de nem mehet el, különösen, hogy a büfésnő ilyen kedves volt és miatta tovább maradt.

Nekilát az ételnek és az nem is rossz, sőt, tulajdonképpen egész jó. Petr eszik és közben a sovány büfésnőt figyeli, ahogy pakolászik és letörli a pultot, és aztán bejön a büfébe egy asszony, a büfésnő pedig integet neki és valamit gesztikulál. Petrnek eltart egy pillanatig, mire rájön, hogy jelel, a jövevény pedig válaszol neki; csendben beszélgetnek a kezükkel, és aztán a büfésnő rá mutat, mármint hogy ő még itt időzik, az asszony pedig megfordul, zöld kendő van a nyakában, és Petr felismeri, az asszony viszont őt nem.

Újra visszafordul, és Petr nézi a sovány hátát, de enni már képtelen, felállni és elmenni is képtelen, mozdulni sem bír, újra tizenhat éves és először látja az első és talán egyetlen szerelmét, már ha az a szerelem, hogy az ember úgy

viselkedik, ahogy soha máskor nem viselkedne. Mert Petr hihetetlen dolgokat művelt miatta, és annyira szerette, hogy csak úgy dobogott a szíve, ha rá gondolt, nem volt étvágya, és éjszaka nem tudott aludni és csak a repedést bámulta a plafonon. Ő pedig, ez a szerelem, a racionális Petrnek még negyven év után is megjelenik az álmában, és ilyenkor különösen szomorúan ébred és az egész délelőtt nem jó semmire.

Petr tizenhat éves, a strahovi edzésről huszonkettes villamossal megy haza a Vinohradyra, november van, odakint sötét. Kinéz az ablakon, az autókat és a lányokat nézi, de nem valami nagy érdeklődéssel, inkább gondolkodik, hogy tanuljon-e ma még, vagy kimentse magát az anyukájánál, és inkább elmenjen sörözni.

A villamos a Kisoldalon halad, Hellichova megáll, a templomból egy férfi lép ki, egy fénycsóva, és tovább az Újezdra, ahol a megállóban áll egy lány, sovány, a hosszú haja nagyon az arcába lóg, fején zöld sapka nagy bojtjal, áll és valamilyen könyvből mélyed. Petr-re valahogy nincs különösebb hatással, nagyon sovány, nincs melle, ráadásul kicsit furcsán öltözködik, mintha művész lenne, ilyen extravagáns sapka a lányok többségének nem tetszik.

Olvas, a villamos ajtaja pedig már záródik, mikor egyszer csak felnéz és szaladni kezd a villamos ajtaja felé, de az már indul, a lány is tudomásul veszi, megáll, és csak elfintorodik és fejét újra a könyv felé fordítja. Petr figyeli őt, amíg a villamos be nem kanyarodik a hídhöz, aztán kellenlenül megint előrefelé fordul, csak a lány szemét látja, amikor észrevette a villamost, az arcki-fejezését, azt, ahogyan szépen elfintorodott, mit számít, hogy volt felöltözve, hiszen az a zöld sapka tulajdonképpen egész aranyos volt.

De a következő megállóban, a Nemzeti Színháznál már nincs értelme leszállni, így hát hazamegy. Körülbelül húsz perc múlva eszébe jut, hogy mégis csak le kellett volna szállnia és megvárni a következő huszonkettest, hiszen biztosan rajta lett volna a lány. Hiba, mondja magában. Hát mindegy. Csak valami lány. De este, mikor az ágyban fekszik, eszébe jut, hogy másnap iskola után elmegy a Kisoldadra, és egyszerűen megtalálja és megszólítja a lányt. Petr nem az a romantikus, álmodozó fiú, úgyhogy világosan látja ötlete értelmetlenségét. És sokáig nem tud elaludni.

Másnap, még egy novemberi, ronda nap, még nem havazik, de a levelek már lehullottak, a fű megszürrült, és az ég olyan, mintha egész nap kora este lenne. Petr iskola után az Újezdra megy, leszáll a villamosról, körülnéz, és kínosan érzi magát, úgyhogy bemegy egy kávézóba, ott ül egész délután és nézi az embereket, akik a környéken járnak, lassan, felváltva kortyolgat hol sört, hol teát, hogy ki ne dobják.

Ha jön valaki és bármi zöld van rajta, Petr felélénkül, de egész délután csak két gyerek az, ikrek egyforma zöld sapkában, aztán egy idős asszony haragos zöld kabátban. Petr csalódottan fizet és hazamegy. Már megint sötét van, a villamosról jóhiszeműen bámul az utcára és lélekben megmosolyogja magát – ezt sejteni lehetett, hiszen egy baromság, jöhetett Strašnicéből, Břevnovból, akár honnan, két megálló után átszállhatott és mehetett Modřanyba. Baromság.

Következő nap pedig elmegy a huszonkettessel a végállomásig, és vissza az egész útvonalon, aztán véletlenül más villamosokkal, becsavarogja Prágát, és folyton csak a zöld sapkát figyeli a hosszú barna hajjal – megint semmi. Este az ágyban azt mondja magában, hogy még egyszer elmegy az Újezdra, ott látta őt, ott van az egyetlen kapcsolódási pont, és aztán hagyja az egészet, már két délutánt elpazarolt ilyen hiábavalóságokkal. Mit tudja ő, talán buta liba az a lány, vagy tényleg valami bolond művész, azt nem bírná, olyan lányt szeretne, aki farmert hord, aki szereti a Beatlest és a sportot is, télen korcsolya, nyáron sátorozni menni, olyan lányt, aki nem fél a víztől vagy a száguldástól az autóval. Petr tud vezetni, az apja már tizenhárom évesen elvitte Prágán kívülre földútra gyakorolni, ahogy betölti a tizennyolcat,

megszerzi a jogsit és vesz egy kis motort, és ahogy összegyűjtötte rá a pénzt, egy autót. Petr még nem tudja, hogy a papája egy év múlva meghal és ő egy szép kis Skodát örököl tőle, ilyen áron nem szeretné, de tizennyolc éves korától saját autója lesz, az nincs ám akárkinek.

Következő nap, amikor felébred, a járdán vékony réteg hó, amely, mire az iskolába ér, undorító latyakká változik. Iskola után sörözni szoktak, de ő kiment magát az anyjára hivatkozva és megint elmegy az Újezdra. Ezúttal nem ül be a kávézóba, hanem járja az utcákat, a Karmelitskán elmegy a Kisoldali térig, aztán vissza, majd a Kampán keresztül, és amikor elkezdi havazni, úgy dönt, még felmegy Petríre. Ha megy, az az érzése, hogy csinál valamit, hogy aktív ebben a keresésben. Fellépet a dombra, már sötét van és ebbe a sötétségbe kezd el hullani a hó és sehol senki, még csak egy kutyasétáltató ember sem, úgyhogy Petr feladja és hazamegy. Átázott a tornacipője, a téli cipő nem menne a farmerjához. Otthon lezuhanoyzik és megvacsorázik, és azt mondja magában, hogy most már fűtül rá. És egyáltalán, hiszen úgy viselkedik, mint egy őrült. Első nap még vices volt, de már nem az. Annyira azért nem volt szép. De igen, az volt. . .

Felébred, december elseje van és az éjszaka leesett a hó, és még mindig havazik, egész Prágát hó borítja, csendes és fehér, a gyerekek tombolnak az utcán és Petr meg az osztálytársai hógolyóznak a gimnázium előtt, az első hó, mintha mind újra kicsik lennének.

Délután otthon marad, de úgy érzi, mintha elszalasztana valamit, ideges, muszáj kimennie.

Még mindig havazik. Ennyi hó már régen nem volt Prágában. Petr otthon marad. Vasárnap felcsönget Karel, a Petrínen szánkóznak, fogják a fiúkkal a kisebb testvérek szánkóit és mennek. Lesznek lányok és móka, Petrnek van kedve menni? Van. Kihúzza a pincéből a saját régi szánkóját, törött és poros és az ülését kicsit szétrágták az egerek. Anyukája csóválja a fejét – olyan vagy, mint kiskorodban, Pétá. – És mennek a fiúkkal a villamossal, de csak a másodikkal, az első villamosvezető nem vesz fel hat szánkót.

Petr ideges út közben, mintha első randira menne, igyekszik elúzni ezt az érzést, szó sincs semmiről, hülyeség az egész, egy seregnyi ember lesz ott, még ha ott lenne is, nem találja meg. Amikor leszáll a villamosról, valóban ott egy csomó ember, mégis állandóan a zöld sapkát kutatja. És ezzel együtt úgy tenni a fiúk előtt, mintha nem lenne semmi. Feltűnésmentesnek maradni. Lány zöld csósapkában nagy bojtjal, de kövér, Petr majdnem rákiabál, épp abban a pillanatban, mikor rájön, hogy nem ő az.

Találkoznak a lányokkal a suliból, szánkóznak és cigiznek, és Petr állandóan körbenézeget, de feltűnés nélkül. Amikor a fiúk szólnak, hogy már elég volt, hogy isznak valahol egy sört és aztán mennek haza, Petr fogja a szánkót, hogy ő még szánkózik kicsit. Alena a B-ből vele akar maradni, de ő olyan gyorsan elindul, hogy a lány nem tud csatlakozni hozzá. Fellépet a dombra a mély hóban téli cipőjében, mégis csak értelmes ember, ma már kínos lenne tornacipőt viselni. Néhány osztálytársa mégis ezt teszi.

Feleslegesen magasra megy, egész a Nebozízekig¹, ráül a szánkóra és a szánkózók ritkuló tömegét nézi maga alatt, négy óra van és majdnem sötét, Petr nem örül magának, úgy viselkedik, mint egy bolond, és tulajdonképpen miért, öt másodperc miatt, amikor látta őt, szóval most már egyszerűen hagyja az egészséget; nem alkudozik magával, racionálisan érvel. Hangosan felnevet, mennyire hülyén viselkedett ez alatt a pár nap alatt. És aztán meglát egy zöld sapkát kicsivel tőle lefelé és kissé jobbra, a Kinský-park felé megy, hosszú haj és sárga harisnya, hótaposó, mint amelyet gyerekek hordanak, ő az, ő az! Petr otthagyja a szánkót és utána szalad, csak éri közel, ha közel lesz, majd lelassít, hogy ne tűnjön bolondnak, nehogy azt higgye, hogy bántani akarja, de a lány hirtelen megfordul, észreveszi, hogy fut utána, és elmenekül, még nagy előnye van. – Várj, várj, – kiabálja Petr, – csak beszélni szeretnék veled, ne szökj el –, de a lány vissza se fordul, csak menekül, csúszik lefelé, így hát Petr megáll – mi van, talán süket? Hülye liba.

Aztán visszamegy a szánkóért, óvatosan megy le a dombról és lent a szemeteskukánál hagyja a szánkót, kuka, és hazamegy. És aztán már soha nem megy a Kisoldalra szándékosan keresni őt, de akárhányszor arra megy haza az edzésről, ugyanúgy nézi, mindig az Újezd megállónál figyel legjobban, de a lány nem áll ott.

Aztán már nem történik semmi, karácsony, félév, Prágában még mindig megmaradt a hó, de az első lelkesedés már rég kihuny, a hó már inkább teher mindenki számára, és január végén Petr az iskolai szalagavató bála megy Žofinra. Petr tud táncolni, tavaly általános táncanfolyam, erre még anyukája vette rá, de idén különórak, jó indok, hogy esténként kimaradjon

a szülők figyelő tekintetén kívül. A bála szívesen megy, szereti megmutatni, ha tud valamit, hogy nem falábú, mint a többiek.

A bál előtt három sör, aztán a vécére a keringő után, majd még egy sör és újra vécé. Először jár a Žofinon, szép épület, de Petr a vécéről visszafelé jövet eltéved. Nem vész el, de egyszer csak máshol találja magát és az ajtó mögül zene szól, ez talán valami oldalsó bejárat a terembe, úgyhogy Petr benyit.

A teremben bál, de nem az ő báljuk, nem is az ő termük, ez kisebb, a bál pedig . . . csendes, a táncosok nem beszélnek, csak a zenekar hallatszik, és ez valami különös zenekar, éles a dob hangja. . . Meg úgy egyáltalán, Petr furcsának találja a zenét, még ha nem is tudja megmondani, miért. A táncosok csendben táncolnak és most valaki egy mozdulattal jelzi, hogy csatlakozzon hozzájuk, de az a mozdulat sem hétköznapi, hanem valahogy furcsa.

Aztán a zenekar elhallgat és a táncosok még egy pillanatig táncolnak, amíg azok, akik arccal a zenekar felé állnak, észre nem veszik, hogy már nem szól a zene, és aztán valahogy fokozatosan tudatják a többiekkel is, és a táncosok elkezdnek jelnyelven beszélgetni és Petr rájön – ez süketnémák bála. Szeretne eltűnni, úgy érzi magát, mintha meglesné őket, aztán észreveszi őt.

Csodaszép. Hosszú, sötétzöld ruhában van – biztosan szereti a zöldet, – jut Petr eszébe –, haja kontyba fésülve és fülbevalót visel. És a lány is meglátja őt, de nem ismeri fel, nem tudja, hogy ő az a fiú, aki üldözte Petrínen, picit rámosolyog, és Petr még mindig semmi, annyira megrendült – süket, azért nem hallotta őt, amikor kiabált neki, azért nem hallotta meg könyvébe mélyedten az érkező villamost. Abban a pillanatban beleütközik Karel – hol vagy? – Petr azt válaszolja neki, hogy már megy, és Karel észreveszi a különös bált, újra játszani kezdik a zenét, a táncosok felsorakoznak, és Karel azt mondja – basszus, mi ez? – Neki is azonnal leesik, hogy különös, és Petr azt mondja – ez valami másik bál –, ebben a pillanatban illetlennek tűnik neki, hogy Karel rájön, milyen bál ez, és majd hülye képet vág, és a hülyeségeivel ezt az egész élményt mintha bepiszkítaná. El akarja húzni onnan, de addigra Karel is rájön. – Basszus, ez némák bála, vagy mi – vigyorodik el, és Petr abban a pillanatban ránéz a lányra, aki még mindig őt nézi, de tekintetében már nincs semmi kedves, már csúnya az a tekintet – két fiút lát, akik idejöttek kinevetni vagy megbámulni őket, mint valami furcsa állatot, rosszállóan és idegenül néz Petrré és ő megint nem tud mit reagálni. Később persze kigondolja, azonnal oda kellett volna mennie hozzá és valahogy elmagyarázni neki, Karellal meg nem is törődni. Csakhogy ő törődött vele, visszahúzza őt, útközben hallgatta a süketnéma lánnyal való szexről szóló poénjait, és talán még nevetett is rajtuk, hogy ne legyen feltűnő. Visszamentek táncolni, és Petr úgy tett, mintha semmi nem lenne, és a kis terembe csak egy óra múlva ment vissza, ő már nem volt ott, csak néhány kisebb csoport néma táncos hadonászott.

A bálról gyalog ment haza, egész úton csak a tekintetét látta maga előtt, és nem tudta, mihez kezdjen vele, nem romantikus beállítottságú, nem jutott eszébe levelet írni és kideríteni, mikor lesz a következő süketnéma bál, látta a tekintetében a megvetést, és csak azt tudta, hogy a lány már sosem fogja megkedvelni őt. És rettenetesen szomorú volt.

Akármikor ment később Újezden keresztül, szándékosan nem nézett a megállóba, aztán nem járt arra többé, mert abbahagyta az atletizálást, aztán egy csomó dolog történt, míg már majdnem el is feledkezett erről a szomorúságról, és a menzán egy ebédnél egyszer találkozott Hankával, egy panelházba költöztek Jižní Město városrészbe, később meg egy házba egy Prága közeli kisvárosba. Petr már rég nem jár a városi tömegközlekedéssel, azt sem tudja, melyik villamosok járnak az Újezden keresztül, soha nem kutatott már utána, soha nem is találkozott vele. Mostanáig.

Egyszeriben érzi, hogy mennie kell, mielőtt felkerekedik a szél ezektől az eseményektől, amelyek megváltoztathatnák az életét, talán téved, csakhogy érzi ezt a fuvallatot, egyelőre kellemes, de ő semmiféle vihart nem szeretne az életében, hiszen boldog, elégedett, így hát feláll, otthagyja a megkezdett ételt, köszön az eladólánynak. A szerelme is visszafordul, Petr újra ránéz, és ő rámosolyog, idegenül, de kedvesen, és Petr rájön, hogy nem is ő az, csak a zöld szín és a jelelés, tévedett, nem is ilyen orra volt. Elmegy, már nyugodtabban, csak tévedés volt, feleslegesen idegeskedett, feleslegesen emlékezett vissza. És hazamegy, megeteti a macskákat, megeszik egy csomag szárazsüteményt, megiszik négy deci vörösbort, elég gyorsan elalszik, és nem álmodik semmit. De a szél már fúj.

J. HAHN ZSUZSANNA FORDÍTÁSA

¹ Nebozízek étterem és hotel (a ford.)

Kutya az úton

Mikor voltam először hivatalból szlovák?

Azt hiszem, hogy először a kölni egyetem által szervezett konferencián voltam hivatalból szlovák, de nem esküdnek meg rá, mert akkor még létezett Csehszlovákia, és nem tudom, hogy a szervezők meg a diákok melyik rubrikába soroltak be. Lehet, hogy megszokásból jugoszlávnak tartottak, miért is ne? Végeredményben mindegy, hisz csehszlovákok és jugoszlávok nem léteztek, úgyhogy sem az egyik, sem a másik nem sértődhetett meg. Bár lehet, hogy igazságtalan vagyok német barátaimmal: minimum egy szlovák emigráns tanult az egyetemükön, és Kölnben székelt a Deutsche Welle rádióadó, amelynek szlovák nyelvű programja is volt.

A konferencia amolyan ismerkedési est volt – minden kelet-európai, újabban posztkommunistának nevezett országból hívtak egy-egy képviselőt, és örömeiket fejezték ki, hogy végre megismerhetnek bennünket; mintha egy másik bolygóról érkeztünk volna. Volt közöttünk egy fiatal német költő az egykori Német Demokratikus Köztársaságból, akinek megengedték, hogy előadja néhány versét, bár a hazaiak csak törve beszéltek a kelet-németet. A szervezők bájosan pironkodva vallották be, hogy nem tudnak túl sokat a kultúrámról, és úgy tettek, mintha ez bántaná őket, bár körülöttünk minden arról árulkodott, hogy nagyon jól elboldogultak nélkülünk is. Nem akarok a szemükre hányni semmit, csak ezt a tettetett sajnálatot – hogyan hiányozhat valakinek az, amit nem ismer? Mikor csehszlovák vagy netán jugoszláv kiadói szerkesztőként sorra kerültem, kijelentettem, hogy a totalitárius cenzúra ellenére elég jól ismerjük a német irodalmat, és emlékezetből felsoroltam azokat a német írókat, akiknek a műveit kiadtuk csehül vagy szlovákul. Egy csöppet sem lepődtek meg, hisz a nagy német irodalmat az egész világon fordítják. Nincs azon semmi meglepő, ha a szlovákok, ez a szegény nemzet, kényszerdiétájuk mellett vágynak az idegen ingyencségekre; a gazdag étlapból szemezgető németeket nem érdekelt a nyomorult kifőzdék bűze. Most is csak legenda német udvariasságuk miatt szagoltak felénk, amiért dicséretet érdemelnek, de a valódi, hamisítatlan étvágyat ez nem kárpótolja.

S bizony, mi keletiek bámulatos illat- és ízkalvádot alkottunk. Még engem is, pedig ugyanabból a szláv-kommunista fából faragtak, megrémisztett az ukrán szerkesztőnő eszelős beszéde, aki egy szuszra Odüsszeuszhoz, Prométheuszhoz, Próteuszhoz és Krisztushoz hasonlította az író. Lehet, hogy csak nem tudott ellenállni a kísértésnek, hogy büntetlenül kimondja az összes nevet, mégpedig a nyilvánosság előtt. Majd a hallgatóság sorából hirtelen egy megtermett és borostás

magyar férfi emelkedett fel, amolyan túlkoros diákképe. Egy erőteljes kézmozdulattal lesöpörte a kultúrát az asztalról, és sorolni kezdte a sérelmeket, amelyeket a nyugati országok, különösen Németország követett el a magyarokkal szemben a népvándorlás óta. Külön figyelmet szentelt annak, hogy hogyan viselkedtek a legutolsó emigráns csoporttal, többek között vele. Meglehetősen értelmetlenül beszélt, de szívből és olyan kitarotán, hogy a moderátor hölgynek erővel kellett elhallgattatnia. Ezek után a felszólalások után igyekeztem a lehető legkevésbé bűzleni, függetlenül attól, hogy csehszlováknak, jugoszlávnak vagy szlováknak tartottak.

Bevallom, hogy a külföldi expedíciók során gyakran gyötört a kétség, hogy igazi, valódi szlovák vagyok-e, nemcsak ex offio, hanem an sich. A vendéglátóim minden kívánságát szívesen teljesítettem volna, ami csak kiült az arcukra, csak nem sikerült túl sok mindent leolvasnom. Ami a szlovákságot illeti, soha nem árulták el az elvárásaikat vagy az elképzeléseiket. Lehet, hogy a vendéggel szembeni tapintat meggátolta őket, hogy kimutassák a csalódottságukat, és csak a hátam mögött súgtak össze; ám annyi bizonyos, hogy egyetlen szemrehányást sem hallottam tőlük.

Csak a határon túli szlovákoknak voltak kifogásaik, s gyakran meglehetősen éles megfogalmazásban. Münchenben két férfi tüntetőleg felállt az előadásom kellős közepén és kivonult a teremből. Amint utólag megtudtam, szlovák emigránsok voltak, akiknek nem tetszett a szlovák kultúra legjellegesebb képviselőinek általam felsorakoztatott névsora és értékelése. A felháborodásuk olyan mélyreható volt, hogy egyikük tiltakozó levélben fordult a minisztériumunkhoz. Ulmban pedig egy kárpáti német adott hangot a felháborodásának, és megtámadta a jelen lévő írókat annak a szlovák nyelvről írt cikke miatt. Bár nem ismerte magát a cikket, olvasva a kritikus reakciókat a szlovák kormányhoz közel álló napilapban, és amikor megpróbáltam az író védelmére kelni, ugyanolyan árulónak titulált. A kárpáti német férfi a szüleiével együtt elköltözött a kommunista Csehszlovákiából, ám szíve egy részét feltehetőleg egykori hazájában hagyta, mivel arra szólított fel bennünket, s általunk a szlovák népet, hogy vessünk véget a galamblelkűségünknek, és vágjunk végre valakit pofán.

Milánóban pedig improvizált beszédemet egy olasz bohémista nő tolmácsolta, úgyhogy a sajátos szlovák kifejezéseket a biztonság kedvéért csehül mondtam, mígnem a nézők közül egy hölgy szlovákul hangosan rám támadt a szégyentelenségemért; miközben jobbról és balról két hölgy szomszédja dohogva támogatták. Mikor elmagyaráztam

az okot, odafurakodott a színpadhoz, hogy ő tolmácsoljon az olasz nő helyett. Lehet, hogy jobban értett szlovákul, mint a tolmácsnő, de meggyőződésem, hogy a jelen lévő olaszoknak, akiknek a beszédemet szántam, mindegy volt, hogy én milyen nyelven beszélek, ők az elmondottakat szép és hibátlan olasz nyelven akarták meghallgatni. Ez viszont nem érdekelte az új tolmácsomat, számára az volt a fontos, hogy a szlovák nyelvű előadást ne becstelenítse meg a cseh nyelv.

Ez után a jelenet után az összejövetel hamar véget ért, a földijeim egy pillanatra odajöttek hozzám – mégiscsak szlovák voltam, még ha gyenge minőségű is. Az életkorukból ítélve mind a három fiatal nő a kommunizmus bukása után tévelygett el Olaszországba. Ami a szlovák irodalomról és egyáltalán az irodalomról való tudásukat illeti – két ismert szlovák szerző könyvének olasz kiadását mutattuk be –, sokat sejtetett kíváncsiskodó kérdésük, hogy ezek a könyvek szlovákul is megjelentek-e már. Nos, csodák csodájára megjelentek, és olyan régen, hogy ha a lányok akarták volna, még otthon elolvashatták volna őket. Nem baj, megértéssel voltam a hazafiak iránt: a távoli világban hiányzott nekik a haluska illata. Pedig most már bármikor hazamehettek volna, hogy magukba szívják. De ők azt szerették volna, hogy az idegen légkörben lengedezzen a haluska aromája, mint a zászló. Ugyanezt szerette volna egy régebbi évfáratú emigráns, aki még Csehszlovákia szétesése előtt szólított meg Münchenben. „Amíg a szlovákoknak nem lesz önálló államuk, tudomást sem vesznek róluk a nagyvilágban” – mondta. Lehet, hogy igaza volt a maga módján, de én önelégülten arra gondoltam: már akiről, mert rólam azon a szlovák esten Münchenben szlovákként tudomást vettek, és meggyőződésem, ha egy kicsit igyekezett volna, róla is. Ha külföldön szenved az észrevétlenségtől, mint a kutya, miért nem tér vissza a hazájába? Ott másként, mint szlovákról, tudomást sem vesznek róla. Ámde hazatérni nem volt kedve, csak tőlünk, hazaiaktól várta el, hogy az ő elismertsége érdekében szakadjunk el Csehországtól, és alapítsuk meg az önálló Szlovák Köztársaságot. Ő majd éli világát Münchenben, de hogy ránk milyen élet vár, azt leszarja. Ezt nem mondtam neki, de jól értelmezte a hallgatásomat.

– Gondoljon csak, amit akar – vakkantott felém búcsúzásként, s én arra gondoltam, hogy már megtörtént. Tudtam, hogy mi piszkálja a csőrét: azt a szlovák előadást Münchenben egy cseh emigráns szervezte. De mit tehattunk volna, ha sem ő, sem valamelyik emigráns bajtársa nem volt rá képes? Kedves szlovákjaim! Mikor értitek meg már végre, hogy ha valaki a saját elképzeléseinek

VILIKOVSKÝ,
Pavel
Az utolsó pompeji
ló
Kalligram, 2002

A gonosz
természetrajza
Kalligram, 2012*

„Mindaz, amit
tudok a közép-
európaiságról”
Magyar Lettre
Internationale, 44

„A szlovákság
tűnékeny sajátosság”
Magyar Lettre
Internationale, 54

„Ezekkel akarják
felépíteni az új
világukat?”
Magyar Lettre
Internationale, 83

megfelelő szlovákok szeretne, akkor meg kell erőltetnie magát és neki kell azzá válnia?

A kölni konferencia utáni este a Deutschland-funk szlovák szerkesztői vettek a szárnyaik alá, és elvittek egy otthonos, masszív faasztalokkal berendezett, sötét deszkás padlózatú kocsmába, ahol főtt csülköt és kölscht szolgáltak fel, azaz kölni sört olyan poharakban, amelyből otthon pezsgőt szoktunk inni. Ahogy az a kocsmában lenni szokott, mindenféléről beszélünk, de ha emlékezetem nem csal, a szlovákságról nem esett egy szó sem. Ám szlovákul beszélünk és egynéhány pohár után meglehetősen hangosan. Már hazafelé készülünk, mikor egy természetes, piros arcú német szólított meg minket a szomszédos asztaltól:

– Elnézést, de milyen nyelven beszélgettek? Jugoszlávul?

Nem találta ki, de biztosítottuk őt arról, hogy a tudatlansága miatt nem kell szégyenkeznie – a szlovák egy kis nemzet, alig vannak ötmillióan.

– Akkor rendületlenül szaporodnotok kell – biztatott jóindulatú mosollyal. Kár, hogy akkor már túl voltam a szaporodási időszakomon, külföldön ennél jobb tanácsot nem hallottam senkitől.

Thomas Bernhard nem menne külföldre

Meggyőződése, hogy Thomas Bernhard nem menne külföldre, hogy ő képviselje az osztrákokat, és nem csak azért, mert ellenére lenne a dolog, hanem, mert képtelen lenne másvalaki lenni, mint Thomas Bernhard.

A félreértések elkerülése végett meg kell jegyeznem, hogy néhány száraz életrajzi adaton kívül a magánember Thomas Bernhardról semmit sem tudok. Az a Thomas Bernhard, akiről itt szó van, egy szövegből faragott bábu – néhány rövidprózából faragta egy nagyon felszínes és öntörvényű olvasó, aki ráadásul vastag zsinóroknál fogva rángatja a bábuját. Így vagy úgy, Thomas Bernhard magánemberként és bábuként is kivételes. Szinte látom magam előtt, amint valahonnan a távolból, egy nagy ablak mögül nézi Salzburgot (rájöttem, hogy Salzburgot jobb a távolból nézni): telt, holdsarló alakú – az orvosok nevezték el így, és ez alkalommal nem ellenkezett –, kicsit talán élvhajász arc a magas, vékony, már-már vézna testen. Az arckifejezéséből nem derül ki, hogy tesz-e neki a látvány, vagy sem; a szemében felcsillanó élénk érdeklődésből inkább arra következtetnék, hogy az udvaron kergetőző két kutyát figyeli. Nem csoda, hogy az osztrák nemzet szűkös a számára, sokkal nagyobb nemzetek is azok lennének (ha a nemzet fogalmát elismerte egyáltalán). Thomas Bernhard rontja a saját kilátását; túl hosszú és túl mély árnyékot vet. Thomas Bernhard tesz nekem, úgy szeretem, mint a bátyámat, akire felnézek, pedig nincs is bátyám. Olyan szeretnék lenni, mint ő, pedig tudom, hogy sohasem leszek. Nincs mit tenni, szlovák vagyok, és az én koromban már késő van az alapvető változásokra.

Mindamellett, valljuk be őszintén, hogy az osztrák is egy kis nemzet (amennyiben ezt a fogalmat egyáltalán elismerjük velük kapcsolatban). Kezdetben a tömegpszichózis hatására ők is üdvözölték Hitlert, a háború után pedig szemfülesen Hitler első áldozatának kiáltották ki magukat. Mind a két dolog igaz, és az ő felfogásukban ez a két igazság

nem is áll ellentétben egymással. Mikor felmerült a gyanú, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetének főtitkára, Kurt Waldheim az SS tagja volt, ő azzal védekezett, hogy az SS sporttagozatába csak lovagolni járt, amiből egy szellemes személy azt a következtetést vonta le helyesen, hogy maga Waldheim nem, csak a lova volt az SS tagja. Nem, az osztrákok kiálltak Kurt mellett, hisz semmivel sem volt rosszabb, mint bárki más közülük, és fricskát mutatva az egész világnak köztársasági elnöknek választották. (A lovat nem választották szenátorrá, időközben elhunyt.) Ugye hogy az osztrákok mennyire közel állnak hozzánk? Persze nem kellett volna rögtön a határnyitás után nagy feliratokkal felszólítaniuk a szlovákokat, hogy ne lopjanak a boltokban – az csak természetes, hogy a leginkább vállalkozó szelleműek indulnak neki a világnak elsőként. Vagy már elfelejtették, hogy közvetlenül a háború után küldtünk nekik burgonyát, nehogy éhen haljanak? De ez megbocsátható bűn – minden kis nemzetnek még kisebbre van szüksége. Ebben is rokonlelkek vagyunk, csak a szlovákoknak kicsit nehezebb megtalálni azt a kisebbet. De a szlovákok szerények, és ha nincs kisebb, megelégszünk a koszosabbal vagy a szegényebbel.

Az osztrák egy nagy múltú nemzet, amelynek most hirtelen bele kell férnie a kicsiny jelenbe – magyarázta Margarethe. – Nem lehet felróni, hogy nem érzik jól magukat a bőrükben, hisz túl szűköseknek bizonyult. Zu eng.

Ez a két szó megmaradt, mert azt hittem, azt mondta, „cveng”, s az első pillanatban a német szóáradatba dobott, szlováknak vélt, lapos kavics szinte megijesztett. Egyébként, érthető módon, csak emlékezetből idézem őt, de meggyőződése, hogy hüen – a beszédről kialakult összehasonulás fontosabb, mint az azt előidéző szavak külön-külön, és azzal keltette fel az érdeklődésemet, hogy az osztrákokról úgy beszélt, mint egy hegységről, amely alig láthatóan körvonalazódik a látóhatáron.

– Lehet, hogy azért vetették bele magukat olyan lelkesen – nem mondom, hogy mindannyian, de a nagy többség – a németek szélesre tárt karjába, melynek az ölése olyan erős volt, hogy majd kilehelték a lelküket. Ha ez az ölése tovább tartott volna, az osztrákok nem kis nemzet lennének, hanem már nem is léteznének.

Nem akartam ellentmondani neki, csak rövid ideje ismertük egymást, és osztrákként biztosan jobban tudja, mint én, csak arra gondoltam, hogy sajnálnám, ha nem léteznének. Hiányoznának.

– Az egyik traumához egy másik társult – mondta. – Ha mindkettőt közös nevezőre hozzuk, egyértelmű a tanulság: ha egy nemzet nagyra akar válni, meg kell szűnnie. Feloldhatatlan dilemma. Az osztrák nemzet tehát szeretné a maga kisnemzeti voltát a lehető leglakályosabbá tenni.

Möglichst gemütlich zu machen, mondta szó szerint.

– Abból a nagy múltból megőrizték – nem tudtam magam visszafogni – a nagynemzeti szervezeti kultúrát, amivel mi, szlovákok nem rendelkezünk.

Hiányzik belőlünk a jó modor, mert nincs nagy múltunk, és azt, amelyik megadatott, olyan kiszűrűnek tartjuk, hogy nem valljuk a magunkénak.

Ezt már nem mondtam ki hangosan, nem akartam egy nővel, egy pohár bor mellett a nemzetekről beszélni, az osztrák nemzetről meg végképp nem. Ahhoz túlságosan szeretem őket. Nem tartok igényt a kivételekre, mint Thomas Bernhard, csak átlagos Iksz Ypszilónként szeretném megfigyelni az átlagos osztrák Iksz Ypszilónokat. Forró érdeklődéssel, ahogy ezt a fiatal, vagy legalábbis nálam jóval fiatalabb nőt velem szemben.

Amikor az étterem kerthelységében belefelekeztem a levelek között átszűrődő napsugár által szórt fénnel megvilágított, derűs arcába, hirtelen rájöttem, hogy miért érzek ösztönös vonzalmat az osztrákok iránt. Kicsit freudi magyarázat, de miért ne, Freud is osztrák volt, még ha őt nem is kedvelték annyira, mint Waldheimet. Egyik este egy Wehrmacht-egyenruhás katona lépett be a kamra alatti pincébe, ahol a harcok idején laktunk, mivel menedéket keresett a bajtársaival az éjszakai fagy elől. Eltévődött a sivár, rideg, szétlőtt ablakú házban, és mikor lentről hangokat hallott, megkopogtatta a fa csapóajtót, felemelte a réz fogantyúnál fogva és lejött közénk.

– Grüskot – köszönt szépen. Lehet, hogy a felnőttek megijedtek, de én nem, mert gyűrött egyenruhájában és horgolt fülvédőjével a fulén egyáltalán nem úgy nézett ki, mint egy győztes hódító. Öregnek tűnt, gyűrött, ráncos és szikár arca inkább egy rémült parasztra emlékeztetett, akinek a jégverés tönkretette a termését. A sötét krumplisverem dugig tele volt velünk, már senki sem fért el, úgyhogy mondott nekünk néhány, a hangnemből ítélve barátságos német mondatot és már készült elmenni, amikor észrevette, hogy anyukám térde mögül kigúvasztott szemekkel bámulom. Szó nélkül belenyúlt a zsebébe, kivett egy tábla, maszatos papírba csomagolt csokit, letört egy vagy két kockát és odaadta. Ezután felemelt kezével kinyitotta a csapóajtót, felment és becsukta maga mögött.

Ha jól sejtem, Jack London mondta, hogy a könyörület nem az a csont, amit a kutyának dobunk, hanem az, amelyen megosztozunk vele.

– Milyen kedves ember – mondta a nagyanyám, miután felocsúdott. – Na ja, osztrák.

Ha jól emlékszem, ő volt az első osztrák az életemben. És az volt az első csokim.

(részlet)

GARAJSZKI MARGIT FORDÍTÁSA

Belépni

Migráció. Emigráció. Turizmus. Rengeteg ember, különösen nyáron, emberek különböző országokból, nomádok vándorolnak át a népszerű helyeken, nagyvárosokon, kisvárosokon, a hegyekhez és tavakhoz. Nem hoznak semmit, nem adnak semmit, de mind vinni akarnak valamit haza, legalább élményeket.

Hanibal ante portas! Szerintem nincs különbség a turizmus és a migráció között, csak időbeli. A turisták elugranak az otthonaikból a repterekre, aztán a repterekről a szállodákba – egyik ismert helyről a másikra, mint dühödt mókások. Néha látom őket esténként, kimerülten a városnézéstől, a városom utcáin, reményvesztett, vak denevérek. A város úgy tologatja őket egyik helyről a másikra, mint sakkfigurákat. És mint a sakkfigurák, a turisták sem maguk alakítják ki a játékszabályokat.

Az 1968-as orosz megszállás után a hazám viszatért az ósdi kommunista szabályokhoz, és lezárta a határokat. Nem engedték ki az embereket. Nyúlcsapda? Elefántverem? Kelepce? Talán egy kátyú, egy rejtett csapda egy jól ismert ösvényen volna a megfelelő hasonlat.

A migráció, amit egy majdnem állandó mozgásnak látok, de olyan elmozdulásnak, ahonnan van visszatérés, már nem volt lehetséges. Csak az emigráció, elmenni és soha vissza nem jönni. Kilépni a vasfüggönyön túlra azt jelentette, hogy az ember sose jöhet többé haza, legalább is úgy nem, hogy ez ne a hazai börtönt jelentse. A szocialista Csehszlovákia elnöke kijelentette: Most már aztán elég, a mi országhatárunk nem sétatér! Ez a mondat bevésozott egész nemzedékek tudatába.

Pozsonyban, Szlovákia fővárosában, mindössze 60 kilométernyire Bécestől, Ausztria fővárosától, ott álltak az emberek a hídon a Duna fölött, és bámulták Hainburg várát és dombjait, ami a szlovák-osztrák határhoz legközelebbi város, csak 15 kilométernyire Pozsonytól. Idősebb emberek meséltek a fiataloknak a villamosról, ami valamikor járt a két város között. Romantikus történeteket, melyek úgy kellett hogy hangozzanak a fiatalok számára, mint a tudományos fantasztikus történetek, annyira hihetetlenek voltak.

Mostanában, amikor biciklin megyek át Pozsonyból Hainburgba, egyszerűen a folyó mentén, sokszor eszembe jut Csehszlovákia elnöke, és az, ahogy megpróbálta ellenőrzése alatt tartani a határokat, és miközben átkarikázok azon a helyen, ahol valamikor a határ volt, anélkül hogy lassítanék vagy megállnék, nyelvet öltök rá: igenis, minden határ sétatér, arra való, hogy átsétáljanak, guruljanak, repüljenek vagy ússzanak rajta.

Hallottam történeteket olyan emberekről, akik elhagyták az országot, és végül teszem azt

Kanadában kötöttek ki. És ha elfogta őket a honvágy, elutaztak Hainburgba, felmáztak a Braunschweig hegy tetejére és onnan néztek át a pozsonyi várra. Ennél tovább már nem volt szabad menniük.

A vasfüggönyben az volt a legjobb, az egyetlen jó, hogy átlátszó volt. Az emberek, akik elmentek, hazajöhettek legalább a szemükkel.

Szeretem azt a dalt, ami számomra kifejezni látszik ezt az érzést. Migrációról, utazásról, tájak, városok, országok megnézéséről valaki helyett. A címe: Air Mail

*I have got your letter with its joyful message.
in the envelope blue marked AIR MAIL.*

*"I climbed the highest mountain of the country,"
– you have written.*

I thank you.

*5 days of climbing in sun, snow and sharp
blue air*

*you were standing up there on my behalf
looking into the dizzying lively sparkling
depths*

– the way AIR MAIL

*– you were looking there a long time on my
behalf.*

Mostanában, amikor Hainburg lett az utazásaim, sétáim és biciklitúrám célpontja, ki vagyok én ott? Turista? Migráns? Emigráns? Csak én vagyok. Az ország az, ami változik, a határ jön-megy a saját országomban.

Az első migrációm engem az Egyesült Államokba vitt. A bácsikámat és a családját látogattam meg, velük éltem három hónapig. Először voltam ennyi ideig ilyen messze távol, a szüleim és a barátaim nélkül, egyedül. Dosztojevszkij *Bűn és bűnbódés*t olvastam és 3 éves unokaöcsémre vigyáztam.

Együtt tanultunk meg angolul! Egy kicsit magányos voltam, de emiatt jobban figyeltem magamra. Mai szemmel visszatekintve úgy látom, komoly változást hozott ez az időszak bennem, hogy ott voltam tizenhat évesen egy teljesen idegen országban.

És azt hiszem, éppen ez, hogy van idő és megvannak a körülmények a személyiség megváltozására és fejlődésére, ez az, ami megkülönbözteti a migrációt is a turizmustól. Van idő az utazásra és felfedezésre. Egy kis körülnézésre befelé, felfedezni a belső életünket.

Betekintés. Belátás. Hogy megtaláljuk a folyókat és észrevegyük a mellékfolyókat is. Hogy lássuk a szép kilátást, de a szörnyű és hivalkodó helyeket is. Hogy befelé is lépkedjünk, ne csak körös-körül.

Belépni.

Jana Beňová

*Az Isten
VILÁGELETÉBEN
szerette a búst
legjobban a bányát
de a marhát
a csirkét
és a balat is
Aztán úgy TELEETTE magát
hogy megeremtetten az embert.*

*A Sától
vegetáriánus volt.*

AMIKOR VALAKI MEGHAL, SENKI NEM
BIZTOS ABBAN, ELÉGSZER MOSOLYGOTT-E RÁ.

*Fáj
a szívem
Bár
semmi
OLYAT nem ettem*

TOLVAJ
*(nagy kocsik finom ingek gyűrűk
képek)*

*Rám is
mindig
lopva nézett*

39. avenue

*A 39. avenue másik oldalán
álltál. Nem láttál engem.
Először azt gondoltam, hogy bátulról
odaszaladok hozzád és belekiáltok valamit
a FÜLEDRE.*

*De azután észrevettem egy asszonyt,
aki olyan szorosan állt melletted,
hogy a vállatok összeért.*

*Szemre EGÉSZEN HASONLÍTOTTATOK
egymásra.*

*Talán a nővéred volt...
De semmiképpen nem olyan,
akinek tetszenének azok a fiatal lányok, akik
A 39. AVENUE BELEORDÍTANAK A MEGLETT
FÉRFIAK FÜLÉBE.*

*Látszott rajta, nem ismer megalkuvást:
se a balba, se a jobb-ba.*

TÓTH LÁSZLÓ FORDÍTÁSAI

BEŇOVÁ, Jana
„Még jó, hogy
kórházban vagy”
Magyar Lettre
Internationale, 83

sok rossz

Meglátjuk, mit talál ki a gitáros...

„Azt tartják a svábokról, hogy csak negyvenéves korukra jön meg az eszük...” (Horváth Géza fordítása)

H. Hesse

Szorosan ölelte combjaival a derekát, és sírt. Szenteste volt. A gyógyszeres dobozban meglátott egy hatalmas svábbogarat. Nagyobbat, mint amekkorát az ember képzelni bírta. Gyorsabbat, mint ők ketten együttvéve.

Csillapíthatatlanul zokogott. Iszonyat és reménytelenség.

– Nem hagylak itt! Nem hagylak ebben az undorító házban, lakásban, panelben! Ezek között a borzalmas emberek között... tolvajok, alkoholisták, bogarak!

– Elviszlek magammal. A házamba. Tágas, világos szobák, faparkett, kert.

Sírt ugyan, mikor elment tőle, mégis magára hagyta a gyógyszerdobozban lapuló sunyi svábbal.

– Sára, kedvesem, ne félj! – kiáltott utána az erkélyről, mikor már beszállni készült az éjféle taxiba.

– Sára, kedvesem, nyugodj meg, svábok még a Buckingham-palotában is vannak!

Becsaptam a taxi ajtaját, és letöröltem a könnyeimet. Eszembe jutott egy kamaszkori olvasmányom – valamelyik Dosztojevszkij lehetett –, amelynek egyik jelenetében svábbogarak mászkálnak az alvó emberen. Akkor azt gondoltam – svábbogár? azzal én hálistennek soha az életben nem találkozom. Sosem fogok olyasmit látni. Mikor aztán megpillantottam a gyógyszerdobozban, azonnal tudtam – ez csak svábbogár lehet. A disznó!

A sofőr bekapcsolta a rádiót. A zenei szerkesztő azt kérdezi az énekesnőtől:

– Milyen irányba tart majd a zenekar? Stílust váltotok?

– Meglátjuk, mit talál ki a gitáros – feleli az énekesnő.

– Melyik a gitáros?

– Az a bajszos ott.

A taxisofőr nevet. Nem ok nélkül. A felesége a múlt éjjel furcsát álmodott. Így mesélte: Egy nagy épület folyosóin bolyongok. Talán a Buckingham-palota. A legnagyobb teremben kell előadást tartanom. Furcsa, hogy sok olyan férfi jön szembe, akikre valamikor vágytam, de nem érdekeltem őket. Most meg egyszerűen csokolózni akarnak velem. A hírnevem és népszerűségem lehet az oka.

Az előadásnak nagy sikere van. Tapsol mindenki, mosolyognak rám. Ki megyek a mosdóba. A tükörben látom, hogy hatalmas bajuszom nőtt. Nem afféle női bajuszka, néhány sötétebb szál, fekete pihe az ajak fölött, hanem hosszú bajusz, kemény, mint a drót, és mintha egyenesen az orrlukamból nőne, az egyik szál jobbra, a másik balra. Mint a svábbogarak csápja. Már csak ki kellene pödörönnöm.

Barátnőim jönnek be – kérdezem, miért nem figyelmeztettek, hogy bajuszom nőtt, hogy egy óriás bajusszal a képemen tartok előadást.

Azt mondják, ugyan már, semmi az, hogy túl sokat foglalkozom magammal, és hogy rajtam kívül biztos nem figyelt fel rá senki, és ha nem szóltam volna, ők se vették volna észre... mert ezt a bajuszt nem is látni, gyakorlatilag észrevehetetlen.

Újra kizökkent az izgalmas beszélgetés a rádióban:

– És itt az első kérdés hallgatóinktól, – tessék lehet kérdezni...

– Halló?

– Igen, adásban van... tessék kérdezni...

– Ööö... azt szeretném kérdezni a művésznőtől, hogy van-e valami álma.

– Persze, hogy van... Mindenkinek kell, hogy legyen egy álma... Én például szeretnék vadállatot tartani a lakásomban.

– Érdekes álom.

A taxisofőr haver, fizetésnél lefelé kerekít. Odahaza előveszek a hűtőből egy literes fagyaltot, és megeszem az egészet. Megfájdul a fogam. Egyszerre

kettő. Megnézegetem a tükörben. Feltűnően fehér a tömés bennük. Világítanak, ha kinyitom a számat.

Azt álmodom, hogy két pumáról kell gondoskodnom. A pumák kiszámíthatatlanok. Akárcsak a svábok. Mintha eltűntek volna, de aztán mégis visszajöttek.

Kettő van csak. De hatalmasak. Agyon akarom őket csapni, és közben csúnya szavakat kiabálok. Félelmemben. Undoromban.

A következő este viszont igazán sikeres. Az egyiket agyoncsaptam, a másiknak szökés közben csúnyán megsebesítettem a lábát. Reggel felhívtam a rovarirtókat.

– Igen... kijövünk... természetesen... milyen színűek – barnások vagy inkább feketék?

– Barnák.

– Hm... Hm... Nos, mindenképpen kijövünk... De figyelmeztetem, hogy mi környezetbarát módon irtunk. Megetetjük őket, ők meg lassanként meghalnak. De ha nem akarja... nem is kell őket teljesen megölnünk.

– Nem?

– Lehet úgy is, hogy csak etetjük őket... aztán lassanként meghalnak maguktól. Véglgyengülésben. Érti? Ez tulajdonképpen a legkörnyezetbarátabb módszer. De sajnos, legalább egy hét, mire ki tudunk jönni. Tudja, csúnyán megsérült a lábam. Ahogy futottam munka közben...

Fogtam az ollót, és miután átvágtam a telefonzsinórt, elkezdtem kivagdosi a címkéket az ingeim és pólóim hátuljából. Rendkívül érzékeny vagyok egy ideje, és a cédulák mozgás közben kellemetlenül ingerelték a nyakamat.

Dena a széken ül, velem szemben, könnyekkel a szemében fürkészi az arcomat:

– Nálátok mekkorák?

Mutatom; ingatja azt a szép fejét.

– Ez a hazai viszonyokhoz képest túl nagy.

– Itt nálunk – mutatja az ujjával – már ez is nagy szám. Kuvaitban iiiiilyen nagyok voltak. Nem tudtam őket agyoncsapni. Nem bírtam elviselni azt a hangot. Azt a pukkanást. Csak néztem őket, mintha hipnotizáltak volna, aztán kimenekültem, és sírtam, sírtam.

– Én agyoncsapom őket. Nincs pukkanás. Leveszem a papucsomat, és durr! Nem hallok semmiféle pukkanást. És csúnya szavakat kiabálok közben. A férjem pedig vigasztal, hogy nem adjuk olcsón a bőrünket – még ezeknek a szaros bogaraknak sem. Igaza is van, hiszen ezek csak bogarak, sima bogarak.

– Nem igaz! – zokogja Denisa –, óriásiak, undorítóak, és ha látnád a kuvaitiakat!

– Ugyan már, vannak helyek, ahol meg is eszik őket. Jozef mesélte. Hogy egyes országokban megeszik a szöcskét és a svábbogarat, és hogy a svábok tulajdonképpen nagyon tiszták, mert a testükön és a lábukon valami fertőtlenítő réteg van, vagyis egyáltalán nem mocsosok, hiába gondolják az emberek, és nem terjesztenek betegségeket meg ragályt... Szóval rajtuk van ez a fertőtlenítő bevonat, mi meg örülünk nagyon a svábjainknak, mert ahogy mászkálnak fel-alá, fertőtlenítik a lakást.

Dena nevet, nevet. A szeméből közben óriási könnycseppek hullanak.

Nagyobbak a hazai viszonylatban megszokottnál. Nagyobbak, mint ez errefelé normális.

Hatalmas kuvaiti könnyek.

– Milyen kár, hogy a svábok nem tudnak beszélni. Mennyivel emberibbek lennének... Vagy hogy nem úgy néznek ki, mint a három bogaras mesében, és az is kár, hogy a rovarok általában nem olyan cukik, mint mondjuk a *Maja a mébecskében* – ott igazán kellemesnek látszott mindegyik bogár.

– Vagy például a halak – szólt alig hallhatóan Lulička, aki eddig titokzatosan hallgatott.

– Mi köze ehhez a halaknak? – förmedt rá rögtön Denisa.

– A halak kellemesen néznek ki. A fogorvosnál hatalmas akváriumok vannak, hogy a páciensek megnyugodjanak.
 – Az én fogorvosomnál csak óriás protézisek vannak a váróteremben.
 – Amadeusnak is volt olyan akváriuma – próbáltam pártfogolni Luličká –, végigérte a falat. Mikor nyaralni ment, a barátjára, Pentolára bízta... De a halak pusztulni kezdtek, és Pentola nem tudta, mitévő legyen – egy olyan akváriummal, ami majdnem végigéri a falat, nem is lehet sok mindent kezdeni. Így csak eljárt oda minden nap – kihalászta a halakat, amelyek már egyértelműen a hasukkal felfelé úsztak, betette őket egy feldátumozott borítékba –, és sutty a hűtőbe!
 – Szörnyű – mondta Dena.
 – Ez semmi – mondta Lulička, – Jožko Vlk húsvétkor véletlenül felszippan totta porszívóval a hullámos papagájait.
 – Komoly?

– Ja... Marha erős porszívója volt. A papagájok meg ki voltak eresztve. Gyorsan kikapta a zsákot a porszívóból... de már nem éltek.
 – Mennyi rossz dolog. Jönnek egymás után. Mikor lesz már vége? – borzongott Denisa.
 – Nem lenne ez rossz, ha nem lenne ilyen sok.
 – Ami igazán rossz, annak sokáig kell tartania – mosolygott ránk szégyenlősen Lulička. Évek óta nem nyírt körme éppen előbújt a bőrcipőből.
 Mikor hazajött a férjem, ünnepeltünk. Vettünk egy dinnyét. Késsel kipisz káltuk az apró fekete magokat, nehogy emlékeztessenek valamire.
 A dinnyét a még nedves asztalon szeleteltem. Elfelejtettem, hogy nem víztől nedves. A rovarirtótól. Nem emlékeztem már, hogy vakrémütemben mi mindent fújtam be vele.
 Keserű volt. Mint az elveszett csata.

MÉSZÁROS TÜNDE FORDÍTÁSA

JANA BEŇOVÁ

mint minden szlováknak

Krisztián, László, Hajnalka és én

Mint minden szlováknak, nekem is megvannak a magam magyar traumái. Méghozzá kettő: hét évvel ezelőtt szörnyen teleettem magam egy ligetfalui magyar vendéglőben, 2006-ban pedig egy kirándulóhajón, ahol épp Hungarian night néven folyt egy rendezvény, túl sok Egri bikavért ittam.

Ettől kezdve meglehetősen visszafogottan kezelem a magyar ügyeket, és nem ártom bele magam mindenbe.

Nemrég a magyar irodalommal is megírtam. Amikor először voltam Párizsban, Márai Sándor naplóját vittem magammal olvasnivalónak. Amely úgy magával ragadott, hogy Párizst szinte észre sem vettem. Még szerencse, hogy Márai a naplójában elég gyakran emlegeti...

A kétkötetes naplót én fordított időrendben olvastam. Először a második részt, amelyben Márai már öregemberként olyannyira annyira vágyja a halált, hogy a nyolcvanadik születésnapját követően pisztolyt vásárol és lőgyakorlatokat vesz. Azután az első részét, amikor még Budapest bombázásakor erőt vesz rajta a halálfélelem. Légópincébe bújik, és fél a haláltól. És arra gondol, hogy még szeretné látni a tengert, és szeretne elidőzni egy kicsit Párizsban.

És rengeteget töpreng a nyelvről és a szavakról. És azt állítja, hogy az ember voltaképpen csak az anyanyelvén beszél, a többin társalog. A mondatok, a szavak sok mindenről vallhatnak. Itt van például ez a bizonyos imbecilis klisé: kijátszani egy elővenni a magyar kártyát.

Önök mikor kártyáztak utójára? Én a gyermekkoromban – és csak is olyankor, ha esett vagy betegek voltunk, és nem mehettünk el hazulról. Az idő megállt ilyenkor. Emlékszem, ahogyan kanasztáztak a szüleim, meg

a nagynéném és a nagymamám. Jarka néni Spartát szívott, az apám Dalilát, az asztalon pedig egy üveg vörösbor állt. A kommunizmus kedvezett a kártyásoknak. Az ember nem nagyon járt el hazulról, idegenek előtt inkább nem beszélt sokat. Várta, hogy kigyógyuljon a betegségből.

Egy éve szintén meleg szeptemberünk volt – Ivan Štrpkával egy felolvasáson vettünk részt Budapesten, ahol a Szlovákiában élő magyar költő és műfordító, Tóth László volt a kísérőnk. A tolmácsunk pedig egy gyönyörű nevű fiatal nő, akit Avar Hajnalkának hívtak. A fellépésünk után nyakunkba vettük az éjszakai Budapestet, és hajnali ötig beszélgettünk. Az utolsó körtepálunkat egy kis munkásbüfében hörpintettük fel közel a szállásunkhoz.

„Magyarországon magyarul”, szölt ránk szlovákul egy munkás az egyik szomszédos asztaltól. Kora reggel az első emberekkel találkozni mindig kockázatos dolog. Általában szokatlanul frissek, s élesen vág az agyuk.

Nem úgy, mint az írók. Az egyikükkel néhány nappal ezelőtt Freiburgban találkoztam. Grecsó Krisztiánnak hívják, és a mindkettőnk által törve beszélt angolnak köszönhetően az előttünk álló két estén összebarátkoztunk. S a pódiumbeszélgetésen, amelyen részt vettünk, amikor a magyar–szlovák viszonyra került a sor, mindketten meglehetősen skeptikusan nyilatkoztunk. Persze, ki-ki a saját hazájáról. A nézők viszont egy romantikus párnak néztek bennünket. Két hibátlan, szép íróarc, egymás mellett. Amolyan óriásplakátra való – mint egy szlovák–magyar Benetton csapat.

TÓTH LÁSZLÓ FORDÍTÁSA

Jana Beňová

Bambi mellett ülök egy karosszékekben.
 Hogy ne kelljen beszélgetnem, számtól
 biztonságos távolságba odakészítve
 egy pobár vagy a cigarettám. Hol az egyik, hol
 a másik.

Nem tudom, ILYEN ESETEKBE MIÉRT NEM
 ÁLL KI SENKI AZ EMBER MELLETT.

Az ember mellett épp olyankor kell kiállni,
 amikor valami szörnyű történik velem.
 Olyankor kell kiállni mellette,
 mondom Babinak, és arra gondolok, hogy
 tulajdonképpen még soba nem láttam ÉLŐ

RÉNSZARVAST és nem tudom, van-e valami
 a világon, aminek jobban örülnék, mint egy
 RÉNSZARVASNAK.

Odalép egy Úr az asztalunkhoz. Oroszul
 beszél Bambiaval. Hallgatom őket. Az Úr
 kisvártatva
 a térdemre teszi hatalmas tenyerét.
 Az Úr orosz?, kérdem tőle.
 Orosz, mosolyog rám az Úr.

A RÉNSZARVASFOGATOKNAK a kutyafogatokkal
 szemben több előnyük is van. Boldog voltam,
 amikor
 megjelent a Magas Férfi, és én otthagytam

Bambit és az orosz.
 BOCSÁNAT, MAGAS FÉRFI, TALÁN MÁR NEM
 EMLÉKSZIK RÁM...
 DECEMBERBEN TÖLEM KÉRT
 TÜZET!

Megfogta a karomat: De akkor tegeződünk, nem?
 NEM AKARTAM AZT MONDANI, HOGY NEM, ÍGY AZT
 MONDTAM, HOGY IGEN.
 Apró zöld szemek voltak. A felső ajkam kibúztam
 rúzsral és elindultam
 mellette. A RÉNSZARVAS TÖBBÉ MÁR NEM VOLT
 FONTOS.

TÓTH LÁSZLÓ FORDÍTÁSA

Taskenttől 57 kilométerre

Expatok Budapesten

KEPPLOVÁ, Zuska
„Bukta gót betűkkel”
Magyar Lettre
Internationale, 84

„Anka – London,
Natalia – Párizs,
Juliana – Budapest”
Magyar Lettre
Internationale, 85

„Akár a kariatidák”
Magyar Lettre
Internationale, 86

„Delta”
Magyar Lettre
Internationale, 87

Retro. Ez volt a budapesti expatok számára rendezett estén a *dress code*. Furcsa, hogy Bill és Zoli is megjelent. Hiszen nekik az útleveleikben az állt, hogy *magyar*; ők itt itthon voltak. Expatoknak azokat nevezik, akik a hazájukon kívüli országban élnek. Ahogy a lány is. Szerbként Magyarországon. Budapesten a külföldiek elsősorban élnek. Padlásszobákban, állandóan rossz bojlerrel, szikrázó elosztószekrényvel, beázott mennyezettel, melyről még a stukkó virágok is hullanak. A bérleti díj viszont alacsony. A lakások tágasak, a város pedig rengeteg lehetőséget kínál. *Megéri ingatlanokba fektetni*, állítja Bill. Az expatok viszont többnyire bérelt lakásokban laknak. Az ügynökség mindenről gondoskodik, elég telefonálni. Az is lehet, hogy maguk az ingatlanosok is expatok. Ahogy mondani szokták, egyszer majd minden a külföldieké lesz.

Ahhoz, hogy ne érezzék magukat egyedül, az expatokat integrálni kell a hasonló emberek közé. Annak a szervezetnek, amely gondoskodik erről, van egy pár alapelve is. A weboldalukon ez áll: *Egy nagy család vagyunk, ha megláttok valakit a sarokban ácsorogni, egyedül, welcome drinkkel a kezében, mutassátok be őt az ismerőseiteknek*. Még a budapesti nagykövet is szót kap a honlapjukon: *Elvégre itt mind együtt vagyunk. Céhünk, hogy itt mindenki otthon érezze magát, sőt még annál is jobban. Kérjük, támogassatok bennünket ebben, hogy minél jobban meg tudjuk valósítani ezt a küldetésünket*. Természetesen az angolon kívül más nyelven ugyanez picit álszentül és sután hangzik. Ez az angolban nem fordulhat elő. Legalább ez az idegen nyelv teljes mértékben semleges. „Nincs semmilyen akcentusom, egyszerűen csak angolul beszélek”, mondogatta Zoli. S valóban, a rengeteg utazás szinte teljesen észrevehetetlenné változtatta az akcentusát, olyanná vált, akár a margarita pizza vagy egy márkás óra, melynek alig hallani a ketyegését.

A szervezet összejöveteleinek helyszínei többnyire ír kocsmák, teraszos kávézók voltak, kilátással egy főnemes vagy egy nemzeti hős szobrára. Előfordult az is, hogy zsidó családi éttermekbe szervezték a találkozót, ahol jó pár héttel előre kell asztalt foglalni. Sőt megesezt, hogy egy híres szálloda tetején jöttek össze, ahol egy üveg ásványvíz drágább volt, mint egy jó üveg vörös a balatoni borozóban. A tagok gyakran kaptak e-maileket, melyek stílusos bútorok megvásárlására buzdították őket, vagy kedvezményes kuponokat tartalmaztak valamelyik egzotikus nappali *spa*-ba. A szervezet meg volt róla győződve, hogy az ügyfelek maximális figyelmet érdemelnek. Akadnak ugyanis közöttük olyanok, akik igencsak jól keresnek, vagy jól fognak keresni hamarosan. Van, aki ezt csak színeli, és kizárólag a vastag pénztárcájú emberek társaságát keresi a rendezvényeken.

Ahogy a lány is. Még emlékezett a balkáni vidéki életre, ahol minden beszélgetésnek egy idő után a háború lett a témája. Az emberek pár mondat után feltűrték az ingujjukat, hogy megmutassák a fiatal kutató hölgynek a hegeket, és meséljenek a háziállatokról, akik a bombázás alatt az istállóban a saját lábukról rágták a húst. Mintha versengtek volna, kinek a története a legundorítóbb. *Nem szeretem a szegénységet és a szenvedést*, állapította meg, mintha lehetne az ellenkezőjét gondolni, majd megváltoztatta a kutatási témáját. A következő kérdéssel vetette bele magát a város aszfaltrengetegébe: Miért ne érdemelne figyelmet a konfliktus-zónán kívül élő emberek is? A retro partyn egészen az udvarra követte a fűszeres parfümillet. Miért ne lehetne a jó életet is vizsgálni, a felépítését, az arányos szerkezetét? Azt, ahogy ez az élet a siker élvonalában felülemelkedik a gyengébbeken. Jegyezte fel az expat-party meghívójának hátoldalára.

Bill be tudta pöckölni a csikket a pár lépésnyire lévő kosárba. Az Államokban az iskolai kosárcsapat tagja volt.

– Bill vagy Béla. Ahogy akarod – mutatkozott be. Egész este egy ásványvízzel felöntött rosé mellett üldögélt. Kiiktatta az antidepresszánsokat, és felhívította a bort. Itt-ott kortyolgatott belőle, és időnként megismételte magyarul:

szomorú vagyok. Bánata az óriási, felnagyított balkáni helyzettel szemben csak kiművelt *spleennek* tűnt. Sőt, ez egy rendkívül vonzó bánat volt. A lánynak abszolút meg is felelt. Úgy gondolta, ez épp elegendő mennyiség, sőt előfordulhat, hogy gazdagabbá is válhat tőle. Ez a bánat érdeklődést, érzelmeket, kedves kérdéseket, gondolatokat váltott ki az esetleges szerencsével kapcsolatban. Bill bemutatta a gyerekkori barátjának – *mióta is nem láttuk egymást?* – Zolinak.

Zoli az udvaron cigizett. A füst itt simán fel tudott szállni az égig, így nem zavarta a nemdohányzókat. Nem tudta elhinni, hogy ezt a nagyvárost is elérte a dohányzás elleni törvény.

– Valamikor minden hollywoodi filmben cigarettáztak, ma pedig a reptereken egy üvegbúra alatt kell állnunk, és a turisták fényképein szerepelnünk – mondta.

– I like smoking – tette hozzá. Majd jót is nevetett ezen a mondatán. Nevetett a szeme, a fogai között pedig épp elég hely volt a fogpiszkáló számára. Amint abbahagyta a dohányzást, rögtön meg is forgatta a szájában, míg csak bele nem fűrődött a szájpaddlásába. Úgy nézett ki, mint egy régivágású, filmbéli maffiózó.

– I do business, just some business – mondta újra nevetve. Tetszett neki ez a mondat, vagy az, ahogy a lány nevetett rajta. Megkérdezte, ő mivel foglalkozik.

– Egy projekten dolgozom, valami projektfélén. – válaszolta. A projekt szóval elérte a kellő komolyságot, és mégsem árult el semmit. Szívtak egyet a cigiből, majd kifűjték a füstöt. Néha a beszélgetés is olyan könnyű, mint a dohányzás: az idegen szavakat elég beszívni aztán meg kifűjni.

Olyan helyen voltak, amelyet csak Budapesten találni: nincs teteje, fejük fölött csak a csillagos ég. Körülöttük téglafalak, melyekről leverték a vakolatot, és hozzáerősítették a dekorációkat. Az utacskákat lebetonozták, vagy felszórták kavicssal. A bárhoz pedig fahidakon keresztül lehet eljutni. A helyiségeket az utcáról összeszedett régi bútorokkal rendezték be. A lámpaernyőkön bojtok lógnak, a falakon vadászatot ábrázoló csendéletek és kakukkos órák. Állítólag minden mögött az expatok állnak, a kinti emberek, akik Budapestet egy új Berlinné alakították át, amikor el akartak menekülni a Brooklynhoz hasonló egykori város iránti túlzott érdeklődés elől. Sajnos, a turisták beleszerettek ezekbe a helyekbe. Főleg nyáron rohagáltak fel-alá az utcákon, *ruin bar*okat keresve: a szórakozás oázisait akarták megtalálni, amik a bon-tásra ítélt házak tűzfalai között nőttek ki, de amelyek lebontását bizonytalan időre elnapolták.

– Tetszik neked itt? – kérdezte Zoli, de nem volt egyértelmű, hogy most Budapestre, vagy erre a bárra gondol.

– Nem tudom. Válassz, és válaszolj! Csak szeretném nézni, ahogy beszélsz – mondta, mikor a lány kérte, hogy pontosítson. Zoli szerette a régi filmeket, és ezért tudott társalogni. *Régi filmek* – mondta a lány, de ő mindig kijavította: *klasszikusok*. Azt hangoztatta, hogy az emberek manapság már nem használnak ütős mondatokat vagy érdekes hangsúlyt. Még a filmekben sem.

– Lehet, hogy soha nem is használtak ilyeneket úgy igazán – mondta a lány.

Ott álltak talpig retróban. Zoli a *dress code* miatt jött ide. Felkerült a szervezet levelező listájára, és pár nap múlva kapott egy spamet, hogy vásároljon dizájnos bútorokat, és hozzá egy kupont is a *spa*-ba. Vett is egy nagyobb ágyat – a régit kivitte az utcára a lomtanitáskor – a kupont pedig odaadta a lánynak. Ideális fogyasztó és figyelmes férfi volt.

Mikor leült közéjük, vöröset rendeltek neki, ahogy kérte. Olyanok voltak, mint *Jules és Jim*. Zoli szereti ezt a filmet. Két férfiről szól, akik ugyanabba a nőbe szerelmesek. A kép szépia – amolyan *nikotinos*, jegyezte meg a lány –, a történet az előző század elején játszódik, a színészek kosztümben vannak. Truffaut a rendező, talán a szabad szerelemről akart elmélkedni. Ez azonban

őket nem érdekelte. Nem akarták provokálni a társadalmat. Elvégre a társadalom értük volt, hogy ne legyenek magányosak. Egy új évszázad kezdődik, mi több, egy új évezred, és győzedelmeskedik a szexuális forradalom. Ők csak előtérbe hozták az eddig elfeledett intimtást. Valami oknál fogva még jobban szükségük volt a másikra, mint azelőtt. Viszont nemcsak egymásra, hanem másokra is. Ezek az emberek segítettek nekik megismerni saját magukat is. Azok az akcentusok és azok az arcok, amilyen nekik sohasem lesz, de még akár hiányozhatnának is nekik.

Megkérdezték, mi szeretne lenni.

– Talán egy nagyon gazdag nő szeretnék lenni – válaszolt nevetve. „Lehetséges úgy tenni szert többre, hogy ne valahonnan kelljen elvenniünk?” Érdekelte az igazságosság. Az órákon sokat olvastak erről, s ahogy tartott tőle, mindenkinek mást is jelentett. Zoli rátette a kezét a vállára, Bill pedig átkarolta.

– Mindig önmagadnál kell kezdeni: ahhoz, hogy a többieknek is legyen, először nekünk kell, hogy sok legyen. Mi majd elrendezzük ezt valahogy – mondta az egyikük, már nem emlékezett rá, melyikük. Az elején mindig összekeverte őket, végül megállapította, hogy az emberek a fejében élete végéig össze fognak mosódni, s mindig össze fogja őket keverni.

Zoli megkóstolta a bort, majd fintorgó arccal kiöntötte a virágcserepbe. Rendelt egy testes vöröset. Bikavért. Tetszett neki ez a név: ahogy ittak belőle, egy családdá váltak. Leszedték a szívük fölé ragasztott, a nevüket és a nemzetiségüket jelző matricát. A bejáratnál kapták, hogy megkönnyítse a kapcsolatteremtést. A neveket ráragasztották a poharakra, s újra töltöttek a borból. Nem kellett, hogy sokat igyanak. Legalábbis az elején. Megelégedtek azzal, hogy magukba szívhatták az antropológus diáklányból áradó meleget. Ő pedig ezt kétszeresen is visszakapta. Két oldalról közrefogták, így a meleg egyenletesen oszlott el, igazságosan. Zoli a „minőségi” jelzővel illette ezt az estét.

Minőségi volt Bill parfümjé is, ami állítólag a lányt is odacsalogatta hozzájuk. Legalábbis ezt állította, amikor az első találkozásukat emlegették. Amikor már ott ült köztük, megérezte ezt a kellemes illatot, amit a csomagoláson fűszeresként szoktak feltüntetni. Úgy érezte, ez az illat vonzotta ide. Ezért inkább Bill felé közeledett, bár Zoli sokkal jobban igyekezett vele kapcsolatot teremteni. Feltűnően gesztikulált. Amikor pedig valamit kérdezett tőle, akkor úgy bámult rá, hogy szinte megnevettette. Soha nem tért ki a pillantások elől, és úgy tűnt, semmi sem tudja kibillenteni a lelki nyugalmából. Nem tudta elhinni, hogy csokoládégyárban dolgozik. Ezt bárki mondhatta volna, hogy édesnek tűnjön. *Do you like chocolate?*

Ez nem is volt teljesen igaz. A cégnek Magyarországon eddig csak egy állateledelt gyártó üzeme volt, de egyébként meg főleg csokoládét gyártott.

Ezért említette Zoli inkább a csokoládét. A szalagok működésének ellenőrzése volt a feladata több telephelyen, s ez sok utazással is járt. Hihetetlen gyorsan be tudott pakolni az egyazon készletbe tartozó kofferbe és táskába. Szomorú dolog, de a csokoládégyárban sajnos alig dolgozik ember. A szalagrendszert szakértők programozzák. Zoli is ezt csinálja, így a gyárban a gépek megállás nélkül üzemelnek huszonnégy órán keresztül, a hét minden napján. Talán még jobb is, hogy a gyártási folyamatokban nem vesznek részt emberek. Főleg ott, ahol a kutya- és macskaeledelt gyártják. A levegőben érezni a feldolgozott csontok, a bőr- és a hús bűzét. Ez biztos nem tetszene a lánynak sem. Ezért meg sem említette. Ezt az információt a lánynak másképp kellett megszereznie; eltartott egy darabig, de fontos részlet volt.

Másnap reggel Zoli, mikor a gyárba indult, jól befújta magát a parfümmel. Billtől megkérdezte a márkáját, és vett belőle egy nagy üveggel. Jól érezte magát a bőrében, s azt is érezte, hogy a lány hívni fogja. Mindig *lánynak*, vagy *béjbinek* hívta, így sohasem tévedett. A béjbi amolyan pozíció, munkakör volt az oldalán. Bill és Zoli is így hívta. Zoli kezdte, Billnek viccesnek tűnt, a lány pedig gyorsan hozzászokott.

„Nem engedhetem meg magamnak, hogy háziállatom vagy tartós kapcsolat legyen” – magyarázta Zoli. Ennek ellenére gyakran járt szórakozni, és szorgalmasan építette a kapcsolati hálóját. Nem feledkezett meg a régi barátairól sem. Felhívta Billt is, hogy egy ideig Budapesten lesz. Együtt mentek el az expatok *retro party*jára. Ehhez csak annyi kellett, hogy regisztráltak a szervezet honlapján, és írtak magukról pár hasonló sort. Mindketten „nyitottak”, szívesen beszélgetnek idegen nyelveken, és érdeklődnek az idegen kultúrák iránt. Szeretik az „aktivitást”, szívesen „próbálnak ki új dolgokat”, „részt vesznek, bekapcsolódnak”. Angolul ez teljesen normálisan hangzik.

A bejáratnál kifizették a belépőt, s kipipálták magukat a vendéglistán. Megengedték, hogy felragasszák a névjegyüket a kis zászlócskával az ingükre, majd belevetették magukat a tömegbe, az emberek közé, akik szintén „nyitottak”, világnyelveken társalognak, érdeklődést mutatnak az idegen kultúrák és az új dolgok iránt. Bill egy kicsit lehagolt volt, s úgy érezte, hogy ez az este semmi jóval nem kecsegtet. A New Yorkban történt események után nagyon keveset járt el. A héten három éjszakát a szálloda recepcióján töltött, majd átaludta a napokat. Zoli megigazította Bill gallérját, és biztosította arról, hogy valami történni fog. Mindig történik valami. Ebben biztosak lehetünk.

(részlet egy készülő könyvből)

DÓSA ANNAMÁRIA FORDÍTÁSA

Nem tudna adni valamennyit?

Szegénységek

MESTERHÁZI

Mónika

Visszatérő táblák
Cserépfalvi, 1992Hol nem volt
Cserépfalvi, 1995Nem hittem volna
Belvárosi, 1999Sors bona
Osiris, 2007

1.

Az irodalmi est legvégén a megmaradt torták és péksütemények szétosztása zajlott. Elhoztam egy szelet tortát, aztán még egy zacskó – azt hiszem – croissant-t. Már akkor felmerült bennem, hogy odaadhatom a hajléktalanoknak. A Blahán *duly* meg is érkezett egy kapucniba húzott arc. A beton virágágyásba dobott cigaretták és italosüvegek közt keresgél. Kérdeztem, péksütemény nem érdekl-e, mert voltam egy bulin, és maradt. Nem mondott semmit, átvette. Aztán tovább keresgél, majd később látom, hogy odalép egy szemeteshez, és a teli zacskót kidobja. Meglehetősen dühös lettem, hiszen valakinek az még jó lehetett volna, teljesen friss étel, fél órával korábban azt ette a társaság. Aztán eszembe jutott, hogy nyilván spejzol. Hova tehetné? Nem tud egyszerre öt száraz péksüteményt megenni. Vagy ha nem – a következő hajléktalan is ott fogja keresni...

Ez után úgy öt perccel megáll mellettem egy normálisan öltözött nő, nagyjából a kortársam. „Nem tudna adni valamennyit, semmi pénzem nincs, nem tudok semmit venni.” Nem, mondom, elfordulok, és azon a kínos kérdésen gondolkodom, hogy ezt teljesen civil, mondhatnám, kezdő hangon mondta. Persze nem írnám le ezt, ha nem adtam volna valamit, egy százast, megköszönte, mindketten szégyenkezünk.

2.

Nem tudom azt megvenni, kisfiam. Vettem neked pudingport. Tudod, Árpádka, anya nem hozott most magával sok pénzt. Ezt most kifizetjük, és negyven forintot még visszakapunk. Elnézést, előreengedne, már nem bírok a kisfiammal, nagyon fáradt. Köszönöm. Tudja, nem vettem volna meg a pudingport, de most lesz a születésnapja.

3.

Egy hatéves körüli kisfiú utazik a nagymamájával a metróra. A metróvégállomás közelében álló vágányokról, szerelőműhelyekről beszélgetnek. Aztán a végállomáson bementek, hogy ne gyűjtsünk rá, amíg el nem hagytuk az állomást, erre a nagymama beindul.

– Neked dohányzik valaki a környezetedben?

– Dédnagypapa – halkan.

– Kicsoda??

– Dédnagypapa.

– De hát ő már rég meghalt. – Kis szünet. –

Igen, dédnagypapa és dédnagymama dohányzott, de ők már meghaltak, mert megártott nekik a sok cigaretta.

A kisfiú hallgat.

Ha a kisfiú az egész családból a dédnagypapát említette, nyilván közel állt hozzá. Milyen rég halhatott meg, ha az egész gyerek csak hat éves?

Mesterházi Mónika

Egy prágai közértben

Egy öregúr, hatvan kilóra felbízott Rába György a szokott gyámolítással közös nyelv híján csak jelzi, melyik kenyeret vegyem, az egyformából melyik nagyobb vagy melyik olcsóbb, ízesebb, felcsillan a szeme, hogy magyarka vagyok, örülök, hogy örül, birtelen felmondja az Akácok út négy sorát, értem-e, mert ő nem érti, van kilenc kanárim, válaszolom erre csebul, ő is egy újabb költeményt búz elő, iskolába: fáj a lába, hazamenni: nincsen semmi. Esik, esik, szinte zuhog mondom én is a készletemből, nébány szót még kicserélünk, hazamegyünk, mosolygok, nincsen semmi.

Kíváncsiság

Az állatok kíváncsisága miért jobb, mint az embereké? A macskáé, a madaraké, a kutyáé? Mert, mondjuk, nem akar hozzám benyitogatni, ellenőrizni? Nem akar beleszólni, konklúziót levonni, csak ami amúgy is rá tartozik? A madarak rebbenő kíváncsiságát szeretem. A kutya részesülni akaró kíváncsiságát is. Mit csinálunk? Ebben olyanok, mint a gyerekek. Ehhez képest a macskáké? Főleg a mihez tartás. De az is rendben van. Meddig érnek kölcsönös határaink. Szeretné tudni.

Az ember kíváncsisága kevés. A tudáshoz is kevés, mert kell még türelem is. (Ámbár szorgalom kíváncsiság nélkül? Azt azért ne.) A kapcsolatokhoz is kevés a kíváncsiság, nevezzük inkább érdeklődésnek és nyitottságnak, ami oda kell. Amit kíváncsiságnak nevezünk, abba én beleérték valami kutakodást is, úgy látszik (pedig ez már egy másik szó, másik árnyalat). Na de nem. Mert „érdekelhet” egy ember úgy is, mint jelenség. Akkor pusztán kíváncsi vagyok rá, megfigyelem. (Vagyis: érdekel, de nem érdekel.)

Egyébként ilyesmiből fakadnak a nagy félreértések is. Az egyik ember kapni akar valamit, a másik meg eltölteni az idejét. Vagy adni akar, anélkül hogy a másik el akarná fogadni. Brrr. Min-dig ugyanoda jutok vissza.

A nagymamám, apám és a fikusz

Talán Eszter

Adja az Úristen, hogy annyit tudj, amennyit én nem tudok, szokta mondogatni Bábuska. Kissé sértődötten, ám egyszersmind büszkén is ismételte a mondatot. Unokája, Marek, az apám, szokatlanul sokat olvasott. Kilencéves korára már könyvek százain rága át magát, és – így képzelte – egészen egyszerű, elemi kérdéseket tett föl a felnőtteknek. Bábuska többnyire nem tudott rájuk válaszolni. Szókratész mondását, hogy *Tudom, hogy semmit sem tudok*, szintén nem ismerte. Talán vigasztalni akarta magát a mondatával, vagy rendreutasítani tudálékos unokáját; mindenesetre Bábuska ragaszkodott a mottójához, amely valami antik aforizmára emlékeztetően hangzott: Adja az Úristen, hogy annyit tudj, amennyit én nem tudok.

Ezen a mondáson kívül a dédnagyanyám, apám bábuskája után mindössze két dolog maradt: egy fénykép és egy történet.

Amikor 1941-ben a család elmenekült Kijevből a német hadsereg elől, nagyapámat, Szemjont pedig a frontra vezényelték, Bábuska egyedül maradt otthon, az Engelsstraßében, amely meredeken lejtett a pompás bulvár, a Krescsatik felé.

Bábuskát nem vitték magukkal. Alig tudott már mozogni; azon az egész háborús nyáron egyszer sem volt képes lemenni a lépcsőn az utcára. Szóba sem jött, hogy magukkal vigyék, nem bírta volna ki az utat.

Az evakuálás dácsa-kirándulásra emlékeztetett, és Bábuskát arra gondolva hagyták magára, hogy a nyár elmúltával valamennyien újra találkoznak. A július megkövetelte a helyváltoztatást, és az utcákon nyüzsgő embereknel egytől egyik kofferek és batyuk voltak, mint minden nyáron, s egyedül a természetellenes sietség, meg hogy egyszerre olyan rengetegen vannak, árulta el, hogy ami történik, annak a megfelelő évszak és a magukkal cipelt szokásos holmik ellenére semmi, de semmi köze holmi dácsa-kiránduláshoz.

Azt hiszem, Eszternek hívták, mondta apám. Igen, talán Eszter volt. Két nagyanyám volt, és az egyiket Eszternek hívták; úgy van.

Hogyhogy talán?! kérdeztem megütözve és dühösen. Nem tudod, hogy hívták?

Soha nem szólítottam a nevén, válaszolta apám. Bábuskának hívtam, a szüleim pedig azt mondták, anya.

Talán Eszter Kijevben maradt. Nehezen mozgott a hirtelen kiürült lakásban; enni a szomszédok hoztak neki. Úgy gondoltuk, folytatta apám, hogy hamarosan visszajövünk, de csak hét év múlva jöttünk vissza.

Eleinte semmi lényeges változást nem lehetett észlelni a városban. Egyszerűen bevonultak a németek. Amikor Bábuskát is elérte a *Minden kijevi zsidó köteles pontban reggel 8 órakor megjelenni* stb. felhívás, azonnal késüldődni kezdett. A szomszédok igyekeztek lebeszélni. Ne menjen! Hiszen alig tud járni!

Az ellenőrzés mindenre kiterjedt. A házmesterek a lakónyilvántartó ívek alapján átfésülték a címeket. Hogy, oroszul: mindenki, németül: az összes érintett eleget tegyen a felhívásnak, átkutatták az iskolákat, a kórházakat, az árvaházakat és az idősothonokat. Német és ukrán őrzáratok ellenőrizték a felszólítottak megjelenését. A 11-es számú házban azonban a házmester hajlandó volt elmulasztani, hogy bejelentse ezt az öregasszonyt, kész volt figyelmen kívül hagyni őt; nem azért, hogy megmentsen a haláltól, nem, a halálra akkor egyáltalán nem gondoltak, pontosabban nem gondolkodtak a halálig, nem gondolták valóban *végig* a dolgokat, csak lemaradva támo lyogtak az események nyomában. Gondolja csak meg: miért kéne egy elaggott asszonynak felkerekednie, még ha egyenesen az ígéret földjére vezetne is az út, ha egyszer járni is alig tud, gyözködtek a szomszédok. Bábuska hajthatatlan volt.

Néhány napja lángolt a belváros. Egyre-másra ismétlődtek a várost folyamatosan rettegésben tartó robbanások. Fatális rendszerességgel újabb és újabb házak repültek a levegőbe. Először a megszállók központi közigazgatási

épülete a bennük nyüzsgő emberekkel, majd vetítés közben egy mozi, továbbá egy katonaklub és egy lőszerraktár. Ez így ment a végtelenségig. A házakba aknákat telepített, majd távirányítással felrobbantotta őket a visszavonuló szovjet hadsereg. Mindössze néhány nap telt el, és a Krescsatik romokban hevert. Az egész városközpontban magasra csaptak a lángok. A németeken, akik kezdetben szinte békésen kvártélyozták be magukat a városba, először tanácsalanság, azután pánik lett úrrá, majd őrjöngésbe kergette őket a partizánháborúnak ez az akkoriban még merőben új fajtája. Látszat szerint mindennek logikus következménye volt a mindenkihez illetve az összes érintetthez intézett felhívás, bosszúállás az állítólagos bűnösökön, mintha nem tartották volna őket kezdettől fogva bűnösnek és nem ítélték volna el réges-rég; mintha a felhívás spontán született volna, akárha mindaz, ami történik, nem egy rég kidolgozott akcióterv megvalósítása volna. Ám erről, éppúgy, mint arról, hogy mi történik a városban, kevesebb, mint fél kilométerre a házától, Talán Eszter a jelek szerint mit sem tudott.

Még az Engelsstraße és a Meringovszkaja sarkán található pékség is, amint azt Bábuska a szomszédoktól hallotta, folyamatosan nyitva tartott. Csak három lépcsővel lejjebb Bábuskáék lakásánál. Nem hallotta a robbanásokat? Nem érezte az égésszagot? Nem látta a tüzet?

Ha mindenki, hát mindenki, mondta magában. Mintha becsületbeli ügy lett volna. Lement tehát. Közel s távolban semmi mozgás. Hogy pontosan hogyan ment le az utcára, azt elhallgatja előlünk a történelem. Illetve nem egészen. Nyilván a szomszédok segítettek neki, hogyan másként? Odalent a kereszteződésnél kanyarogtak az utcák, a távolban körívré görbültek, és az ember érezte, hogy még mindig forog a föld.

Ebben a pillanatban az őrzáraton kívül senkit nem lehetett látni az utcán. Talán mindenki elment már. Két lenszőke, snájdig, már-már elegáns férfi járkált kényelmesen, ám kötelességtudóan is fel-alá a kereszteződésnél. Ide-oda. Világos volt és minden sivár, mint egy álomban. Eszter odament hozzájuk és látta: német őrzárat.

Senki nem tartotta számon, s nem is számította ki, hány ukrán rendőr cirkált Kijev utcáin az akció első napján, hogy ellenőrizze, valóban mindenki megjelent-e a felhívásra. A történészek sem tudják pontosan. Mindenesetre sok ukrán járőrözött, de Bábuska vélhetőleg, sőt egészen bizonyosan szívesebben fordult a németekhez, mint az ukránokhoz, akikben nem bízott. De vajon volt más választása?

Odament hozzájuk, de vajon mennyi ideig tartott ez az odamenés? E tekintetben hagyatkozzék mindenki a saját lélegzésére.

Odamenése epikai történéssé nőtte ki magát; nemcsak, mert Talán Eszter úgy mozgott, akár Zénón apóriájában a teknősbéka, megfontolt léptekkel – lassan, de biztosan –; olyan lassú volt, hogy senki a világon nem érthette utol, és minél lassabban ment, annál reménytelenebb volt utolérni, feltartóztatni; arról, hogy bárki is megelőzze, már nem is beszélve. Még a gyorslábú Akhileusz sem lett volna képes rá.

Ment néhány métert lefelé az Engelsstraßén, amelynek korábban Lutheranszkaja volt a neve, és most ismét úgy hívják, igen, Luther Mártonról nevezték el; egy utca, amelyet a legszebb fák szegélyeztek, ahol száz évvel ezelőtt német kereskedők telepedtek le, és ahol már a 18. században két német templomot építettek, az egyiket egészen fönt, az utca elején, másikat a Bankovaja sarkán; az egyik ezek közül közvetlenül az első iskolám mögött volt. Bábuska odamenése után negyven évvel nap mint nap elhaladtam ezek előtt a német templomok előtt.

Először Luteranszkájának hívták, azután Engelsstraßenak – Engels utcájának vagy az angyalok utcájának. Akik nem tudták, melyik birodalomban van ez az utca, azt gondolhatták, hogy valóban az angyalokról kapta a nevét. Illett

is ehhez az utcához, amely olyan képtelenül meredek volt, olyan erősen lejtett, hogy valósággal szárnyakat adott a lefelé menőknek. Én szovjet gyerek voltam, ismertem Friedrich Engels-et, és visszafogtam a lépteimet.

Talán Eszter elszántan botorkáló lépkedésében egy nyelvi tévedés nyilvánulhatott meg. Az öreg kijevi zsidók szemében a jiddis még mindig anyanyelvüknek számított, függetlenül attól, hogy vallásosak voltak-e és ápolták-e a hagyományokat, vagy fejest ugrottak a gyerekeik után a napsugaras szovjet jövőbe. Sok öreg zsidó büszke volt a némettudására, s amikor bejöttek a németek, meglehet, azt gondolták, hogy mindannak ellenére, amit a németekről mesélnek, ami átjárja a levegőt, és amit bajos volna egyszerűen hazugságnak minősíteni, hogy tehát mindennek dacára ők, éppenséggel ők a megszállo csapatok legközelebbi rokonai, s azoknak a különleges jogait élvezik, akik számára a szó mindennél fontosabb. A Lengyelországból, valamint az Ukrajna már megszállt részéből terjedő és Kijevet elérő szóbeszédnek és híreknek pedig egyszerűen nem adtak hitelt.

Az öregek emlékezetében – és nemcsak az övékben – élt még az 1918-as év emléke, amikor a katonai zűrzavar és a hatalmi körhinta folytonos forgása közepette bevonultak Kijevbe a németek, viszonylagos rendet teremtve a városban. S most is úgy tűnt, bizonyos rend köszöntött be a németek bevonulása nyomán. Ezek az egzakt utasítások: Valamennyi Kijev városában és annak környékén lakó zsidó köteles hétfőn, szeptember 29-én, reggel 8 órakor megjelenni a Melnikova és a Dokhturovszka utca sarkán (a temetőnél). Egyértelmű, világos és érthető: Valamennyi, 8 óra és a pontos cím. És sem a temető mint helyszín, sem az orosz plakátokon olvasható pejoratív *жид* szó nem nyugtalanította a felhívás címzettjeit. Lehetséges, hogy ez a lengyel és a nyugat-ukrán nyelv hatásának volt tulajdonítható, ezekben a nyelvekben ugyanis nincs más szó a zsidókra, csak ez a bizonyos, oroszul olyannyira sértő *жид*. Állt még a plakátokon valami az agyonlövésről is. Ellenszegülés esetén – agyonlövés. Idegen tárgyak zsidók általi eltulajdonítása esetén – agyonlövés. Tehát csak, ha valaki nem tartja be a szabályokat.

Miközben Bábuska ment, csaták kezdődhetnek volna, és Homérosz neki foghatott volna felsorolni a hajókat.

Az anyámtól legkorábban hallott történetek egyike, amelyet azután, ki tudja miért, újra meg újra elmesélt, akárha valamilyen erős tanító hatás forrásai lennének ezek az ismétlések, Akhilleusz és Akhilleusz sarkának a története volt. Amikor az anyja megfürdette a halhatatlanság folyójában, és a sarkánál fogva tartotta, mesélte anyám kedveskedő hangon, mintha már vége volna a történetnek; a sarkánál fogva tartotta, mondta; nem tudom már, a bal vagy a jobb sarkát fogta-e – de lehet, hogy ezt anyám egyáltalán nem említette, és csak én foglalkozom azzal, hogy a bal volt-e vagy a jobb, miközben ennek a legcsekélyebb jelentősége sincs.

Hideg volt a folyó, a csecsemő nem bőmből, mindez az árnyak birodalmában történt, és mindenki hasonlatos volt az árnyakhoz, még a pufók csecsemő is olyan volt, mintha papírból vágták volna ki. Az anyja megfürdette a folyóban, mesélte anyám, hogy Akhilleusz halhatatlan legyen, a sarkáról azonban megfedkezett. Emlékszem, hogy ennél a résznél minden alkalommal úgy elfogott a rettegés, hogy a sarkamba csusszant a lelkem, ahogy azt oroszul mondják, amikor valakire rátör a félsz; talán biztonságosabbnak érzi a lélek, ha visszahúzódik az ember sarkába és a veszély elmúltáig ott marad. Ilyenkor moccanni sem tudtam, még lélegezni is alig; tudtam, hogy a sarok, amelyet Akhilleusz édesanyja markol, valami elháríthatatlant, valami végzet-szerűt testesít meg. A gonosz varázslóra gondoltam Кошней Бессмертний-nek, a halhatatlan Kosejnek a meséjéből, aki halandó volt ugyan, de halála a tű hegyében kuksolt, a tű a tojásban, a tojás a kacsában, a kacska a tölgfán fészkelte, a tölg egy szigeten állt, amelyről senki az égvilágon nem tudta, hol van. Itt pedig – egy csupasz sarok! Láttam anyám árnyékát a falon; olyan volt, mint a terrakotta-amforákon az alakok; Akhilleusz anyjára gondoltam, a fekete Styxre és az árnyak borongós-sötét birodalmára, majd a mi széles folyónkra, amelyen nap mint nap átkeltem iskolába menet, a mi árnyékbirodalmunkra, azután ismét anyámra, aki elképzelhetetlenül hosszan mesélte a gyorslábú Akhilleusz történetét, bőséges epikus kitérőkkel; mesélt Trójáról, a hő és Patroklosz barátságáról és Akhilleusz haragjáról. Többször is nagy átéléssel mondta ki a harag szót, és haragosan mesélte tovább, hogyan halt meg Akhilleusz a Patroklosz iránti barátsága miatt, egy pontosan a sarkába fúródott nyíltól, amelyet Párizs lőtt ki és Apollón irányított. Nem értettem, miért irányította Apollón, a múzsák pártfogója és védelmezője épp arra a helyre ezt a nyilat, ahová az én félelem-megszállta lelkem is húzódtott.

Így lett Akhilleusz története a saját védtelenségemmé, saját sebezhető pontommá, mivel anyám megfürdett ebben a történetben, akárha a halhatatlanság folyójában, mintha ezen a módon a halhatatlanság védelmében részesíthetett volna, ámde megfedkezett a sarkáról, ahol a lelkem félelmetől és valamely baljós sorsfordulat sejtelmétől gyötörve összegömbölyödött, s én megértettem, hogy okvetlenül és bizonyosan van mindenkinek sebezhető pontja: a sarka, a lelke, a halál – voltaképpen a halhatatlanság egyetlen bizonyítéka.

Tulajdonképpen azon múlt minden, van-e szállítóeszköz. Aki csak tehetette, menekült Kijevből. Amikor Szemjon kiadta az ukázt, hogy a család tíz percen belül legyen odalent a várakozó teherautónál, a fikusz már ott volt a platón. A szomszéd, összezavarodva a kaotikus állapotoktól, odaállította a növényt, hogy azt is evakuálják. A platón elfészkelődött már két család, zsákokkal, bőröndökkel, batyukkal, és ott volt a fikusz mint az otthonosság, a családi tűzhely szimbóluma. Újabb családnak már nem volt hely. Szemjon egy nekihiuzakodással lerakta a fikuszt, és széjjeltolta a koffereket, hogy helyet csináljon a feleségének és a két fiának. Így maradt ott a fikusz a meredek Luteranszkaja ulica sarkán.

Magam előtt látom ennek a fikusznak a leveleit, amelyek, 1941-ben a világtörténelmi események ritmusára bólogatnak. Ennek a fikusznak köszönhetem az életemet; közvetve. Apám közvetlenül neki.

Olvasom, amit apám az evakuálásról írt. Minden stimmel, csak a fikusz hiányzik, amelyről korábban mesélt. Minden rendben van és a maga helyén: egy összezavarodott, rövidlátó fiú (leendő papám), elszánt apja új egyenruhában, a teherkocsi, a bőröndök, a batyuk, a zűrzavar, a kapkodás! Minden megvan. Egyedül a dézsában álló fikusz hiányzik. Amint konstátálom ezt a veszteséget, a talajt is elveszítem a lábam alól. Odavan a fő fogódzó és a biztos pont a történetemhez.

Közben pedig világosan látom magam előtt a fikuszt: magányosan és elhagyatottan apám szülői háza előtt. Levelei a bemasírozó Wehrmacht döngő lépteinek ütemére reszketnek. Amikor hallani vélem ezt a trappolást, amelyhez Sosztakovicsot lehetne fütyülni, megértem, hogy apám csak azért maradt életben, mert lerakták a fikuszt a teherautóról. Mi sem természetesebb, mint hogy le kellett venni a fikuszt a platóról; abszurd lett volna, ha a fiú helyett a fikuszt evakuálják. Az akkori események logikája szerint azonban ez is számíthatott volna normálisnak. A pusztá feltevés, hogy ez a kisfiú az események véletlen (esetleg egyenesen fiktív) láncolata folytán – képzeljék csak el – Kijevben rekedhetett volna, megkérdőjelezi a létezésem, megfoszt a történetem lehetőségétől. Csak egyetlen lapot veszít el az ember, és máris lehetetlen tovább játszania.

A fiúnak a városban maradt hitsorsosait, ámbár, a *bitsorsos* semleges fogalom; mondjunk zsidókat, az egyszerűbb, egyszerűbb abban az értelemben, hogy jobban megértik, mintha bizony lehetséges volna jobban megérteni, ámde sajnos vagy fatális módon valóban érthetőbb, post factum természetesen, csakis post factum, ha tudjuk, mi történt utána, mindazonáltal azt, ami történt, ez mégsem igazolja; tehát a városban maradtakat Babij Jarba terelték össze, vagy ahogyan anyám írta, BJ-be, mintha mindenki tudná, mit jelent ez a BJ, és mintha anyám valóban nem volna képes (s én úgy gondolom, valóban nem képes) teljes nevén nevezni ezt a helyet. S ott agyonlőtték őket. De ezt nyilván tudják. Kijev ugyanolyan messze van innen¹, mint Párizs.

S most már tudom, miért van szükségem a fikuszomra.

Papa, megfedkezted a fikuszról.

Fikuszról?? Semmiféle fikuszra nem emlékszem. Bőröndök, batyuk, zsákok, ládák. De fikusz??

De papa, hiszen meséltél nekem a fikuszról, ami már fönt volt a teherautón, de lerakták.

Miféle fikusz? Nem emlékszem. Lehet, hogy elfelejtettem.

Fixálva voltam a fikuszra, fikusszáva voltam. Elképzelni sem tudtam, mi történhetett apámmal, hogy képes volt ilyesmit elfelejteni.

A fikuszt én, ha nem is a világtörténelem, de legalábbis a családtörténetünk főszereplőjének látom. Az én változatomban a fikusz mentette meg apám életét. Ám ha még maga az apám sem képes visszaemlékezni a fikuszra, akkor talán valóban nem létezett. Meglehet, hogy amikor hallottam apámtól az evakuálás történetét, a bennem megformálódó képben kitöltöttem a hiányzó részletekkel az utcakép hiátusait.

Létezett az a fikusz vagy pusztán fikció? A fikusból született meg a fikció – avagy fordítva? Talán soha nem fogom megtudni, létezett-e egyáltalán a fikusz, amely megmentette apám életét.

Fölhívom apámat; vigasztal.

Még ha nem létezett is a fikusz, az ilyen kisiklások nem ritkán többet mondanak, mint a részletek akkurátusan vezetett könyvelése. Olykor éppen a csi-petnyi hozzáköltés az, ami valóságghúv teszi az emlékezést.

Így irodalmi tárgyként az én fiktív fikuszomat is rehabilitálta az élet.

Egy hét sem telt bele, amikor apám azzal jött oda hozzám: Azt hiszem, emlékszem egy fikuszra. Talán. Vagy ezt a fikuszt most tőled vettem?

Ha a nagyapám nem vette volna le ezt a kétes státuszú fikuszt a platóról, nem jutott volna hely a teherautó Noé-bárcáján a kilencéves fiúnak, aki később az apám lett; ha nem került volna föl a túlélők listájára, én nem léteznék. Minthogy fikusz nem volt, mi azonban léteztünk, ez annyit jelent, hogy mégis volt, vagy legalábbis mindenképp lennie kellett fikusznak, mert ha nem lett volna, mi sem lehetnénk, nem menekülhettünk volna meg; azt mondom, *mi*, s ezen az apámat értem, mert ha nem mentették volna meg apámat, miképpen emlékezhetett volna akkor a fikuszra, és hogyan felejthette előzőleg el? Kiderült tehát (vagy kiderülhet), hogy életünket egy fikciónak köszönhetjük.

Cherr Offizehr, kezdte Bábuska a félreismerhetetlen akcentusával, ám abban a meggyőződésben, hogy németül beszél, Zeyn Zi so fayn, sagen Sie mir, was soll ick denn machen? Ikh hob di plaktnn gezen mit instruktziez far yidn, aber ich kann nicht so gut laufen, ikh kann [nit] loyfn azoy schnell².

Ott helyben agyonlőtték, hanyag rutinnal, anélkül, hogy félbeszakították volna a beszélgetésüket, egészen feléje sem fordulva, csak mintegy mellékesen. Vagy nem; mégsem. Talán megkérdezte: Seien Sie so nett, Cherr Offizehr, Sagen Sie bitte, wie kommt man nach Babij Jar?³ Szó se róla, ez valóban felér a zaklatással. Ki az ördög szeret ostoba kérdésekre válaszolni?

Ahogy Isten, úgy figyelem a jelenetet a szemközti ház ablakából. Talán így írják a regényeket. Vagy éppen a meséket. Odafront ülök, és mindent látok! Olykor összeszedem a bátorságomat, közelebb megyek, és odaállok a tiszt háta mögé, hogy kihallgassam a beszélgetést. Miért állnak háttal nekem? Megkerülöm őket, de így is csak a hátukat látom. Bármennyire igyekszem megpillantani az arcukat, belenézni az arcukba – Bábuskába és a tisztébe –, hogy megnézzem őket magamnak, bárhogyan nyújtózkodom, és bármennyire megfeszítem emlékezetem, fantáziám és intuícióm valamennyi izmát – kudarc. Nem látom az arcokat. Nem értem, a történések pedig hallgatnak.

Honnan ismerem ilyen részletesen ezt a történetet? Hol szedtem fel? Ki sugdos a fülünkbe történeteket, amelyekre nincs tanú, és mivégre? Fontos,

hogy ez az öreg néni apám bábuskája? És mi van akkor, ha soha nem ő volt a kedvenc nagymamája?

Ennek a történetnek azonban vannak tanúi. A család 1948-ban – dácskirándulás-szerű evakuálásuk után hét évvel, miután megjárták Rosztovot, Ashabadot és több évet töltöttek Barnaulban, az Altáj-hegységben – visszatért Kijevbe. Az engelsstraße-i ház, miként az egész városnegyed, romokban állt. A házból mindössze egy doboz, egy váz maradt meg. Az ötödik emeleti erkélyen volt egy ágy, de nem vezetett oda semmilyen út. A ház teljes belsejét a lépcsővel együtt lerombolta a háború. Egy 1941. novemberében készült német légifelvételen látható ez az ágy, amelyen apám kilencévesen az első háborús nyáron még napozott.

A regényekben az áldozatok és hőhéraik gyakran levegőtlen, nyomasztó terekben találkoznak, mintha az egész emberiségből csak ők volnának a világon, s arra volnának ítélve, hogy eljátsszák a rájuk osztott szerepeket. Amikor Talán Eszter magányosan versenyt futott az idővel, történetünkben se szeri, se száma a tanúknak: járókelők, a házban három lépcsőfokkal lejjebb működő pékség eladói, a szomszédok e sűrűn lakott utca ablakainak függönye mögött: a hosszú, vánszorgó menekültoszlopok, a gyilkosságok és mészárlások s a háborús- illetve a békeidők egyéb tömegjeleneit nyersanyagát adó, sehol nem említett, arctalan és névtelen tömeg. Ők az utolsó elbeszélők. Hová lettek ők valamennyien?

Nagyapám, Szemjon, sokáig kutatott olyan szemtanú után, aki tud valamit Bábuskáról. Végül a már nem létező ház házmestere volt, aki mindent elmesélt neki. Az az érzésem, hogy ezen az 1941. szeptember 29-ei napon állt valaki az ablaknál. Talán.

TATÁR SÁNDOR FORDÍTÁSA

¹ Ez az „innen” minden bizonnyal a felolvasás helyszínére, Klagenfurtra utal. [A ford.]

² Porosz tájszólású némettel kevert jiddis. Magyarul: Tiszt úr [...], legyen kedves, mondja meg nekem, mit csináljak? Láttam a plakátokat a zsidóknak szóló utasításokkal, de nem tudok olyan jól menni, [nem] tudok olyan gyorsan menni. [A ford.]

³ Legyen olyan kedves, tiszt úr, mondja meg nekem, hogy lehet eljutni Babij Jarba? (német, részben jiddis akcentussal) [A ford.]

szép, lassú leépülés

Szaros szabadság

FARKAS PÉTER

Gólem

www.interment.de/
golem/

Törlesztés

Kivezetés a

Gólemből

Magvető, 2004

Nyolc perc

Magvető, 2008

Kreatúra

Magvető, 2009

Johanna

Magvető, 2011

Nehéz esők

Magvető, 2013

„Partitúra” (Gólem)

Magyar Lettre

Internationale, 56

PETHES, Nicolas

„Az elnévelés

iróniája

Farkas Péter Gólem

című regényesszéje

– Szöveg önmaga

végéről”

Magyar Lettre

Internationale, 40

„Valószínűleg nem létezik az idő,
mi mégis újra és újra fölbúzzuk a karóráinkat.”
(Gottfried Benn)

Kezdjük csúnyán. Egy idős, öregkorára krónikus szorulással küszködő barátom, igazi szellemi gourmet, kifinomult elme, így fakadt ki utolsó látogatásomkor: „Hogyan lehet az ember ennyire függő a benne lévő szartól? Hogyan lehetnek így szabad?” Kétségtelen, súlyos kérdés. Mert valójában a szellemi autonómiáról szól.

Pillanatnyilag úgy gondolom, hogy a szellemi autonómia alapvető feltétele a félelem- és fájdalommentesség. Azért hangsúlyozom, hogy pillanatnyilag, mert nem szeretném kizárni annak a lehetőségét, hogy a következő „pillanatban” esetleg másképpen gondoljam. Nem vagyok sem a McDonalds, sem a Coca-Cola, hogy mindig ugyanazt mondjam.

Félelem- és fájdalommentes állapotban a tudat, valószínűleg „mozdulatlan”, „üres”. Ezt az „ürességet” például úgy képzelem el, miként az íróasztalon éppen előttem álló teáscsésze ürességét. Létezik egy burok, a „csésze” fala, a falon belül viszont nincs „semmi”, pusztán valami rendkívül finom, egyenletes, hétköznapi tudatállapotban csak kivételes pillanatokban érezhető, homogén áramlás. Talán ilyen lehet a tudat ősalapota. Az égbolt töretlen kékje a felhőzet mögött, a vetítövásznon egyenletes fehérsége a vetített kép alatt. A mindennapos élet aztán produkálja a felhőket vagy a lepörgő képsorokat. Mögöttük az égbolt éppen úgy érintetlen marad, mint a vetítövásznon fehérsége. Ez azt jelenti, hogy a tudat ősalapota születésünk pillanatától a halálunkig sértetlenül ott van. Ha sikerül pillanatokra, percekre, órákra érzékelnem, se boldog, se boldogtalan nem vagyok, hanem maga az „üresség”, a „semmi”, a tulajdonságoktól független, rezzenéstelen „áramlás”. Az ember, a kreatúra számára ez lehet az optimális állapot, és úgy gondolom, a szellem autonómiájának lehető legmagasabb foka. Az egyetlen probléma, hogy ebben az állapotban nem jön létre művészet. Így akár azt is mondhatnám, hogy a művészet nem más, mint a nem autonóm szellem egyik legmagasabb fokú megnyilvánulási formája. Íróként tehát mégsem vágyom a maradéktalan szellemi autonómiára. Mégis visszakérem a félelmet és a fájdalmat. A testemet.

Visszafordíthatatlan hanyatlás

Ne legyenek illúzióink: az öregedés rettenetes. Természetesen rettenetes. Hiszen a szó legszorosabb értelmében testközelből nézzük, éljük végig a test könyörtelen, föltartóztathatatlan és

visszafordíthatatlan hanyatlását. A saját testünkét. És ezáltal az „én”, az „énünk” pusztulását. Persze, meglehet, hogy az „én” pusztán egy illúzió. Hiszen létezik-e olyan művészet vagy tudomány, amely valaha is a sejtéseken túl lokalizálta volna magát az „én”-t? Több-e, valami más-e az „én”, mint a kék égbolt előtt úszó, kavargó felhők vagy a vetítövásznon ugrabugráló, fény-árnyék jelenségek tükröződései; mint a magunkból és a környezetünkől kiáramló benyomások többé-kevésbé rendezett halmazai? Lehetséges, hogy se nem több, se nem más. De mit kezdjek a rothadó hússal? Sőt: mit kezdjek a saját rothadó hússal?

Az „én” a testen keresztül, a test által határozza meg önmagát. A test határai az én határai. E határok erőszakos megsértése a legalapvetőbb emberi jog megsértése, az egyéni szuverenitás, autonómia kétségbevonása, az emberi méltóság ellen elkövetett egyik legsúlyosabb véttség. Nem véletlen, hogy minden közösség erkölcsi állapotának egyik legpontosabb tükré, miként viszonyul az emberi testhez. Nem véletlen, hogy az egyik legelvetemültebb emberi „találmány” az ember biomasszává degradálása hol háborús (pl. KZ-ek), hol pedig békés (pl. éhségtáborok) célok érdekében. A test szent és sérthetetlen, határait csak ritualizált formában – például szexualitás – és az érintett beleegyezésével lehet átlépni. Ugyanakkor számos alkalommal megsértjük ezeket a határokat, gyermeknevelés, gyógyítás, az öregek és magatehetetlenek ápolása közben, hogy csak a legkézenfekvőbb példákat említsen. Megsértjük őket, szerencsés esetben éppen az áldozat javára. Az emberi cselekvérendszer finommechanikájának, az etikának egyre bonyolultabb helyzetekre kell választ találnia, ha még ötven év múlva is használni akarjuk az „emberi méltóság” fogalmát. Gyermekkoromban még nem tudtam sokat gondolkodni ezeken a kérdéseken, öreg koromban meg talán már nem leszek képes rá. Igazán azóta foglalkoztatnak ezek a kérdések, mióta egyre inkább érzem, hogy a testen keresztül definiált „én”-t képtelen vagyok illúzióknak tekinteni. És minél jobban fáj, annál kevésbé. Valószínűleg, sokat kell még dolgoznom a szellemi autonómiámon.

Az az igazság, hogy egy kicsit ünöm ezt a „demencia-fesztivált”. Hirtelen mintha túl sokan fedezték volna fel, hogy van valahol egy félhülye nagyanyjuk, elmeszesedett nagyapjuk, szellemileg le- vagy átépült bácsikájuk. A médiáknak természetesen mindig új takarmányra van szükségük, a burn-out, a kiskorúak megrontása (stb.) nem tart örökké, Angeline Jolie amputált melléről nem is beszélve. Kétségtelen, hogy létfontosságú a nyugati kultúrkörbe tartozó társadalmak

előregedésével kapcsolatos kérdések folyamatos megvitatása. A téma egzisztenciális és etikai kérdések sorozatát veti föl. Az, hogy milyen válaszokat adnak majd a következő nemzedékek, alapvetően fogja meghatározni az eljövendő évtizedek társadalmainak arculatát. És csak látszólag esik szó csupán a demenciáról, csupán az öregségről. Szeretnék, de nem igazán tudok derűlátó lenni. Bevallom, félek attól az arctól, amelynek vonásaiból azt olvasom ki, hogy pontosan tudja, mi a normális és mi nem, és ami az úgynevezett normálistól eltér, azt azonnal átnevelné, terápiára fogná vagy büntetné. Félek attól a tekintettől, amelyik pontosan látni véli a szükségleteimet, így már nem is kíváncsi a véleményemre. Félek attól a szájtól, amelyik halálpontos definícióval képes minden olyan intézkedést megindokolni, amely kizárólag az ő értékrendje szerint jár el, és ennek az értékrendnek szinte kizárólag materiális vagy fiskális pillérei vannak. Félek attól a fültől és szemtől, amelynek gazdája azonnal eltávolítja (beutalja, száműzi, internálja stb.) környezetéből a „zavarkeltőket”. És félek attól a bőrtől, amelyik nem meri megérinteni a csúnyát, a más-milyent, a beteget, a holtat.

Igen, egy kicsit ünöm ezt a sok szép könyvet, filmet, kiállítást, konferenciát az öregkori elhülyülésről. Persze én is hibás vagyok, hiszen ott van a „Nyolc perc”. Az az igazság, hogy nem gondoltam a könyv írásakor, most már lassan tíz éve, hogy egy „demencia-regényt” írok. A szerelemről akartam írni, és persze a halálról, a meghalásról. Soha sem írtam másról. Sohasem foglalkoztatott igazán más, minthogy miként lehetséges megszólalni ott, ahol éppen a megszólalás lehetősége tűnik el, ahol érvényét veszti a nyelv, belefűl a testbe. Meddig lehet „kibeszélni” ezekből az extrém helyzetekből? Giorgio Agamben írja: Nincs hangja a hang eltűnésének, illetve: aki tanúságot akar tenni azok helyett, akiknek eltűnt a hangja, annak a tanúságtétel lehetetlenségéről kell tanúságot tennie. Természetes, hogy kudarchoz vezet minden ilyen próbálkozás. De hiszen ez a művészet! A lehető legmagasabb szinten kudarcot vallani. Legkésebb Beckett óta minden művész tudja ezt, ha nem elég naiv vagy ostoba.

Amikor a kilencvennégy éves dédi elküldte a hetvenéves nagyanyját a boltba

Nem tudom, mi a demencia. Valószínűleg mindig más, fizikai, szellemi, tudati, pszichikai állapottól és a környezettől függően. Helyettem viszont tudják sokan, tudósok, orvosok, gerontológusok, ápolók, mindenféle jogosítványokkal rendelkező, öregségügyi szakemberek. Amikor a

kilencvennégy éves dédi elküldte a hetvenéves nagyanyámat az írószobába, hogy vegyen neki vonalas füzetet, nagyanyám nem kérdezgetett sokat, hanem vásárolt a dédinek egy vonalas füzetet. Én kérdeztem csak meg a dédit, az alig iskolás gyerek, minek neki a vonalas füzet. „Hát a hét elején kezdődik az iskola”, mondta. Nem hiszem, hogy bárki is hülyének vagy betegnek tartotta volna a dédit. Hiszen csak öreg volt. Alig látott, nagyot hallott, a csontjai már alig tartották. De nem volt sem szembeteg, sem csontbeteg. Akit betegnek nyilvánítanak, annak valami baja van, valami hibádzik benne. Többnyire elkülönítik és gyógyítják őket. Az öregséget viszont éppen úgy nem lehet gyógyítani, mint a vénülő agy bomlását vagy az öregkori tudatmódosulást. Az elkülönítés pedig csak a legkritikább esetben segít öregkorban. Persze, ha olyan feltételeket teremtünk, hogy ne legyen választási lehetőség, nincs mit indokolni.

Nem tudom pontosan, mi a demencia, de nyilván hasonlóképpen zajlik le, mint maga az öregedés. Nap mint nap elveszítünk valamit, nap mint nap le kell mondanunk valamiről, nap mint nap el kell engednünk valamit. Folyamatos visszavétel, szerencsés pillanatokban a szó kettős értelmében. Visszafogok, redukálok valamit, vagy visszaszerzek valamit, ami egykor talán az enyém volt, de a derék, szorgos, „normális” hétköznapiakban elkallódott, betemették a minden napok, az aktív, munkás élet. A dédi, még mielőtt kilencvennégy évesen iskolába készült volna, eleven, fürgé asszony volt. Csak úgy pörgött a kezében a munka, egy pillanat „üresjárat” sem volt az életében. Aztán egyszer csak lelassult. Ha valamivel nem készült el „időben”, csak mosolygott, és azt mondta, majd folytatja másnap. Néha órákat ült a teraszon, és elmélyülten figyelte a kőkorláton mászkáló rovarokat vagy a hajladozó lombokat. Milliő apróság kihullott az emlékezetéből, az elméje viszont mintha kitágult volna, mintha csak helyet csinált volna a feledés az agyában. Közben persze nyögött, jajgatott, káromkodott, és napjában többször is elátkozta az öregséget. Még nem tudtam, de már sejtettem: „az öregség nem gyáva embereknek való”.

Visszavenni, lassítani, elengedni

Micsoda szubverzívó! Visszavenni, lassítani, elengedni, amikor arra vagyunk idomítva, hogy fokozni, gyorsítani, szerezni. Tárgyakat, képességeket, tudást, tapasztalatokat, tulajdonságokat,

elsősorban azokat, amelyeknek monetáris értelemben ára van, és amelyek a további szerzés fokozását teszik lehetővé. Lehetőleg egész életen át, napról napra, óráról órára, szakadatlan. Nehéz megtalálni a vészkijáratokat, ha már elviselhetetlen a nyomás, és nem mindig nyílnak ezek az utak kedélyes tájakra. Többnyire azonban észre sem vesszük, hogy telítődött a szervezetünk, a pólusainkon préselődik át a sok fölösleges anyag, sőt éppen ezt a telítettséget érezzük természetes, kellemesnek tetsző állapotnak. Miért rekesszük ki ebből az öregeket? Micsoda remek dolog, még nyolcvan évesen is testépítő szalonokba járni, vadvízi túrákon résztvenni, nyúgdíjakok egyetemére járni, kőkeményen erektálni, a Mount Everestet megmászni. Azt hiszem, én szívesebben lennék gondtalanul impotens, az időről kissé levált, lusta és bamba. Az az igazság, hogy én már most, harmincöt évvel a dédi előtt szívesen üldögelek akár órákon át a teraszon, és nézegetem a kőkorláton mászkáló rovarokat vagy a hajladozó lombokat, és egyáltalán nincs ellenemre megfedkezni az alattam nyüzsgő, hangyatermészetű világról. A pokoltól ellenben félek. A fondorlatos orvosok által kicselezett biológiai órától, vagy a természet téves kapcsolásától. Az öregség akár luxuskategóriás, még lélegző döngkútjától. Ahol már nincs visszavétel, lassítás, elengedés, csak terror. A fekete ember hideg terrorja, aki egy pillanatra sem tágít mellőlem, és minden pillanatban a legválogatottabb eszközzel űz csúfot emberi mivoltomból. Igen, az öregség nem gyáva embereknek való.

Az asszonyok a családban mind rendkívül hosszú életűek. Így aztán eleget láttam, hogy a „bát-raknak”, „harcosoknak” kiváló képességekkel kell rendelkezniük (és legfőképp szerencséivel), ha nem akarnak kínhalállal halni. A Bhagavad Gítá mondja: harcosnak születél, harcosnak képeztek ki, tehát harcolnod kell. Azt hiszem, ezért vagyok még mindig itt, ezért vagyunk még mindig itt. Csak azt ne képzeljük, győztesek lehetünk. Mert hiába ismerjük az öregkori harcművészet fondorlatait, újra és újra, napról napra, óráról órára meg kell adnunk magunkat. Ha ezt helyesen tesszük, sértettség, düh, acsarkodás nélkül, vesztesek sem vagyunk. Hogyan mondja Rilke? „Wer spricht von Siegen? Überstehn ist alles.” („Győzést ki említ? Minden csak kitartás.”)

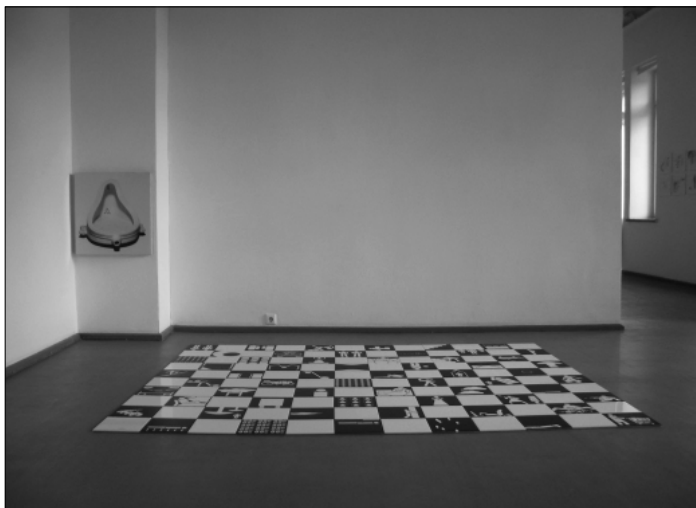
A testtel kezdtem, a testtel végzem. Az apokalipszis, a rettenet, az organikus szupergauzsinhelyével. A félelem és a fájdalom tartályával.

Nyilván léteznek olyan szellemek, akik függetleníteni tudják tudatukat a testtől. Nyilván ők az igazán autonóm szellemek. Lényük maradéktalanul eggyé vált a tudatuk rezzenéstelen áramlásával. Valószínűleg ez lehet a kreatúra kegyelmi állapota. Én mégis a létezés egyik legnagyobb ajándékának tartom a testet. És nem csupán azért, mert szükségem van rá, hogy félni, fájni, írni tudjak. Van még valami, ami a művészetnél is magasabb rendű. Utolsóelőtti könyvem főhőse, Őrült Johanna, kasztíliai királynő, a tizenhatodik század első felében, negyvenöt évig rothadt toronyfogságban. Miközben félig bénán, a saját hányadékában fuldokolva haldoklott, a papok egyházi vitát folytattak fölötté, hogy földadhatják-e neki az utolsó kenetet vagy sem. A könyv a vég utolsó pillanataival fejeződik be: „Johanna tágra nyitotta a szemét, és többé már nem is hunyta le, mert az utolsó, rettenetes görcs elmúltával úgy érezte, végérvényesen megérkezett, ahogy két szög célozza majd érinti egymást a hegyével. Teste szétterjedt, ellenállás és fájdalom nélkül, miként két egymásba nyitott üres edény üressége ömlik össze. Mert hirtelen megszabadult a test páncéljától, nedveinek keringésétől, szívének dobbanásától, a tüdő feszülésétől, a belek csavarodásától, a hormonok ár-árpályától, az anyag földhöz ölelő szorításától. Súlytalan és súrlódásmentesen szállt az egyenmő, bolyáttalan létezés rezzenéstelen közegében, és ekkor hirtelen kettéhasadt az égbolt kárpitja, fölétől az aljáig, és újra fölcsapott benne a csillapíthatatlan vágy. Mert bármily nyomorult volt is testében a hús, mégis csak benne érezhette a kint és a kéjt, benne áradhatott meg a szenvedés és a gyönyör dagálya, az tudott álmodni és emlékezni a sárra, a nedűre, a mámorra és a bukásra.” Igen, ezért szeretném még egy kicsit megtartani a testemet. Mert csak benne tudom érezni a kéjt és a kint, benne és vele tudok álmodni és emlékezni a mámorra és a bukásra, és rá van szükségem a végső bukáshoz is, amely viszont a végponton sem vereség. Mert csak az veszít, aki nemet mond a halálra, a meghalásra, és ezáltal az életre. Nem örülök föltétlenül, hogy meghalok. De helyeslem.

(A szöveg rövidített változata a Berliner Zeitung augusztus 6-i számában jelent meg.)

Lettre-arc+kép

HUSHEGYI Gábor
„Pál Ildikó képeiről”
Magyar Lettre
Internationale, 63

„Public art”
Magyar Lettre
Internationale, 79

„Németh Ilona
munkáiról”
Magyar Lettre
Internationale, 83

Stano Masár - Bolyongó művészet

A tér és a tárgyak manipulációja idézetek és kisajátítások révén a képzőművészetben – így foglalható össze röviden Stano Masár (1971) szemlélete, amelyet főképpen a posztkonceptualista látásmód jellemez. A fiatal szlovák képzőművész a modernista és a késő-modern szemlélet mezsgyéjén mozog, művei erősen gondolatiak, már-már a múlt század 80-as és 90-es éveire utalnak, ám humorral, váratlan fordulatokkal képesek ezt a bezárkózást feloldani. Két fontos témája van: a mindennapi tárgyak és a képzőművészet. Ez utóbbi azonban nagyon tág értelemben: a műtörténet vizuális eszközökkel történő értelmezésétől a művészet mint intézményrendszer vizsgálatáig. Installációi, objektjei, átalakított talált tárgyai, egyedi piktogramjai a 20. század első évtizedeibe vezetnek vissza, mégpedig Marcel Duchamp talált tárgyaéhoz és Kazimir Malevics szuprematizmusához. Ezt egészíti ki Yves Klein *Void* (1958) című műve, amelyteljessé válik művészetének értelmezési kerete. Így válik meghatározóvá műveiben a tér talált tárgyként való kezelése, az üresség és a monokrómia, első sorban a fehér és fekete szín. Bár anyaghasználata redukcionista és minimalista, művészettörténeti utalásai mindig gondolatíságot adnak egy-egy munkájának. Nem véletlen az a meggyőződése, hogy egy-egy képzőművészeti alkotás eredménye lehet akár egy „eredeti rendeltetésétől megfosztott üres tér, valamint fizikai és szellemi értelemben idézetekkel és utalásokkal telített tér is”.

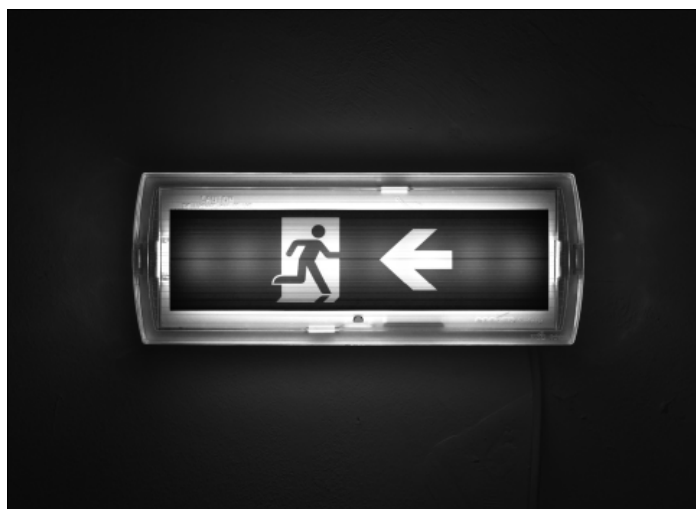
Ezzel a tér (a site specific) válik Masár számára a képzőművészet kulcsfontosságú kérdésévé, sőt, kommunikációs eszközévé, amely azonban nem fordul önmagába, nem lesz egy öncélú sorozatvizsgálat tárgya, hanem a különféle kontextualizálás révén külső aspektusból szemléli a művészet számára alapvető kérdéseit. Így válik meghatározóvá a művészeti intézményrendszer működésének, az emlékezetet muzealizáló intézmények és a műkereskedelm hatalmának jelzése és bírálata.

Úgy, ahogy egy évtizeddel korábban a mindennapi használati tárgyak vesztették el eredeti rendeltetésüket, és váltak kiállított, ám humoros utalásoktól sem mentes átalakított tárgyakká a keze alatt, ugyanúgy a legutóbbi munkáiban a galéria tere vált megközelíthetetlen, zárt és üres térré/objektté. Ezzel együtt, ill. emellett egy-egy világhírű galéria szegmense is képessé vált a teljesség jelzésére. Mindezt a művészetre és a gondolatra való várakozás tölti ki, még a műtörténet meghatározó művei is lecsupaszítva, redukálva jelennek meg a környezetünkben ismert tájékoztató táblák stílusában, mintegy követve napjaink vizuális kultúráját. Egy-egy koncept keretébe sűrűsödik a világ és a szlovák kortárs képzőművészet, hol az eredeti esszencia közvetítéseként, hol könnyed és ironikus humorral társítva, ám következetes elméleti háttérrel.

A szétfolyt háztartási gépek, a lecsúszott falak, az elfáradt és bizzar ajtók után nemcsak a tér destruálása következik be, hanem a természet és a kritikai gondolkodás felé fordulás is. Ott, ahol a madarak dalát mesterségesen, hangfelvétellel kell helyettesíteni, ahol a kortárs művészet nem teljesezhet be és elmarad a kommunikáció, ott mindezt kiállítás keretében kell tematizálni, ott már csak a vészkiárat-jelzés cseles játéka, a menekülési útvonal kényszerűsége kelthet fel némi érdeklődést. Munkái nem könnyű befogadást ígérnek, még az Ikarusz buszajtó csengése és automatikus záródása esetében sem, ahogyan arról több mint egy éve a *Zéró évek* c. szlovák kiállításon is meggyőződhattunk a debreceni MODEM-ben.

Stano Masár a pozsonyi tanárképző, majd később a fővárosi Képzőművészeti Főiskola neveltje, ma a posztkoncept jeles közép-európai képviselője, legutóbb a 9. Manifestán jelent meg alkotásaival.

Hushegyi Gábor

STANO MASAR: CONTEMPORARY ART FLOOR, AFTER KOSUTH, GALLERY, WAY OUT

a menekülő leány

Horvátország térképe

1. Menekülés a Balkánról

Azt mondják, a tweed a színével meg a mintájával a skót táj absztrakt lenyomata. Ez a kapcsolat úgyszólván direkt, hiszen a textilfestéket hagyományosan abból állították elő, amit a táj, a föld, a növényzet kínált. Így tükröződik Horvátország szellemi életében és kultúrájában is az ország formája. Engem szülőházam rajzolata a földrajzi térképen kis koromtól fogva hosszú hajú fiatal leányra emlékeztet, aki pánikszerűen menekülne a Balkánról. Isztria olyan, mint az ugrásra készülő leány felemelt jobb lába, Dalmácia, mint a hátra nyújtott bal lába, mely arra készül, hogy felszökellvéen megelőzze a jobbot. Zágráb és Horvátország középső része fejhez hasonlatosak, Szlavónia pedig a leányzó hosszú haja, ahogy lobog a lendülettől. A balszerencsés történelmi körülmények s a szüntelen „harapások” olyan formát kölcsönöztek az országnak a térképen, hogy hihetetlenül könnyednek, játékosnak és oldottnak látszik. S itt nem csak a partszakaszról meg a szigetekről van szó –, valahogy az egész ország oldott, könnyed, mert nincsenek masszív, gömbölyded formái, hanem valahogy pointillista, szagatott, dinamikus a szó képzőművészeti értelmében. Még a hegységei is, mondjuk a masszív Dinári-hegység, könnyűnek látszanak. Ha Olaszország csizma, akkor Horvátország szökellő leány. Azonban ezt az aspektust általában nem vesszük tekintetbe, amikor egy országot, legyen az a saját hazánk, észlelünk; nem vesszük figyelembe a térképen látott alakzatot mint képzőművészetiényt, mint rajzot. Pedig, kezdet a szívre, az országok, ha az atlaszokat lapozgatjuk, mert, mondjuk, ki akarjuk választani, hogy hova utazzunk, az országok első sorban ábrák számunkra. Az utóbbi időben talán még műholdas felvételek is a világhálón. Azonban a képzőművészeti nyelv, mely úgy értelmezné ezeket az ábrákat, mint minden más rajzolt formát, ez esetben, úgy látszik, nem sokat nyom a latban. Tudatosan nem vesszük számba, mert nem tűnik fontosnak. Egy ország határainak rajzolata azonban igencsak érdekes lehet, ha áll mögötte valami felismerhető mélyebb jelentés, ha egy ország metaforájaként jön számításba, vagy legalább kiadja jellemzőinek valamely együttesét. Ebben az esetben vonzó lehet a dolog, parodisztikus értelembe, vagy akár misztikusan is.

Hihetetlen, hogy Horvátország esetében mennyire fedi egymást a forma és az, amit az ország szellemének nevezhetnénk. A horvát földek, melyek, ahogy ma mondani szoktuk, „kifli” képeznek, mind történelmileg, mind politikailag és kulturálisan, mindig is meg szerettek volna szökni a Balkánról. Horvátország középső részében és

Zágrábban jó ideje dívik Közép-Európa kultusza, s e kultusz mellett leginkább az az érv szól, hogy a Monarchiához és annak kulturális modelljeihez tartoztunk, amint ezt oly gyakran hangsúlyozták történelmünk utolsó negyed századában. Kétségtelen, hogy a közép-európai szellem nagy hatása volt Zágrábban és Varazsdon, amint az is megkeverülhetetlen tény, hogy az olasz kultúra óriási hatást gyakorolt a tengermentéi városokra. Ennél fogva a politikusaink hajlanak a kijelentésre, hogy mindig is Európa része voltunk. Mintha nem volna Európa a Balkán! Azonban éppenséggel a Balkántól való menekülés a mai horvát kultúra egyik legerősebb modern mítosza. S ez a menekülés nem friss ügy. A hivatkozás a reneszánszra, a barokkra vagy a latinokra, a szecesszióra meg a katolicizmusra egész történelmünk során tulajdonképpen a Balkántól való menekülési kísérletek sorozata volt, s a Balkán ebben a szimplifikált verzióban muszlim, pravoszláv és bizánci fenomén; a balkániaknak reneszánsz helyett ott volt a török zsarnokság meg a karóba húzás.

Ezek a szimplifikációk mindenképp rímelenek az ország geográfiai formájára és annak látszólagos „könnyűségére”, hogy Kundera vagy Calvino módján fejezzem ki magam. Ezek a gondolatok is könnyűnek tűnnek, lévén szimplifikációk. Vagy könnyelműnek, amely jellemző hagyományosan végigkísérte a horvát politikát. Ami ennek az országnak a percepciójában nehézséget okoz, nem más, mint a tény, hogy mi éppenséggel a Balkánon leledzünk, s hogy a Balkán ugyanolyan mértékben formált bennünket, mint Európa. Most képzeljük el, milyen lehet az élet egy olyan országban, melynek lakosai folyton arra gondolnak, hogy valamitől el kell menekülni. A probléma elég bizzar formákat ölthet. Mondjuk, amikor a horvátok Keletre utaznak az ő balkáni „Ultima Thulé”-jükba, akkor az európaiságukkal hengegnek. Ha meg Nyugatra utaznak, úgy viselkednek, mint a balkániak, igyekeznek mindenáron leszólni azt a kultúrát, ahová vetődtek, gúny tárgyává teszik merevségét, felróják neki a szellemesség meg a spontaneitás hiányát. S e balkáni vonásaikra aztán nem kevésbé büszkék, mint Keleten az európaiságukra. Ez a szellem mindig menekül valami másba, és negatívan határozza meg magát valami másnak a viszonylatában, könnyedségét pedig az alkalmazkodási képességéből meríti. Azt akarja, hogy egyszerre legyen, meg ne is legyen a Balkán része.

2. Menekülés a Balkánra

Kundera *A lét elviselhetetlen könnyűsége* című regényében szerepel egy hihetetlenül erős jelenet, melyben az egyik szereplő, Franz, sétálni megy az

anyjával. Az apa épp elhagyta az anyát, aki kétségbeesetten sétálni viszi a fiát. Franznak a szemébe tűnik, hogy az anyja két különböző cipőt húzott fel, de nincs szíve megmondani neki, nehogy megsértse. Két óra hosszat sétál vele, s végig tudatában van a különböző cipőknek. Horvátországban élni olyasmi, mint sétálni anyánkkal, aki két különböző cipőt húzott fel. A horvátok nem ritkán szégyellik a hazájukat, de közben szeretik is, meg sajnálják is a maguk módján. Az utóbbi két évszázadban így oszlottak meg itt az emberek: azokra, akikben felülkerekedett a szégyen, meg azokra, akikben győzött a szeretet. A politika s a kultúra adták meg a mintát. Azok, akik szégyellik magukat, kritikus szelleműek, nemzetek feletti a gondolkodásuk és változásokat óhajtanak. Azok meg, akik inkább szeretnek, semmint szégyenkezni, nemzetben gondolkodnak, kritikátlanok, és szorosan fogják anyjuk kezét, nem akarnak arra gondolni, hogy mit jut eszükbe a mamáról a szemben jövő járólóknak, amikor megpillantják a cipőit. Ebből fakadnak a konfliktusok a nemzetközi meg a mereven nemzeti szemléletű emberek között, azok között, akik be szeretnék illeszkedni egy tágabb kontextusba, többnyire az európaiba, meg azok között, akik az önelégültséget nagyobbra taksálják.

Történelmünk bő száz évét a Balkánhoz és a szláv testvérekhez való közeledés fémjelezte, ami a jugoszlávság eszméjén keresztül realizálódott. Ez az eszme már Matija és Ivan Mažuranićnál, a 19. század és a horvát nemzeti újjászületés nagy honi íróinál is, akárcsak a későbbiek során, magában foglalta a szláv testvéreknek nyújtandó segítséget, mikor azok a Balkánon szenvedtek. A karóba húzás meg a legkegyetlenebb mészárlás riasztó képei hatásosan kifejezték ezt az aggodalmat a Boszniában vagy Montenegróban élő emberekért, akiket rokonoknak tartottak. Nem véletlen, hogy a Balkánhoz való közeledést is jórészt az az eszme motiválta, hogy közösen eltávozzanak onnét. Ugyanakkor azonban Európa elég erőszakkal ölelte magához a leányzót, aki pánikszerűen menekült a Balkánról, s a leány egy pillanatban úgy érezte, hogy megfullad. Ezért hátrafordult, és futni kezdett abba az irányba, ahonnan oly pánikszerűen menekült évszázadokon át.

A horvát politika- és kultúrtörténet állandója így hát a szakadatlan menekülés és a közös élet azokkal, akitől elmenekültünk.

3. Emigránsok

Horvátországban három fajta emigráns létezik: azok, akik politikai okokból mennek el, azok, akik a szegénység miatt távoznak – és azok, akik

FERIĆ, Zoran
„Tudós-fogócska”
„Sziget a Kulpán”
(ford. Walkó Ádám)
„A groteszk
esztétikuma”
(interjú)
Fosszília, Szeged,
2001. 3-4.

„Az amorf forma”
(Radnics Magdolna
ford.)
Magyar Lettre
Internationale, 46

„Fakócsagok”
(Radnics Magdolna
ford.)
Napút, 2009. 5.

Branko Ćepec

Fekete kéz

*a jobbkezén mindig fekete kesztyűt viselt
volt az UDBA ügynöke, volt párttitkár,
kilencvenben belépett a HDZ-be és polgármester lett
egy kisvárosban valahol az Adrián*

*támadás indult a JNA laktanyája ellen
fekete kéz vezette az akciót;
csak ő ismerte minden utat,
minden gyenge pontot és
a támadás várható irányait*

*ment vele két fiatal, tapasztalatlan srác,
épp csak megismerték a pina szagát,
de a puskaporszagot nemigen bírták,
se a könnyű, zöld drótszálak érintését
az aknatenger partján, a sötét, sötét éjszakában*

*fekete kéz mondta a balotti beszédet
fekete és fehérek öklét a végén
diadalittasan magasba emelte:
a szent horvát földért*

*aztán beült a golyóálló mercedesbe
a buszpályaudvaron fölszedte szeretőjét
és padlógázzal belerobant egy szakadékba
a tengerpart sziklás szakaszán,
alig ötszáz méterrel odébb*

*a szerető mozgott, sértetlennek látszott,
a test nélküli fekete kesztyű
görcsösen szorította az elgömbült volánt
mikor a tűzoltók és a rendőrök végre odaértek
a baleset nehezen megközelíthető helyszínére*

[Crna ruha, Tamno mjesto, 20.]

A rákhalászat évada

*amikor a vokál hangjai végiggurultak a komizai
parton mint jimmy hendrix vágató ritmusai,
és utoljára lépett fel a szigeten a sirokkó,
maroknyi ideges lány szaladgált össze-vissza
a nébány rákhalász éhes tekintete és barázdált
keze előtt, ujjaiuk tehetetlenül reszkettek
a bomárvarsák egyszerű csomóiba gabalyodva,
megkezdődött a balászevad: május elsején éjfélkor elindultak
a türelmesen feldíszített bárkák a balászat bosszú története
és a városi múzeum falába írt kronológia parafrázisába
a múzeum májusban még zárva, mindig zárva, mert „kicsit
bibás az ember”,*

*magyarázta egy izgékony pincér az orion kávézóban.
fiatal citrom- és narancskertek,
öreg tengerészek és rákhalászok, szemükben üröm keserűje,
mellkasukban ánizskapor aromája,
reggel sem kímélték meg
maró megjegyzéseiktől és csípős észrevételeiktől
a parton végigrobanókat,
és robantak mind, az utolsó kétszáz méteren, mintha épp most
kéne elérniük az óceánjáró hajót,
mert a kaliforniai szőlők soba ki nem lombosodnak
a visi horvátok nélkül és a mediterrán bódító illata nélkül
bosszú, kérés, bálókkal és zsályával,
evezővel és rozmaringgal, fényűző füvekkel
és választás nélkül, minden olajfa mögül gonosz tekintettel
figyelő
sirályok nélkül szenvedélyes, vérfertőző szerelmekkel
összekaristol ujjjaikban.*

[Sezona lova na rakove, Tamno mjesto, 67.]

CSORDÁS GÁBOR FORDÍTÁSA

maradnak. Ez a harmadik fajta emigráció diaszpóránk legérdekesebb része, ugyanis ők szellemben tulajdonképpen már átlépték az országhatárt. Ámde nekik nem elég, hogy fogják magukat és elmenjenek innen, ők az egész országot a hátukra emelnék, és úgy szeretnék távozni Európába. Mivel azonban ez nem lehetséges, maradnak. Persze ezek az emberek a legkritikusabbak a saját országukkal szemben, és ők szígyellik legjobban a hazájukat. Azokat, akik valóban elmentek, nem ritkán nosztalgia gyötri, ezért készek a kritikátlan szeretetre is, emezeket viszont a mehetnék emészti, ezért azt sem látják meg, ami jó. A horvátok a nosztalgia meg a mehetnék között tengnek-lengnek. Ne csodálkozzanak hát a külföldiek, ha azoktól a horvátoktól, akik már hosszabb ideje külföldön élnek, a lehető legjobbakat hallják erről az országról, aztán mikor tényleg eljutnak ide és elbeszélgetnek a helybéliekkel, a lehető legrosszabbakat hallják. Ez természetesen másutt is így van, ám nálunk, úgy tűnik, sokkal kiélezettebben.

Amikor a horvát értelmiségiek hazatértek a si-enai vagy firenzei iskolákból, magukkal hozták a reneszánszt, valamivel később, amikor Párizsból, Prágából vagy Bécsből tértek haza, magukkal hozták a modernitást, tíz évvel később pedig az expresszionizmust. Különleges kísérletek ezek a szellem és a kultúra megváltoztatására, új arcúlatának kialakítására; olyan menekülések, melyek nem távoztást jelentenek, hanem visszatérést és a változtatást. Más ország lesz a hazából. S amikor az ember a horvát tengerparti városokban a reneszánsz palotákat vagy a templomokat csodálja, a kőbe vésett harmóniát bámulja vagy a későbbi korok horvát irodalmát olvassa, talán tudnia kéne, hogy mindehhez a Balkánról való menekülés is hozzájárult.

4. A konyha

A történelem tele van paradoxonokkal. A mi nemzeti ételkülönlegességeink például többek között a törököktől származnak. A törökök hatalmas hadsereggel jöttek, a Kravsko polje-i véres csatában lekasabolták a horvát nemesség színe-virágát, meghódították Szlavóniát, Horvátországot pedig Zágráb körzetére szűkítették. Kezdetben zsarnokságot, vért és halált hoztak, s a végén itt hagyták

a csevapcsicsát, a sis-csevapcsicsát, a töltött káposztát meg a sült paprikát. Tengeremellüküket több alkalommal is meghódították a velenceiek, később az olaszok. Ők meg ránk hagyták nemzeti specialitásukat, amelyről a rosszmájúak azt híresztelik, hogy Marco Polo hozta be Kínából: a spagettit... A bécsi szeletet nyilván az osztrákok hagyták ránk, a zágrábi szeletet meg a franciák. Horvátország olyan tengeremelléki, mediterrán ország, melynek lakosai kevés halat esznek, noha a hal egészséges. A mi konyhánk, akárcsak egyébként az irodalmunk, közép-európai, mediterrán és keleties.

5. A könnyedség

Végül talán még azt kellene elmondani, hogy itt a nép harmóniában él azzal a formával, amilyen rajzolatot a térképen mutat az ország. Könnyedén él, a rendszerváltás ellenére, mert mindenki úgy gondolja, hogy ez a helyzet csupán ideiglenes, s a távozás lesz a valódi megoldás. Könnyedén él, noha a munkanélküliség elég nagy, s a gazdaság elvileg rosszul áll. Könnyedén él, noha az emberek csak a külföldiekkel szívélyesek, egymással annál kevésbé. Könnyedén él, még akkor is, ha a bíróságok és az egészségügy korrumpálódtak, s a munkaadók semmibe veszik a munkavállalók jogait. Ez a könnyedség éppenséggel abból a tényből fakad, hogy, mint sok egyebet, minálunk az emberek tagadják a nehézségeket. A több identitású ország, mely folyton menekült valahova, a lehető legérdekesebb módon várja vendégeit: mindig más módon mutatja. Horvátországot ma már nem leány-nak látom, aki pánikszzerűen fut, hogy elszökjön a Balkánról, hanem elegáns pincérnőnek, aki beszaladt a konyhára sült tengeri süllőért, pljeskavicáért meg bécsi virsléért.

RADICS VIKTÓRIA FORDÍTÁSA

DEJAN ŠTIFANIĆ FOTÓJA

bennünk vagy kívülünk?

A puszta

Tarr Bélának

Sohasem fogom megtudni, mi is a puszta.

Vajon az, ami mélyen mibennünk, vagy kívülünk, körös-körül, mintha szorongatná olykor a reggeli meg a déli meg az esti égboltot, netán valami egészen más, valami teljes más milyenség, mely bennünk, utoljára még, az égre sóvárog, noha már réges-rég nem tudja, miért, s azt hazudja, hogy csak a pusztára vágyakozik?

A puszta, bármily közel legyen, mindig távol van.

Egyébként, amikor a pusztán van az ember, vagy, mint én, a puszta közepén, bármily közel legyen, minden elérhetetlenül távol van. Talán nem más a puszta, mint délibábos tájék, látszat, káprázat, kísértet, valami félálombeli meleg por, az utolsó illúzió, hogy még mindig van egy hely bennünk s körülötünk, ahol elrejtőzhetünk régóta mérgezett maga-magunktól, akik képtelenek vagyunk arra, hogy örökre kiköpjük a szánkából azt, amit az a pillanat művelt velünk, amikor megtanultuk érthetően kimondani a szavakat, és bezártuk saját magunkat, örökre, minden lehető tömlőc leborzasztóbbikába, mely telis-tele van a legförtelmesebb szörnyűségekkel. És ez a magánzárlat újra meg újra képes meggyőzni bennünket, hogy épp ő, ez a cella az egyetlen dolog az életünkben, melynek nincs rácsa és nincsenek falai, vagy, jobbik esetben, hogy a falai legalább néha átugorhatók és elfeledhetők, ha másként nem, hát kibámulván a piszkos, rácsos ablakon a távoli semmibe. Mi más után vágyódnánk egyébként egész életünkben, ha nem gyerekkorunk mindörökké eltűnt ideje után, melynek egy alapvető tévképzet vetett véget: egyszer csak elhittük, hogy saját magunkat halljuk, amikor beszélni halljuk magunkat, elvakított bennünket a hiúság, és mi egész életünkben arra vagyunk ítélve, hogy rabszolgái legyünk ennek a hitvány, ámbar alapvető tévképzetnek, mely rendszerint megfoszt bennünket mindentől, és soha nem hagy meg semmi mást, csak a félelmet, hogy elveszítjük azt, amivel jobb sohasem rendelkezni – a saját hangunkat.

A puszta örök paradoxon, mely az örökre elveszített nyugalom súlyos, mámorítóan fájdalmas illatát árasztja. A családi történetekből tudom, hogy a puszta utáni sóvárgás sohasem azokra jellemző, akik a pusztán születtek, és akiknek egyetlen vágya az volt, hogy soha, soha többé ne lássák viszont ebben az életben. Miért sóvárognak hát a puszta után az ilyen nyomorultak, mint én – s higgyék el, nem én vagyok az egyetlen -, akik soha nem éltek sehol és soha nem éltek meg semmit, egy reggel mégis azzal az érzéssel ébredtek fel, hogy elegendő van mindenkől? Mindenből, kivéve a pusztát meg a homályos sóvárgást, hogy minél több alkonyi órát tölthessenek még el az egyre fölöslegesebb és szomorúbb romok közelében, melyek ezen a barázdált földön hevernek elhagyatottan, a súlyos földön, melyből tél végén az örök eltűnés sűrű, sírós köde emelkedik az égbe. És majd végképp az enyészeté lesz a vén vályog meg a korhadat gerendák, melyek már most is alig-alig emlékeztetnek azokra az évekre, amikor emberek éltek itt, mindezt benővi a gyom meg a csipkerózsza, a csalán, a tarack, a lóhere, a bogács meg a vadkender, s átjárja a súlyos, zöld olaj illata, mely a vad pannon növényzet fölött lebeg, azonban estente, amikor beledi a harmat a növényeket, minden annyira életszagú lesz, hogy az tényleg a teljes, mindent átható szorongásig fáj. Semmi sem emlékeztet jobban, szomorúbban a halálra, a saját halálunkra, mint az élet bősége egyetlenegy bodzabokron, mely mellett egyszer régen belélegeztük ezt a dús esti levegőt.

Az olyanoknak, mint én, miért az ilyen romokra való emlékezés az egyetlen gyógyhatású szünet ezer meg ezer más, hiábavaló gondolat között, melyek már évek óta pánikba esve ütköznek össze a fejében, és azonnal megszire elrugaskodnak egymástól, minden rend nélkül, akár a csókák raja, ha hirtelen eldördül egy lövés, mint azokon a régi pusztai nyarakon?

A nyelv a maga alattomos csöndjében

Ja, igen, nem írtam le önöknek ennek az értelmetlen monológnak az elejét, hogy tulajdonképpen ki lennék én. Na de ugyan mit jelentene ez önöknek? Végül is bármit hazudhatnék. Hogy a legegyszerűbben fejezzem ki magam: lehetek bárki, akit súlyosan elárultak, akihez hűtlenek lettek a szavak. Bármit mondunk, mindig nagyot hazudunk magunknak is, meg másoknak is. Kiváltképp akkor, ha saját magunkról beszélünk. Mondjuk, olyasvalaki vagyok, aki mindig is rettegett a megszólalástól, s aki e miatt a rettegés miatt elvesztette minden esélyét arra, hogy úgy éljen, ahogy valahol, önnön ismeretlen mélységében, igazából élni szeretett volna. Olyasvalaki, aki – hogy ne szaporítsam a szót – egyszer az életben hallgatásba borult pont akkor, amikor éppenséggel beszélnie kellett volna, meg olyasvalaki, aki vég nélkül beszélt pont akkor, amikor éppenséggel hallgatnia kellett volna, és megérinteni azt a kezét az asztal túloldalán. Higgyenek szavamnak, vannak emberek, akik sohasem kapnak még egy esélyt. Többek között azért nem, mert nem képesek még egyszer óhajtani azt. Én egyszer hallgatásba merültem a zágrábi aszfalton a pályaudvar közelében, a Prágai utca elején, hallgatásba merültem, mert nem tudtam, mit mondjak, mit mondhatok el úgy, hogy félreértés ne legyen belőle. Hallgatásba merültem, mert nem voltam kész arra, hogy abban a rekesztő hőségben, az elviselhetetlen nyári fülledtségben a szavak miatt talán mindörökké elveszítsem mindazt, amire jobban vágytam, mint bármire azelőtt vagy azután az életem során. És fatálisan tévedtem, mert örök haladék mögé rejtőztem el, ami, ezt később értettem csak meg, nem más, mint maga a nyelv a maga alattomos csöndjében; úgy gondoltam, hogy következő alkalommal jön majd el a szavak ideje, ám a szavak nem érkeztek meg, talán kiürültek belőlem azokkal a kövér verejtékcseppekkel, melyek könyörtelenül folytak az arcomon, a hátamon, s csak fokozták súlyos, keserű kedvetlenségemet. Semmi jó sem születhet ebben a nehéz levegőben, gondoltam, pláne délután egykor, a forró városi aszfalton, a városban, mely hajdanán, diákéveim alatt, az én városom volt, de nem annyira, hogy a visszatérés lehetőségét valóra váltsam, s ha kedvem támad, ne lehessen ott, a puszta közelében. Azon a napon bűzlött a kezem a csigalassúságú pannon vonat piszkos kupéjától, a nyelvem a szájpaddlásomhoz tapadt a pániktól, mint egy patkány, mely megpróbálja kidugni a pofáját a mocskos csapdából a sűrű drótok közén, ám onnét nincs többé kiút. Félttem attól a gyönyörű arctól, mely tovább mélyítette bennem a teljes ürességet, a magányos, korhadat gémeskutat a puszta közepette, melynek mélyén a sötét víz színéről lassan a fenékre süllyedtek összes, az életben soha ki nem mondott szavaim.

Egy hónap múlva ugyanannak a személynek ontottam a szavakat, be nem állt a szám, egyre mélyebbre és mélyebbre süppedtem, bele a szavak teljes értelmetlenségébe, száz meg száz szó hagyta el ajkaimat, ám az a nő, ezt világosan éreztem, már túl messzire került tőlem, már nem volt olyan közel szemének fényével a bennem lévő kúthoz, mint akkor, a Prágai utcában. És én nagyon jól tudtam, hogy mindaz, ami talán meg is történhetett volna közöttünk, immár halott, kialszik, eltűnik, mint a viharlámpák távoli fényei a fáradt mezőörök kezében, amikor nyomtalanul elpárolognak és beleolvadnak a reggelbe a messzeségben, a puszta végenincs búzaföldjein. Végül is miért kellett volna bármit mondanom, egyáltalán miért várták tőlem, hogy kimondjam azt, amit lehetetlen kimondani bárkinek, bármikor?

Aki megpróbál bármit leírni

Akkor, hajdanán, gyakran álmodtam egy jelenetet, mely mintha az amerikai filmekből származott volna.

Hirtelen, valami borzalmas, alattomos hajsza közepette, melynek során egyáltalán nem volt titok, hogy mi fog történni, ha utolérnek azok, akik

REŠICKI, Delimir

Meghalni

a pandákkal

Versek

(Beszédes István, Fenyesi Ottó, Kollár Árpád, Orcsik Roland ford.) BabelPress, Veszprém, 2008

„Hókutya”

(Medve A. Zoltán ford.)

Jelenkor, 2006. 11

„Buddy Holy,

Nostalgia”

Tiszatáj, 2008. 6

„Versek”

in: Rem, Goran

(szerk)

A melankólia

krónikája

(posztmodern horvát költők antológiája) Jelenkor alapítvány, 2003

szokványos átkokat szórtak rám fényes nappal, egy szörnyű, régi épület tetején találtam magam. Nem mertem hátrafordulni, soha nem pillantottam meg a rettenetes, fenyegető hangok gazdáit. Noha pánikba estem, nagyon jól tudtam, hogy nem marad más hátra, mint átugrani arról a tetőről a szomszéd, nem valami közel eső tetőre. A csontjaimban éreztem a közelgő vég fokozódó iszonyatát, de végül, jéggé dermedten és a félelemtől görcsbe rándulva, valahogy mégis elszántam magam az ugrásra. Ám mivel az ugrás nem sikeredett valami tökéletesre, ott maradtam a levegőben, a szomszéd épület tetejéről csüngve. A két kezemmel kapaszkodtam a bádogereszbe, de arra nem volt esélyem, hogy a két karom pusztá ereje fölemeljen a megmentő tető magasságába. Látván, hogy semmi esélyem, az üldözők hirtelen mintha fölhagytak volna a hajszával, hangjaik elhaltak, noha még mindig éreztem fenyegető közelségüket. Talán még mindig ott vannak, gondoltam, annak az épületnek a tetején, ahonnét elugrottam, azok az ismeretlen emberek, s még mindig várják a pillanatot, amikor végre lezuhanok a feneketlen mélységbe. Vagy már ők is rég másutt vannak, feledvén, hogy valaha is részt vettek a hajszában valakinek a rémálmában.

Később gyakran tanakodtam, hogy ugyan mit akart közölni velem a saját álmom, hacsak nem arról mesélt, hogy milyen helyzetben van az ember, aki bármit mond, milyen helyzetben van az ember, aki megpróbál bármit leírni, egyáltalán milyen helyzetben van mindenki, aki így vagy úgy használja a nyelvet, még ha nincs is tudatában a ténynek, hogy a nyelv sokkal korábban kimondja őt, mint ő bármit, bármely nyelven. Mert soha az életben, amikor megpróbáltam kimondani valamit, ami kívül esett a mindennapi, holt beszéd rutinján, nem éreztem magam kicsit se másként, mint az a szerencsétlen álombéli énem, mely a szörnyű épület tetejéről csüngött alá. És a szavak, melyeket másoktól valaha is hallottam – kivéve, talán, azét a lányéit – az én fülemnek nem hangzottak soha az életben másként, mint a szél álmosító zaja annak az eresznek az üregében, melybe abban a régi álmomban belekapaszkodtam. A fáradtság a karjaimban abban az álomban nem volt más, immár tudom, mint ama örök érzés a nyelvem hegyén, a rohadás bűze a saját számban, amelyet meg kellett osztanom minden szavammal, melyet ebben az életben kiejtettem.

Számomra legalábbis mindig ezt jelentette a beszéd – függeszkedni, annak halvány reménye nélkül, hogy valaha is átérsz, eljutsz a megmentő tetőre, amelyről aztán lemászol a létrán, lesöpröd a ruhádról a port, és lépésről lépésre behatolsz valami jobb világba. Mely világ hozzám csak az ősi, elhagyott puszták közelében áll közel. Talán ezért váltak rögeszmémme ezek a puszták, noha soha nem kívántam kísértálni egyikre sem, és ezt most sem tudom megtenni, most, amikor már úgy sincs ott senki.

Kivéve akkor.

Akkor, gyerekkoromban.

Akkor, amikor anyám és apám néha elvittek anyám szüleinek sírjához a pusztába. Egészen addig a napig, amikor apám, mindössze néhány méterre attól a közös sírtól, azt nem mondta anyámnak, hogy ő sem más, csak egy ringyó a pusztáról, akárcsak az a boszorkány, aki szülte itt a picsában, ahol – ezt mindenki tudja, csak hallgatnak róla –, a degenerált emberek a végtelen ségig basztak más degeneráltakkal. . .

Megfoghatatlan közelség

Ez akkortájt történt, amikor apám legnagyobb kétségbeesésére s az én ijedelmemre, elkezdtek történni anyámmal azok a – talán meg fogják érteni –, valóban kimondhatatlan borzalmak.

Anyám, hogy ne szaporítsam a szót, előbb csak a jelentéktelen, mindennapi dolgokat felejtette el. Később, egyre gyakrabban és gyakrabban, a fontos napi kötelességeit elfelejtette. Abban az időben hosszú órákat töltött egyedül a szobában, vagy csak hallgatott és hallgatott akkor is, amikor látszat szerint ott volt velünk, egyre megfoghatatlanabb közelségben. Vagy messziségben. A munkahelyén is szaporodni kezdtek a problémák, elküldték őt betegszabadságra, és soha többé nem tért vissza dolgozni.

De ez csak az eljövendő borzalmak kezdete volt. Később egyre gyakrabban elkóborolt, aztán nem tudott visszajönni onnét, ahova, maga sem tudta miért, elindult, éjjel vagy nappal, mindegy volt neki. Az első időkben apám sehogy sem tudta elviselni a gondolatot, hogy anyám beteg, nap mint nap egyre súlyosbodik a betegsége, s hogy a felesége soha többé nem fog viszatérni, még ha a teste látszatra ott is van köztünk. Néhány napig rendben ment minden, de akkor anyám hirtelen eltűnt a városban, s létezésének e

fekete lyukaiban, amikor megszűnt kommunikálni önmagával és a környező világgal, abban a szörnyű távollétben, olykor, föltételezem, iszonyatos helyzetek és semmiképp sem jóindulatú emberek áldozata volt. Talán pont ez történt akkor is, amikor első ízben tűnt el másfél napra, két-három nappal azelőtt, hogy apám a szemébe mondta volna azokat a szavakat a pusztá melletti temetőben, mikor végre, hosszú hónapok után, odamentünk a poros nyári úton, a mezőkön keresztül anyám gyerekkorának helyszínére. Apám pirkadatkor az ablakból, mely mellett átvirrasztotta az egész éjszakát, miközben állandóan hívta telefonon az ügyeletes rendőrt, és már alig állt a lábán, apám tehát látta az ablakból, amint anyám kiszáll egy autóból, melyben még két ismeretlen férfi ült. Anyám néhány perc múlva egyszerűen nem emlékezett semmire. Csak sírt-rítt, és meg sem próbálta elmondani, hogy hol töltötte az elmúlt harminc órát.

Később hol a rendőrség hozta őt haza, hol valaki más, a rendőröknél jobb emberek. Abban az időben, amikor anyám megsejtette vagy nagyon is jól tudta, hogy minden jel szerint nagyon hamar elviszik a megfelelő intézetbe, holtan találták őt a sínek mellett, nem messze a várostól, ott, ahol a végenincs mezők kezdődnek, a szántóföldön, a pusztá közelében. Apám jajgatott és azt hajtogatta, hogy egy percre sem lett volna szabad egyedül hagynia őt. Valóban így volt, azon a napon a nagynéném, apám nővére, Marija, csak negyed órácskára hagyta magára, míg leszaladt a boltba. Szegényke nem tudta, hogy a szobámban nekem is volt tartalék kulcsom.

Akkortájt eleinte bennem sem volt sok könnyőriület a saját anyám iránt. Hát Istenem, akkortájt apám volt az egyetlen ember ezen a világon, akire, gyerekként, támaszkodhattam.

– Azt mondd, egy kurva a pusztáról – anyám csak ennyit mondott néha félhangosan, magában beszélve.

Egyébként, míg ki nem tört rajta a kórság, egész csinos nő volt, akit, miután a szülei meghaltak, a két nagynénje szedett fel a pusztáról és iskoláztattott itt, a városban. Ha tehetősebb lett volna, nyilván többre vitte volna, így csak a közgazdasági középiskolát végezte el és hivatalnoknő lett, aki húszévesen, halk szépségének virágjában hozzáment egy ügyvédhez, az apámhoz, aki nem tudta róla levenni a szemét; a halála után azonnal Sisakra költözött, és soha többé nem tért vissza ide, a síkságra, ahova viszont én az egyetem után visszajöttem, mert sehol másutt nem akartam dolgozni, csakis az ősi puszták közelében, hogy az eljövendő évek során megpróbáljak bocsánatot kérni a saját anyámtól.

Bocsánatot kérni, mert talán éppen az ő sorsától és az ő átkától ijedtem meg akkor, amikor a hőség felolvasztotta az aszfaltot a Prágai utcában, amikor azt gondoltam, hogy talán jobb semmit sem kockáztatni, mert talán én magam sem vagyok semmi más, csupán egy degenerált srác a pusztáról, akinek a fejében egy napon szintén fel fog robbanni egy régi borzalom gennyes sebe. Noha ezerszer elmondták, még anyám életében és később is, hogy a disszociatív amnéziának semmi, de semmi köze sincs a génekhez.

Ahogy anyám elárvult

Voltaképp sohasem derült fény a körülményekre, melyek közepette anyám elárvult. Voltaképpen senkit sem érdekelt, hogy mi történt ott, a pusztán.

DEJAN ŠTIFANIĆ FOTÓJA

Apám csak a halála előtt néhány nappal mondta el nekem, hogy a nagyanymat meg a nagyapámat nem holmi betegség kaszálta le, ezt a mesét csak számomra találták ki annak idején, hanem a nagyanym szeretője gyilkolta le kettejüket örülten, sértett büszkeségében és féltékenységi rohamában, valami lakatos, aki nem tudta elviselni a tényt, hogy a természetes asszony nem úgy döntött, hogy elszökik vele és otthagyja a pusztát, hanem úgy döntött, hogy a pusztán marad a nagyapámmal, akitől a lánya született – az anyám.

Elmegyek a Dráván túlra, hallgatom a neszeket

Manapság, ha csak tehetem, elmegyek a Dráván túlra, az ősi, elhagyatott pusztákra, és csöppet sem sietek haza a rutinos mindennapjaimba, melyek, mellékesen szólva, amióta az eszemet tudom, egy másik tükörbe néző üres tükörre hasonlítanak a szememben. Arra a pusztára is elmegyek, ahol anyám egy nyári kora reggelen, amikor az eldördülő lövések fölriasztották, hiába próbálta fölébreszteni a szüleit, vértócsában fekvé talált rájuk a szobában, miközben az a borzalmas ember az udvarban üvöltözött és átkozta mindkettejüket, részegen támoelvogva a lopott vadászpuskával a kezében.

Sohasem szállok ki az autóból, és sohasem megyek száz méternél közelebb a romokhoz. Nem, mintha bármitől félnék. Legkevésbé a múlttól. Nem, nem félek. Egyszerűen nem akarom, hogy bárki rám bukkanjon. Ott pláne nem kívánok olyan szituációba kerülni, hogy bárkinek bármit mondanom kelljen. Leállítom a motort, leeresztem az ablakot mindkét oldalon, az anyósülés felől is, noha ennek a szónak az én életemben semmi jelentése nincsen, hátrahajtom a fejem az ülésen és egyszerűen csak, hol lehuny, hol nyitott szemmel, sokáig, nagyon sokáig hallgatom a neszeket, amelyek az út felől hallatszanak, és mindenünnen a pusztáról.

És akkor – ezek azok a ritka pillanatok, amelyek miatt egyáltalán élek –, a délutáni vagy az alkonyi fényben megtörténik a csoda, eláraszt a gondolatlan fálalom, amelyben nincsen nyelv, csak a tiszta semmi van, melyben frsító fürdőt vesz egész lényem, bőrömről eltűnnek a keserű só okozta láthatatlan sebek, melyeket eddigi összes nyaram verejtéke mart ki rajtam, nem csak az a Prágai utcai nyáron, hanem a korábbi és a későbbi nyarakon is.

A forró, még mindig délutáni szél lefújja a vastag port a közeli fűzfák leveleiről. Egy darázs épp rászállt a visszapillantó tükör szélére, hogy megpihenjen a váratlan, meleg légáramtól. A bodzabokor közelében nagy, arany szárnyú legyek gyülekeznek valami körül, ami a nyár édeskés rothadásbűzét árasztja. A mezei héja nyugtalanul meglengette szárnyait a közeli, halott, drótok nélküli villanycölöp tetején, és kirepült a látókörömből. A távolból egyenletes traktorberregés hallatszik. Hihetetlen, de ha nagy távolságból hallgatja az ember, a legbanálisabb, gépies zajok is úgy hangozhatnak – nem egyéb, csupán a pusztá nosztalgia teszi –, mint egy felébredt angyal suttogása.

Aztán ismét lehunyom a szemem és élvezem az ajándékba kapott nyugalmat, mert tudom, hogy soha többé senkinek nem kell semmi fontosat mondanom, hiszen a szavak, legalábbis számomra, sohasem az emberi sorsot és annak hallgatását támogató, bármily távoli isteni együztrezgés nyomvonalán születnek, és nem azért vannak, gondolom magamban olykor, hogy verseket és történeteket írjunk velük, hanem azért, hogy a sértés meg a gyűlölet, így vagy úgy, szándékosan vagy véletlenül, valakinek a csontjáig hatoljon, s mert mi valamennyien, beismerjük-e vagy sem, szerelemgyerekek vagyunk, olyan szerelem szülöttei, melynek tulajdonképpen sohasem lett volna szabad megtörténnie.

Bármennyire is szeretett volna ma anyám ezzel az akácfalevéllal, mely váratlanul berepült a mellettem lévő ülésre, meggyőzni az ellenkezőjéről. Mert pontosan tudom, hogy ez a levél semmi más nem lehet, csakis ajándék az ő rég semmivé vált, és sohasem – még azokban a fájdalmas napokban sem – üres kezéből, amellyel, hajdanán, gyerekkoromban, mielőtt mély álomba merültem volna, oly gyakran megérintett: középső és mutatóujjának begyét egy pillanatra ráhelyezte ajkaimra, melyek már szorosan összezárultak az édes álom küszöbén.

RADICS VIKTÓRIA FORDÍTÁSA

Branko Ćećec

On the road

és most? – kérdeztem az üres utat nézve
mely eltűnt a kanyarban, egyedül a buszmegállóban
donji vinjaniban. unalmas délután volt
a shopping túsók meg rég csak nosztalgikus emlék
legalábbis ami az üzletembereket illeti a vonal
bercegovinai oldaláról. a fejem fölött két bolla
haláltáncot járt fülsiketítő rikácsolással, az úton fáradt
kigyók és gyíkok futottak át, ironikusan emlékeztetve
a sűrű forgalomra, mely a csempész-eldorádót
hajdan jellemezte, abonnan megrakott csomagtartóval
és tele tankkal visszatérve fulladoztak a szocialista
járműpark gyöngé motorjai meg a természetes bitvesek a bátsó ülésen.
és most? – kérdeztem könnyes szemmel az úton amely még mindig
nappali bőséget sugárzott, estefelé,
míg mellém nem siklott egy nagy vontató, benne bozontos
mellű „kopasz énekesnő”, atlétatrikóján világosan
látszottak az imént elrágcsált báránysült zsíros nyomai,
beültem bagyma és izzadt tornacipő szagába, édesen
mosolyogtam és kacéran csicseregtem: zmijavacig, ha lehet,
ott vár a nénikém!
az éjszaka már vastagon burkolta a környező begyitőket,
a bolla pár leszállt egy magányos fára a rozzant házikó mellett,
a bozontos mellű férfi beletaposott a gázba és az erős motor
szántani kezdte az üres, fehérlő utat imotsko felé

[Crna ruka, Tamno mjesto, 20.]

Biciklistalányok

a szépséges barátnőm vadul beletaposott
a terepjáró bringa pedáljába. néhány méterre
bátaramaradtam. egy domb tetején jártunk,
két kilométerre komizától: a nap lustán közeledett
a tenger vonalához a horizonton, párák volt a kilátás,
akárcsak az én máskor ragyogó szemem, amikor
a legváratlanabb kérdéssel leptem meg őt:
– mi a véleményed a leszbikus szerelemtől?
– micsoda kérdés, nem értem?!
– semmi különös, csak elgondolkodtam ezen amikor
franco elhozta a terhes barátnőjét, aki bevallottan
leszbi, és akinek melleleg sikerült gyereket csinálnia.
önkéntelenül feszes fenekét és keble
dús domborulatát néztem, nem volt kellemetlen
– nem reagálok, ha egy nő néz, még kevésbé
ha megérint – felelte határozottan, sőt fölényesen,
úgybogy egy pillanatra elszégyeltem magam ügyetlen
kérdésem miatt. a fények odalent egy ütemre
pisláskoltak, a derengő víztükörön hangosan
sóhajtott egy bajó, valószínűleg csak a parton
romantikusán sétálókat üdvözölte, miközben
ismét felszálltam az ördögi bringa nyirkos
nyergébe amely többnyire törte a seggemet, de néha
fel is izgatott kemény és kényelmetlen,
perverz dudorával, és most még vissza kellett menni
a városba a behebupás lejtőn.
– engem egy kicsit izgat, bár nem vagyok biztos
benn, hogy szeretném-e kipróbálni – mondtam inkább
csak igazolásul és örülten taposva a pedált
messze magam mögött bagytam a nappali
bőség ideges remegésében, mely együtt hunyt ki
a bágyadt nap egyre törékenyebb sugaraival a látbatáron

[Biciklistice, Tamno mjesto, 54.]

CSORDÁS GÁBOR FORDÍTÁSAI

Otthonom és szűkebb pátriám, Szlavónia Podravka expressz

MATANOVIĆ,
Julijana
In: Tomić, Helena
Sablić (szerk.)
És a Dráva csak
folyt
(Szlavóniai horvát
rövidprózák)
(Medve A. Zoltán
ford.)
Jelenkor alapítvány,
2005

Mintha ma is pontosan le tudnám írni az érzést, ami akkor fogott el, amikor 1969 augusztusának végén kibontottam a csomagot, amelyet a nagynéném hozott be a szobámba. Az új tanévre szóló tankönyvek között, az *Otthonom és szűkebb szülőföldem* című tankönyv mellett megpillantottam Szlavónia és Baranya földrajzi térképét is. Egy igazi térképet, melyet ugyanolyan színekkel nyomtattak, mint amelyeneket nagybátyám *Mindentudó lexikonjában* láttam! Miután öccsének lánya és fia ugyanezen év kora tavaszán, az apjuk nélkül, egyedül az anyjukkal, elköltöztek Ausztráliába, a nagybátyám egyre többet ütötte föl ezt a lexikont, melyből mindenfélét meg lehetett tudni más államok elnökeiről is, nem csak a miénkről, és amelyből megtudtam, hogy hívták azt az embert, aki felfedezte a távoli kontinenst, ahova örökre elment a legjobb barátom, Ljilja. Miután becsukta, nagybátyám mindig más helyre rakta el a könyvet. Ez furcsa volt tőle, aki fiatalkorában domobrán parancsnok volt, és még a háborúban ránevelődött a pedantériára, amikor sok katonának parancsolt Boszniában, köztük anyám apjának, Tadija papának is. A két harcos a *háborús badműveletek vége* után huszonegy évvel találkozott első ízben, egészen addig ki-ki a saját lakhelyén hallgatott a háborús sikereiről (egymástól százötven kilométernyire). A másik nagyapám, apám apja, Fabijan temetésén ismertek egymásra. Először is egymás fülébe suttogva felidéztek azt a hideg, ólmos telet, amikor az övéik közül olyan sokan megsebesültek, aztán a nagyapám ismét megköszönte a feletetésének, hogy '44 kora tavaszán, számos honvéd bajtársuk ellenkezése dacára, hétnapos *eltávozást* adott neki, hogy elmeheessen újszülött fia keresztelőjére, s csak ezután mert érdeklődni, hogy mi okból jött el a *tisztelt parancsnok* közös barátjuk, Fabijan temetésére. Amikor később az iskolában elmeséltem a tanító néninek (akit legjobban az érdekelte, hogy volt-e pap a temetésen), hogy anyám apja és a nagybátyám, akinél hároméves korom óta élek, együtt voltak a háborúban, mégpedig a partizánok között, fűztem hozzá sietve, a tanító néni azt mondta, hogy egy napon, noha később tanultam meg a betűket, mint az osztálytársaim zöme, igazi író lesz belőlem. Majd csak a nagynénémnek fog hinni, aki frissen pörkölt babkávéből főzött törökkávé mellett szép nyugodtan elmagyarázta neki a családfámat, amelyből világosan látszott, hogy apám, a nagybátyám fivére, Tadija Blaževićnak a lányát vette feleségül. A nagynéném mégsem tudta elmagyarázni a tanító néninek, Tadija *elutárs* hogyhogy csak a temetésen fedezte fel, hogy az unokáját már négy éve a *háborús parancsnoka* neveli. A tanító néni annyira zavarba

jött, hogy elfelejtette megkérdezni, rokonságban állunk-e az azonos vezetéknévű kommunista politikussal, én azonban, akiről immár kiderült, hogy igazat mondtam, megmondtam neki, hogy a nagyapám a *belyes oldalon* állt.

Biztos vagyok benne, hogy a nagyapám tudott róla, hogy engem '62-ben átköltöztettek vejének a nővérehez Szlavóniába, de azt nem tudta, ki az a finom ember, akiről Fabijan mesélt neki vasárnap az olvasóköriben. Most nagyon megkönnyebbült, tudta, hogy új otthonomban, ha mást nem is, de rendet, azt tanulok, hiszen a domobrán parancsnok, Milan, erről volt nevezetes a katonái között. Én is pont ezért csodálkoztam, hogy a nagybátyám a könyvet, amelyet Zágrábban vásárolt azon a napon, amikor szabadult a lepoglavai börtönből, nem mindig ugyanarra a helyre rakta vissza. Talán attól tartott, hogy kedvem szottyan kívágni egy-egy képecskét e lexikonból, vagy elviselhetetlen volt számára a gondolat, hogy valaki észreveszi, milyen furcsán felgyűrődött az Ausztrália térképét borító hártypapír, pont úgy, ahogy az irkám szokott felgyűrődni, amelyben, ha a nagybátyám valami kihágás miatt nem engedett el focizni, a ráadás számtanpéldákat számolgattam, melyek törtvonalai a könnyek hártáján keresztül elhomályosodtak a szemem előtt. Ha valahogy hozzáférhettem volna a *Mindentudó lexikonhoz*, nem biztos, hogy nem vágtam volna ki belőle Jugoszlávia térképét, de úgy sejtem, ha megtettem volna, ma minden bizonnyal sikeres matematikatanárnő lennék egy észéki gimnáziumban, és a diákok a szigorú követelményeim és a hatalmas vizenyős szemem miatt nyilván *tebényszeműnek* csúfolnának. Ámde Jugoszlávia térképével a zsebemben tudtam volna, fontos-e egyáltalán a mi Mederovacunk, ugyanakkora betűkkel van-e írva, mint a szülővárosom, Gradačac neve, vagy legalább icipicit nagyobbakkal, talán pont akkorakkal, amekkorákkal annak a városnak a neve szerepel a térképen, amelyben a barátom, Jordan él, miként azt is tudtam volna, hogy Belgrád vagy Zágráb esik-e hozzánk közelebb. Talán ez érdekelt a legjobban, mert e kérdésben kapott össze a nagybátyám avval a boltossal, akihez szeget venni mentünk, hogy Ptiček bácsi az én inaskodással foglalkoztassa a léceket az új tetőgerendákhoz, miután a villám becsapott a nyári konyhánk kéményébe. A sötét bőrű boltos, akinek sűrű fekete bajsza volt, s ezért Cigónak nevezték, miután átnézett minden szürke alapszínűre festett farekeszt, közölte, hogy ilyen szögei neki nincsenek, hogy közvetlenül a belgrádi gyárhoz kell fordulnunk, mire a nagybátyám azt felelte, hogy ha már utaznia kell, akkor szegekért, nem pedig szögekért fog utazni, és Zágrába, nem pedig Belgrádba. Cigó erre, a ménkűt

sűrűn emlegetve – amibe nekem beleborzongott a hátam, mert nekem épp elég volt az az egy is, melynek hangja mindig felidéződik bennem, akár hányszor a fekete felhőkre vetem riadt tekintetem –, elővett a fiókból egy, a hajtásain szétfoszlott földrajzi térképet, kiterítette a pulton, megkereste a városunkat, mely a lehető legapróbb betűkkel szerepelt rajta, és az ujjával megmutatta, milyen messze vagyunk Belgrádtól, és milyen messze vagyunk Zágrábtól, amiből arra jutottunk, hogy Belgrád valóban néhány kilométerrel közelebb esik hozzánk. Gyűlötem az olyan helyzeteket, amelyekből nem győztesként került ki a nagybátyám, és szerettem a magyarázatait, amelyekkel kissé gyerekesen igazolta magát előttem. Ezen a napon, miután bevágta a Cigó boltjának ajtaját, kijelentette: *Mi ketten nem egy nyelven beszélünk*. Én ezt a mondatot abban a pillanatban nem értettem, de még ma is, ha halom, és egy számomra elfogadhatatlan viselkedés igazolására ismerek benne, a nagybátyámhoz kapcsolom. Ám a nyugtalanságom eztán sem múlt el, és a fejfájás csak fölerősítette bennem a kérdést: miért van Mederovac még azon a nagy térképen is, amilyen nagyot addig nem is láttam, hiszen százszor nagyobb a mi *Mindentudó*-béli térképünkénél, miért van a mi városunk neve a legkisebb betűknél is kisebb betűkkel szedve?

Arra a kérdésre, hogy valaki kicsi vagy nagy, jelentős vagy jelentéktelen városban él-e, vagy talán falun, netán ipari településen, különféle mutatókkal válaszolhatunk, írták a *természet és társadalom*-tankönyvemben, ezek pedig: a lakosság összetétele, annak a felszínnek a térfogata, amelyen a hely elterül, a középiskolák száma, a színházak és a hangversenytermek száma, a gyárkérmények magassága és száma. A tankönyv meg sem említette a vonatokat, talán mert a szerzők nem Vinkovciban születtek, és rokonuk sem élt ott. Pedig egy petíció rámutatott arra, hogy épp a vonatok lehetnek fontosak a lokálpatrióta tudat kialakításában: Mederovac lakosai nyújtottak be '70-ben, amikor én a negyedik osztályt végeztem, és amikor már szinte mindent tudtam *otthonomról és szűkebb szülőföldemről*, így azt is, hogy a mi ipari településünk az Eszék-Zágráb vasútvonal mentén helyezkedik el. A nemrég elindított üzleti vonat, a *Podravka expressz* a jugoszláv vasutak menetrendje szerint nem állt meg ezen az állomáson, melynek bakterházából egy Németországból importált hatalmas emelődarura lehetett látni, amelyet mi többször is lerajzoltunk a rajzórán. Friss sárga színével kimagaslott a barna tölgyfatörzsek közül, amelyekből az idegen népek a régmúltban, ezt is írták a tankönyvemben, a fővárosaikat ácsolták. A jelenkorban, magyarázta a szövetkezet

igazgatója, amikor mi, kis pionírok, elmentünk hozzá boldog új élet kívánni, ő pedig igazi sonkás zsömlével és kisüveges gyümölcslel várt bennünket a gyár területén kívül eső épületben, melyet a munkások, noha szürke volt, *fehér ház*nak neveztek, a jelenkorban ebből gyártják a legjobb minőségű bútort a Balkánon. A petíció szövege, melyet minden bizonnyal Anto bácsi írt, költőien beszélt faiparunk fontosságáról és mindama szerencsétlenségekről, amelyek lesújtanak a jugoszláv gazdaságra, ha folytatja ezt a közlekedéspolitikát, s megfosztja üzleti partnereinket attól a lehetőségtől, hogy üzleti vonattal jöjjenek az üzleti találkozókra, hogy lebonyolítsák a jelentős üzleti tárgyalásokat. Nekem nem tetszett, hogy a petíció szóismétlésekbe bonyolódik, de a nagybátyám erre is talált magyarázatot valami latin közmondás formájában, melyről csak később, már az önképzőkörben tudtam meg, hogy mit jelent: azt, hogy a költőknek nagyobb szabadság adatott, mint más faipari munkásoknak. A petíciót elfogadták, és néhány hét múlva a *Podravka* minálunk is megállt; ettől fogva nagy büszkén pályaudvarnak neveztük a vasútállomást. Nem tudom, ezzel mennyire lendítettük előre a faipart meg a bútorkereskedelmet, de azt tudom, hogy attól kezdve nem szégyelltük magunkat Našice lakosai előtt, sőt ezzel a ténnyel kivertük a kezükből az adu ászt, mely szerint ők, legalábbis ebben a régióban, fontosabbak, mint mi. Igaz, nekünk nem volt gimnáziumunk, mint nekik, ámde volt ipari iskolánk két szakiránnyal, a faiparival, ahova azok iratkoztak, akik gyengébbek voltak számtanból és mértanból, meg a fémiparival, oda járt az unokanővérem, noha ő is azok közé tartozott, akik minden negyedév végén különórát vettek matematikából egy jóképű egyetemi hallgatótól. Az ifjú életkrotechnikus azzal próbálta közelebb hozni hozzájuk a törteket, hogy megadta nekik egy közönséges utasszállító vonat meg egy tehervonat sebességét és azt az adatot, hogy e sebesség hány harmada, negyede vagy ötöde fér bele a *Podravkába*, majd azt kérte tőlük, számolják ki, hány kilométer per óra sebességet ér el az új üzleti vonat. A kicsit haladóbbaktól, akik csak azért jártak hozzá, hogy javítsanak osztályzatukon, elvárta, hogy tudják, mennyivel nő, illetve csökken a vonat sebessége, ha ugyanolyan sebességű szél, illetve ellenszél fúj.

Azon a nyáron, '70-ben, miután megindult a *Podravka*, türelmetlenül vártam Jordan érkezését. Az üzleti vonat vagy tíz percet késett, s odakint valóban furcsa, június végére egyáltalán nem jellemző szél fújt, méghozzá – emeltem fel az megnyalozott ujjamat a levegőbe – nyugatról. Jordan nagymamájának háza nem esett messze a miénktől, s a Borovo Naselje-i srác rendszerint az egész nyarat nálunk, az apai nagyanyjánál töltötte, noha a nagyanyja nem így érezte, mert az unokája, aki két évvel volt idősebb nálam, szakadatlanul, kora reggeltől az első denevérek kirajzásáig, melyeket csúzlival célzottunk meg, a ház előtti mezőn játszott. A mező végében vonultak a sínek, s a mi legfőbb szórakozásunk ezen a nyáron az volt, hogy vártuk a villámgyors *Podravkát*, melynek vagonjain igazi Podravka-szívecskék piroslottak. Jordan mindig híreskedett, hogy a Borovo Szövetkezet, ahol az ő apja dolgozik a gumigyárban, sokkal

nagyobb és jelentősebb, mint a mi fatelepünk, azonban ilyen menetrend szerint közlekedő vonattal nem dicsekedhetett. A *Podravka* tökéleteségét magam is felnagyítottam: eldicsekedtem Jordannak meg a többi utcabeli srácnak azzal, hogy én utaztam már ezen a vonaton, méghozzá egészen Zágrábig. Azoknak, akik a köztársaság fővárosába utaznak, ha kicsivel drágább jegyet vesznek, joguk van beülni az étkezőkocsiba, ahol az *Aki szívből főz* nótá kíséretében leveskockából főzött tyúkhúsleves tálalnak nekik, melynek olyan az íze, mint az igazi házi húslevesnek. Leírtam nekik a szívecskés abroszokat is, meg a pincérnőket, akiknek kakasok vannak a kötényükre hímezve, amitől a srácok nem voltak ugyan elragadtatva, de azért nem mulasztották el megkérdezni, vajon a kötényük legalább három milliméterrel hosszabb volt-e a miniszoknyájuknál. Habár kissé hihetetlen volt, úgy éreztem, elhitték a mesémet. Talán azért, mert addigra már ők is sok vadnyugati filmet néztek, amelyekben az ilyen étkezőkocsik – igaz, a mi hazai kakasaink nélkül –, normális dolognak számítottak, vagy azért, mert tudták, hogy a nagynénimmel minden csütörtökön utazunk Zágrába az orvoshoz. Egyébként nem követtem el túl nagy bűnt, úgyhogy meg sem gyóntam soha a plébánosnak, hiszen utazásunkat az összehasonlíthatatlanul olcsóbb utasszállító vonat második osztályán, mellyel félrészeg munkások döcögtek haza az éjszakai műszakból, és amellyel később majd én is rendszeresen utazom Eszékre az egyetemre négy éven át, csak képzeletben cseréltem fel a fényűző *Podravkával*.

Sok évvel később, a nyolcvanas évek közepén, amikor reggelente én is föl merem szállni a *Podravkára*, hogy odaérjek a nagyvárosba, ahol a diplomázás után még valami vizsgákat kellett letennem, a saját szememmel láttam, hogy ebben a vonatban tényleg nincs olyan étkezőkocsi, amilyenről a srácoknak meséltem. Jordan ebben az időben már a Borovo Szövetkezetben dolgozott, valamennyien jócskán megkomolyodtunk, s már nem fociztunk a mederovaci legelőn. A vonat ablakából elnéztem az üzleti ügyben utazó faiparosokat, akik miatt '70 tavaszán megszületett a petíció, amint jólöltözöttek felszállnak a vonatra. Tudtam, hogy amint megtalálják az ülőhelyüket, mely a kötelező helyjegy fel van tüntetve, kitergetik a papírjaikat, és egész úton, míg csak be nem fut a vonat a zágrábi pályaudvarra, hevesen fognak tárgyalni, szorosan tartva magukat az üzleti kommunikáció szabályaihoz. A visszaúton, miközben én az antikváriumban vásárolt könyveket lapoztam – talán ugyanabban az antikváriumban vásároltam őket, mint amelyben a nagybátyám vette sok évvel ezelőtt a *Mindentudó lexikonját* – ők már, feledvén a kamatlábakat, a behozatalt meg a kivitelt, a kontaktusokat meg az együttműködést s a konkurencia veszélyét, kioldott nyakkendőben vitatkoztak a *Vinodol* étteremben talált hagymás borjúpecsenye minőségéről, egy kicsit panaszkodva, hogy az unalmas politikai funkcionáriusok miatt kevés idejük maradt az igazi gasztronómiai élvezkedésre. A *Podravka*, mely reggel tömött volt, este félig üresnek látszott. A zágrábi üzleti tárgyalásokat ugyanis végül meg kellett locsolni az étkezőkocsiban is, amelyben, világos, akkor sem szolgáltak

fel *Podravka* leveskockából készült házi húsleves, noha ez az üzletemberek s a feleségeik számára mégoly hasznos lett volna.

A *Podravka* vagonjairól csakhamar eltűnt a *Podravka*-szívecske. Talán már sokkal korábban eltűnt, de én csak akkor vettem észre, a kilencvenes évek elején, amikor azon a pályaudvaron szálltam fel a vonatra, mely ezelőtt a végállomásom volt.

A vonat továbbra is, minden délután, évek óta ugyanabban az időpontban, elindul Zágrábból Eszékre, s én még mindig úgy érzem, különösen télen, hogy ellenszél fúj rá, mely lelassítja. Aztán megszeppenek, hogy a barátaim, akik a végállomáson várnak majd rám, a vonat késése miatt megfáznak, és nem fogják tudni bejárni velem a tervezett helyeket, s elmondani az előkészített történeteket másokról, akik olyannyira különböznek tőlünk. S ami a legfontosabb, nem lesz elég erejük ahhoz, hogy befogadják mérhetetlen bánatomat, melyről a legjobb barátomnak, Delimirnek – aki nem focizott olyan jól, mint Jordan, de mindenkinél többet segített nekem abban, hogy megváltoztassam a költői szabadságról alkotott nézeteimet – meséltem '92 májusában, az *Osijek* hotel óváhelyén, amikor meg akartam őt győzni, hogy a város, noha a neve a földrajzi térképen sokkal kisebb betűkkel szerepel, mint az, ahova elmegyek, örökre életem városa marad. Bár az ég nem volt derűs, és Cigó ezer ménküje dörgött odakint, melyek *szűkebb szülőföldem* apró falvaiból indultak útnak, a pincehelységek ajtai pedig automatikusan kinyíltak mindenki előtt, aki az óváhelyre futott a valaha boldog eszéki utcákról.

Az az érzésem, hogy addig soha semmiben nem voltam annyira biztos, mint amennyire abban az órában megbizonyosodtam az örökre szó jelenéséről, és eldöntöttem, hogy sohase leszek hűtlen hozzá. Akkor is erre a szóra gondoltam, amikor a vonat a visszaúton elment a mederovaci mező mellett, és amikor eszembe jutottak az utolsó focimeccsek mulatságos epizódjai, meg a történet a *Podravka* leves kanalizálásáról az étkezőkocsiban, meg az emlékeim a szombati nagytakarításról a házban, mely abban a pillanatban elmaradt a jobb oldalamon, meg a *Mindentudó*, melyet hol a nagynéném ünnepi terítékei, hol a sarkosra hajtogatott ágynemű közt találtam meg. Akkor sem feledkeztem meg erről a szóról, amikor egy mederovaci ismerősmőtől, aki ugyanabba a kupéba szállt be, hallottam egy történetet Jordánról, Borovo Naselje harcos védőjéről, akitől soha többé nem fogom tudni megkérdezni, noha mi ketten *egy nyelven beszéltünk*, hogy valóban Jordannak hívták-e, vagy ez csak az ő Podravka kockalevese volt a *Podravkában*.

Talán egy napon, érettebb éveimben, megismerkedem valahol váratlanul egy szokatlan nevű fiúval, aki '91 késő őszen született, s akinek az apja, egy velem korú úr, büszkén elmondja majd, hogy nem egy folyó nevére adta a fiának a Jordan nevet, mint azt sokan hiszik, hanem a parancsnokáról, aki elesett a háborúban.

RADICS VIKTÓRIA FORDÍTÁSA

Izlaz Zagreb Jug

Zágráb, déli kijárat

1

Félelem a hazamenéstől, avagy a hazai sör kihalása

Képzeld el, hogy az orruk előtt elsuhan egy repülőhordozó azokkal a mennydörgő mifénékkel, amelyek fölrepülnek és befúródnak az égbe. Vagy hogy föl sorakoznak a járdán a jobboldali radikálisok, miniszoknyában meg neccharisnyában, és agítani kezdenek a bevándorlók s az afro-ázsiai prostituáltak társadalmi jogaiért, közben meg ingyen adják. Vagy hogy a nappalijában rumbázni kezd a pápa meg Fidel Castro. Maguk meg egyáltalán nem reagálnak, észre sem veszik. Mert minden agytekevénység, minden idegcsomópontjuk és minden sejtiüknek minden sejt plazmája, minden egyes szőrszáluk hegye valami sorsdöntővel foglalkozik. De valóban sorsdöntővel. Például a világbajnokság döntő mérkőzésével, melyben a mieink veszésre állnak, ámde rendezték sorait és visszazsorították az ellenfelet, gólhelyzet van és totál hepaj – és akkor bedöglük a tévékészülék. És hitetlenkedve bámulják azt az átkozott kasztit.

Pofán csapni a sörösüveggel.

Kivágni az ablakon.

Kiugrani az ablakon.

Mit lehet csinálni?

Ezekkel a kérdésekkel foglalkozik most az agyuk, és semmi más nem érdekes.

Ilyen helyzetben van Baba. Ül a számítógép előtt az Agramer szerkesztőségében és bámulja a monitort avval a döglött-tévé tekintettel. Bámulja tehát Baba a Microsoft ablakát, és várja a csodát. Hogy a monitoron a Software Boldogasszony alakjában megjelenjék egy mondat, egyetlenegy rühös mondat; attól kezdve menni fog minden, mint a karikacsapás. Probléma nélkül. Csak adassék meg neki az az egy mondat.

Pedig reggel olyan egyszerűnek tűnt minden. Olyan örülten egyszerűnek. Reggel, munkába menet megvolt a történet, megvolt az első mondat meg néhány ragyogó motívum, minden megvolt. Most azonban csupán egy végtelen virtuális papírról van, az üres ablak, mely mögött nincsen semmi.

Minden rendben?

Baba összerendezte és föl nézett. Ezek a hangok, melyek csak úgy felharsannak valahonnan. Mint mikor az Úr megszólította Ábrahámot Izsák ügyében. Az Úr szerencsére ritkán fordult Babához. Most sem tette. Csupán a városi rovat újságírója állt meg Baba asztala mellett. Még csak néhány hete van a szerkesztőségben, még nem készítette ki a munka. Sem kívül, sem belül. Még mindig nem fogta föl, hogy mibe csöppent bele. Úgy hiszi, hogy a rovatszerkesztő szerelemből dugja, s mindezek a gyomorbajos, ingerült és fölfúvódott, vérekes szemű veteránok, mint amilyen Baba is, voltaképpen festői karakterek. Mindegyik olyan cool. Közben még csak nem is sejti, hogy néhány év múlva ő is festői karakter lesz. És egyáltalán nem fogja coolnak tartani magát.

Tessék, mondta Baba, mikor összeszedte magát.

Ezek a szemétládák, mondta a lány. Közben meg kipurcant a kompjúterem.

A kompjúterrel nincs semmi baj, mondta Baba.

Megpróbálhatnád újraindítani mégis.

Itt a baj, mondta Baba, és a mutatóujjával megkoppintotta a halántékát.

Azt is újra lehet indítani, mondta a lány.

Talán, így Baba. Megyünk?

Hova?

Ledöntünk valami italt, mondta Baba. Helyreállítjuk a rendszert, meg ilyesmi.

Muszáj írnom, mondta a lány.

Világos, mondta Baba, hogyhogy rögtön nem jutott eszembe?

azonban csak legyintett, és ment tovább a parkoló felé. Még mindig gyötörte az az elpárolgott mondat. A francha, reggel le kellett volna állni az út mellett, és leírni. Most már késő. Ó, hányszor, de hányszor kicsúsztak a kezéből a szálak, mert úgy gondolta: majd később. Holnap. Van idő. Ám az ilyesmi nem várnak rá az örökkévalóságig. A fontos dolgok állandóan mozgásban vannak, rohannak a maguk pályáin, amelyek csak néha kereszteződnek a mi útjainkkal. Az a nő, akivel a minap szembetalálkoztál az utcán, valószínűleg soha többé nem fog felbukkanni az életedben. A ráismerés örömeivel mosolygott rád, nemde, köszönhetnél volna neki és szóba elegyedhetnél volna vele, ki tudja, mi születhetett volna ebből, de nem tetted meg. Túl sokáig gondolkodtál, s mire utána fordultál, a nő már eltűnt a tömegben. És most eszed magad emiatt. Ilyen esetben mindig gyorsnak kell lenni. Megragadni az alkalmat, aztán lesz idő gondolkodni, hogy mi legyen. A dinoszauruszok azért haltak ki, mert lassan járt az eszük. Csak rágszálták a növényeiket, és úgy gondolták, hogy van idő. Csak az örökkévalóságban van idő, világos?

Baba a Slavonska sugárúton hajtott kelet felé, és azon gondolkodott, hogy most hova legyen. Menjen haza? Á, dehogya, semmiképp sem fog hazamenni. Otthon minden olyan szomorú. A tévészékháznál észak felé kanyarodott, és a Miramarskán befutott a belvárosba. Egy ideig furikázott a városban, megpróbált belőni valami célt. Mindenütt ugyanaz a látvány fogadta: balra s jobbra elmozogtak a házak, köztük szemaforok hunyorogtak. Aztán meguntta ezt a körözést. Nem tudta eldönteni, hová menjen. Eszébe jutott néhány hely, de egyik sem vonzotta különösebben. Ugyan melyik hely lenne érdekes délután négykor a zágrábi nyári hőségben? A Szent Vinko templomnál, miközben a zöldre várt, az Ilica házainak homlokzatára látott. Megpróbált varázsolni. Menjen végig az Ilicán a villamos, most! Omoljon össze ott az a daru, mely a tetők fölött meredezik! Vagy legalább rohanjon ki valaki valamely kapuból kalasnyikovval a kezében, és lőjön bele a járőrelőkebe. Semmi sem történt. Le-kanyarodott a Dalmatinskába és leparkolt.

Jó lett volna, ha haza bír menni. Otthon lerúgná a mokaszinját, adna Verának egy könnyű puszit, felnyitna egy hideg sört, ledölné a kanapéra, és elmesélné az asszonynak, hogy mi történt aznap.

Elmondaná, hogy a kollégium melletti sövény fedezékéből egy macska ráugrott egy verébre, és fölfalta.

Hogy egy nő összeesett a Gundulićván, a járőrelők pedig átugráltak rajta vagy kikerülték.

Hogy egy öregember, miközben elnézte, hogyan sodor a szél egy nejlonzacskót, azt mondta: Bassza meg, ilyen egyszerű az egész.

Baba azonban nem bír hazamenni és nem bír mesélni Verának a macskáról, a nőről meg az öregemberről. Nem azért, mert ezek régi történetek, és már rég elmondta őket neki. Ez egyáltalán nem probléma. A probléma az, hogy Vera már rég néma, feszült tekintettel várja Babát, ami úgy hat rá, mint az elektrosokk.

Vera tulajdonképpen NEM IS NÉZI Babát, amikor Baba hazamegy. Hanem FÖLMÉRI. Fölméri, hogy mennyire rugalmas a járása. Mennyire hajlítja be a járása közben a térdét. Keresi-e a tenyerével a falat. Milyen szögben hajlik el a teste a vertikális tengelytől. Vera már nem is hallgatja meg, hogy Baba mit mond, csak azt füleli, hogy Baba a torkából beszél-e, vagy a hasából. Baba pedig egyre gyakrabban lép be a lakásba merev léptekkel, a térdét alig hajlítva, sárrészegen. Gyomormordulással köszön. A tenyere rémülten keresi a falat.

Jesszusom, morogja ilyen állapotban, borzalmas napom volt.

Vagy: Majd' szétrobban a fejem reggel óta, mindjárt megőrülök.

A szerkesztőség előtti kávéházi teraszt megszállták az újságírók. Hangozan beszéltek, röhögtek és ittak. Néhányan az asztalukhoz hívták Babát, ő

Vagy: Romlott volt az a szar, amit abban az átkozott büfében ettem.

Vagy valami ilyesmit.

Mire Vera elfordítja tőle a fejét. Nem mond semmit, csak magába fordul. Baba meg elvonszolja magát a kanapéig, és nagy terveket szövöget. A regényről hadovázik, amit meg fog írni. Vagy arról, hogy hívják át egy másik szerkesztőségbe, és nagy fizut kínálnak. Vagy arról, hogy manapság egyáltalán nem...

Vera nem figyel rá. Vera fülei egyre kevésbé fogékonyak Baba frekvenciáira. És Baba elvész az összefüggéstelen gondolatok labirintusaiban. Aztán elalszik.

Mikor fölébred, a hajánál fogva előszed valami témát, hogy kitapogassa a terepet. Fürkészi Verát, megpróbálja rekonstruálni, hogy mi történt, amióta hazajött. Sokat rizsált? Szívta az asszony vérét? Otthon volt egyáltalán Vera, amikor hazajött? Locsog valamit össze-vissza, és egy sarokba szorított ökölvívó szemével nézi a feleségét. Vera csak hallgat, az arcáról nem tudja leolvasni, hogy mit gondol. Na, hát e miatt a kibaszás miatt fél Baba hazamenni. A félelem a hazamenéstől olyan betegség, melyet még nem vizsgáltak ki. Mi több, ismeretlen okokból kifolyólag teljesen elhanyagolták, és ellentétben más félelemekkel, nincs semmiféle orvostudományi státusza. Még csak neve sincsen. Egy névtelen betegségből, melyről az orvostudomány nem vesz tudomást, hogy lehetne kigyógyulni? Hát ezért áll Baba a Komiža büfé pultjánál a Masarykova utcában, mokaszinban, és némán issza a langyos sörét, és olyan dolgokról gondolkodik, amilyenekről azok szoktak, akiket a hazamenéstől való félelem kínja rág.

Ó, szíve a városnak, melytől az ifjúságom kaptam, recseg a régi sláger a falra szerelt hangszóróból, Baba pedig, miközben a kézfejével letörli a sörhabot a szájáról, arról töpreng, hogyhogya ez a düledező viskó még mindig ellenáll az új szelek új rohamainak? Mit jelent ez? Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy a Komižában még mindig lehet hazai sört kapni. Ami, ha jobban belegondol, csöppet sem jelentéktelen apróság. Mint fel nem eszmélt antiglobalista – meg hát azért is, mert tökéletesen tisztában volt vele, hogy a vica az októberi forradalomról meg a vodkáról tulajdonképpen nem is vica – Baba elég közömbösen fogadta az újdonságok lavináját, mely a vasfüggöny lebontása óta elborította Zágrábot. Tíz év múlva Baba megállapította, hogy ha mindent összeadunk és kivonunk, az egyetlen említésre méltó változás azoknak a preszóknak a megfoghatósága, amelyekben hazai sör is kapható. Kiderült, hogy a legendás demokrácia, amiről annyit papolnak, nem más, mint a hazai sör kialakíthatósága.

Babát tehát nem győzött ámuldozni (és örülni), hogy a Komiža büfé még mindig létezik, és olyan, amilyen. Evvel a kör alakú pulttal, mely akár egy géppuskafészek, a nikkal peremével, melyet sok veszélyes semmirekellő könyöke glancolt fényesre, a pult fölött a tömény italokkal megrakott falipolccal, az üvegtrinnel (parizeres szendvicsek majonézzel meg kókadt zöldsálatá-levelekkel díszítve). A fa bárszékekkel, a csempézett fallal s a műkristály-csillárokkal. A pokolian bűzlő vécéjével, az örökkön örökké bedugult vécécésével, a csorba piszoárokkal, az összehugyozott padlóval... Ámde a keresztben áthúzott cigarettát ábrázoló náci ragaszok NÉLKÜL. S végül, de nem utolsó sorban, a molett pincérnővel, aki fehér blúzban, sötétkék szoknyában, duzzadt lábain vászon gyógycipőben áll a pult mögött,

és csak meghatározott számú rendelést ért meg, nem többet. Kávé. Rendben. Tea. Indiai vagy csipkebogyó? Ožujsko pivo. Azonnal. Spriccer. Graševina vagy rizling? Konyak. Rögtön. Pelinkovac, törköly, travarica... Áldott egyszerűség, mely egyre ritkább ebben az információkkal és újdonságokkal bombázott világban. Baba elámult (és örvendett), hogy a bitangok egyike, akik a háborúban kaszáltak, nem vetett még szemet a Komižára, és nem változtatta át valamivé, melynek ajtaja fölött, példának okáért, a RISTORANTE DELL'ARTE GRANDIOSA felirat díszleg, s ahol azokat a komplikált nevű ételeket és italokat tálalják, melyek nevétől megbotlik az ember nyelve, mint aki szét van csúszva.

Az emberek, igen ostobán, meg vannak győződve, agyalt Baba, és mutatta a pultosnőnek, hogy töltsön neki még egyet, hogy ha bemennek egy ilyen grandiosóba, maguk is fölvesznek bizonyos jellemvonásokat. Hogy ha lenyelnek valami komplikált nevű digó vagy francia kotyvalékot, automatikusan átlövik magukat egy párhuzamos, mindenesetre jobb világba. Mintha ott köreteként peyotlt meg szent gombákat szolgálnának fel, és a süteményeket LSD-vel töltenék meg. Mi ebben a kibaszás? – filózott Baba. Miért akarunk oly makacsul azokká válni, akik még tébolyultan sem leszünk? Miért csesztetjük egymást mindennel? Na ja, a fizetésem elég szárnalmas és nyakig el vagyok adósodva, halálomig fizetni fogom a részleteket, de első osztályú kocsim van és a Grandiosóba járok. Hát te? Neked milyen kocsid van, és hova jársz? Ha így állnak a dolgok, gondolta Baba, elnézvé, hogyan ömlik át a sörhab a korsó peremén a pultosnő sonkás ujaira, nem marad más hátra, mint a svábbogarakra szavazni ezen az evolúciós mérkőzésen. Ők okésak, teszik a dolgukat, és nem foglalkoznak ilyen marhaságokkal.

A pultosnő újabb korsó sört helyezett Baba elé, aki azon morfondírozott, vajon átváltozik-e most ez a nő pillangók felhőjévé, az egyik rászáll a rózsára, amit ő leszed, és megnyílik előtte a kapu, az igazi kapu, melynek megnyílását valamennyien várjuk, mely mögött nincs kikapcsolt telefon, bírság előtti utolsó figyelmeztetés a bankból, tolakodás a villamosban, krétával a járdára rajzolt emberek...

Semmi esélye, ingatta a fejét Baba. A Komiža olyan fekete lyuk az időben, ahol semmi sem történik. Az idő itt rég megállt. Baba gyakran gondol úgy magára, mint aki betokosodott az időbe. Negyvenhat évesen az ember nem kezdhet bele isten tudja mibe. Legfőlőbb várhat. A várakozás pedig egy-két sör mellett kellemesebb, nem? Baba fölhajtotta a sörét, lecsapta a pénzt a pultra, és kiment az utcára. Abba a világba, ahol az emberek összeesnek a járdán vagy foggal-körömmel kapaszkodnak az életbe, avagy ész nélkül rohangásznak föl-le, nem is sejtve, hogy előbb-utóbb beszaladnak abba az utcába, amelyből nem lesz visszaút.

(regényrészlet)

RADICS VIKTÓRIA FORDÍTÁSA

Cvjetni trg

Dubrovnik, Zágráb és a tenger

DRAGOJEVIĆ,

Danijel
„Versek”
in: Rem, Goran
(szerk)A melankólia
krónikája
(posztmodern
horvát költők
antológiája)
Jelenkor alapítvány,
2003„Villamos; Bölcső”
Tiszatáj, 2008. 6

Garádicsok

Miközben keresztülmegyek a Felsővároson, az egyik ablakból megüti a fülem, amint valami gyermek tétován, ügyetlenül pötyögteti a zongoralekkeit. Most is, mint mindig, amikor ilyesmi történik, bármily kezdetleges legyen az a játék, meg kell állnom legalább egy pillanatra. Számomra ez afféle Proust-bonbon, mely, ha akarom, ha nem, visszahozza a letűnt helyeket és időket.

1945 után ugyanis a dubrovnikiak háromféle módon védekeztek a jövővénytől: gondozták kertjeiket, idegen nyelveket tanultak és meghitt viszonyt ápoltak a zenével. A városfalak, melyek az embereket és az épületeket védik, nem tántorították el a jövővényeket, annál inkább az a gesztus, amikor valaki mentében egy picit fölszegezi az állát és enyhén oldalra billenti a fejét: Mi nem vagyunk ti!

Mai távlatból nézve ez a három társasjáték fantáziadús is volt, meg gyermekes is, ezért is tudhattam őket én, a gyermek jövővény, észrevenni és elsajátítani. Noha nem voltak hosszú életűek. Az agresszív jövővények, mint minden mást, a levelek, a ragozások és a hangok övezetét is nagyon gyorsan meghódították. Később minden valószínűség szerint egyéb játékok transzponálódtak más, komolyabb területekre, de én ezt már nem láttam; bizonyára már nem illeltek az életkoromhoz, amiként hozzám sem.

E három játék közül a zenével való játék hatott rám leginkább. Azokban az években, legalábbis ma úgy tűnik nekem, és ez az a prousti madelaine, minden ablakból zene hallatszott: egy gyerek, velemkorú, kicsit idősebb vagy fiatalabb, mindig gyakorolt valahol, a városban a kislányok meg a nagylányok kottákat hordoztak, melyeket jellegzetes szögben támasztottak a testükhöz. Az ablakok nyitva álltak, valahonnét zöld levelek nőttek, kikandikáltak, az utcán hangok lebegtek velük, mint az „igazi” életben.

A gyerek esetében szépen keveredik az irigység meg a csodálat, nem tudja, nem is lehet őket szétválasztani. A mai napig nem tudom, hol ért véget az egyik, s hol kezdődött a másik, mikor kaptam ajándékot, s mikor ért ütés. Ma úgy érzem, hogy csak az ajándék maradt meg, de ez nem biztos, a jövővény, aki ezeket a játékokat üzte, egy nagy gyerek volt. A zenei játékokban, később majd látni fogom, nem csupán gyerekek vettek részt, és nem csak a zenei nevelést értették alatta. Az idősebbekben is megszületett valamiféle hamis nemeség, amellyel, mint az orosz emigráció esetében, a hangok fantazmái jártak együtt. Én azonban csak azokon az ablakokon nézhettem be, ameddig felértem. Nálam a játék elérte célját, és szándékán kívül bevezetett valamibe: bizonyos örömbé.

Később, az e városban töltött nyolc év alatt a játék kiterjedt a terekre, a formákra, a nevekre,

arcokra és alkalmakra. Közelről láttam és hallottam a hangfalat, mely Mozartból, Beethovenből, Sorkočevićből, Chopinből épült fel... Azonban nekem mégis az ablakból kihallatszó szonatina jelentette a zenét. Az a szonatina valahonnét jött, valahova tartott, valóságossá vált és teresítette azt, ahogy már ez a zene esetében történik, ami csak közérzet volt, vagy álom. És ez a távolság és szintkülönbség (fent–lent) minden későbbi zenehallgatás alkalmával hiányozni fog nekem, és különböző módokon fogom szólomatni és pótolni.

Azoktól a régi időktől kezdve mind a mai napig rajtakapom magam, hogy a város szinte minden tájkán (a városfalak közt és azokon kívül) fölfelé vagy lefelé mászom az utcákon – tehát skálázom, miközben valaki valamely ablak vagy fal mögött gyakorol hegedűn, zongorán, fúvóhangszeren, skálázik tehát. Régen ezek az én skáláim, a muzsikáltak és az énekeltek egyaránt, akárcsak a város lépcsői, a legkülönbözőbb helyzetekbe sodortak: együtt mentünk, szétoszlottunk, megérintettük egymást, összefonódtunk, de mindig mindkét oldalon lépcsők és hangsorok voltak; együtt jártuk a lépcsőket, a skála közös volt.

Ha nem lett volna ez a gyerekzene, ezek az ügyetlen hangzatok, ki tudja, vajon ilyen alaposan megjegyeztem volna-e, hogy Dubrovnik kizárólag lépcsőkből és lépcsősorokból áll. Ritkán fordul elő, hogy hosszabb ideig járhatunk anélkül, hogy ne emelgetnénk le-föl a lábainkat, hogy ne ajándékoznánk némi változatosságot a súlyunknak. Ez pedig zenei nyelven szólva annyit tesz, hogy szüntelen egy-egy új hangzásérték funkciójában léteünk, hogy a lábunkkal és az egész testünkkel szüntelenül számtalan különféle hangot játszunk le. Bolondság lenne azt gondolni, hogy a kezek és a lábak csak zongorán játszhatnak. Egy Debussy vagy Stockhausen csupán fölmutatják, specifikusan szervezett módon (ezt teszik a püthagoreusok is), ami a hangzás világában egyébként is történik.

Eleinte, a tanulás időszakában, egy fehér bot is elegendő lenne ahhoz, hogy belépjünk egy város hangzásvilágába. Mi mindent el nem játszanának a dubrovnikai kövek! Sokkal többet, mint amennyi koppintást kapnának a vakvezető bottól. A fehér bot segítségével pontos információkat nyernénk Lokrum létezéséről. A kő skálák felemelkednének a legkülönösebb hangzásokig, odáig, ahol vagyunk és odáig, ahol nem vagyunk.

Ha fölmásztak a Lovrijenacra, vajon milyen élmény az: képzőművészeti, zenei, irodalmi? Nehéz lesz ellenállni a zene túlhatalmának. Csakhogy ez a zene, hogy végképp paradox legyen a dolog, a legkevésbé hallható. A lépcsőket a legnehezebb hanglétraként hallgatni, mert a mozgás elmosza a

térélményt. De ha meglátjuk és meghalljuk őket, ez lesz a legfantáziadúsabb vonalrendszer, mely magától muzsikál az emberek, állatok és növények által. A zenéhez leggyakrabban a repülés alakzatát kapcsoljuk. A művészetek közül csak a zene ad szárnyakat, véljük. Igen, de csupán a skálák, hanglétrak, lépcsők, garádicsok által, csak ezek visznek fel bennünket az égbe, és eresztenek le onnét. Természetesen oda kell tenni elébük valamely kulcsot, hogy a mű igazán működjék.

Ha Dubrovnikban sehova se lehet eljutni anélkül, hogy meg nem mássz néhány lépcsősort, ha ez a város csupa lépcső, ha a város a lépcsők által gondolkodik és velük érez, ez annyit tesz, hogy Dubrovnik egy nagyon komoly zenészre várakozik, aki majd átviszi a kottapapírra mindezeket az emelkedéseket és ereszkedéseket, skálákat és garádicsokat, mániákusan rájuk lel a legrejtettebb helyeken is, követvén minden topográfiai jelet, hogy olyan zenei formát nyerjen, mely teljesen megfelel annak, amit láttunk, álmodtunk s megírtunk. Ezt meg fogja könnyíteni számára a tenger létezése, mely a kottán azt a helyet jelenti, ahonnan minden hang származik s ahova visszatér, azaz a város soha eléggé meg nem értett rajzolatát. Némi zeneszerzői ötletességgel és tehetséggel, később előadóival, az egész várost le lehetne játszani, elsősorban a lépcsőinek köszönhetően. Ez sokkal szebb és tisztább kép lenne annál, amit a turisztikai prospektusokban és a képeslapokon látni, számomra minden bizonnyal alkalmasabb a nosztalgikus emlékezésre.

DEJAN ŠTIFANIĆ: ISZTRIAI FOTÓJA

A tenger

Ha ma, több évtizedre visszatekintő zágrábi életem után valaki föltenné nekem a kérdést, vajon Zágráb a tengerparton van-e, összezavarodnék, és nem tudnék felelni. Nincs a tengerparton, ez a földrajzi térképeken jól látszik, csak hogy nem földrajzi térképeken él az ember. Ugyancsak nem léphet itt közvetlen érintkezésbe a test és a tenger, meg minden, ami a tengeren és a tengerben van. A zágrábi tengert nem lehet lefényképezni. Mind ez, és még sok minden más sem lehetséges. Rövid szünet után mégis azt válaszolnám: Zágráb a tengerparton van. Aztán, amint azt a legtöbb fontos dolog kapcsán teszem, csak kihúznám magam valahogy a csávából.

Nem azt mondanám, amit szoktak, hogy itt, ahol most Zágráb van, hajdanán tenger terült el, mely sohasem húzódott vissza egészen, ezért ma is látható és hallható. Azt sem mondanám, hogy a tenger a képzeletünkben és a testünkben lakozik, róla álmodunk és benne úszunk, mindegy, látjuk-e, vagy sem. Az én bizonyítékaim sokkal oktondibbak és szimplábbak lennének. Én ugyanis a Zágrábban töltött első napomtól fogva hallom és látom a tengert. Én vagyok a tanú. És azt hiszem, hogy ezzel nem vagyok egyedül.

Járom az utcákat, befordulok az első, a második, a századik sarkon, és hallgatom a halk zúgást, mint amilyet akkor hallani, amikor a fülünkhöz szorítunk egy kagylót. Megyek e zúgás után és remélem, hogy utolértem, ő azonban megszökik. Ha utána eredek, mi fog történni? Utol fogom érni vajon? Minden pánik kockázatos lenne. Ha belelépnék, elveszíteném a kellemes térérzetet, többé nem hallanám a zúgást, s a tengert, a hatalmasat, a formátlant; elúzném őt. Muszáj lépésről lépésre, árnyékom az övére támasztva, lélegzetviasszafojtva követnem.

Máskor, amikor leköt valami gondolat vagy munka, és úgy tetszik, hogy a tengert meg a zúgását is elfeledhetném, utánam jön és nem enged el. Az itt vagyok-ja a lépéseimet követeli, a szavaimat, a mozdulataimat.

Hát így: megyek utána, vagy ő jön énutánam. Ő nem enged el engem, én nem engedem el őt, de nem annyira szándékosan, nem annyira megfontolásból, mint inkább azért, mert nem lehet másként, mert ez egyszerűen így van.

S ahogy az utcán, hasonlóképp történik a szobában is. Ha kinézek az ablakon és nem látom a tengert, a szemben lévő ház a hibás, vagy a fa, mely túlságosan kilombosodott. Holnap vagy egy perc múlva minden rendben lesz. Semmi zavaró nem lesz, a tengert látni, hallani lehet majd, elkezdődhet a hajózás.

E nézés és fülelés iránya természetesen magától értetődő: bárhol legyek (a Sljemenen, a Felsővárosban, a pályaudvaron, a Szávánál), a tenger mindig délre van, még délebbre. Mindig lejjebb van annál a pontnál, ahol épp vagyok. De ha valami határozottabbat akarnék mondani s bevezetni néhány árnyalatot, akkor azt mondanám, hogy az igazi zágrábi tenger, a hatalmas, a tágas, a pályaudvar és a Botanikus kert után kezdődik: ott, ahol a történelem felhagyott nagy-nagy céljaival, hogy a tenger odasettenkedhessen és elkezdhesse mesélni a saját történetét, éjt nappallá téve.

Nem igaz, hogy a fejemben hoztam el a tengert ebbe a városba. Nélkülem is itt van a Deželičeva utca végében. Én csak segítek neki a gondolataimmal és a lépéseimmel, amennyire tudok. Ez nem az a tenger, melyre azt mondják, hogy „ormótlan, ostoba állat”. A távollét és a jelenlét hosszú útján elveszítette agresszivitását. És mivel mindenütt ott van, még sincs sehol, kitágította és megtisztította minden terünket, s velük a műveinket és a

gondolatainkat is. Felkészít bennünket a nagy eseményre, az igazi eseményre, bármilyen legyen az.

Ha a Strossmayer sétány felől nézem, a tetők fölött, néhány kis felhővel az égen, olyan lágy, mint az emlékek, és örömteli, akár a szellemi inspiráció. Ha estefelé ezen a sétányon találjuk magunkat, hát onnét lehet, úgy tűnik, a legszebben átevezni az éjszakai tengerre, mely különösen eleven és fantáziadús.

A szélrózsa az ismert oszlopon, még ha csak a nevével is, mindenfelé elforgatja a fejünket akkor is, ha a város teljesen nyugodt és csöndes. A hajók különböző irányokba úsznak. Az ő irányaik nélkül kétséges, lennének-e egyáltalán irányaink.

Nap mint nap találkozunk emberekkel, akik a hamis nyilvánvalóságnak engedve tartózkodnak attól, hogy a tengerről beszéljenek, melyet látnak és hallanak, beszűrődik az álmaikba és a munkájukba. Amikor beszélgetés közben hirtelen elhallgatnak, én tudom, mit jelent ez a szünet, mit kellett volna kimondani. Mert ez a zágrábi tenger is, akárcsak a világ minden tengere, még a hold Mare Serenitatis is, megváltoztatja és megszegi a szabályokat, millió látható és láthatatlan dolog függvényében.

Az, hogy a zágrábi tenger jobbra titkos, különleges erőt kölcsönöz neki. Kitartóan beszűrődik az itt keletkező könyvekbe, képekbe, történetekbe, eseményekbe, a mondatok dallamába, a mozdulatokba, s mindezzel, meg mindennel, ami ezzel együtt jár, a jövőnket építi: az igazi, nagy ünnepély, a zágrábi tenger ünnepnapja, úgy tűnik, még csak most jön.

RADICS VIKTÓRIA FORDÍTÁSA

Danijel Dragojević

Vasárnap

Másképp is lehettem volna bolond. Gyakran mondogatom ezt magamban, noha nem dolgozom ki a mondatot, nem tudom, mit jelent pontosan, mit is akarok vele mondani magamnak. Azonban sohasem hiszem, és nem is bítem, hogy kívül kellene kerülnöm az örületen, hanem csak arra gondolok, hogy ez a bolondériám, amivel rendelkezem, nem az igazi, mert azt talán kezdettől fogva elbanyagoltam. Egyes dolgokban, növényekben, állatokban, jelenségekben és néhány embernél az igazi bolondsággal is találkoztam: nem más az, mint a meglévő tulajdonságok, sajátosságok erősebb jelenléte: egy nő intenzív szépsége, Kant gondolatisága, a tenger fenségessége és így tovább; minden, ami saját maga létezését elősegíti. A bolondságot egyébként nem lehet átfogni, a tulajdonságok fölerősödése, mintha szükségesben lévő intuícioról volna szó, egy zenei témáról, megfoghatatlan, teljességgel megragadhatatlan; ilyen a gyerek, a fa, a lélegzés vagy bármi más, mert az örület (ez alkalommal nem teszünk különbséget örület és bolondság között) ott van minden olyan dolog alapján, mely költ, énekel. Bolond örületem, közelebb is mehettem volna hozzád, lebunyhattam, felnyithattam volna a szemem, hogy lássalak magam mellett, s belássam, hogy bű vagy hozzám,

mint minden egyébhez. De bizalommal fogadom a paradoxont: a saját örületünkkel való barátkozást, bolondságunk ápolását, amikor figyeljük, hogyan mozog és hogyan nyugszik el, örömmel és egészséggel éljük meg. Világos, hogy az örületet nem lehet megosztani, nem lehet „kommunikálni”, amint azt gyakran javasolják, ha baj van. Legyen szerves vagy szervetlen, az igazi örület soha nem közös. Pont ezért érezzük, hogy a szentek, a misztikusok, a feltalálók, a szülő nők, a grádicsok, a világűr valóban örültek. Az örület oszthatatlan, egy olyan kiegyensúlyozott magány következménye, melynek nincs megfajtható értelme s célja. Bolond szerelem: na de milyen legyen a szerelem? Az igazi szürrealizmus valódi invenciója ez a másfajta örület volt, mely nem tévesztette a célt, mivel nincs neki célja. Ki ne gondolta volna: ha egyszer majd teljesen megbolondulok, meg fogok balni. Így bidalbatók át a távolságok s valósul meg a tökéletesség, ha itt az óra s kopogtat a kellő alkalom. Don Quijote és Hamlet barsány irodalmi példák erre. Egyébként az örület kevésbé látható, sőt leggyakrabban láthatatlan. A pont félelem nélkül mozog igazi természete felé, magányosan, mint egy orrszarvú, mint egy sziget, egy vágy s gondolat, és becsukja maga mögött a már becsukódott ajtót.

Íránytű

Kezedben az iránytű Északra mutat. Na látod, mondd, ime egy valamelyest megbízható dolog. Észak felé fordulsz, Dél a hátad mögött van, és így tovább; tudod, hol vagy. Itt és itt, így meg így. Ah, ez az Észak! Elmentek az ismerős barátok, kórházba, temetőbe, munkába, külföldre, baza, egy kávéra, s te egyedül maradtál a kicsiny, szép kidolgozású iránytűddel, az ő Északjával meg a többi égtájával. Kicsit szomorúan, annál haragosabban forgatod, egyik kezedből a másikba rakod, a nyíl babozik, majd megteszi azt, amit meg akar tenni. Őt semmi más nem érdekli, csak az Északja. Mi vagy te neki, az ő Északjának és Déljének, Keletjének és Nyugatjának? Az égtájak keresztjének foglya vagy, odaszögezve szinte. Rögeszme, a dolgok és jelenségek tébolya, magány és képzeletszegénység. Mágneses mező. Ó, Istenem, milyen mező ez? Hova ment egyszeriben a világ, és mit csinál most másutt? Hol növekszik, szül, örül, beszél, piben, alszik? A városokkal meg az őserdőkkel együtt elhúzott, eltűnt egy kivételes kontinuitás is. Észre sem vetted. Egyedül maradtál a számodra teljesen ismeretlen, meddő mágneses sivataggal.

RADICS VIKTÓRIA FORDÍTÁSAI

mutatvány egy részletből

Tenger-cédulák

PARTI NAGY
LAJOSSzódalovaglás
Jelenkor, 1990Se dobok, se
trombiták
Jelenkor, 1993
Magvető, 2008A hullámozó Balaton
Jelenkor, 1994,
1999
Magvető, 2005Esti kréta
Jelenkor, 1995,
1996Ibusár. Mauzóleum
Jelenkor, 1996Sárbogárdi Jolán:
A test anyaga
Jelenkor, 1997,
1998, 1999
Magvető, 2007Europink
Jelenkor – Lettre,
1999Hóssom tere
Magvető, 2000,
2005Grafitnesz
Magvető, 2003A fagyott kutya lába
Magvető, 2006**(Banga Ferencsel)**
Kacat, Bajazzo
Pytheas, 2002Dump EndreTöredékek
Pytheas, 2004A vak murmutér
Magvető, 2007A pecsenyehattyú
és más mesék
Magvető, 2007Az étkezés
ártalmasságáról
Magvető, 2011Fülkefor és vidéke
Magvető, 2012Rókatárgy
alkonyatkor
Magvető, 2013

Írom újra és újra, cédulák keletkeznek a számban, a nyelv alatt, a szívgödörben, jó-rossz cédulák, hiszen a tengerről végtelen sokat lehet írni, de megírni nem lehet soha. Még nézni is komoly és örökös foglalatosság, ez a vaskosan illékony nagyítóüveg-hús (Szabó Lőrinc) beláthatatlan feladatot ad a szemnek, a szívnek. A net szakadozik, vékonyodik és elfoszlik, mint a pókfonál, aztán minden ok nélkül összetapad megint. A szél olykor fölkapja, el-elszaggatja a tézerőt, fölcsavarja a világhálót a ciprusokra, a felhőkre, viccel vele. Kicsi rákokat fogni világhálóval, megsütni vagy visszadobni. A világ fontos és fölösleges ökönyála az Adriai tenger fölött. Elég kitennem a gépet a teraszra, magától megtelik reggellel, fénnel.

Ülök a másfél magyarországnyi Adriai tenger egy szigetének kicsi, a térképen alig is látható öble fölött. Másképp fogalmazva: belátom a friss EU-tagállam, Horvátország hatezer kilométeres tengerpartjának körülbelül az egy kétezredét, a túlparti útkanyarulatban álló partizánemlékműtől az öböl mélyi, közép-kori kápolnáig, s a tövében Tereza volt kocsmájáig, ki hiába adta el tavaly, a falu továbbra is a Terezához jár, mely falu persze nyaralókból áll, én nyaralókat látok, a helyiek is nyaralók – „kurva nagy strand ez” –, s lassan a nyaralók is helyiek. A konobától jobbra a kikötő karéja, nagyjából a posta előtt kezdődő kőmólóig, majd egy kanyarulatok közötti, házak szegélyezte hosszú szakasszal eddig a teraszig, hol évek óta van szerencsénk eltölthetni pár hetet, nagyjából a világ közepén, ami bizonyos szempontból a világ végén van.

A dalmát kabócák tengeri varrodájában a kelő nappal kezdődik a munka s a lemenővel fejeződik be. Meztelenséget varrnak, a napfényes levegő finom meztelenségét. Mintha millió elektromos túlevél-borotva sürgölődne, olyasmire a hangjuk. De legyenek pontosabb: gyerekkori nyarakon a kukta sziszegett így, nagyanyám főzte a kukoricát, ez a hang maga a nyár, nyugodt, végtelen és eleven cripelése a – minek is? Ha paradicsomnak mondanám, nem sokat tűlőznék. Ez az Adria-paradicsom beltenger, melléktenger, egyesek szerint nincs is, csupán a Földközi tenger hosszú és gazdag múltú öble, Braudel hatalmas, három kötetes monográfiájában alig ejt szót róla. Nos, ennek a semminek egy semmi kis karéján ülök, s az Isten tenyerén érzem magunkat.

Iszonyú zsúfolt tengeri strandot álmodok, olyan zsúfoltat, hogy a víz is menekül, tán erről jut eszembe hajnalban a régi sivatag-vicc: a szomjhalál küszöbén veckelődik a homokban a szegény misszionárius. Már hallucinál, el sem akarja hinni, mikor meglát egy derűs, fürdőnadrágos füttyörésző fiatalembert, ki frottírtörülközőt lóbálva energikusan tart valahonnan valahova. A haldokló utolsó erejét összeszedve fölemeli a fejét, uram, kiáltja, hol van itt víz? Nem tudom, feleli a fiatalember, kurva nagy strand ez.

Pascal mondja, hogy „félek a végtelen terek sosem szűnő csendjétől”. Ezt a komputer monitorja, illetve ablakai előtt tán még jobban érti az ember, mint a fehér papír előtt. Hogy nincs is világ, csak a vindózis, a rányíló ablakok vannak, e végtelen terek, s akárhányszor képernyőt írjak tele, a nyomom fodorni. A legjobb volna egyszerre nézni és úszni benne, de hát vagy nézem, vagy úszom, ez a mesterségem szempontjából is messze vezet. Azért nem túl messze, vannak mindenféle trükkök, technikák, megtanulom nézni magamat, ahogy úszom, semmi kis pont, belemosódván a világintába, a nagy kétségbe. Másrészt, egy tengeri szünnyog felől nézve, ziháló, amorf szörny vagyok

úszószemüvegben, maga a végzet. Végtevére csupán távlat kérdése vagyunk egymás számára, legyünk hatmilliárdan, kilenc millióan, ketten.

Felhőszínházat nézni odafönt. A tengeri felhők mások, föl szállnak és lehullnak, nem érnek rá elkoszolódni, elnehezedni, fölmegy a víz, lemegy a víz, akár valami függöny. A szárazföldi felhő mindig más, olyan, mintha szálltában is kerekre volna, lánctalpa, sprődebb, testesebb, mérgeesebb, bár hogy mihez képest, hisz tengeri felhő volt nem is oly rég, azt nehéz lenne megmondanom.

Álmomban mondja nekem, ő érzi, hogy ő a Theia része, az ősbolygóé, mely, mint tudjuk, összeolvadt a földdel, a magyarok onnan valók, az hétszentség, azért van az, ami van. Hogy például neki nem hiszi el senki, hogy tegnapról ma estére a hold szabályosan megfordult, ez nem az, ami tegnap, ő látja, neki ne magyarázzanak, hogy mindig ugyanaz az oldala van felénk. Különben is, az egész arcszkodás, 1,6 milliárd év múlva a földnek már csak egy oldaláról lesz látható, s ötvenöt nap lesz, ami most egy nap, lesz idő mindenre, alig várja. Ha szabad kérdeznie, tudom-e, hogy a regolit az magyarul a holdpor. Tisztára púder finomságú és hatású, náluk odahaza a Riegler patikus kinek három lánya volt, azt árult, garantáltan, emiatt vitték el a csendőrnémetek. Azért ilyen finom, mert mínusz 180 és plusz 140 fok közti a hőmérséklet ingadozás, és az ilyesmi szabályosan őrli a követ, mondjuk a Riegler patikusnak jó meleg kabátjai voltak. Ettől függetlenül, a holdnak igenis van kigázolása, mint egy kislányfing, annyi csak, de van. „Luna-púder minden napra” ezt látja maga előtt, ahogyan csattogtatja a szél a kirámolt patika falán.

A Peljesac kopár nagyszabása megszokhatatlan. Ez a tébolyító szürke tán azért keletkezett, írja Tolnai Ottó, hogy ellensúlyozza az azúr tébolyát. Tolnai mindent tud az azúrról, tehát azt is tudja, hogy nem lehet tudni, mi az azúr. Azért a víz, nyilván. Az Adria legfontosabb szubsztanciája, lehelete, színe, tündöklése az azúr, mondja, nem szín tehát, s én mint szintévesztő lelkesen bólogatok, a szín empátia kérdése, a szín végsősoron nyelvi kérdés, az azúr egy gyönyörű, nyárverte szó a mediterránum száján, zöldből van, kékből, levegőből, algából, a szemem csarnokvizéből.

A tenger per definitionem megunhatatlan, nézni sem lehet kétszer ugyanarra a vízre. Tenger mint olyan nincs, hanem egy öböl van, egy partszakasz, egy szemellátnyi kék, aminek neve van, határai. Számunkra a mindennapi tengert a račišćei öböl képviseli (kalap a c és az s-betűn, tyésítő vonalka a második c feje búbján, s persze kalap a Korčulán is, ennyit a helyesírásról, a horvát nyelv dalmatizált változata gyönyörű, mint egy mélyített, lomhább olasz), Račišće kicsi hely a sziget Peljesac felé néző oldalán. Az öböl két segédöbölben végződik, a sziklás parton két, olykor három sorban masszív kőházak, holdfényben megannyi Magritte-ház, pálmák, leanderek, teraszok, kis betonstégek. A hegyoldalban, mintha elvadult hegyizsírások, libasorban vonuló ciprusok. A parti sziklákba kapaszkodva pínéák, kabóca-metropolisok.

Igen, így kéne élni, mondogatom, a tengerből és a tengerrel, ahogy valamelyik korcui bédekker írja a négyszáz lelkes, gyönyörű halászkikötő őslakóiról, dalmát hajósokról, akik a hajdani Korkyra-sziget eldugott, tehát védett

öblében a 17. század közepén megtelepedtek. A kommersz európai útikönyvek általában nem tudnak róla, egyike a több száz, szinte névtelen kicsi helynek, melyek körbezümmögik a dalmát tengerpart turista-manökeneit. Nem kéne túl sokszor születnem ahhoz, hogy az életeimből egyet itt töltssek el, valahol a dalmát Adrián.

A tengerfestők felhői hasonlítanak az angyalok szárnyához, anyagszerűek, már-már praktikusak, mégis van bennük valami transzcendentális, valami súlytalan és valószínűtlen. A kecsesség és a suhanás maga, de ne kerülj a közelébe. Arkangyalszárny, ereje a kifejelett zivataroké. Pilóták mondják, hogy a zivatarfelhők nagyon veszélyesek odafönt, a vihart bírják, de a zivatarfelhő elől a legnagyobb utasszállító is kitér, ha beleszalad, vége. Több kilométer magas súly, tömeg, villamosság, az almányi jegek megőrlik a repülő, szétlyukasztják.

Az égnek a tenger, a tengernek az ég ad színt, értelmet, tartást, állagot, egymást viselik, sajátítják ki és el, egymástól lesznek mások és azonosak eltéphetetlen párosukkal. Tolnai Ottónál olvasom, hogy Szenteleky Kornél némi bácskai reflex-szel *vakondokké*nek nevezte anno a tenger fölötti égboltot. Ha ebbe a szélcsiszolta, felhőjárta szcénába még a hold is beleszabadul, az egyenesen őrjítő. Mammutbaletté, ezüstsínházzá válik az ég, lüktet és mozog, mire kitalálom, hogy az a folt ott *emberileg* micsoda, rég átalakult, elenyészett. Mitológiai birkózók emlékezetében futhat így a végtelen film tesztekről, testek rubensi gomolygásáról. A legenda szerint Korčula, azaz Korkyra Helaina alapítója a Trójából elmenekült Anthenor.

Lejöttek a lomha, tengernyűvő óriások, a *mabomentosaurusok* inni, és bizonyos Moreska nevű tündér játékos kedvében kővé változtatta őket, épp mikor a kicsi, csőrös fejük a víz alatt volt. E csorda háta a Peljesac-félsziget. Moreska kicsit megszeppent, de azzal vigasztalta magát, hogy pár tízezer év, és újra felegyenesednek ezek a szegények. Vagy pár százezer év, ez a vízitündér a nullákkal mindig bajban van, ráadásul a számológépe sem vízhatlan, Poszeidon csak dumál, de egyik se vízhatlan, mindegy, megszokta, nem könnyű tündérnek lenni.

Ugyanúgy múlik és telik, ugyanúgy kotyognak egymással a hullámok és a bólogató halászcsonakok, ugyanúgy úsznak be a látóterbe és tűnnek ki onnan a kisebb-nagyobb hajócskák, s a békés, ejtőernyőnyi leanderfák vetélytársaképpen kazalméreteken virágzik egy lila növény, melynek a nevét évek óta nem jegyzem meg, észbontó violonc, mondom, Viola Croatica, mondom. Főlnézek ebből a szövegből, támaszkodok a korlátnak, hűl a meleg kő a talpam alatt. Úgy van este, ahogy csak a tenger fölött tud sötétedni, só- és csillagszag, bársony és rozmaring.

DEJAN ŠTEFANIĆ ISZTRIAI FOTÓJA

Danijel Dragojević

[Hogyan ringatja el magát a kő]

*Hogyan ringatja el magát a kő,
amint a tenger vízen át zuhan, láttad te azt?
Láttad, hogyan bintázik, ereszkedik
le a fenékre az egyik, majd a másik felével?
Láttad, amint a medret érintve
önmagát is megérinti könnyedén,
és abban a pillanatban elalszik?*

Elveszve

*Azt mondja a villamosban egy fiatal nő
egy másik fiatal nőnek
egy harmadikról:
elvesztett két férjet.
Mintba kulcsok volnának.
Hát tényleg olyanok, mint a kulcsok.
Hát tényleg olyanok, mint az esernyők,
mint az új szavak,
mint a személyazonossági igazolványok,
mint a mobiltelefonok,
mint két keverék kutya,
mint a mozijegyek,
mint a telefonszámok,
mint a golyóstollak,
bát tényleg olyanok, mint két gyerek a nagyvárosban,
de más elvesztett holmikhoz is hasonlítanak,
amelyek elrejtőzve csúfolódnak valamely ismeretlen helyről.*

És akkor

*Az utóbbi napokban nem vagyok összbangban a Föld
forgásával. Meddig fog ez tartani,
nem tudom. Az az érzésem, hogy gyorsabban jár,
mint az én mozgólataim és gondolataim. Ha beszélék,
elkülönböznek ritmusaink.
Ha nem ébredtem volna rá erre birtelen, tapogatnának,
megballgatnának, rákapcsolnának, szurkálnának,
mégsem tudnák, mitől visket az egész testem,
zajog a vérem, mitől vagyok rosszul,
s kimerült.
Előkészületek nélkül nem kezdbetem el fülelni, mely csillag ver
a pulzusommal, védelmezi s átveszi
lélegzésem. E pillanatban biányzik belőlem a bátorság
a távolsághoz,
az elutazáshoz.
Állok az ablakban már-már baragosan, de mindenképp
szomorin, amiért forogván elfordítja tőlem forgását, melyet egyébként
bőségesen pazarol a legapróbb részletekre is.*

Eső

*Előfordul, hogy egy várost esőben szeretünk meg. Nézbetjük nyitott
ablakból, üveg mögül, kapualyból, noha jó azoknak, akik a fejükre
borították felsőrubájukat, és átszaladtak az utcán. Ők jobban benne
vannak a városban, a dolgok, mozgulatok, szavak, házak, terek, az ég,
a föld és a vágyak esős közösségében. Esőben a város szigetként úszik
boldogabb percek felé. Elnézvén a ferde vagy egyenes vonalakat, kedvünk
támad, hogy írjunk valakinek egy képeslapot, két-bárom szót, két-bárom
csöppet csupán. Amikor eláll az eső, tudni ugyan nem tudjuk, mi történt,
de ismerősként tekintünk egymásra a várossal. A helyek, melyeken még
nem jártunk, most ismerősnek tűnnek, ha megközelítjük őket, és immár
köszönbetünk nekik. (Elnéztem egyszer D-ben az esőt, zubogott az élmény.
Dobogtak az esőcseppek a járdán, körkörösén, örömtelin repesetek. De
most nem egy bizonyos esőről és nem egy bizonyos városról beszélék, ahol
voltam, és azokról sem, amelyeket nem láttam. Nem, semmi batározottra
nem gondolok. Miközben a városról meg az esőről beszélék, úgy érzem,
megpibenek a várostól és az esőtől. Minden várostól és minden esőtől.
Majd ha minden eső kizubogja magát és minden város elmúlik, mondja
a képzeletem, talán a fáradtság is elmúlik, és többé nem leszek a magamé,
a tiéd, sem ilyen, sem olyan nem leszek, hanem teljesen könnyed, könnyed
és békés. Ó, én vidámságom, fáradtságom!)*

RADICS VIKTÓRIA FORDÍTÁSAI

Mi történt avagy
sem
Magvető, 2013

NÉMETH Zoltán
Parti Nagy Lajos
Kalligram, 2006

„Berolina Medwelin”
Magyar Lettre
Internationale, 45

„Mattersburg leírása”
„2002 címelen
leütés”
„Tolnai Ottóról”
Magyar Lettre
Internationale, 47

(Eve-Marie Kallen
interjúja)
„Europink”
Magyar Lettre
Internationale, 50

„Angyal(szárnny)
cédulák”
Magyar Lettre
Internationale, 60

„Felejtés-cédulák”
Magyar Lettre
Internationale, 65

(Vári György
interjúja)
„amit én csinálók,
az maga
a sültrealizmus”
Magyar Lettre
Internationale, 71

Mediterráneum

A Földközi tenger: szoba kilátás nélkül

Forster, E. M.
Szoba kilátással
 Lazi, 2007

A *Szoba kilátással* című Edward Morgan Forster regény egyik legismertebb jelenetében a főhős – a fiatal angol lány, Lucy Honeychurch – egy lovaskocsin utazik, amit egy olasz fiatalember hajt Toszkánán keresztül. Útközben a vonzó, sötéthajú kocsis egy másik fiatal nőt vesz fel a kocsira, akit a nővéreként mutat be. Nem sokkal ezután a két állítólagos testvér hevesen csókolózik – az érnyes, edwardiánus, szigorú erkölcsi elvekkel rendelkező regényhős legnagyobbat megdöbbenésére, akit felkavarnak saját ébredő erotikus érzelmei.

Ahogy a Földközi tengert elképzelik

Ez a jelenet ugyanis, amelyet hűen ad vissza a James Ivory és Ismail Merchant által készített filmes változat, pontosan illusztrálja azt, ahogyan Európa északi része az elmúlt százötven évben a Földközi tengert elképzeli. Az észak-európaiak számára a Földközi tenger olyan hely, ahol az emberek boldogan és minden kényszer nélkül élnek, összhangban a testiségükkel, impulzivitásukkal és szenvedélyeikkel. Ugyanakkor a Földközi tenger az a hely is, ahol az észak-európai a boldogságot keresi. Ezt a boldogságot keresi abban, amit Foster a címben metaforaként használ: egy szoba kilátással.

Ez a „Szoba kilátással” legalábbis kétértelmű. Szó szerint véve ez egy szoba kilátással egy nyaralóhelyen, egy szállodában vagy egy magánházban. Ez az a szoba, amiért önök is egy 7 százalékkal magasabb árat fizetnek hét napos nyaralásuk alatt egy olyan ablakkal, amely az áhított déli napot kapja, egy olyan ablakkal, ahonnan a hely szépségeiben szeretnének gyönyörködni: a tengert, egy szigetláncot, a *centro storico* vagy a *kasaba* háztetőit akarják látni, vagy – mint Forsternél – a híres Brunelleschi-féle katedrális kupoláját. A „Szoba kilátással” azonban bír a szó szerinti mellett egy metaforikus jelentéssel is. Az Észak képzetében a Földközi tenger olyan hely, amelyről azt várják, hogy „ablakot nyisson” egy hedonista, erotikus, érzéki, vagy – és ez a legsilányabb változata – alkoholos felszabadulásra. Európaiak néhány nemzedéke számára a Földközi tenger olyasmi, mint ami Polinézia volt Gauguinnek: egy olyan hely, ahol az emberek folyton meztelenül futkároznak, ahol a boldogsághoz nem kell más, csak a napsütés és egy marék füge, egy olyan hely, ahol a test szabadsága és a filozófia, az antik bölcsesség és kultúra találkozik. Ez a Földközi tenger Gabriele Salvatore *Mediterraneo* c. filmjéből – a hedonizmus egy görög szigete, amely az egyébként mindegyikre tomboló háborútól is védett. Ez Renato Baric *Osmi povjerenik* („A nyolcadik megbízott”) c. regényének a Földközi tengere – egy izolált sziget, ahol egy komikus dialektusban beszélnek, ahol a

helyi lakosok nem ismernek el semmi külső hatalmat, és ahol a főhős menedéket talál az átmenet korrupt, stresszelt és cinikus Horvátországának ellenszenves realitásától. Ez Alexander Sacher-Masoch *Die Ölgärten brennen* („Égő olajfák kertek”) c. regényének Földközi tengere: Korčula szép szigete (már megint egy sziget!), ahol az olajfák szívéssége és a kisemberek bölcsessége felülkerekedik a náciizmuson.

Ezt a Földközi tengert keresik a nagy európai irodalom és film hősei, és sokszor éri őket csalódás, mert nem találják. Ezt keresi – és nem találják ők sem – a két nővér Ingmar Bergman *A csend* c. filmjében, akik egy lepusztult szálloda forró, hűtetlen szobájába bezárva töltik a szabadságukat, túl sok alkohollal az ágy végében, egy veszedelmes országban, ami minden jel szerint egy diktatúra.

Ezt a Földközi tengert keresi Morvern Callar, Alan Warner hasonló című regényének hősnője is, aki épp csak megszerzett szabadságát a szörnyű, hatalmas szálloda idegenségében, Almeriában „élvezi”. Ezt a Földközi tengert keresi még maga Mr. Bean is, a brit *slapstick*-komikus, Rowan Atkinson megformálta figura, aki a *Mr. Bean nyaral* c. filmben Dél-Franciaországba indul, a vidék bukolikáját keresve, egy pohár borral egy vendéglőben és levendulaillattal a balkonon.

Ami a Földközi tengert illeti, Mr. Bean tipikus európai, mert a mítikus Délről hasonló vagy lényegében alig különböző elképzeléseket dédelgetnek magukban európaiak százmilliói. Ezeknek az elképzeléseknek a nevében foglalnak aztán utazásokat a Neckermanntól és Thomas Cooktól Szicília, Dalmácia, Ciprus, Andalúzia vagy Anatólia felé. Ennek a „szoba kilátással” fantáziaképnek a nevében viselik el aztán a mogorva pincéretket, a barátságtalan helybelieket, a közlekedési dugókat, a csomagok elvesztését, a felkészületlen idegenvezetőket és a kisebb csalásokat a számlázásnál. Ennek a „szoba kilátással” fantáziaképnek a nevében esnek aztán bele a tizenéves lányok totál becsípve a rivától Mükonoszban vagy Zrcében, Pag szigetén a vízbe. Ennek a legkonokabb európai fantáziaképnek a nevében vesznek aztán britek és németek ezrei villákat Mallorcán vagy Algarvában. Valamennyien szeretnének maguknak egy hetet a napernyő alatt, szőlőlevet szűrve. Könyvelési beszámolók írása helyett arra vágyanak, hogy egy vitorlással szeljük át a lagúnát Korčulanál, egy helyi kávézóban szeretnének aperiolt, ouzót vagy pastist inni, ahol a déli naplopók kártyáznak és elemzik mély értelműen a világpolitikát. Valamennyien Délre szeretnének utazni, mert ott – a filmek és a könyvek tanúsága szerint

– csupa Corelli névre hallgató kapitány él, csupa jólelkű férfi, aki mandolinon játszik, és akik a légynek se ártanak. Odalent, délen ugyanis minden öregember Zorba, a görög, egy szakállas filozófus, aki fesztelenül táncra perdül, amint meghallja a szirtaki hangját. Odalent, délen nincs ipari szmog, nincs a konszernek kényszere, nincs a mindennapi robot, mint Krefeldben, Essenben, Newcastleban vagy Sheffieldben. Odalent, délen még a halás is nagy filozófus, és az egyszerű szomszédasszony is mesterszakács, ott mindenki tudja, hogyan használjuk az olívaolajat és a kakukkfűvet, és minden Marlboro Man Hamvas Bélát idézgeti fogas horgászás közben. Az emberek ott készségesek, nagyvonalúak és jólelkűek, és nem azért, mert a pénzünket akarják, hanem mert a lényegükből fakad. És ha letelik a tizennégy napnyi mítosz, ha Észak lakója visszatér a maga Dortmundjába vagy Göteborgjába, ezek az emberek, akik a Foster-féle „szoba kilátással” másik felén élnek, továbbra is ott maradnak. Gauguinnek ezek a polinézei még akkor is folytatják a maguk életét a paradicsomban, amikor elmúlik a nyár, és amikor szeptemberben lassan elkezdnek rövidülni a napok. Ezek az emberek Odalent délen – gondolják az északiak – biztosan ugyanúgy élnek tovább akkor is, ha *mi* már nem vagyunk ott: filozofálgatnak a verandájuk árnyékában, alkonyatkor kihasználják a tengerre halászni, egy pohár bor mellett reggeliznek, a bőrüket barnára cserzette a nap, a hajukban ezüstszálak csillognak. Az ő világukban nem léteznek a mi szorongásaink, nem tartanak a következő háromhavi mérlegtől, az elbocsátási hullámtól vagy a forgalmi adó bevallástól.

És amikor a turizmus istene fájröntot hirdet?

Tényleg így van ez? Kik ezek az emberek, akiket a kilátásos szobából látni, kicsik, mint a hangyák, nagyszerű katedrálisaik, váraik és piramisaik tövében? Léteznek egyáltalán az ablakkivágásainkon kívül is? Léteznek akkor is, amikor szeptember el-seje után a turizmus istene fájröntot hirdet és kapcsolja a kikötői lámpákat? Van életük a turizmustól függetlenül is, vagy lebegő illúziók csupán, statiszták a „Turistacélpontok” című hatalmas színházi produkcióban? Vajon mi, Földközi tenger menti népek a saját szülőföldünkön élünk-e vagy a „turistacélpontokon”? Megvan a saját életünk, vagy az csak egy grandiózus színjáték, amelynek díszleteit a kis kápolnákkal, loggiákkal és kávézókkal együtt októberben lebontják? És mi történik ezzel a Földközi tengerrel, ha ősszel magára marad, amikor Lucy Honeychurch visszatér a távoli otthonába, ha a horizont elsötétül a sirokkótól,

a gregáltól, a misztráltól és a borától, amikor decemberben rövidek a napok, és a szél behásít az ablaktáblákon át a jeges szobákba, és úgy játszik a zsalugáterek bordázatán, mint egy orgonán? Létezik ez a Földközi tenger nevű hely egyáltalán? Látható-e Lucy ablakából – egy gondosan megválogatott, szép kilátásra nyíló ablakból?

Földközi tenger nem csak egy van. Kettő van belőle – és amikor ezt mondom, nemcsak arra a jól ismert és túlhangsúlyozott megosztottságra gondolok az európai, túlnyomórészt katolikus és az afroázsiai, túlnyomórészt muszlim Földközi tenger között. Ha azt írom, hogy két Földközi tenger van, mindenekelőtt arra a mély és sokatmondó különbségre gondolok, amit kisebb variációkkal éppúgy vonatkoztatni lehet Olaszországra és Görögországra, mint Libanonra és Marokkóra is. E két Földközi tenger közül az első az edwardiánus uralom vágyainak netovábbja nagy utazásai során, ugyanaz, amire ma a Club Med vendégei áhítoznak Sant’Ambroggióban vagy Biogradban. Ez az árnyékban vagy a tenger fölött magasodó antik templomok Földközi tengersége, a reneszánsz festőké, a szigetek kis templomainak poliptichonjaié, a mór patiók *sedrvan*-kútjaié. És persze az illatok Földközi tengersége – az ánizs-, rozmaring-, zsálya- és *prosek*-illaté, az asszonyok által Bari vagy Kotor utcáin nyár végén befőzött paradicsompüré illatáé.

Van még egy másik Földközi tenger is, amely tévé- vagy újsághírek révén jut el hozzánk, mint egy kellemetlen zöreje, ami elrontja a muzsikát. A Földközi tenger nemcsak a Chiantit jelenti, hanem a Camorrát is. Nemcsak a görög fetasajtót, hanem a görög adósságot is. A Földközi tenger nemcsak a szelíd, bukolikus turista-paradicsomi tájakból áll, mint amilyen például a Provence, Toszkána vagy Isztria – hanem Nyugat-Bejrutból és a Gázai övezetből, Mostarból, Homszból és Nápolyból is. A Földközi tengerhez tartoznak Castel Volturno lakosai, akik szolidaritási tüntetést szerveznek a Camorra mellett, akárcsak Split lakói, akik virágcsereppel és tojással dobálják meg a melegfelvonulást. A Földközi tengert alkotja Nápoly és Makarska is elszállítatlan szeméthalmaival,

valamint Budva és Herceg Novi is, ahol nyaranta rendszerint nincs víz. Jelenti a 30 százalékos munkanélküliséget Extremadurában és Murciában, és a 30 százalékos munkanélküliséget Dalmáciában. A Földközi tenger jelenti a kétezer illegálisan megépített házat Szicíliában. Taranto is ez, ahol az ILVA acélgár dioxinnal mérgezi a lakosságot, vagy Solin, ahol egy azbesztüzem a lakosok ezreit ölte meg karcinogén szálakkal. A Földközi tengerhez tartoznak Porto Maghera és Kastela halott, rozsdad- és bozótlepte ipari kolosszusai. A Földközi tenger jelenti azoknak a görögöknek, szicíliaiaknak, libanoniaknak vagy dalmátoknak a millióit, akik Punta Arenastól Brooklynig, Liège-től Perthig széledtek szét mindenfelé a nagyvilágba menekülve az éhség, a bortermelést szigorító rendeletek, a filoxéra, a csendőrok, a mozgósítások, a diktátorok elől. A Földközi tenger jelenti Francót, Mussolinit, és Belusconit, *camicie nere*, (a feketeingeseket), az usztasákat és Primo de Riverát. A Földközi tenger jelenti a régi irodalmi nyelveket, amelyek kihaltákra ítéltettek – az okszitán, a szárd, a čakavski és a velencei nyelvet.

A Mediterráneumot jelentik a PIGS-országok is a költségvetési deficitiükkel. Ez mind a Mediterráneum – sokszor éppen a Földközi tenger európai fele, amelyiknek szerencsésebbnek kéne lennie, amelyik a bevándorlókat vonzza, embereket csónakokon, amelyek Lampedusa előtt érnek partot, és átverekszik magukat Melilla kerítésein. Még ez a szerencsés északi Mediterráneum is nagyrészt a vesztesek helyévé vált, olyan helyé, amit el kellene hagyni a személyes jövő törekvése miatt. Ezt a Mediterráneumot a feltartóztatathatatlanság, az adósságok, az erőszak, az intolerancia, a törvénytelenység, a környezetszennyezés és a korrupció jellemzi. Ezt a Mediterráneumot találóan jellemezte Elia Suleiman, a palesztin rendező ezzel a mondattal: „A Mediterráneum a befejezetlen ügyletek és a befejezetlen házak vidéke”. Befejezetlen vállalkozásokat mindenütt talál az ember a Földközi tenger mentén: teraszos szőlőhegyek maradványait, amelyeket a filoxéra tett tönkre, elhagyott kőfejőket, elhagyott falvakat a vidéki területeken,

villages perchés lakók nélkül, pásztorok kőkunyhóit, sérült háztetőket a szigetek hátsószegében, turista megapoliszokat, amikkel már senki nem törődik. És mit lehet még mondani a házakról, amelyeknek az építését soha nem fejezték be? Mind egyformán néznek ki, mindegy, hogy Ramallahban, Bejrutban, Palermóban vagy Split külvárosaikban állnak: szegények kezdték építeni, a szegények építőanyagaiból, cementkockák lapos tetővel, amelyek sarkaiból négy fémrúd mered a levegőbe. Ezek a rudak a Mediterráneum megfogható metaforái, a kudarcba fulladt tervek, fedezetlen törekvések, olyan ambíciók látható jelképei, amelyek sosem fognak beteljesedni, mint ahogyan a következő emelet sem épül meg soha.

A mai Mediterráneum az elmúltból él

A Mediterráneum egy olyan hely, ahol nincs jelen, szét van szakítva a jövő és a múlt között. A jövő – nem lesz, mindig újra elhalasztódik, mint a haladás soha be nem teljesülő ígérete. És a múlt – ez előtt meghajol a Mediterráneum, kutatja, megjegyzi, ünnepli, mint minden olyan közösség, amelynek jelene nem különösebben dicsteljes, belemerül a saját jobb múltjával való foglalkozásba. Ez a múlt egy sokszor egészségtelen kultusz tárgyát képezi, egyrészt mert a mai jelentéktelenség és a mai kudarcok ellensúlyozására szolgál pótlékkul, másrészt mert egy kereskedelmi ügylet része. A mai Mediterráneum az elmúltból él, és azt kínálja eladásra a piacon. A múltból él, mert jelene nincs. És azért nincs jelene, mert túlságosan függésben van a saját múltjától. És ez a „múlt”, amit a Mediterráneum ma eladni igyekszik, akkor keletkezett, amikor a Mediterráneum éppen az volt, ami ma nem: a gazdasági, technológiai és innovatív élcsoport, egy kiszögellés. A pogány, keresztény és muszlim mediterrán emberek a múlt különböző korszakaiban találták fel a fonetikus írást, a számjegyeket, a latin vitorlát, az íves építkezést, a római jogot, az ontológiát, a geometriát, a kupolát, az ejtőernyőt és a kamatot. Ha Steve Jobs a reneszánsz idején élt volna, bizonyára Firenzében lakik, ha a középkorban, akkor nyilván a mór Cordobában, ha az antikvitásban, akkor Athénből, Ephezoszból vagy Szürakúzából származott volna. A Földközi tenger menti városok – Athén, Alexandria, Córdoba, Velence és Genua – voltak a legnagyobb, a legjobb kilátásokkal rendelkező, és a kereskedelem, a technika és a szellemi kapacitások szempontjából legfejlettebb városok a maguk korában. Vezető szerepet játszottak a kereskedelem, a kézműipar, a technika és az iparművészet terén. Hajósok és mérnökök, építészek, bankárok és filozófusok éltek itt. Olyan szerepet játszottak, amelyet Hongkong, New York, Sanghaj és Tokió játszik napjainkban. A Földközi tenger mentén ma már csak egyetlen olyan város van, amely technikai, urbanisztikai, művészi szempontból és a saját fejlődésére vonatkozó elképzelései alapján modern metropolisznak számít – Barcelona. A Mediterráneum többi része egy olyan utazóra hasonlít, aki egy vasúti kocsiban az úti célnak háttal ülve utazik. A jövő, ami vár rá, hátulról éri el. Nem vesz részt benne komolyan és nincs is rá semmi hatással. A Mediterráneum valamikor az egész földkerekségre exportálta technikai tudását és stílusát,

DEJAN ŠTIFANIĆ ISZTRIAI FOTÓJA

ezek az „exportcikkek” lehetnek vízvezetékek és a *gotico fiorito*, az ábécé és a lombard kamatláb, vagy a grasse-i fajsans és parfüm. A Mediterráneum mára csak átvevője a technikai tudásnak és a stílusnak, csak fogyasztója a jövőnek. Az információs forradalom, az a fordulat, amit az internet hozott a média világába, a nagy ugrások a technikai tudás területén vagy a gazdasági, ideológiai és stílusbeli paradigmaváltások már háromszáz éve máshol játszódnak le, és a Mediterráneum csak alkalmazza ezeket, aláveti magát nekik, és azt is csak megkésve.

Ezzel a passzív alárendelődéssel az innováció terén együtt jár a passzív alárendelődés a politikában is. Mi a Földközi tenger európai feléről valamennyien mérhetetlen rokonszenven figyeljük azt a polgári forradalmat, ami a 2011. évben a Földközi tenger déli partvidékén lobbant fel, és elsöpörte Kairó, Tripolis és Tunisz hosszú évek óta uralkodó despotáit. Most, hogy, a déli, muszlim Mediterráneum is megélt – néhány kivétellel – a maga 1848-át, (ahogy ezt Északon eurocentrikus módon emlegetni szokták), némi iróniával azt is mondhatnánk, hogy ez azért is pozitív, mert végre lesz a Mediterráneumnak egy olyan része, amelyik tényleg a kezébe vette a sorsát. Mert a Földközi tenger északi felén nem állnak ilyen jól a dolgok. Néhány kivételtől eltekintve az európai Mediterráneum ma egyfajta belső gyarmat, olyan térség, amelyet pénzügyi, törvényhozói és politikai értelemben északról irányítanak, Brüsszelből, Párizsból, Milánóból, Madridból vagy Zágrábból, olyan parlamentekből, üzleti központokból, minisztériumokból és tőzsdékből, amelyek valahol nagyon messze vannak, nagyon távol a mi kis öbleinktől, ahol szeptemberben kikapcsolják a lámpionokat és lehúzzák a kis boltokban a rolót. És ami a legfontosabb, ez a tőlünk távoli világ leginkább (ha nem kizárólag) úgy tekint a mi kis hazai helyeinkre, mint profitforrásra, mint kapitalista *asset-re*, mint nyersanyagra a gazdasági fejlődéshez, ami úgy van strukturálva, hogy a nagy közösség növekedését naturáliákban fizetik meg –, és ez valakinek mindig a szülőföldjébe kerül. Az európai biznisznek ebben az újraelosztásában a Mediterráneum helye határozottan rögzítve van. A Mediterráneumnak már nem az a rendeltetése, hogy az innováció helye legyen, az a feladata, hogy „desztináció”, úti cél legyen. És ahhoz, hogy ennek a turisztikai rendeltetésnek megfeleljen, egy feltételt teljesítenie kell: réginek kell lennie. Ez az a pont, amin a Mediterráneum mint visszafelé forduló fantáziakép ellehetetleníti a Mediterráneumot mint a mai élet színterét.

Ezen a ponton újra visszatérhetünk Rowan Atkinson Mr. Beanjére, mert időnként a legostobább kultúrjavak tévedhetetlenül illusztrálják a kultúra szimptomáit. A Provence-ba tett utazása során Mr. Bean folyton elégedetlen. Pályaudvarok, vasúti vágányok, éttermek és szállodák globalizált és névtelen világában tévelyeg, és nem találja azt a délszaki fantáziaképet, ami turistaként a lelki szemei előtt lebeg. Aztán hirtelen egy kis provinciális falucska közepén találja magát, amely reményeit beteljesíteni, sőt felülmúlni is látszik: szénásszekér, bölcs parasztok, akik borospoharaikkal koccintanak, egy fogadó és egy szederfákkal övezett takaros

kis tér. De az elragadtatása csak rövid ideig tart – hamar kiderül, hogy egy konyakreklám forgatásának díszletébe tévedt.

Ez a jelenet tökéletesen illusztrálja, hogyan torzítja el a turizmus gazdasági dinamikája az identitást. Hogy a turizmus szempontjából sikeres legyen, minden mediterrán közösségnek a saját konstruált identitását kell hűségesen követnie, *brandjének* irányát. Olyan dinamikáról van szó, amely se nem lapos, se nem egyszerű. A mediterrán társadalom nem változhat meg se túl gyorsan, se túl globális irányban, mert akkor már nem éreznék autentikusnak, mint a *mojitók* és a háromszögletű pizzák irányát. Ugyanakkor nem is petrifikálódhat, mert megkövült formában mint turistacélpont nem rendelkezne helybeli lakossággal, és ezzel megintcsak nem volna autentikus többé. Ezért emlékeztet a turizmus és az identitás viszonya Mídász király történetére, aki amihez hozzáér, azt használhatatlan arannyá változtatja. A turizmus csókja halálosnak látszik. Egy adott pillanatban, tér és idő egy bizonyos metszéspontján egy vándorló elit felfedez valami eredetit és romlatlant: ilyen volt a *fin de siècle* Provence-a, a hatvanas évek Görögországa, a nyolcvanas évek Szardíniája, a kilencvenes évek Isztriája. De ha Önök fölfedeznek valamit, nagyon valószínű, hogy más emberek, akik Önökhöz hasonlítanak, éppen ugyanazt fedezik föl. Önök is és azok a mások is elmesélik ezt egy harmadiknak. A harmadikok és negyedikok egy *hype*-ot csinálnak belőle, és a szemünk előtt a legrövidebb idő alatt átalakul ez az autentikus dolog, alkalmazkodni kezd a kereslethez, témaparkká alakul. A turizmus a Heisenberg-féle bizonytalansági tételt látszik igazolni a kvantummechanikából: Már azzal, hogy ránéznek valamire, az Önök pillantásától is megváltozik ez a valami. A „pillantásnak” erről a fonákjáról nem gondolkodik el Lucy Honeychurch, amikor 1908-ban egy szoba kilátással kell neki Toszkánában. Nem gondolkodik el azon, hogy a pillantás önmagában is hatást vált ki. A pillantás hatásai a hely és a korszak függvényében változtak az elmúlt évtizedekben. A tömegturizmus korszakában és helyein ez a „pillantás” az identitások pornográfiját hívta életre. Egy hazugsággepezetet a turisztikai látványosság égisze alatt – Flamenco-éjszakák az átalányutazóknak, Fado az utazási iroda által bérelt vendéglőben, dervisek, akik a pályaudvaron táncolnak, Diocletianus császár éjszakai Splitben, megrendezett csaták a kalózok és a rómaiak között, kék-fehér csíkos pólós halászok éjszakai, akik mélyhűtött makrelákkal rakják meg a bárkáikat. A rafináltabb változatban a posztmodern turizmus emancipált enklávákban az egzotikumnak ez a keresése más formákat ölt. „Brand-alakítás lesz az identitás révén”: olíva-utak, szarvasgombakeresés Isztrián, olasz *cooking and walking tours*, szlovén parasztudvar-turizmus. A finom membrán az élet között, amit valóban élünk, és a között az élet között, ami a kívülről jövő pillantás igénye szerint teatralizálódott, még a helybeliek számára is észrevétlenné válik. A pillantás tárgyaiként a helybeliek kötelesek részt vállalni önnön mimikriájukban, és minél meggyőzőbb ez a kulturológiai érzéki csalódás, annál inkább elfeledkeznek a meglétéről, és annál inkább elhanyagolják a kukolás külső kereteit.

Ezek a Földközi tenger menti kolonizált alapok kulturális következményei. De még ennél is sokkal rosszabbak, pusztítóbbak és veszélyesebbek a térbeli következmények, mert a mai Mediterráneum, amit északról irányítanak, és ami a Nyugatnak szolgál nyereségforrással, csak el nem használt, vagy nem teljesen lehasznált térként képes profitot hozni. Ezért alakult ki a mai Mediterráneumnak olyan ökonómiaja, ami a 21. század fenntarthatatlan ökonómiai közül a legkevésbé fenntarthatók közé tartozónak számít. Olyan ökonómiát fejlesztett ki, ami nem a tudás értékesítésén alapul (mint az angolszász gazdaság), vagy a munka értékesítésén (mint az ázsiai), hanem a nyersanyagok értékesítésén (mint a Közel-Keleten és Oroszországban). Olyan ökonómiát fejlesztett ki, ami annak az értékesítésén alapul, ami a Mediterráneumban a legfőbb érték – ez pedig a kilátás egy ablakból, azaz a tér. Az európai Mediterráneum számára a 21. század elején a tér az, amit az arab emirátusok számára az olaj jelent.

Mindenkinek volt egy vikendicája

Az ötvenes- és hatvanas években, a tömeges turizmus korai, vágató korszakában a térnek ez a pénzzé tévése nagyban és semmire tekintettel nem lévén kezdődött meg. Ez volt a Benidorm korszaka: tengerparti telkekből sok-sok ezer hektári alakult át Spanyolországban és Törökországban mesterséges városokká turista célú magaspépületekkel, és az a kultúra, amely évszázadokon át élt a szentjánoskenyérből, a juhtenyésztésből és fügeből, átköltözik Murcia, Almería, Antalya vagy Makarska strandjaira, hogy ennek a tömeges gépezetnek a kiszolgálója legyen. A tér ilyen elsődleges elhasználásának megvan a maga ipara, de megvannak a kis manufaktúrái is: az Adria keleti partján, Mimicében, Brelában vagy Podgorában a helybeliek évszázadokon át éltek ezeken a hegyoldalokon (állandó rettegésben a kalózoktól), de a hatvanas években hirtelen ráébrednek, hogy telkek birtokosai ezeken az érintetlen köves partvidékeken. A történelem iróniája, hogy a patriarális kultúrákban ezek a telkek többnyire a férjhez nem ment vagy legfiatalabb lánytestvéreknek jutottak, mert a tenger menti földek számítottak mindig a legkevésbé használhatónak. De a sorsdöntő hatvanas években a tengerparti telkek hirtelen értékessé váltak, mint a gyűrű Tolkiennél. A családok feltalálják az elixírt, hogyan lehet a krónikus nyomort anyagi biztonságra váltani. Horvátok, montenegróiak vagy görögök ezrei kezdenek a nagyanyjuk telkeire háromemeletes apartman-csodákat építeni különféle színárnyalatú homlokzatokkal és függesztik ki a mitikus feliratot, ami a Mediterráneum három évtizedének jellemzőjévé válik: *ZIMMER FREI, SOBA CAMERA ZIMMER*. A teret longitudinálisan bekebelezik, az épületek keskeny sorokban kigyóznak végig a part és az utak mentén, és a spanyol példától eltérően a turizmus itt extenzív és amatőr jellegű, a befektető és a nyereség a helyi közösségnél marad.

Ez az én gyermekkorom Dalmáciája – az a Dalmácia, ahol mindenkinek volt egy *vikendicája*, egy hétvégi házacskája, és orvosok, mérnökök meg jogászok is adtak ki szobákat turistáknak. Az első nemzedék házakat épít és profitot halmoz fel,

a második nyelveket tanul és a városokban tanítja a gyerekeit.

A harminc évig tartó tételhasználás mindenütt észrevehető az európai Mediterráneum mentén Antibes-től Montenegróig, Andalúziától egészen Riminiig. Erre a jelenségre van a horvát nyelvben egy köznap kifejezés: *betonizacija*. Ennek a jelenségnek idővel mindkét arca szörnyűnek bizonyult. A turista nagyvárosok a toronyházaikkal az igényesebb középosztály számára az évek során egyre visszataszítóbbá váltak, és az újabb Lucy Honeychurch-ök már nem szeretnék, hogy az ő szobájuk a kilátással egy zárt üdülő nyolcadik emeletén legyen. Ugyanakkor a nyaralója felső emeletét kiadó házgazda és felesége adriai ökonómiája is csődbe megy. A kilencvenes évek végén turizmusszakértők érkeznek Horvátországba, akik az atomizált tételhasználás leállítását követelik. Túl sok teret fal fel, magyarázzák, túl kevés vendégágyra, túl kevés a fogyasztás, túl kevés homárt esznek, túl kevés koktélt isznak meg a strandok bárjaiban, és túl kevés jegyet adnak el a habzópartikra.

A 21. század elejére a *betonizacija* majdnem sértéssel felérő szitokszóvá vált, és a térrel foglalkozó szakpolitikusok a fiatal köztársaságokban időközben megtanulták, hogy nem szabad újra elkövetniük a „spanyol hibát”. Időközben az olcsó repülőjáratokkal kialakul egy új, dinamikus középosztály, amely frivolebb módon és gyakrabban utazik. A posztmodern gazdaság megteremt az olyan emberek egész új osztályát, akik minden munkájukat egy laptopba sűrítik, és azt Londonból, Lisszabonból vagy akár egy hajóról is tudják végezni. A Földközi tenger parti sávjában élő népesség egyre nagyobb lesz, az infrastruktúra – közlekedési útvonalak, energia- és vízellátás – fejlesztése alig tud ezzel lépést tartani. Ugyanakkor minden mediterrán ország, főleg azok, amelyek éppen hogy átvészelték a háborút és az átállást, és most nulláról kezdenek a térgazdálkodási politikájuk kialakítását, igyekeznek korlátozni a beépítés továbbterjedését. Ez azt jelenti, hogy a piac nyomása a már meglévő beépített tere nehezedik, és ezekbe a kicsi és korlátozott közösségekbe pumpálja a pénzt, mint egy gyorsfőző edény a teljes gőz alatt.

Ez a folyamat, ami nagyjából a 2000. év körül kezdődött meg, az ingatlanpiac 2007-es összeomlása idején élte át eddigi csúcspontját. Ezt a nyomást világosan érezhettem apám családjának példáján, amely család Hvar szigetéről való, de nem annak a nyugati, turisztikailag nagyon fejlett és urbánus feléről, a maga reneszánsz kommunával, hanem a sziget agrár jellegű belsejéből, ahol szőlősgazdák éltek évszázados anonim történelmüket, amíg csak egy 1890-es filaxera-járvány szét nem szórta őket mindenfelé a világban. Apám családja most kint él a nagyvilágban Perth és Los Angeles között, a faluban a szigeten már csak egyetlen idős nagynéni maradt, akinek a javára az ötvenes évek közepén a családtagok együttesen lemondtak a régi kőházról. Miért is ne tették volna? – Akkoriban ezek a szigetfalvak mintha a világ végén lettek volna, egy olyan helyen, ahonnan legszívesebben mindenki rögtön elmenekült volna. 2008-ban azt olvastam egy helyi újságban, hogy a brit királyi családból az egyik herceg a hajójával kikötött a nagyapám falujában, és ott töltötte az egész nyarat. Idén nyáron a Microsoft egyik alapítója és egy szaúdi arabiai herceg töltötte a szabadságát ugyanott. Ősszel a rokonok a szigetről meghívták az egész családot, hogy megerősítsék az ajándékozási szerződést, mivel azt az ötvenes években minden formáság nélkül csak egy darab papírra írták. Akkor egy lakható ház négyzetméterára az Adriánál 2500 eurón állt, a szigeteken 3000 eurón, Dubrovnikban 5000 eurón. A régi rom, ami tegnap még senkinek nem ért semmit, most hirtelen egész vagyont ér, és mivel tényleg egy romról van szó, az egyetlen oka annak, hogy ilyen sokat ér, a hely, ahol áll. Ugyanazon a nyáron egy horvát újság egy tényfeltáró cikket tett közzé egy külföldi befektetőről, aki több millió eurót költött arra, hogy megvesztegessen helyi politikusokat, hogy a Hvar szigetén lévő Bogomolje faluban egy öblöt turisztikai építési területté nyilvánítsanak.

Bogomolje egy 350 lakosú település. Próbálnak elképzelni egy 350 lakosú falut, ahol télen nincs nyitva egyetlen kávézó, ahova az újságok dél előtt 11 óra körül jutnak el a szövetkezeti boltba, és képzeljék el azt is, milyen az, amikor téli estén híresztelések kezdenek terjedni, megbízható

igazságok, vádaskodások, és a milliókról szóló értesülés ott visszhangzik az üres kőutcákon.

Ez az igazi mediterrán nocturno, a falusi *film noir*, ami Henri-Georges Clouzot *Le Corbeau*-jára (A holló) emlékeztet.

A Mediterráneum a kreatív nomádok korában

Ez a kedvelt északi Mediterráneum képe a 21. század kezdetén, az új korszak, a hátizsákos turizmus, a *city break*erek és posztmodern kreatív nomádok korszakának hajnalán.

Ez a Mediterráneum, ahol a nagy pénz olyan kis helyekre érkezik be, hogy ezek, mint egy gázpalack a nagy nyomás alatt, berobbannak tőle, a Földközi tenger, amelynek a partján valaki megveszi valaki másnak a házat, az örökségét és az otthonát, egyszerűen csak azért, mert megteheti, mert a kedve tartja.

A Földközi tenger, amelynek partján Velence régi, lagúnákban gazdag részén a lakosok száma 1960 óta 70 000-ről 40 000-re esett vissza, ahol a montenegrói újságok 2011 végén arról számoltak be, hogy a montenegrói partszakasz hatvan százaléka orosz állampolgárok tulajdonában van. Miközben egy ügyvédi iroda, a St. Kitts and Nevis egy karibi szigetről egyetlen hét leforgása alatt öt lakást vásárolt meg Split közepén, a Diocletianus-palotában – történelmi városmagban, ami két futballpályányinál nincs nagyobb területen. Ugyanazon a nyáron a dubrovnikai újság hozott egy cikket, amely páni rémülettel jelentette, hogy a történelmi városrészben csak öt gyereket írtak be az elemi iskolába. A következő télen Lisszabonban jártam, és Alfamában, a legrégebbi és legszebb negyedben ugyanaz a kép fogadott, amit az Adria keleti felén oly gyakran látok. Fregusia – megtizedelt és az ingatlanvásárlás nyomásának kitett – településének lakói kifüggesztettek egy molinót ezzel a felirattal: *Não a extinção* (Nem akarunk eltűnni), festékszóróval ezt a graffitót írták a falakra: *estas ruas pertencem a nos* (ezek itt a mi utcáink), baloldali aktivisták pedig egy sablonnal azt írták fel a volt tulajdonosok által elhagyott üzletekre és lakásokra: *aquí podia viver gente* (itt emberek élhetnének). Megrendítőnek találtam ott a messzi nyugaton, kőlépcsőknek és utcácskáknak ebben az engem a saját városomra, Splitre emlékeztető labirintusában ilyen ismerős képpel találkozni, és hasonló graffitikkal, mint amilyeneket Dalmáciában vagy Isztria hátsó részében láttam nemegyszer. *Ne add el nagyapád örökségét, ne add el, ami a tiéd*, ezt lehet olvasni egyes komprikötőkben a dalmát szigeteken vagy Észak-Isztria kanyargó útjain. Nehéz eldönteni, hogy ebben a don quijote-i küzdelemben hol ér véget a konok nacionalizmus, és hol kezdődik az osztályöntudat.

A mai világban, főleg a 2007/2008-as válság és összeomlás után a Mediterráneumot aligha mentheti meg Hvar, Perast vagy Alfama egyik-másik lakójának büszke makacssága. Eladósodva, megfelelő pénzügyi mechanizmusok nélkül, amelyek lehetővé tennék nekik, hogy versenyképessé váljanak, saját gazdasági területüknek védővámokkal való megóvási lehetősége nélkül, a mediterrán országok az új évszázad első évtizedének végére egy gazdasági zsákutcába manőverezték magukat.

DEJAN ŠTIFANIĆ ISZTRIAI FOTÓJA

Az ipart Ázsia vette át, a technológiát és az újításokat az északi országok, pénzügyi mérlegüket az adósságok szorongatják, gazdasági növekedésüket jégre tették.

Ilyen körülmények között ezeknek az országoknak a politikusai minden eddiginél inkább készek arra, hogy azt folytassák, amit egyébként eddig is csináltak – a fejlődésért a tér kiárusításával fizessenek. A növekedés leállása miatt a befektetők szent tehenek lettek, és a beruházások a Földközi tenger mentén leginkább egy 3D-s szimuláció formáját öltik egy szállodakomplexum modelljével time-shore apartmanokkal vagy bungalow-kkal egy sziklás öbölben, ahol csak vad bozótok és fenyők teremnek meg. A helyi lakosság, amely évtizedek óta a turista kiskereskedelemről élt, szobákból, amelyeknek az árát kartonlapokra írva adja meg, hirtelen hatalmas konszernmolechok szomszédságában találja magát, akikkel nem tud konkurálni, és akik még pár morzsát sem hagynak meg nekik. A szülőföldjüket, saját területüket elhasználják és ellenük fordítják, egy olyan tértervezés formájában, amely az optimálás nyereséget préseli ki a helyi közösségekből.

Ez az a harc, amit napjainkban a Földközi tenger térségének északi, európai feléért vívnak. Az utolsó, kétségbeesett és hiábavaló küzdelem ez az

egyetlen értékért, ami a Mediterráneumban még megmaradt – a térért. Ezt a harcot vívják minden lépcsőházban és minden utcában, a velencei Cannaregiótól Dubrovnik és Kotor városközpontjain át egészen Fergusiáig Lisszabonban és San Cristobalban. Ezt vívják minden szigetöbölben, ahol a helyi turizmus liliputijai várják, hogy a nagy biznisz elsöpörje őket, ahogy a Coca-Cola a helyi szódás cégeket. Ezt vívják minden egyes strandengedély kapcsán, a bekerítésre formált jog kapcsán, a fizető parkolók felállításához való jog kapcsán, a tengerhez való lejutásért és a csónakkölcsönzés jogáért. A turistahajók alkalmazottai harcolnak a halászkikötőkkel és ipari dokkokkal, a nagyban játszó halászok harcolnak a helyi halászokkal, Toszkána, a Baleári szigetek vagy Hvar nyaralói huzakodnak a helybeliekkel egy új, bizarr, felfordult világban, ahol a szegényi falusi postás egy olyan ingatlanban lakhat, amely annyit ér, mint máshol egy egész utca, és mégis szegény marad. Valahányszor a helyi önkormányzat engedélyezi a partok elkerítését és strandként való üzemeltetését, valahányszor kiszorítja a helybeli csónakokat, hogy a jachtoknak helyet csináljon, valahányszor a helyi kávézóknak a kávé ára eléri a londoni és a bécsi árakat, mindannyiszor elveszít a Mediterráneum egy icipici harcot. Valahányszor ez bekövetkezik,

egy milliméternyire megint megszűnik autentikus hely lenni egy autentikus élet számára, és illúzióvá válik, díszletté, papundekliből készült ideiglenes tákolmánnyá, ami arra szolgál, hogy tartalommal töltsen meg a jól megfizetett látnivalót a szoba kilátással ablakából. Ez a dráma játszódik mindannyiszor, valahányszor egy újabb Lucy Honeychurch kinyitja délre néző szobájának ablakát a hét százalékos felárral. A Mediterráneum lakói számára ez napról napra kevésbé a nyilvános parkok, strandok, parti sétányok és terek nagybecsű térsége, hanem egyre inkább a hátsószobáké a személyzet részére, a konyhák, a kamrák és a külvárosok betonházainak térsége. Lakói számára a Földközi tenger térsége egyre inkább szoba kilátás nélkül, és mindenekelőtt a jövő kilátásai nélkül.

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

Wespennest 163 (2012), Eurozine

Mile Stojić

Szarajevó, 1995

*A rossz tanulók nyaralásra készülnek, a jók pótvizsgára.
A város illata a reggeli kenyér illata. A többi – házak, fák
újságárusok, levelek a járdán – már nem a tiéd.
Elfelejtetted a nyelvet
melyen szűk sikátorokban zengve ifjúságod beszélt*

*A régi utcák makettjein
most új autók járnak, új járókelők, új nők
A magány csak azok között virágzik, akiket ismerünk, akikre vágyunk
Visszatérni csak gondolatban lehet. Siettek az utcaseprők
lesöpörni arcodról a port. Lemosni a járdáról és a falakról
egy szörnyű örökkévalóság üledékét*

*Bye, bye, Sarajevo! suttogod a reggeli ködbe. Még arany
és bamu köt bozzád. Még arany és bamu
illúziója talán. Néhány banális apróság, megfakult refrén
egy régi sóvárgás képe. A kölcsönös elhibázottság érzése talán
egy mámoros reggelé; mikor az ezeregyedik próbának nekivág az ember
amikor nekivág megint
elbagyottan és egyedül*

[Prognane elegije, 207.]

Mikor elmégy

*Alig vártam, bogy elmenj.
Hogy összeszedd a szemfésztékeidet, egészségügyi betéteidet
Marie Claire magazinodat
bogy magaddal vidd az üres szavaidat, egy bajor locsifecsi
cicomás álmaid.*

*Hogy ne gyötörj a reklámkampányok jótanácsaival
„Rauchen gefährdet die Gesundheit”
vagy „Miért iszol annyit!”
bogy elbagyj végre isten áldásával
és ne hívogass többé telefonon*

*De öt perce sincs, bogy elmentél
és beleimet a kétely férgé rágja
a magány szivacsos alkoholtól-kér*

*a szaglószerv isteni tömjénre párologja olcsó illatot
A bánat démona az ablaküvegre
újra felírja nevedet*

[Kad odes, Prognane elegije, 209.]

Vers az első szerelemről

*Mindenki arról beszél (versel) hogy az első szerelem nem múlik el
Csókokról és találkozásról iskolai kiránduláson, vagy hirtelen
fellángoló érzelmekről egy gyanútlan tájban,
kertbelyiségben, tengerparton, a duna mellett
Az én tapasztalatom ettől különböző*

*Az első szerelem nekem olyasmi, amire szégyennel emlékezem
Abol kudarcot vallottam mint férfi és mint ember
Előtte, aki mindezt tudta és próbálta megérteni
A sok értelmetlenül elvesztegetett évtized után
A hála és bűnbánat kendőjét lobogtatom*

*Barázdált arccal és Antigoné elszántságával jött ki a bábortól
De nem az, akit szeretek, nem az, kinek a dereka előtt
arcra buknek, kinek a csalfa száján igaznak
Ismernék el minden hazugságot. Mindez másokkal történt*

*Vele ma is a pénzügyi nehézségekről beszélgetünk
Egyszerű problémákról, amelyek megoldhatatlannak tűnnek
Egészségről és gyógyfűvekről, arról, hogy kevesebbet kellene
Inni és dobányozni, többet mozogni, aztán
Egy nyelvi fordulat, amit egyedül csak ő ért
A nyíl Zénón szülőföldjéről, mely elérte célját*

*Lebetett volna bázunk Bunán vagy Rotimlján
Egy csomó gyerekiünk, szép gazdaságunk, boldog életünk
De biába, a szerelmekhez nem lebetett köze
A szerelmek később jöttek dörgő vibaként
Vért és könnyeket sodorva magukkal*

[Pjesma o prvoj ljubavi, Prognane elegije, 238.]

Oliva kertje

Hvar szigetén

Ott álltam a napon és a szélben, a széles, lassú komp korlátjának dőlve, amely rövid időre kipufogógáz felhőbe, friss fehérkenyér illatába – mert az egyik teherautó azzal volt megrakva –, só és kifutott gépolaj szagába burkolózott, aztán kezdett ebből kibontakozni és egyre jobban eltávolodott a kikötőtől. Egy utolsó üdvözlő a világítótoronynak a móló végén, és már kint is voltunk Brač öblében. A hónom alatt ott volt a „Slobodna Dalmacija”, „Szabad Dalmácia”, című újság, a neve még a partizán felszabadítóháború idejéből való, de túlélte az újabb kori privatizálást – és tele voltam örömteli várakozással.

Sokféle helyzetben tudom magam boldognak érezni, de csak egy sugallja nekem az abszolútum létezésének bizonyosságát: az a pillanat, amikor egy komp elhagyja Split kikötőjét Brač szigetének irányában, közben hallok a matrózok és az utasok hangját, és tudom, hogy a „Slobodna Dalmacija” c. lappal és egy csésze kávéval foglakok mindjárt helyet a szalonban. Kihallgatom az szigetlakók beszélgetéseit, akik hajnalok hajnalán kelve elintézték városi ügyeiket (orvosi, banki, hatósági ügyintézés), és most már a visszautat kezdik meg, elolvasom a helyi beszámolókat és a halálozási híreket, és rendelek még egy csésze kávé a pultnál, a hajómotor tompán rezegtetni a padlózatot a talpam alatt: *A boldogság sejtjelme elragad, s már üdvözlő a legszebb pillanat.* [Kálnoky László ford.]

Tudatosan halogattam a gyönyör pillanatát és álltam a fehérre festett korlátnak dőlve, alattam a hajó sodra. A fehér habvirágokkal díszített sötétkék tömeg, a széles nyom, ami a forráshoz hívogat. Ha meghalok, szórjátok a hamvaimat az Adrián egy komphajó sodrába, és aztán fáradjatok át a hajószalonba! Nem voltam benne biztos, hogy a hamvak szétszórása megfelel-e az EU-előírásoknak, de ezen most éppen nem akartam spekulálni.

Split távolodott: a nap fényében a katedrális tornya az éget szurkálta. Biztos, hogy ezt sokkal gyakrabban is átélhettem volna, ha úgy határozok, hogy a szigetek egyikén akarok lakni, vagy legalább is megmaradok a szülővárosomban, és rendszeresen ellátogatok az egyik szigetre.

Belebámultam a fehér habokba, és nem akartam utánagondolni a kérdésnek, hogy miért választottam éppen ezt az életutat és nem egy másikat. Bele is ugorhattam volna a habokba és átváltozhattam volna tengeri szirénné, de ezt a lehetőséget még a későbbiekre, a jövőre tartogattam. A hajómotorok akkor a leghangosabbak, amikor a hajó lassacskán közeledik a célkikötőhöz, és az utasok (mert ezeket az utakat csak turistamentes hónapokban szabad megköcskázni) a lépcsőnél állnak, amelyik lefelé visz, ahol az autók már benn ülnek a járgányaikban. Néztem, ahogy a vastag kötelet a bak köré tekerik, és akkor én is kiszálltam az ingatag fahídon keresztül. Nem kellett sietnem, csatangoltam a kikötőben, és elhatároztam, hogy csak a következő buszra szállok fel, amelyik Mirta néném falujába visz. Addig még volt két órám, és én minden érzékemmel erre az Isten által olyan nagylelkűen osztogatott gyönyörűségre összpontosítottam, ami Hvar szigetét alkotja. Talán be kellene ugranom a vízbe, bár nincs fürdőidőszak, és a helybeliek valami örült norvég vagy német nőnek néznének (noha még meleg volt, de itt még tudták, hogy melyik hónapban mit kell csinálni), a lila levendulamezők közelébe sietni, és ott körüluruzsoltatni magamat a méhekkal, vagy beülni egy kávézóba és a közelgő szezonról érdeklődni, ez olyan téma, amiről mindenki szívesen beszélget, az utcákon sétálgatni és a telefonommal a lépcsőkön álló virágcserepeket fényképezni, sikogatni örömmemben vagy egyszerűen ott maradni üldögelni a kikötőben és a lábamat lóbálni?

A néném háza a hegyen van a tengerpart fölött, egy félórányi távolságra, és miután céltalanul bolyongtam édes fájdalomtól és diffúz vágyaktól hajtva, egyetlen utasként ültem a kis buszban és hallgattam a halk zenét a rádióból, amit a buszvezető kettőnknek választott.

„Látod”, ezzel fogadott Mirta néném a kölépcsőn, amely házának első emeletéhez vezetett, „az én szigetem majdnem olyan messzire van, mint a te Münstered. És én majdnem annyira idegenben vagyok itt, mint te ott.”

„Majdnem”, feleltem, és minden további megjegyzést megtartottam magamnak. Anyám családjában Mirta volt az, aki mindig úgy érezte, hogy neki a legrosszabb. „Meg se próbáld ezt elvitatni tőle!” szokta mondogatni anyám mindenkinek, aki útnak indult, hogy meglátogassa Mirtát a szigeten. „Nagyvonalú, szorgalmas, hűséges, a legjobb testvér a világon, de csak ha ráhagyjuk, hogy mi mind mennyire elhanyagoljuk őt.”

Mint minden családi igazság, ez is rendíthetetlen volt. A családtagok más emberekkel különbözőképpen viselkedtek, de a családon belül a gyerekekben rájuk osztott szerepekbe bújtak. És hogy milyenek voltak egyébként, azt a családon belül sosem mutatták meg.

Itt állt ő, amilyenek emlékeztem rá, szép volt, mint egy olasz filmsztár az ötvenes évekből, de idősebb lett, egy térdig érő sötétvörös ingruhában, ami előnyösen láttatta sima lábszárát, erős felsőkarját és még mindig figyelemre-méltó dekoltázsát. Tökéletes formájú csupasz lábai fehér bőrszijas egyszerű fapapucsba bújtatva. Szurokfekete hajában, amely rövid fürtökben övezte az arcát, fehér szálak csillogtak, mint valamikor a mamájának. Egy méter nyolcvan centijével Mirta szép szál nő volt, még mindig olyan fenségesnek láttam, mint azelőtt, de jobban szemügyre véve úgy tűnt, mintha kissé összetemt és meghajlott volna.

A szeme mandulavágású súlyos fekete szempillákkal, a szemöldöke telt és ívelt, mintha megrajzolták volna, de soha életében nem festette magát. Ahogy közelebb mentem, észrevettem, hogy a bőrén mindenütt erecskék, foltok és finom ráncok keletkeztek, de ez csak még varázslatosabbá tette a szememben.

Flora sokáig szenvedett a nővérei szépségétől, bár mindenki igyekezett megnyugtanni – persze csak Mirta távollétében –, hogy ő, Flora, karcsúbb, törékenyebb, és ettől előkelőbb és vonzóbb is. De ez nem segített semmit: a fekete szemek, fehér fogak és telt ajkak, a gömbölyűségek, és Mirta kiemelkedően magas termete utolérhetetlen volt, úgy nézett ki, mint a két lábon járó gyönyörűség, minden férfiak álma, amely napjaink sovány fotómodelljei és lesóványodott színésznői előtt mindenütt hódított, és napjaink emancipált korában itt-ott még mindig felbukkanhat egyes férfiak éjszakai fantáziáiban.

BREMER, Alida
„Mit nekünk
Európa?”
Magyar Lettre
Internationale, 89

Mirtában egy életen át csak a hites ura, az a dolgos és jámbor kőműves gyönyörködhetett, aki csak keveset volt otthon, mivel megbízásokat vállalt az egész szigeten és mindenütt Dalmáciában, miközben a szülőfalujában alig épült valami, valamint néhány idősebb hím- és nőnemű személy, akik még ott éltek a faluban, egy szegény pap, akit mindig kivert a veríték, valahányszor az elbűvölő Mirta belépett a pici falusi templomba, valamint a néhány turista, akik nem lent a tengerparton, hanem itt fent a hegyen foglaltak maguknak szállást.

Télen ebben a faluban csak néhány öreg ember élt, akik minden tekintetben Mirtára hagytakoztak – mindig azt mondták, hogy ő a legfiatalabb. Mindig az volt a benyomásom, hogy itt egy idős lakos helyére mindig egy másik idős lakos jött, míg a fiatalok csak időnként a szünidőben bukkantak fel. A fiatalok ezeknek az öregeknek voltak a gyerekei vagy az unokái, vagy éppen séggel az unokahúgai, mint én, akik a lelkük mélyén tudták, hogy ebben a szigeten minden megvan, hogy földi paradicsomnak lehessen tartani, mégis ezer okuk volt rá – mint nekem is –, hogy másutt éljenek.

Mirta annak idején másképp döntött. Állítólag ő volt évszázadok óta az egyetlen fiatal teremtes, aki máshonnan jött ide, hogy itt maradjon. A férjét választotta és vele ezt a helyet, ahol a férj az idős szüleiéről akart gondoskodni, és szilárdan eltökélte, hogy itt marad az ő haláluk után is. Mirta apósa és anyósa most a ciprusok alatt nyugodott a hegyfokon kilátással az Adria csillagó kékjére, és miközben a kisbusz elhaladt arrafelé a sírokat fedő fehér kölapok mellett, felöltött bennem, hogy ez a temető komoly versenytársa lehet a komphajó vízsodraba szórando hamvaknak.

Mit keresünk messze a nagyvilágban, nincs meg itt minden? Vajon ez a földöntúli csend, ahol minden tücsök és minden madár teljes figyelmet követel, ez a levendula és gyanta illatú levegő, ez az éjjeli csillagokkal tele ég, mintha egy képeskönyvből lenne kivágva, lehet, hogy ez túl sok a jóból?

Vajon ez a táj valami fogadalmat vár el attól, aki ezt választja, mintha egy kolostorba lépne be? Még ha Mirta esetében szigorú értelemben vett erénységről aligha lehet beszélni, mert a férjéhez láthatólag valódi szenvedély fűzte.

Elfordulni a világtól, hogy magányos életet éljen a Földközi tenger szívében, milliók vágyainak helyszínén – vajon menekülés volt-e ez vagy kihívás?

Az ebéd- és vacsoraiddő közötti napszakban („Nahát, milyen későn jöttél! Mit csináltál ott lenn a kikötőben?” – kérdezte szemrehányóan) articsókát készített nekünk friss zöldborsóval és nagy szemű babbal a sziget egy ősi receptje szerint. Az ilyesfajta receptekhez minden hozzávalónak elérhető közelségben kell lennie, mert egy sziget bármikor el lehet vágva a szárazföldtől,

elég egy valamivel erősebb bora szél, hogy a hajók és kompok máris ne járassanak. Így hát a fokhagyma, petrezselyem és olívaolaj, a bor és a citrom mind saját természetű, még a zsemlemorzsa is, amivel minden mediterrán mártást sűríteni szoktak, házilag készült kétszersültből darálta. Mirta és a férje megmutatták nekem, hogyan kell az articsókát rendesen enni. A házuk mögötti szőlőlugas árnyékában ültek a hosszú asztalnál egymással szemben, erős, napcserzett ujjakkal óvatosan szedték le az óriási zöld rügy egyes leveleit, leválasztották a torzsáról, és addig szívták belőle a nedűt, amíg a gyümölcs puha húsa teljesen le nem vált a levél közepén lévő kemény rostokról. A torzsát, tulajdonképpen az articsóka szívét, a végére kell hagyni, és a dús leveleknek ez az egész óvatos szippantgatása és szopogatása az előjáték öröme, ami a gyönyör csúcspontjához vezet. Úgy éreztem magam, mintha egy filmben vagy egy tévéreklámban volnék, ahol a mediterrán díszlet egy meghatározott termék iránti vágy felkeltését szolgálja.

Ott ült a nagynéném meg a férje, két korosodó szerető, egyikük sem felelt meg egy cseppet sem dédanyám művelődésszemélyének és politikai aktivizmusának – a néném a háború alatt az afrikai menekülttáborban tanult meg írni és olvasni, a bácsikám a falusi paptól szerezte be ezeket a készségeket, ez volt minden, amit a művelődés terén fel tudtak mutatni –, alig jártak valaha máshol, a saját lenyűgözően szép teraszukon kívül, és közben nem annyira úgy néztek ki, mint két idős ember a horvát otthonában, sokkal inkább, mint Gina Lollobrigida és egy hollywoodi szeretője valahol a Côte d'Azur-on egy titkos szerelmi fészekben. Áhítatos csendben fogyasztották az ételüket, időnként mélyen egymás szemébe néztek, valahányszor – miután az ujjukat a kis porcelánedényben lemosták citromos vízben és megtörölték a fehér, vassalt és keményített vászonszalvétájában – megemelték borospoharaikat, hogy iganak egymás boldogságára.

Néha eszükbe jutott, hogy én is ott vagyok, ilyenkor velem is koccintottak. A beszélgetés a receptről folyt, a hozzávalókról, a borról és csak a legvégén – már túl voltunk az articsóka szívének sokáig kitartott élvezetén, és már a fehér kenyeret mártogattuk a szószba a tányérunkon – hoztam szóba a jövőtelem voltaképpeni tárgyát, az Oliva nagyanym által váratlanul rámhagyott vodicei házat.

„Tudod jól”, mondta Mirta néném, és szénfekete szemével a korai alkonyatban szúrósan az enyémbe mélyedt, „hogy ellenzem a szüleim házának eladását, kényszer-elidegenítését és megosztását. Meg akarom őrizni az otthonomat.”

DEJAN ŠTIFANIĆ ISZTRIAI FOTÓJA

Ez elég abszurdan hangzott. Senki nem lehetett annál jobban otthon, mint ahogy Mirta volt itt, a szigeten, ebben a fehér kövekből egyszerűen és nagyvonalúan megépített kétemeletes házban a zöld zsalugáterekkel és ezzel a terrasszal, ahonnan a látóhatár széléig csaponghatott a pillantás a tengerre.

„Ezt neked kéne a legjobban megértened”, folytatta. „Te is a szerelem miatt élsz az otthonodtól olyan távol. Tudom, tudom, először tanulni mentél el, de ha nem mentél volna férjhez egy idegenhez, visszajöttél volna, nem?”

„Hát ez nem olyan egyszerű”, próbáltam neki válaszolni, de nem figyelt rám. Egy csapásra megint az a kislány lett, akit állandóan elszakítottak az anyjától, akitől a lánytestvérei elvették az aszalt fügét, mert azok ketten mindig rögtön megették a saját részüket, ő pedig őrizgette a sajátját, és aki egy szenvedélyes pillanatban egy erős, hallgatag férfit választott, és aztán egész életében hiányzott neki a régi családja.

Felállt, és hozott nekünk kettőnknek két fekete gyapjúból horgolt kendőt, mert közben hűvösebb lett. Ebben is az anyjához hasonlított, gondoltam magamban, miközben beburkolóztam a kendőbe. Valószínűleg ő az utolsó nő az Adria mellett, aki még tud horgolni. A végén már senki nem tud majd kézzel tintahalat fogni, vadon termő fűszernövényeket szedni, olívbogyót sajtolni és aszalterítőt horgolni, bár ez volna még a legkisebb baj. De egy ilyen kendő mégiscsak nagyon szép.

„Ebből áll az egész életünk, elválni és elmenni”, mondta, és ivott még egy korty bort. „De én ezt csak akkor tudom elviselni, ha tudom, hogy van egy biztos pont, amire hagyatkozhatok. Ötven évig én voltam az új asszony az idegen házban, akinek folyton bizonyítania kellett”, megrázta a fűrtjeit, és leintette a férjét, aki mondani akart valamit, nyilván valami kedveset. „És amikor rosszul voltam, amikor majdnem belepusztultam az egyedüllétbe, amikor teljesen egyformán és végtelen egyhangúságban teltek a napjaim a szigeten, és úgy éreztem magam, mint akit elevenen eltemettek, csak az a gondolat vigasztalt, hogy valahol a szárazföldön”, és kinyújtotta formás karját, „ott van az én igazi otthonom. De aztán meghaltak, egyik a másik után, Paulina, Šimun, Oliva, és most Viola az anyád segítségével szállodát akar csinálni a házból, és engem teljesen megfosztának a gyökereimtől.” Az utolsó szavakat már csak sóhajtott.

„Ha a házat nem renoválják sürgősen, összedől”, mondtam óvatosan. „Most jártam ott. Már csak az emlékek tartják össze. A fapadló korhadt, a csövek törtek, pereg a vakolat, a tetőcserepek meglazultak, az ablaktáblák minden nagyobb szellőzésre kieshetnek az utcára. Bátyám, te kőműves voltál, mit mondasz erre?”

„Egy régóta nem renovált és régóta nem lakott ház tönkremegy, ez kétségtelen”, mondta Mirta férje határozott hangon.

„Viola pénzt fektetne bele, hogy megmentse a házat”, folytattam merészen, anélkül hogy Mira pillantását kerestem volna a sötétben. „Mielőtt elmentem volna Vodicébe, én is rémesnek találtam a szálloda ötletét. Lärmázó olaszok és németek, akik a csöpögő csapokról vagy a nem rendesen felrakott tükrökről vagy a recsegő padlódeszkákról panaszkodnak, változtatnák egymást Oliva díványán – így képzeltem, és tényleg borzalmasnak találtam a gondolatot. De miután beszélgettem Violával, megváltozott a véleményem. Ő ugyanolyan előrelátó, mint anyám. És felajánlotta nektek, hogy a téli hónapokban jöhetnek a szállodába, ameddig csak akartok. De a nyári hónapokban persze pénzt kell vele keresnie, akkor nem megy.”

Mirta hallgatott. Megszóltak a kabócák, és csak ekkor éreztem igazán a csendet, ami úgy hangzott, mint a legszebb muzsika. Tudjuk-e voltaképpen hallani a csendet? Nem, most nem akartam elveszni a saját gondolataimban, mert az volt az érzésem, hogy most valami fontos dolgot kell elrendeznem, valami igazságtalanság ellen fellépnem, valami szerencsétlenséget elhárítanom, csak azt nem tudtam, hogyan. Elég lett volna egy pillantás a messzeségbe, és teljesen használhatatlanná válok: innentől egészen a tengerig ívelt az ég teli aranyló csillagokkal, amelyek mintha nem is valódiak lettek volna, annyira csillogtak és ragyogtak. De a beszélgetésre kellett koncentrálnom, és ezért csak a bácsikámat figyeltem, akinek fehér inge ezüstösen csillogott a sötétben. Tudtam, hogy Mirta minden nap egy vasalt és keményített fehér inget készített ki neki, amikor munka után esténként lezuhanyozott, és ő óvatosan öltötte magára, mintha az operába készülne, nem is az estebédhez a teraszon. Ez a szokás láthatólag a nyugdíjba vonulás után is megmaradt.

„Vendég legyenek a saját szülőházamban? Szállóvendég? Jelentkezzem be a recepción? Egy olyan ágyba fekszem, amelyikben énelőttem egy ostoba turista feküdt, aki semmit sem ért a mi történetünkből? Talán éppen egy amerikai,

aki azt se tudja, hogy Görögországban, Olaszországban vagy Spanyolországban van-e? Az ilyen talán még azt se tudja, hogy mi fán terem Horvátország! Meg ez a sok osztrák, aki még húsz év múltán is azt mondja, hogy Jugoszláviába megy, ami olyan, mintha a magunkfajta azt mondaná, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiába utazik, amikor Bécsbe megy. Ott fekszem a férjemmel, ahol előtünk esetleg egy olasz párocsonka heverészett, akiknek a nagypapái itt masíroztak a part mentén a fekete egyenruháikban?”

Hálásan konstatáltam, hogy a németeket kihagyta a felsorolásából, Mira tekintettel volt rám. Feltűnt, hogy a nénikém, aki egész életében csak a „Slobodna Dalmacija”-t olvasta és a Radio Splitet hallgatta, műveltebb volt, mint gondoltam, választékosan beszélt, kerülte mindkét tájszólást, a vodi-ceit és a még sokkal komplikáltabb Hvar szigetet is. Tévé nem volt ebben az idillben, és hirtelen be is láttam, hogy egy ilyen készülék itt közönségesen hatna, nem illene ide. Azt hiszem, hogy itt fent ezen a kis hegyi településen a többi idős embernek sincs televíziója, különben kiszűrődne valami fény és hang az éjszaka csendjébe, csak lent a tengernél, a turisták számára fenn-tartott apartmanokban, ott van biztosan minden tele lapos képernyővel és parabolaantennákkal.

„Mi ketten elalszunk mindenütt, Mirta”, hallottam a nagybátyám lassan beszélő, mély hangját a sötétben. „De nem erről van szó. Arról van szó, hogy valami megváltozna az életedben, kedvesem. Valamit el kell engedned, igaza van a nővéreidnek és az unokahúgodnak. Végre végérvényesen egészen engem és a szigetet kellene választanod.”

„Nekem kellene téged és a szigetet választanom? Nekem?”, remegett Mirta drámaian felemelt hangja a sírógörcs határán, ami, éreztem, nem sokat várat magára. „Nem raktam az egész életemet a lábatok elé? Nem szakadtam el a kedvéért az egész családomtól, nem maradtam itt egyedül, mindenkitől elfelejtve?” Felállt, a kezébe rejtette szép arcát, amit alig lehetett látni a sötétben, és zokogva futott vissza a házba.

Kellemetlenül éreztem magam ebben a helyzetben. A csönd hangja fel-erősödött, a tücsköké is, a házból nem hallatszott semmi. Mivel a bácsi nem mozdult, ülve maradtam én is. Sose hittem volna, hogy egy idős nő viselkedése ilyen gyerekes tudjon maradni. Lehet, hogy ez a sziget minden tekintetben konzerválja az embert – lelkiileg és testileg egyaránt –, aminek megvan-nak az előnyei és a hátrányai? A nénikém teátrális elvonulása végül is irreális volt – hiszen egy hajóval bármikor átmehetett a szárazföldre, amikor csak akart, de szándékosan nem jelentkezett hónapokig, hogy aztán felpanaszolja, hogy mindenki elfeledkezett róla. Valahogy mégiscsak boldogtalan volt ennek az elvárásolt világnak a közepén ennek a nyugodt embernek a szerelme ellenére is.

Gondolatok cikáztak a fejemben arról a régi balkáni szokásról, hogy a menyasszonyt egész testét beburkoló vörös lepelben egy lovon vezetik hegyeken és völgyeken át az új családjához, minél távolabbra, annál jobb, talán, hogy a menyasszony meg ne tudjon szökni. Nem a menyasszonyok ilyen örök vándorlásával jött-e létre az egész emberiség? Nem ért-e az emberiség most a lehetőségei végére, hogy mindenki elmozdult a helyéről, férfiak és nők egyaránt? Mirta néném önként követte a férjét, de mit ér a szabad akarat, ha a szerelem köti gúzsba az embert?

„Arra gondolt, hogy egy csodálatos megoldással lep majd meg mindenkit”, szólalt meg a nagybátyám hirtelen. „Azt hitte, hogyha sikerül kiharcolnia, hogy kifizessek annak a teleknek az árát, amin a Hotel International áll (amiről a nagypapa annak idején önként lemondott az állam javára), akkor a saját örökrészéből helyrehozná a házat olyannak, amilyen akkor volt, amikor még élt mindenki, és akkor a ház megmaradhatna afféle családi múzeumnak. Még Tito marsall képét is fent hagyná a falon, bár talán ő az egyetlen a családban, akit soha nem érintett ez a jugó-ideológia. És ha Flora és Viola valamiféle szállodát akarna működtetni, építsenek egy kis szállodát a telekért járó örökrészükből, de ne oda, ahol a régi ház áll, oda ne. Ezért fogadott egy ügyvédet, de az az egész örökösödési ügyben csak a saját hasznát nézi, míg az állam és a Hotel International tulajdonosai elleni per kilátásai nagyon rossz-szak, legalábbis szerinte. Az a benyomásom, hogy ezt kezdettől fogva tudta, mert ismeri ezeket az új tulajdonosokat, olyan emberek ezek, akikkel jobb nem kezdeni. Ezek az új kikezdetlenek.” És ezzel elhallgatott.

(regényrészlet)

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

retro-trend

Az én nemzedékem túlságosan jól élt

DRAKULIĆ,
Slavenka
A légynek sem
ártanának
Jelenkor, 2005

Frida, avagy
a fájdalomról
Libri, 2012

In: A közeli más
Jelenkor, 2008

„Frida, avagy
a fájdalomról”
Magyar Lettre
Internationale, 85

„Itália: Turisták,
menekültek és
a jövő zenéje”
Magyar Lettre
Internationale, 86

Szabadnak és a nyugatiakkal egyenrangúnak éreztük magunkat

Első ízben 1958-ban – kilenc évesen – voltam külföldön. Akkoriban Zadarban laktunk, ahonnan közvetlen hajójárat volt Anconába. Nénikém és bácsikám a kis Fiatjával jött oda értünk, értem és a nagymamáért.

Abban az időben külföldre utazni nem volt semmiség nekünk, jugoszlávoknak, és különösen nem volt az a keleti blokk országaiban élők számára. Emlékszem, milyen izgatottan szaladtam fel a lépcsőn a hajóhoz, teljesen tudatában voltam annak, hogy ez az utazás valami rendkívüli dolog, és egy olyan elvarázsolt helyre visz, ahol szépség és bőség honol. Ezt pontosan tudtam, mert időnként csomagot kaptunk finom ruhaneművel, játékokkal és csokoládéval, mintegy ennek az elvarázsolt helynek a meglétét bizonyítandó. Különösen pontosan emlékszem a nápolyi Standa-filiáléba tett első látogatásra. Egy olyan gyerek számára, aki a vegyeskereskedésekhez és a NAMA szerény kínálatához volt szokva, ez az áruház olyan volt, mint egy álom. És talán még az álmaim sem voltak annyira zsúfolásig telve színes dolgokkal, mint a La Standa. Elkápráztatott ez a látvány.

Röviddel a látogatásunk előtt vezette be ez az olasz üzletlánc az eladás egy új formáját: az önkiszolgálást. Nemcsak a Jugoszláviából jött kicsi lány, de minden látogató csodálkozott, hogy maga választhatja ki, amit meg akar vásárolni. Amikor először néztünk körül az áruházban, nem hittem el, hogy tényleg megérinthetek és kézbe vehetek bármit, ahogy kedvem tartja. De a játékosztályon már nem türtőztettem magam tovább, és a babák után nyúltam. Sokféle volt belőlük, engem az akkori népszerű óriásbébi érdekelt a legjobban. A boldog tulajdonosnő egy díványra vagy ágyba tette őket dísznek. Minden kislány irigykedett rájuk, bár egy ilyen babával senki nem játszott. Giccses szépségükben ők testesítették meg nekem a szemem előtt feltáruuló új világot. És amikor a nénikém azt mondta, válasszak egyet, nem tudtam dönteni. Gyötrődtem egy darabig, aztán sírva fakadtam. Túl nagy volt a választék az olyan gyerek számára, aki olyan helyről jött, ahol alig lehetett babát kapni.

Jó negyven évvel később majdnem ugyanezt a jelenetet éltem át a New York-i Bloomingdale-ben. Figyeltem, ahogy két nő a volt Szovjetunióból, valószínűleg anya és lánya, fehérneműt vásárolt. A részleg elfoglalta az egész emeletet, ők ketten meg ott kóvályogtak egy-egy nagy halom alsóneművel a karjukon. Fáradtnak és elveszettnek tunk. Az anya adta fel elsőnek, egyszerűen elengedte azt a rengeteg selyemholmit, könnyekben tört ki, „nem tudok választani” mondta, és leroskadott egy székre.

Sem azokban a sok évvel ezelőtti időkben a Standában, sem a sok későbbi alkalom során nem tudtam teljességgel ellenállni a csábításoknak. A későbbi nyugati kirándulások alatt megtanultam választani – de ehhez devizára volt szükségem. Devizát a feketepeciacon lehetett váltani, és illegálisan kellett áthozni a határon, teszem azt a melltartóban. Ez azonban nem akadályozott meg bennünket – a háború utáni nemzedéket – abban, hogy beutazzuk a világot, miután a hatvanas években lazult az állami szigor. Ellenkezőleg, rendszerint legalább egyszer egy évben elutaztam Londonba vagy egy másik európai nagyvárosba könyveket, lemezeket vagy ruhát venni. És cipőt, ha már itt tartunk. Bár cipőért (és farmerért!) elég volt beülni az autóba, és átmenni Triesztbe, a legközelebbi helyre, ahol már lehetett vásárolni.

A külföldi utak döntő szerepet játszottak a későbbiekben: szabadnak éreztük magunkat és a nyugatiakkal egyenrangúnak. Ezekről az utazásokról elégedetten tértünk haza, alapjában véve korrumpált minket ezzel a fondorlatos rendszer. Ráadásul fölényben éreztük magunkat kevésbé szerencsés keleti blokkbeli szomszédainkkal szemben. Ha Csehszlovákiába, Lengyelországba, Magyarországra vagy Bulgáriába utaztunk, rendszerint jó pénzért farmert adtunk el nekik.

De úgy látszik jóval értéken alul adtuk el magunkat. Mikor a szocializmus megbukott, a lengyeleknek ott volt a Solidarność és Lech Wałęsa, a magyaroknak a fiatal demokraták, a bolgároknak Zselju Zseljev, Jugoszláviában viszont nem volt széleskörű demokratikus mozgalom. Visszatekintve úgy látom, hogy az a tény, hogy kevésbé voltunk egy „emberarcú” szocializmusban represszióknak kitéve, és az a tény, hogy a keleti blokk országaitól eltérően itt nem alakult ki liberális ellenzék, összefügg egymással. Az én nemzedékem azt a nagy hibát követte el, hogy nem ismerte fel egy ilyen ellenzék nélkülözhetetlenségét. Kudarcot vallottunk, mert az utolsó pillanatig hittünk abban, hogy a szocializmussal valahogy ki lehet jönni.

Néhány évvel Jugoszlávia szétesése után (a Szlobodan Milosevicshez és Franjo Tudjmanhoz hasonlóan) nacionalistává lett kommunisták töltötték be a keletkezett űrt. A nacionalizmus volt az egyetlen szervezett politikai „alternatíva”, és ez közvetlenül vitt bele minket a háborúba Horvátországban, Boszniában és Koszovóban.

Igen, az én nemzedékem túlságosan jól élt, és ezért láthatólag a demokrácia szabadságának vélte azt, hogy szabad volt időnként nyugaton bevásárolni. És egy majdhogynem középkori igazságszolgáltatásként a rákövetkező háborúkkal fizetünk meg érte – mert a mi gyerekeink vívták meg

ezeket a háborúkat, őket ölték és nyomorították meg ezekben a háborúkban.

Valahányszor eszembe jut az a nap a Standa áruházban, valahogy felelősnek érzem magam a történetekért.

Amit mindig szeretett volna megtudni Titóról...

Valahányszor megpróbálom elképzelni a földi paradicsomot, az egy kis magányos sziget piniákkal és sziklás parttal a türkizkék tenger közepén. Ez a paradicsom akkor mutatkozott meg először a szemem előtt, amikor egyszer Fazana sziklás partjairól Veliki Brijun felé hajóztam.

Josip Broz Tito is így érezhetett, amikor a távoli 1947-es esztendőben először kereste fel a Brijuni szigetcsoportot (amit közvetlenül ezután már Brioninak hívtak). Csakhogy az ő számára velem ellentétben a földi paradicsomban való élet álma hamar meg is valósult.

Nem sokkal ezután Jugoszlávia elnöke egy rezidenciával rendelkezett Vanga szigetén, és a harminc év alatt, amíg ezt a privilégiumot élvezhette, évente majdnem négy hónapot ott is töltött. De Vangán persze nem csupán üdült, szó sincs róla! Az ő nyaralásai magától értetődően munkanyaralások voltak, amelyek során tovább vezette az országot, a pártot valamint a hadsereget, és mellesken számtalan államfőt, film- és egyéb sztárt fogadott a világ minden tájáról, akik mindenfelé elvitték Brioni hírért. Erről tájékoztat többek között „Tito na Brijunima” (Tito a Brijuni-szigeteken) című fotókiállítás, amelyet már 1984-ben megnyitottak a kikötő közelében egy múzeumban. Az első emeleten Titónak a Brioni-szigetcsoporton tett látogatásai vannak dokumentálva, első, sorsszerű látogatásától az utolsóig 1979 májusában.

Szépiaszínű fotográfiák százain sorakoznak hivatalos valamint privát események az elnök életéből, a híres mandarinüzret például, társasági estélyek színészekkel, felüdülés esztérgálás közben az esztérgapadnál, a vadászpuskával és így tovább. Ezzel dokumentálják vagy jobban mondva magasztalják fel „népeink és nemzetünk legnagyobb fiának” – „naroda i narodnosti”, ahogy akkoriban mondták – életét és munkásságát.

Ez a huszonöt éves kiállítás csak egy apró mozaikkövecskéje annak a személyi kultusznak, amelyet a jugoszláv térség népei és nemzetiségei szisztematikusan felépítettek és ápoltak. Egy történelmileg jelentős személyiség ilyen glorifikálásának és mitologizálásának ellenpólusaként jelent meg nemrégiben egy könyv, amelyik szerint ez a személyiség, bármilyen történelmi jelentőségű lehetett is, egyáltalán nem kikezdzhetetlen.

A Vechernnji List kiadónál megjelent kötetről van szó *Tito – fenomen stoljeca* (Tito, az évszázad jelensége), Pero Šimić, egy belgrádi újságíró tollából (Zvonimir Despot előszavával és Antun Vrdoljak bevezetőjével) – úgy olvastatja magát, mint egy krimi! Mert egy rendkívül érdekes, bonyolult történetet mesél el annak a mottónak megfelelően, hogy „Amit mindig szeretett volna megtudni Titóról, de sohasem merete megkérdezni”. Šimić könyve véget akart vetni a Tito életével kapcsolatos titkoknak és félgazságoknak, eközben egy sor különböző forrást használ fel és hosszasan idéz belőlük. Fotókat és fénymásolatokat ad közre olyan dokumentumokról, amelyek némelyike mindeddig nem került nyilvánosságra. A cél Tito mint személyiség és politikai stratégia szétszedése. Šimić szemében Tito attól a pillanattól kezdve, hogy politizálásra adta a fejét, nem volt más, mint ügyes manipulátor, hazudozó és hamisjátékos, becsvágyó férfi, akinek nem voltak skrupulusai, egy sor munkatársát és barátját is megölette, tömeges kivégzéseket rendelt el, mint Bleiburgban, és börtönszigetet hozott létre Goli Otokon. Mivel ezek a vádak idézetekre támaszkodnak, alapjában véve csak szakemberek becsülhetik fel ennek a könyvnek az értékét. Hogy mennyire hitelt érdemlő, az azon múlik, hogy mennyire hitelt érdemlőek a forrásai, amivel kapcsolatban a történészek feltehetőleg hamarosan állást fognak foglalni. Amíg ez meg nem történik, az átlagos olvasó nem olvashatja Šimić könyvét másnak, mint éppenséggel egy detektívregénynek.

Brijunít egy barátommal látogattam meg, egy külföldi tudósítóval, akinek a mi országunkról kellett beszámolókat küldenie. A kiállítás megtekintése után azt kérdezte tőlem, miért nincs egy

megbízható életrajz Titóról, amire hagyatkozni lehetne. Bár Titóról több mint ezer könyvet írtak, ez mégis jó kérdés, amire sokféle válasz adható, de egyik sem igazán megnyugtató: kezdve azon, hogy nem volt rá elég idő – a volt Jugoszláviában végül is sokáig háború volt –, egészen addig, hogy ebben a térségben általában is nagyon bonyolult a múlthoz való viszony... De harminc évvel a halála után mégiscsak legfőbb ideje volna, hogy legyen róla egy komolyan vehető életrajz, mondta a magáét a barátom. Igen, és legfőbb ideje, hogy végre tények és adatok váltsák fel a mítoszokat és ideológiákat, gondoltam én. Több százszor hallottuk már, hogy a Balkánon „túl sok a történelemből”. Ez igaz, de csak a történelmi eseményeket illetően, nem, ha a történelemről mint tudományról van szó. Jó példa erre a kiállítás Veliki Brijunon és a könyv is.

Fazanában a kikötőben, amíg a kompra várunk a sziget felé, vonult el Stipe Mesić államelnök néhány testőrével a szárazföldről. A legcsekélyebb feltűnést sem keltette a kereken harminc turista és helybeli körében, és hamarosan el is tűnt a látóterünkben. A külföldi tudósító el volt ragadtatva a lazaságától. Kétség kívül változnak az idők, de az a tény, hogy a múlthoz való viszonyunk továbbra is a mítoszok és a krimik szintjén mozog, változatlan. A történelmi személyiségek megérdemlik, hogy komolyan foglalkozzunk velük, ezzel tartozunk nekik és saját magunknak is.

A Neretvánál a „mieink” nemcsak a szabadságért harcoltak

A HTV horvát televízió második programján fő műsoridőben adta nemrégiben Veljko Bulajić 1969-ben forgatott *Neretvai csatáját*. Érdekes,

szenzimentális időutazás lehetett volna a múltba, emlékezés a történelemőrünkre, amikre kívülről meg kellett tanulnunk Tito győzelmes offenzívájának egyes állomásait, az ilyen és hasonló háborús filmek iskolai vetítéseire, mint Kozara, Sutjeska és Desant na Drvar, ha nem volna itt a másik, időben közelebbi háború, ha Boris Dvornik és Bata Živojinović nem váltak volna időközben ellenségekké, és a Neretva nem volna ma egy szomszédos ország folyója.

Hát igen, azok tényleg más idők voltak, amikor Bulajić olyan sztárokat, mint Orson Welles, Yul Brynner, Franco Nero, Sylva Koscina vagy mint Curd Jürgens, az örök német, tudott szerződtetni. Olyan idők voltak azok, amikor a világ egyszerűbb volt, talán mert fekete-fehér volt. Akkoriban – ahogy a filmekben, úgy az életben is – a németek és az olaszok voltak az ellenségek, a vezér ki-kezdhetetlen (Az áttörést ma éjjel végre kell hajtani!, adta ki a parancsot Tito, és átfagyott harcosok tömegei áldozták fel önként az életüket, biztosak voltak abban, hogy ennek a parancsnak van valami magasabb értelme, még ha számukra nem volt is átlátható), a nép egyszerű volt, a hősök pedig hősök, mert hogy hősök voltak-e vagy háborús bűnösök, ezt nem valamiféle hágai bíróság döntötte el, hanem egyedül maga a nép. A filmben átlátszó klisék vannak felsorakoztatva: a németek nyugodt, megfontolt stratégiák, az olaszok ijedős gyáva népség, a csetnikek szép lovasok és örök vesztesek, a partizánok pedig egyszerűek és megrendítőek – hősök.

Negyven év távlatából szemlélve Veljko Bulajić ideológiai töltetű szuperlátványossága olybá tűnik nekem, mint Jugoszlávia metaforája. A *neretvai csata*, akárcsak Jugoszlávia, a testvériség

és egység mítoszára épült. Szerbek, montenegróiak, szlovének, macedónok és horvátok harcolnak együtt egy „számszerű fölényben lévő ellenséggel” szemben, ahogy ezt annak idején tanultuk. De a Neretvánál a „mieink” nemcsak a szabadságot harcolnak, hanem az emberiség nevében is, mert a csata célja az volt, hogy kitörjenek az ellenséges gyűrűből és megmentenek négyezer sebesültet. És ami a legjobb az egészben: sikerült! Mission impossible – de nem Tito és egy fél évszázaddal később nem Bulajić számára.

A *neretvai csata* mint a valóság metaforája számára a kulcsot a tömegjelenetek adják.

Bulajić nagy tömegeket mozgató rendező – ahogy egyébként Tito is: a filmben és a valóságban is hatalmas embertömegek mozognak a színen, akik parancsra előretörnek vagy visszavonulnak. Az úgynevezett nép dacol a hóviharral, átkel a hegyeken, gyerekek, öregek, nők vonszolják magukat hosszú menetoszlopokban, átjutnak a befagyott folyón egy sebtében összeácsolt fahídon, miután Yul Brynner (az ellenség megrökönyödésére) lerombolta a vashidat. És ez a sok emberi szenvedés inspirálja mellékesen Vladimir Nazort heroi-kus propaganda-versei megírására. Itt aztán nincs hosszas tanakodás az egész értelméről, céljáról és módszereiről, ha mégis, egyetlen hivatkozással vetnek neki véget: ez a legfőbb vezérkar parancsa. Az ilyen pillanatokban dalra fakad a nép, mi más is tehetne. És ez így megy a következő háborúig.

A film gyengéje (amiképpen a valóságé is) az egyéni sorsoknál mutatkozik meg – nem mások, mint mellékes illusztrációi a fő tézisnek: az egyén fel kell hogy áldozza magát a közösség javáért, magasabb célokért. A fivér halála tragédia, de az élet megy tovább, folytatni kell a harcot. Csak az a vigasz marad, hogy a fivér egy nemes eszme megvalósításért esett el. A doktornő elveszíti a szeme világát egy német tank elleni támadás során, az ápolónő elkapja a tifuszt, a harcosok meghalnak, miközben a bajtársukat próbálják megmenteni, egy szerelmi történet természetesen a főhősnő halálával végződik, ... ez mind semmiség a stratégiai célkitűzéshez képest. Tiszta sor, a *neretvai csata* mindenekelőtt hősi eposz a nemzeti felszabadító harcról, és ebben az értelemben egy propaganda-film. Ilyen perspektívában az egyénnek valószínűleg nem sok tere marad. De ez a film azt a nyomasztó benyomást hagyja az emberben, hogy az egyén nem fontos, hogy történelmi időkben (és Isten színe előtt később is!) a kis emberek a maguk reális problémáival nemcsak a történelmi események játékszerei, de a rendező ill. a vezérek kénye-kedvének is ki vannak szolgáltatva és áldozatul esnek.

Eltársak, micsoda gyönyörű hulla!, mondja egy sebesült a film végén a halott ápolónővéréről. Úgy hangzik, mint egy sírfelirat Jugoszlávia tetején fölött.

A kulturális jugónosztalgia legitimé válása

Emlékeznek még Stevo Karapandzára, Jugoszlávia legközkedveltebb szakácsára? Már akkor megvolt a saját tévéműsora (és reklámozta a vegetát), amikor Jamie Oliver még pelenkás volt, Ana Ugar-kovićról nem is beszélve. Nemrégiben megjelent

egy szakácskönyve, *Moji najdrazi recepti* (Kedvenc receptjeim), úgy hirdették, hogy „A nagy szakácsmester visszatér”. Persze, hogy az idősebbek emlékeznek rá, míg a fiatalabbaknak fogalmuk sincs egykori népszerűségéről. Ahogy a vegetáról sincs, a csodafűszerről, amitől „minden étel ízletesebb” lesz.

Mindenki emlékszik Titóra, és az ő szakácskönyvét – jobban mondva étkezési tervét – is kiadták nemrégiben, az asszonyairól szóló könyv és egy új Tito-életrajz mellett. Az újságok beszámolókat hoznak egy színésről, aki Titónak öltözve elvegyül a nép közé, ami elég furcsa, ha belegondolunk, hogy Titót tegnap még folyton „nagy diktátorként” emlegették. És aztán megjelent egy interjú Veljko Bulajić-tyal, aki a korabeli hatalmasokhoz közelálló rendezőként eddig nem keltette fel a média érdeklődését. Antun Vrdoljak Titóról készült dokumentumfilm-sorozatának első részét egy millió ember látta, gyakorlatilag mindenki, leszámítva azokat, akik direkt nem akarták megnézni. És a horvát televízió megismétli a nyolcvanas évek elején forgatott tévéfilm sorozatot *Nepokoreni grad* (A legyőzhetetlen város) a zágrábiak harcáról a faszizmus ellen. Ez a retró-trend ősszel kezdődött partizánfilmek már említett sorozatával, amelyek 17 százalékkal emelték a nézettséget –, amiről a HTV egyébként nem is álmodhat.

A kiállításoknál is megfigyelhető az elmúlt időkkel való érintkezés. Megnyílt például egy tárlat a jugókerámia ipari formatervezéséről: hihetetlen, hogy még azokban a sötét időkben is volt formatervezés!, és egy kiállítás Aleksandar Srnc műveiből: hihetetlen, hogy már akkor is volt modern szobrászat! A korombeliek úgy érzik, mintha időgépben volnának. Vagy az állatkertben, mikor hogy.

Tényleg, van egy ilyen jelenség. Két évtizeddel a régi politikai rendszer bukása után láthatólag cool ezen a szinten foglalkozni a szocializmussal. De vajon valóban mentes-e ez a fogalom minden politikai színezettől? Mert Titót a legutóbbi időkig csak negatív politikai kontextusban emlegették. A Tudjman-érában újonnan meghirdetett szokás szerint a politikai múltat annak valamennyi kulturális vívmányával együtt a festészettől az irodalom és a dizájnig át egészen a filmig maximálisan elnyomták és a régi politikai rendszer visszasírával azonosították. Ebben a légkörben elegendő volt akárcsak az ember saját személyes környezetében a régi szép időket felemlíteni, amikor jobban éltünk és a munkahelyek, a bérek, a nyugdíjak garantálva voltak, hogy valakit rögtön jugónosztalgizációnak nyilvánítsanak. Tehát az állam ellenségének. Akkor már jobb volt hallgatni. Rossz közérzet, elfojtás és szorongás lett ennek a következménye.

Vajon időközben annyira normalizálódtunk volna, annyira emancipálódtunk volna minden ideológiától és az állítólag oly sötét múlttól, hogy a kulturális jugónosztalgia immár legitimé vált, és a kifejezés megszabadult ideológiai színezetétől? És honnan ez a hirtelen érdeklődés a múlt iránt, még ha csak ilyen kulturális köntösben is? Nem működik-e a kultúra megint, mint korábban is, politikapótlékként, és nem azért tolul-e előtérbe a múlt, mert tér nyílik neki?

A szocialista és a nacionalista politikusok a kultúrát amúgy is a politika szolgálatának tekintik.

Másfelől az elmúlt húsz évben bizonyosan nem keletkeztek kultúrjavak olyan mennyiségben, hogy a fordulat előtt alkotott nagy művekről, amelyek bemutatására eddig nem jött el az idő, le lehetne mondani. Vajon most eljött volna ennek az ideje?

Lehet természetesen a közelmúlt újra feltámadt kultúrájának és szimbolikájának jelenségében csupán ennek a múltnak az újracsócsálását látni. De az egykori propaganda-filmek, mint a *Neretvai csata* szemmel láthatólag kasszasikert is hoznak. Nem tudom elképzelni, hogy a mai fiatalok történelmi kíváncsiságból néznék meg a régi kedvenceket, mert ennek a nemzedéknek nincs egyáltalán semmiféle köze a szocialista múlthoz, számukra az egy fekete lyuk. Akkor talán mégiscsak az idősebbeknek a szocialista színezetű nosztalgiaja gondoskodik a magas nézettségről. Magas munkanélküliségi ráta, sztrájkok, korrupció és mindenfajta jövőkép hiánya hinti el a szorongást attól, ami várható, és fordítja az embereket a múlt felé. Jobban mondva egy idealizált múlt felé.

A nosztalgiahullám, ami elárasztja az országot (és a médiát), politikailag nem érdektelen. Tito nem csak politikailag, hanem ténylegesen is halt. De mi a helyzet a nagyon is eleven Stevo Karapandzával, aki a szakácskönyvével szó szerint a sötét múltból bukkan fel, és akit „visszatérőként” hirdetnek? Kérdem én, hová volt az elmúlt húsz évben alámerülve? És miért? Attól tartok, hogy ezt a retró-trendet a szocialista múlt irányában még nem minősíthetjük tisztán kulturális vagy társadalmi jelenségnek. A háború és a nacionalizmus űzte el Stevo Karapandzát Horvátországból, mivel szerb. Szakácskönyvének újrakiadása mindenestre jó jel, de semmiképpen nem nélkülöz minden politikai szimbolikát. Legalább is addig nem, amíg meg nem magyarázzák, miért és hová tűnt el Stevo Karapandza, a szakács.

Még Tudjman neve is díszíthetne egy szép napon az érdemeire való tekintet nélkül egy ásványvíz márkát, egy sapkafajtát vagy valami más árucikket. Mert a politikai tárgyak, eszmék vagy akár kormányformák kommercializálódása minden politikai szimbólumot – tényleg mindet – egyetlen síkra redukál, és ezzel minden politikai ideológiát megszabadít a legfőbb ideológia, azaz a konzumerizmus nevében. Tény, hogy a mai gyerekek számára az én nemzedékemmel ellentétben a Kras név már csak egy csokoládéfajta utal, nem egy nemzeti hősré. Attól tartok, hogy már nem kell sokáig várnunk, míg a partizánsapka Horvátországban már csak egy divatos accessoir lesz, Tito pedig egy slivovica-márka, épp úgy, ahogy Napoleon egy jó konyakfajtát jelöl. Mielőtt idáig eljutunk, jó volna, ha ez a nemzedék, amelynek csodálkozó és közömbös szeme láttára felbukkan ez a múlt, amelyről fogalma sincsen, tudományos és nem ideologikus ismereteket szerezhetne erről a „fekete lyukról” a történelmünkben.

Wespennest 159
KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

elmúlt életek töredékei

Rijekában nincs bolhapiac

Hú, de csúnya ez az emlékmű, mondom Mašanak, amikor Rijekában elhaladunk a monumentális posztamens mellett, melyet Raoul Goldoni szocialista domborművei díszítenek. A posztamens tetején diadalmas pózban hivalkodnak Vinko Matković „a szabadságért és a szebb jövőért” harcoló katonái, akik „hatalmasabbak, mint az élet”, és 1955-ben lettek így a mennybe menesztve. Egyáltalán nem csúnya, mondja az én akkor húszéves Mašam, tök jó, fűzi hozzá nevetve.

A lányom jóindulatú iróniája a múlt iránt, melyel nincs közvetlen érzelmi kapcsolata (csak az én történeteimen és emlékeimen keresztül), arról tanúskodik, hogy milyen bonyolult az irónia meg a nosztalgia, az irónia és az érzelmek viszonya.

„Ostalgie”, „Jugónosztalgia” – egy tőről fakadnak.

Ezért ismerjük fel egymást mi, félig megreformált keletiek. Nyugati nosztalgia is van, csak kevésbé megtépett; békésen folydogál, van kontinuitása, az érzéstelenítés fokozatosan történik, s az ébredés kevésbé fájdalmas. A nosztalgia nem a múlt *időbe* kíván visszatérni, hiszen, ellentétben a térrel, az időbe *fizikailag* lehetetlen visszamenni; az elmúlt idő megragadhatatlan és visszahozhatatlan. A nosztalgia nem más, mint e szomorú igazságra való *reakció*.

A nosztalgia eszméje, jelentése és ereje úgy változik, ahogy a világ változik, amelyben élünk; folyamatosan módosul az, amit a „mi világunknak” érzékelünk, vagy ami valóban a mi világunk, s ezzel együtt a készségünk vagy a képtelenségünk egy ilyen világ elfogadására; állandóan hullámszik annak lehetősége vagy lehetetlensége, hogy hasunk a változásokra, melyek összhangba hozzák a szellemi és a fizikai létezését. Vajon a hatalmasok is nosztalgikusak? Igen – Kane polgár szörnyen nosztalgikus, folyton, napra nap nosztalgizik, de mit lehet itt tenni. *O, Rosebud, Rosebud.*

A nosztalgia érzelme jóval a tizenhetedik század előtt felüti a fejét, a „nosztalgia” szót azonban (a görög *nostos*-ból, ami hazatérést jelent, meg az *algos*-ból, aminek a jelentése fájdalom) 1688-ban kövöcsolta Johannes Hofer svájci orvostanhallgató. Hofer az életveszélyes, olykor halálos hazavágyást, a súlyos melankólia egy válfaját óhajtotta megfogalmazni. A gyógyulás lehetőségét Hofer az elhagyott földre való visszatérésben, olykor pusztán a visszatérés ígéretében látta. A térbeli és nemzeti talajvesztés e „betegsége” olykor merev, megcsontosodott identitásformákat hív életre, melyek aztán nacionalizmussá, sovinizmussá, fasiszmussá vagy homofóbiává változnak át. Hát így...

Amikor 1995-től 1997-ig menekültként Kana-dában éltem, találkoztam megöregedett emigránsokkal a Független Horvát Állam korából. Mint

minden zárt és csak félig-meddig alkalmazkodott közösség, a haza „elvesztését” ők is azzal pótolták, hogy „hazai” ételeket főztek, őrizték és ápolták a regionális, mára már avitt kultúrát és hagyományokat, ám ezek az emigránsok elkezdtek szembe-sülni saját álmaik számukra fájdalmas elsüllyedésével is. Az ő Független Horvát Államuk, melynek lehetséges feltámadása – amit a Jugoszlávia iránti hatvanéves *ressentiment* táplált – „tartotta őket életben”, mindörökké a föld alá süllyedt, tekintet nélkül a számos civilizálatlan, fasisztoid disznóságra, amit a rendszerváltó kormány művelt. Közben ezek az öregek ereklyeként mutogatták nekem Pavelić beszédeinek karcos fölvételeit meg az ósdi, áporodott könyveket, melyek fölött eljárt az idő, elnéztem, mint fordul ellenük tulajdon nosztalgijuk, hogy löki ki őket nemcsak a fikatív, hanem a reális valóságukból is.

Ámde ennek a Független Horvát Állam iránti nosztalgianak semmi köze sincs a „jugónosztalgiahoz”, amiként a Harmadik Birodalom iránti nosztalgianak (márpedig van ilyen) sincs köze az „Ossi”-nosztalgiahoz. Némelyeknek, különösen az idősebbeknek, Jugoszlávia szétesése veszteséget jelentett, ám e veszteség okozta szomorúság valószínűleg inkább a szocializmus utópista-humanista víziójának szétbomlására vonatkozik, semmint *per se* az állam szétesésére.

A piacon vagy a kiállítóterekben meg-megjelennek a régi államok idejéből ránk maradt tárgyak, melyek aztán identitásjelképekké változnak át, fokozatosan kultikus és kommersziális értékre tesznek szert, ám ennek nem sok köze van a nosztalgiahoz. Ezek a tárgyak a megboldogult államok jelei és jelképei elleni kíméletlen, hisztérikus kampányra, az emberek „régi”, kollektív identitásának és társadalmi emlékezetüknek az eltörlésére adott reakciók. Az ilyen kampányok fokozzák az öncenzúrát s a xenofóbiát; az emberek – amúgy is félénk faj – szinte eszüket vesztik a kirekesztődéstől való rettegés miatt, ezért nagy garral elkezdik gyakorolni az új, retrográd hazaszeretetet. (Amikor Zdenka Vučković több mint negyven év után ismét elénekelte híres slágerét – „Apa, vegyél nekem autót / és *Jugovinil* babakocsi” –, a *Jugovinil* szót a *polivinil* helyettesítette be. Hasonló ostoba tünetekből annyi volt az ex-Jugoszlávia területén, hogy impozáns katalógust lehetne összeállítani belőlük.)

Kommercializált nosztalgia

A nosztalgia annál erősebb, minél gyöngébb az aktuális élet minősége; különböző korok ütköznek össze, s közben a múlt idealizálódik. Ezért a nosztalgia nem az, amit valamely *tárgyban* vélünk

föllelni, hanem az, amit akkor érzünk, amikor két időpillanat (a múlt és a jelen) szemtől szembe kerülnek egymással. (A *tárgyaknak* nincs se iróniájuk, se nosztalgijuk, az irónia meg a nosztalgia a *szubjektum reakciói* a valóságra.) E két pillanat között terülnek el az emlékezés és/vagy a feledés kisebb-nagyobb terei. E terek többségét egyik oldalon a gyerekkor, másik oldalon az érett kor határolja. Ezekben a terekben lebeg a nosztalgia. Amikor eltűnik az irónia, a nosztalgia megnövekszik. Egyesek szerint a nosztalgia gyakorlatilag alapvetően konzervatív érzelm, mert meg akarja tartani az életet olyannak, amilyen valaha volt, azaz olyannak, amilyennek a múltat *képzelik*. Ám az irónia köntösében a nosztalgia a jelen pillanat kritikája is lehet, kifejezheti a modern (posztmodern) világgal való elégedetlenséget. Az iróniában van *gondolat*, ami a nosztalgiaiból hiányzik. Az iróniában van *distancia*, ezzel szemben a nosztalgia a képzeletből táplálkozik. De a képzeletet is lehet ellenőrizni. Ezért az „egészséges” (és szükséges) nosztalgia szövete mindig át van szöve iróniával. Az ironikus nosztalgia rendelkezik az időbeli távolság *tudatával*, a csupasz nosztalgia ellenben nem rendelkezik ezzel.

A modern ember, mondja Starobinski, poszt-nosztalgikus pozícióban helyezkedik el. „A nosztalgiaát immár nem betegségnek, hanem reakciónak tartjuk; már nem a visszatérési vágyunkról beszélünk, hanem ellenkezőleg, arról, hogy képtelenek vagyunk alkalmazkodni.” A nosztalgia ereje éppenséggel a múlt visszahozhatatlanságában rejlik. Ezért a nosztalgia talán mégis inkább a jelenel foglalkozik, semmint a múlttal. A nosztalgia Bahtyin „történelmi inverzió” elvének megfelelően működik: a jelenben megvalósulatlan eszményeket a múltba vetítjük. Ezért ha teljesen átadjuk magunkat a nosztalgianak, s elvetjük az iróniát mint annak ellenpárját, akkor a nosztalgia a szelektív emlékezet és a szelektív feledés vésőjével kivájt „arany pillanatok” sorozatává kristályosodik, melyet eltorzít a sóvárgás, időrendje pedig összekavarodik. Az ironikus nosztalgikus nem vágyik vissza a múltba, mert tudja, hogy a múlt, melynek tájain olykor sétálgat, öbönne van eltemetve, ez csakis az ő múltja, megismételhetetlenül személyes alkotása.

Manapság mind a tömegkultúra, mind az úgynevezett magas művészet a szó szoros értelmében a nosztalgia megszállottjai, ezt a megszállottságot pedig a médiumok táplálják. A „retro”: „in”. Retro a divatban, retro a zenében (az „örökzöld” dallamokat egyre inkább a fiatalok hallgatják), retro az italokban (Cocta), retro a játékszerekben (fakockák, rongybabák), és így tovább a retro-életbe,

DRNDIĆ, Daša
(Radics Viktória ford.)
Leica formátum
Nyitott
könyvműhely, 2010

Sonnenschein
Kalligram, 2010

Április Berlinben
Kalligram, 2013
(megjelenés előtt)

mely egyre elégedetlenebb önmagával, s így egyre görcsösebbé és korlátozottabbá válik – előreforduló testek, hátracsavart fejek, beszorult tüdő, béna végtagok. A technológiai fejlődésnek köszönhetően, mely gyors és fájdalommentes hozzáférést kínál az újrahasznosított műtárhoz, a nosztalgiaának már nem kell az individuális emlékezetre támaszkodnia és az elfojtott sóvárgásokat szólóztatnia. A technológia, egyre inkább kommersziális célokból, manipulálja az emberi érzelmeket, köztük a nosztalgiát is. Kommercializált nosztalgiát termel, olyasféle hibridet, mely egyrészt olyan dolgok iránt ébreszt sóvárgást, melyeket el sem veszítettünk, másrészt egy olyan kor utáni szalonzenés bankszínházi ébreszt, melyet nem is tapasztaltunk meg, melyben nem is éltünk. Ma egyre több fiatal „emlékszik” arra az időre, amikor még nem is élt. A globalizációs ideológiák kulináris tudományának köszönhetően az autentikus, individuális múlt sokat reklámozott állatiedellé változik át. A piac átveszi (ellopja) a saját emlékezet szerzői jogát.

A nosztalgiák különböznek, mivel személyes tapasztalatokra támaszkodnak, ezért a hatásuk valóságos epifánia lehet, ámde világszerte mégis egyazon elv szerint működnek: az emlékezet raktárából tárgyakat, szagokat, színeket és hangokat hívnak elő, melyek kultúráról kultúrára különböznek, és a kulturális, oktatási, gazdasági és politikai háttérünktől függenek. A kelet-németek érzelmesen emlékeznek vissza a Trabantra meg a Wartburgra, az ex-jugoszlávok pedig a Fityóra. Ezek a „Baby Hermes” írógépre emlékeznek, amazok a „Biser”-re, ezek a „General Electric” hatalmas frizsidereit idézik fel, amazok az „Obod” (Cetinje) tömzsi jégsekreneyeit.

Tárgyak, szagok, színek és hangok az emlékezet raktárából

A nosztalgiával játszani kell. Izgalmas dolog olyan térben sétálni, ahol a játékoság nem okoz fájdalmat, mert az ilyen tér tele van fali fülkékkel, melyekben történetekkel teli skatulyák rejlenek.

Baš Čelik, voltaképpen *A csodatévő kard*, 1950. Baš Čelik gonosz és nagyhatalmú szellem volt (talán nem is szellem, hanem óriás), aki egy kútban élt, az emberek rettegtek tőle, és egyedül a csodatévő kard ölthette meg – a filmben végig erről a kardról van szó. A rettenthetetlen és bölcs Nebojša nekiindul felkutatni ezt a kardot, meg is találja, és sok bonyodalom után sikerült legyőznie a hatalmas, gonosz szörnyeteget. Ha valami horrorfilmbe botlok, ma is érzem magam alatt a hideg faülőkét, a saját izzadt kezemet anyám kezében, és hallom magam, amint odakialtom Nebojšának, hogy hol van a csodatévő kard. Azt mondják, ez a film „tündérmese”.

Kövirág, orosz film 1946-ból, Belgrádban láttam 1953-ban. Egyáltalán nem emlékszem a filmre. Arra emlékszem, hogy az öcsémrel „elszöktünk” hazulról a moziba, útközben idegen udvarokban szedtünk éretlen szilvát, és otthon aztán megbüntettek bennünket.

Ne fordulj bátra, fiam, 1956. Valamennyien sírtunk. A filmet többször megnéztük, az az érzésem, hogy folyton ezt a filmet néztük. És folyton itattuk az egereket. Tízévesek voltunk. Arra tanítottak bennünket, hogy a háború igazságtalan

és fájdalmas dolog. És hogy a hazáért „dicsőség halni”. Ma már lenne mit vitatkozni erről az eszméről.

Đorđe Marjanović énekelte a dalt a diákról, aki tejet hord ki (literes üvegekben), meg a „Néha nyolckor”-t. Később a „Marijanát” énekelte. A szeme alatt zacskók lógtak, talán a veséjével volt valami baj, talán mással.

Az ötvenes évek végén „mifelénk” megnyíltott valami áruházhoz hasonló üzlet. Földszintes, félkör alakú terem volt, melyben élelmiszert, írószereket, ruhaféléket és lábbelit, háztartási cikkeket árultak. A padlója csupasz beton. Eltűntek az olajos padlós kis boltok, melyeket rendületlenül síkaltak fekete firniszsel; többé nem zsákokból merték a cukrot, a lisztet, a rizst, a selyemcukorkát.

Az ötvenes években, úgyszólván a város közepén (Belgrádban), mezőkön és (mások) gyümölcsöseiben játszottunk, fára másztunk és üvöltve hintáztunk az ágakon, mint Tarzan. A tenyerünk tele volt hólyagokkal és bőrkeményedéssel. Cowboyocskát meg indiánocskát játszottunk, én indián lány voltam, akit minden alkalommal megszabadított Slavko cowboy, aki szerelmes volt belém; csúzlival löttük a mezei egereket. Azok közé tartoztam az utcában, akik elég jók voltak golyózásban. Az első, formátlan golyókat úgy „sütöttük”, a hüvelyk- és a mutatóujjunk közt gyúrva a sárgásfehér agyagot. Aztán bejöttek a „vasgolyók”, s végül a varázslatos üveggolyók, kisebbek, nagyobbak, színes „szemmel” a közepükön. Játszottunk még bújócskát, partizánosdit és németesdit, 1-2-3-at, zálogocskát... Mindannyiunknak volt nyila és jaja. *Happy days?* Yes.

Az első osztályban (1953) füzet helyett fekete táblát kaptunk, erre írtunk krétával. Rongylabdával labdázunk. Az ötvenes évek közepén kaptam Amerikából egy nagy, tarka labdát. Marko azonnal fölrufta a szomszéd ház tetejére, és a labda ott is maradt – lyukasan. Viseltesnek tűnő, lekvárral leflekkeztet ruhát is kaptunk Amerikából, nehogy a vámosok konfiskálják. Telente sötétedésig szánkáztunk a mezőkön, amíg teljesen át nem fagyunk és át nem nedvesedünk.

Akiknek volt fürdőszobájuk, a kád fölé szerelt magas „bojlerekben” melegítették fával a vizet. Akiknek nem volt, bádogteknőben fürödtek a konyhában, szombaton. Csak a vasárnap volt munkaszüneti nap. A ruhaneműt meg a testünket is „Albus” szappannal mostuk, a maribori „Zlatorog” gyár teljes gőzzel termelt. „Szagos szappanért” Triesztbe kellett menni. Triesztben elloptuk a hamutartókat a kávéházakból. A hajunkat gyakran tojással mostuk és ecettel öblítettük. A férfiak rendszeresen és kitartóan kenték a hajukat dióolajjal, hogy fényes legyen. Gyakran fésülködtek a nyilvánosság előtt, jobbra hátrafésülték a hajukat. Sokuknak kis fekete műanyag fésű kandikált ki a bal felső zsebéből. Az ajakpirosítót „baiser”-nek nevezték, mert csókolózás közben nem kopott le.

„O-DA”-t ettünk, búzadarát tejjel és csokoládéval, „Tiko” pudingot, a bevált „Knajp” malátakávéval, „Zvijezda” olajjal főztünk, hogy „egészséges legyen az egész család”, lapos üvegből ittuk a sligovicát, a szarajevói „Bosnaplod” termékét vagy a „Badel”-ét, melynek címkéjén szürke macska dorombolt masnival a nyakán. A reklámok azt

ajánlották, hogy mindenki hordjon „Astra” lábbelit, amit a „F. Gorjup” üzemben gyártanak Zágrábban, a Nova ves 11 alatt. A bosznia-hercegovinai „Šik” textilgyár, melynek Szarajevóban volt az irodája a Tito marsall u. 61-ben, tel. 33-12, különféle selyemből, pamutból és gyapjúból készült alsóneművel látta el a jugoszláv kereskedelmi hálózatot.

S ekkor feltűnt a háziasszony büszkesége: a zágrábi edénygyár zománczott edényei, melyek védjegye egy háromszögbe zárt kiselefant volt. Nemrég a pincében megtaláltam azt a bordó bödönt, melyben valaha a sütni-főzni és kenyérre kenni való disznósírt tároltuk. Megmostam, átkentem színtelen lakkal, és beleültettem egy pálmát. A kiselefant törlődött.

A hatvanas években a buggyos ujj, a balerina cipő, a lófarok meg a széles szoknya volt a divat. A szoknya alatt eleinte keményített alsószoknyát hordtunk legalább három sor fodorral (úgy festettünk, mint a tót asszonyok), később nejlonszoknyát, amit szintén Triesztben vásároltunk, de ezek gyorsan megsárgultak. Úgy éreztem, hogy mindenkinek van orkánkabátja, csak nekem nincs. Amikor már elég felnőtt voltam ahhoz, hogy vegyek magamnak egyet, az orkánkabát kiment a divatból. Kiment a divatból a világos nejlonszoknya is, és divatba jött az olyan nejlonszoknya, melyben napbarnítottnak látszott a lábunk, csak hogy ezt nem lehetett kapni. Ezért a világos nejlonszoknyát forró orosz teában vagy hipermangánban mostuk, amitől viszont hamarosan szétmállott és bolondul szaladt rajta a szem. De a kis, sötét trafikokban, melyek fészkerhez hasonlítottak, ott ültek a szemfelszedő asszonyok, akik különleges túvel fölszedték a leszaladt szemeket, ha pedig nem szemeket szedtek, akkor gombokat húztak át a hozott textilanyaggal.

Aztán elkezdtünk titokban cigarettázni. A cigarettát darabszámba árulták. Ha ötöt-hatot vett az ember, az eladónő újságpapír-szalaggal tekerte körül. A rovinji dohánygyár termékei már akkor is a legjobbnak számítottak.

Hordozható emlékek

Azt mondja a barátnőm, ne csak a régi dolgokról írj, a fiatalabb nemzedékek azokat már nem tudják elképzelni. Dehogynem, válaszoltam, csak másként. *A saját* múltjukat fogják beleképzelni, nem az enyémet. Elképzelnek egy múltat, amit majd az ő gyerekeik fognak „elfeledni” a saját eltűnt idejük nyomába eredve, melyet nem biztos, hogy elő tudnak majd ásni. A tárgyak eltűnedeznek. Lassan, csöndben a bolhapiacokról is eltűnnek életünk tárgyi bizonyítékai.

Rijekában nincs bolhapiac. Rijekában új holmit szeretnek vásárolni az emberek, a bolhapiacok pedig játékos nosztalgiát sugalmaznak: a bolhapiacon néhány garasért beszerezhető a múlt felrepedezett, elrongyolódott csomagolásban, a viseltes tegnap maradványai, hordozható emlékek (a sajátjaink és másokéi), melyeket a hónapunk alatt haza tudunk vinni és otthon kibontani belőlük az elmúlt életek töredékeit. Szípkártyák.

A Karl-Marx-Allee-től délre, a Friedrichshainon, mely nemrég még szürke munkásnegyed volt, feltűnt egy kis parkosított tér, telis-tele az utcára is kiterjeszkedő kávézókkal – a Boxhagener Platz.

A rögtönzött pultokon meg a földön, poros ponyván, zsíros kartondobozokban, mindenütt a szocializmus felhalmozott és szerteszórt, eldobott ereklényei hevernek. A „vörös terror” fekete lyukába való belemerítkezés, behajózás ma már nem okoz gondot és nem jár veszéllyel. Láttam három romos épületet, melyek betört ablaktábláiból a nyolcvanas évek Kelet-Berlinjének felszabadult és mosolygós jó szellemei kandikáltak ki, akár a tarka papírsárcányok. A Boxhagener Platz (egyáltalán a volt Kelet-Berlin) épületeinek nagy részét már alávetették annak a műtétnek, ráncaltató eljárásnak, mely eltünteti róluk „az idő hegeit”; az ilyen épületek nem érdekesek, ezek unalmas házak, nyomok, emlékek, emlékezés híján valók, lobotomizált épületrobotok, halottak, melyek azt várják, hogy új életek és új történetek essenek meg velük. Amikor a hallgatóknak Beckett *Krapp utolsó szalagja* című darabjáról beszélek, mindig megmutatom nekik a régi magnetofonok fényképeit, s ők csodálkoznak. Már azt sem tudják, hogy néz ki egy írógép, és azt sem, hogy mennyi energia kell

a hosszabb gépeléshez. A 45-ös fordulatszámú bakelit hanglemezekre azt mondják, hogy ezek fekete CD-k.

Monogramos ezüstneműk, menórák, kristálypoharak, könyvek

A berlini bolhapiacokon azonban még régebbi múltba is el lehet hajózni, akár hetven évvel ezelőttre. 1941 februárjától 1945 áprilisáig Németország minden nagyobb városában nyilvános aukciókat tartottak, melyeken a zsidó tulajdon került kalapács alá. A javak a Reich megszállt területeiről származtak. Mindent, amit az Auschwitzba deportált kelet-európai zsidók 72 000 lakásában találtak, tehervonatokba dobálták, és a holmit szétküldték az egész Németországban: Essenbe 1928 vagon áru érkezett, Kölnbe 1457, Rostockba 1023, Hamburgba 2699, és így tovább. Az aukciókat a napilapokban hirdették meg, és megannyi látogatót vonzottak. A kölni vásárcsarnok vagy a düsseldorfi vágóhíd például túl kicsinek bizonyult ahhoz, hogy befogadjon minden érdeklődőt.

Úgy tartják, hogy a háború végéig minden harmadik német háztartásban volt legalább egy lopott holmi. Ezért találhatók ma a bolhapiacokon monogramos ezüstneműk, menórák, kristálypoharak, könyvek. Ezek a tárgyak, melyek közül sok többször is gazdát cserélt, selejtáruvá váltak, melyeknek máshol nincs helyük, csak a külvárosi életek szemétdombján. Mégis, ezek a tárgyak, ezek a lopott holmik még mindig költözködnek házról házra Európa-szerte (vagy talán még távolabb is), amiként eredeti gazdáik kísértetei is ott lebegnek életeink fölött; néha, anélkül hogy tudnánk, behúzódnak az álmainkba. Így aztán minden új tulajdonos úgyszólván büntelen bűnös, aki könnyíteni szeretne a lelkiismeretén.

(regényrészlet)

RADICS VIKTÓRIA FORDÍTÁSA

Mile Stojić

Mást énekeltek akkoriban

*Tizennyolc évvel ezelőtt szentestére
N.-től egy lemezt kaptam, Chopin for young lover
Prelúdium, Asz-dúr polonéz, Notturmo
Már nem emlékszem minden dallam nevére
Mert a legszebb dallam nekem azon a karácsonyon
N. teste volt*

*Már nem emlékszem, mondom
mert mást énekeltek akkoriban
Világunkat ma halottak lakják
Meg akik, mint én, úgy tesznek, mint akik élnek*

*N. valabol a kanadai pusztaságban van ma
és a teste még rezge és fiatal
mint minden a melankólia függőnye mögött
Az én testem öreg és fáradt és a kezem rezge
és részeg vagyok és magányos e decemberi reggelen
míg a századfordulóról beszélnek arra gondolok keserűen
Mindez nem fontos már, mindez – Chopin meg N. meg én –
az elmúlt századokhoz tartozik immár*

[*Druge su se pjesme onda pjevale, Prognane elegije, 220.*]

Felejtetek el minket

*Míg trombita jajong és pozan
Morzszállik az aranyozás, a mész
És gyöngéd harmat hull a pirosból
Tetőkre, felejtetek el minket*

*Míg elragadó beinei nimfák
Táncolnak a folyópartokon
És ifjú pásztorok furulyaszóval
Dicsérik a gyönyörű loreleit*

*Tekintetek el tőlünk, mint számoláskor a tizedektől
Felejtetek el, mint bőröndben talált idegen
Aprópénzt egy messzi országból, abová
Nem akartok visszatérni többé*

*Összeállna megint a világ
Mi vagyunk egyetlen akadály
Wagnert visszabangozza jeruzsálem
Felejtetek el minket*

[*Zaboravite nas, Prognane elegije, 223.*]

Ifjúkorom lányai

*Ifjúkorom lányai, nauszikaák
Ifjúkorom lányai, diánák, danaék, loliták
még csak negyven évesek, de már sziürke a hajuk, barázdált
a bomlokuk, rancos a kezük
és „varrógép mellett ladylike”
Sokan megcsúnyultak, elfelejtették a szerelmet
mint egy idegen nyelvet*

*Ifjúkorom lányai, ruták és sulamkák,
Ifjúkorom lányai, tengerpart tiünderei
nagy üres szemekkel
Kisírták már minden könnyüket
Hiütlenségre teremtettek, eszterek és juditok nővérei
Minden hiütlenségüket elpazarolták
az óvobelyeken, a pincékben, a kenyérsorokban
minden bűnös gondolatukat halottaknak adták*

*Néha elmenőben rám mosolyognak
de inkább gondoskodón, mint anyja oktalan gyereke
Mikor kávé mellett az elszalasztott alkalmakat említem nekik
azt mondják: elmentél, és téged ez érdekel. Nem tudod, milyen
mikor mindenbe beletörődik az ember
Mikor a tél megszüli gyermekét*

*Álmomban néha súlyos bajukba túrok
Büszke feneküket érintem selyemsubogással
Kis mellüket gyengéden tenyerembe rejtem
és arra gondolok: istenem, tíz év és mind halottak lesznek*

*Ifjúkorom istennői gyorsan kibálnak
háborútól, éhségtől, könnyektől elgyötört
pénelopék a koldus nélkül, kibunt mosolyú menyecskék
A gyönyör hajdani bozzáferbetlen és titokzatos kútjai
antigonék, akik az úrt szölongatják, a reménytelen úrt
a visszhangtalan úrt*

[*Djevojke moje mladosti, Prognane elegije, 216.*]

bomba nő

Költői nyelven a történelemről

Ivana Sajko horvát író, drámaíró, dramaturg, performer és rendező a zágrábi Színházművészeti Akadémia dramaturgia-szakán végzett, később ott tanított. Számos drámaírói díjat nyert. Irodalmi és előadóművészeti folyóiratok szerkesztőségi tagja, színházi rendezéssel is foglalkozik, és elő is adja saját drámáit, különböző színházi formákkal kísérletezve.

Drámáit színházban és rádiójáték formájában is előadták Horvátországban és külföldön, s vagy tíz nyelvre lefordították. A *Rose is a rose is a rose is a rose* című darabját a grazi Steirischer Herbst fesztiválon is bemutatták, a *Látványok almával* címűt pedig a berni Stadttheaterben.

Eddig megjelent *Kivégzett személyek* című drámakötete (Meandar, 2001), *Bomba nő* című drámatrilógiája (Meandar, 2004), *Rio bar* című regénye (Meandar 2006), mely elnyerte a legjobb prózai műért járó Ivan Goran Kovačić-díjat, a *Családom története* (Meandar, 2009), valamint *Az örület (és a forradalom) felé: olvasat* (Disput, 2006) című elméleti munkája.

Rengeteg témáról beszélgethetnénk az íróval, régebbi munkáiról, színházi tapasztalatairól és számos projektjéről, ezúttal azonban úgy döntötünk, hogy a *Családom története* című regényéről faggatjuk. Hogy miért? A történelem miatt és végett – mely elől sehogy sincs menekvés.

SRĐAN SANDIĆ ■ *A regény elején mintegy magyarázatképp azt írod, hogy műfaj és ideológia nélküli regényt kívánsz írni. Az írókkal, így veled kapcsolatban is mindig felmerül bennem a kérdés, hogy vajon tudod-e előre, hogy mit akarsz megírni, miről kívánsz beszélni, vagy csak nekiülsz írni, és magától adódik a téma?*

IVANA SAJKO ■ Én mindig valamilyen konceptból indulok ki. Ez a koncept nagyon gyakran az írásmódomra vonatkozik, a tartalom pedig mindig attól függ, hogy abban a pillanatban mit állítok magam elé mint ambíciót. Ebben az esetben az ambícióm egy történelmi regény megírása volt, ámde nem történetírói beszédmodban. Ami leegyszerűsítve annyit tesz, hogy nem úgy foglalkozom az idővel, hogy kinyújtom, hanem úgy, hogy megpróbálom összerögzíteni. Ebben a könyvben ötven év lett másfélszáz oldalra tömörítve. A másik kérdésem a történetiséggel kapcsolatban az volt, hogy mily módon végezzem el a történelmi kontinuitást alkotó események szelekcióját, hogyan kerüljem el a közhelyeket, és hogyan rendezzem át a dátumokat, az újonnan választott történelmi fordulópontokat hogyan dolgozzam fel a magam módján, olyan jelentőséget tulajdonítva nekik, amellyel az ún. nagytörténelem kontextusában talán nem rendelkeznek. A harmadik, és számomra a legfontosabb kérdés

az volt, hogy milyen pozícióból beszéljek arról az időről, amelyet örököltem. Ez természetesen nem lehetett a tanú pozíciója, miként a tudósé sem, hiszen, noha végzek kutatásokat, én nem történész vagyok, hanem művész, azaz én intim okokból írok, azért, hogy megoldást találjak a saját örökségemre, nem pedig azért, hogy valami új igazságot fabrikáljak vagy a forgalomban lévővel vitatkozzam. Ezért lemondok az ideológiáról is. Mindenkinek joga van a történelemmel foglalkozni, mely sohasem csak egyetemes és nem is csak nemzeti, hanem személy szerint determinál mindenkit, még hozzá mindenkit másként. A kutatási tapasztalat mégis hasonló volt, mint mikor az előző regényemen, a *Rio bar*on dolgoztam, így bizonyos fajta mediátori szerepre vállalkoztam a különféle történelmi megközelítésmódok között, és olyan személyeket választottam hősül, akiknek a neve nem brand-szerűen populáris, mint Josip Broz – például Vlada Kristl, akiknek a sorsa szinte demonstrálja a regény alaptémáját – ez pedig elsőrendűen az ún. ideológiában és az ún. magasabb célokban való csalódás.

■ *A történelmet a győztesek írják?*

■ Így van... és ezért én úgy gondolom, hogy sokkal érdekesebb újraírni a történelmet olyan pozícióból, mely a vesztesé, vagy olyan pozícióból, mely jelentéktelennek tűnik. Ezért sok mindenben felhasználtam a saját családom történetét. Ami engem érdekel, az tulajdonképpen nem más, mint kimutatni a történelmi kutatások önkényes mivoltát, mikor is a kutató egy őt érdeklő eszme fejlődésén keresztül tekinti át a történelmet. Az én esetemben ez az eszme a személyes szabadságharc és a megdöntött eszmények eszméje, ennél fogva a valós személyek a regényemben egyrészt Ivan Goran Kovačić vagy Vlado Kristl, másrészt Bruno Bušić. Nem megyek bele abba, hogy melyik harca helyesebb, hanem magával a döntéssel foglalkozom – a harc melletti döntéssel. Bruno Bušić és Ivan Goran Kovačić intim forradalmi természetesen különböznek egymástól, az egyik militáns, a másik pedig álmódzó, de azt hiszem, hogy a történetiségéhez való hűség megkívánta, hogy mindkettőt bemutassam. Hasonló alapállásból született a *Rio bar* is... Nekem személy szerint fontos, hogy megpróbáljak érvelni az ellentétes politikai pozíció mellett is, ha támogatni nem is támogatom.

■ *Az az érzésem, hogy egyrészt nagyon szép és romantikus módon vitatkozol a közkeletű történelemszemlélettel, másrészt azt magyarázod, hogy minden igazság legitim, azaz hogy nincs igazság...*

■ Minden igazság egyként jogos lehet, ha tekintetbe vesszük a motivációit, hiszen tény, hogy minden igazságot más nézőpontból, más pozícióból

adunk elő, ezért én nem kívánok diagnózisokat nyújtani, noha olyan témákba hatolok be, ahol elkerülhetetlennek tűnik a diagnózis. Teret kell hagyni az olvasónak, hogy ő maga értelmezzen és következtessen, abban kell támogatni, hogy ne higgyen el mindent, végső soron a saját egónktól kell megvédeni őt. Gyakran ismétlem, hogy nem tartom magam politikai írónak vagy értelmiséginek, mivel a szövegeimmel nem az a célom, hogy az olvasókra rákényszerítsek bizonyos véleményt vagy álláspontot. Semmi szükségem arra, hogy bárki azt gondolja, amit én gondolok, hiszen én csak vizsgálom azokat a témákat, amelyek fontosak számomra, de lehet, hogy közben teljesen lényegtelenek mind a művészetben, mind a társadalomban, vagy senki másnak nem fontosak.

Engem az izgat, hogy minden oldallal megnyissak egy újabb kérdést, s hogy mindegyik oldal fölrobbantsa az előzőt. Számomra egy regény addig nem ér véget, amíg valahol az utolsó oldalon nem dőlnek meg mindazok az álláspontok, nézetek, amelyek esetleg kialakultak az anyag feldolgozása során, mert úgy érzem, veszélyes dolog úgy lezárni szövegeket, hogy azok konklúziókat hordozzanak.

■ *Tetszett nekem, ahogy egyszer a hallgatást definiáltad. Hallgami arany, mondtad, és azt is elmagyaráztad, hogy miért – no de hogy állsz ma a hallgatással? A regény olvasása közben az volt az érzésem, hogy tulajdonképpen minden el van hallgatva, előjel nélkül; minden figurád felfüggesztett figura, s a történeteid pont annyira jelentősek, amennyire jelentéktelenek. Mi a hallgatás?*

■ A hallgatás és a csend voltak a vezérmotívumaim, s a legkülönbébb helyzetekben tűnnek fel. Például háborús helyzetben, ahol a hallgatás lojalitás jele, vagy szerelmi helyzetben, ahol annak lehetetlenségét jelöli, hogy kimondassék valami intimitás, hogy megtörténjék a feloldódás, az érintés, a szerelem. A hallgatás a kommunikáció valamiféle szurrogátuma, s a szövegben spon-tán módon jelent meg, talán abból a szándékból kifolyólag, hogy ellipszisek által strukturált regényt írjak, melyet visszafogottá tesz a mondatok ökonómiaja, annyira, hogy az szinte már fáj, mert érzelmileg megfosztott. A struktúra és a téma kölcsönösen demonstrálják egymást.

■ *A költői nyelvet rendszerint lebecsülik, komolytalan dolognak tekintik, mint ami azoknak a privilégiuma, akiknek nem kell cselekedniük, mintba a költői nyelv holmi fényűzés volna. Pedig bátorság kell bozzá, mégis becsben tartva.*

■ Szerintem ez így nem igaz. Ha lebecsülik, az abból fakad, hogy az embereket közömbösen hagyja a nyelv kérdése, nem veszik komolyan azt,

ha valaki a nyelvvel foglalkozik. Él egy téves képzet, mely egy kalap alá veszi a költészetet, a lírát meg a romantikát, ami persze hülyeség, az ignorancia, a tudatlanság meg a kevés olvasás hozadéka. Amikor költői viszonyról beszélek, ezen azt értem, hogy a nyelvvel foglalkozom, ami

azt jelenti, hogy *biperpolitikus* vagyok, ugyanis a nyelv mint rendszer, melyen belül kommunikálunk, alapvetően politikai fenomén. Jussanak eszedbe Viktor Klemperer napló! Abban a pillanatban, amint úgy döntesz, hogy valamit nyelvi-
leg kifejezel, mégpedig másként, mint szokásos,

te a világhoz, magadhoz, másokhoz való viszonyunk föltételeivel kezdtél el foglalkozni. Azt hiszem, nincs ennél szubverzívebb dolog, s ezért van, hogy költői eszközökkel írni történelmi regényt, ez végső soron politikai döntés.

RADICS VIKTÓRIA FORDÍTÁSA

IVANA SAJKO

1941-től 1991-ig és tovább

Családom története

I.

1990-ben a Jugoszláv Kommunista Szövetség 14., rendkívüli kongresszusán – mivel nem értettek egyet azzal a javaslattal, hogy be kell vezetni a többpárt-rendszert és az 1974-es alkotmányának megfelelően újrendezni a föderális egységek közti viszonyokat – a Szlovén Szocialista Köztársaság küldöttei kivonulnak az ülésteremből. Követi őket a Horvát Szocialista Köztársaság delegációja. Majd a Macedón Szocialista Köztársaság delegációja. Majd a Bosznia-Hercegovina Szocialista Köztársaság delegációja. Meghirdetnek egy tizenöt perces szünetet, mely örökké fog tartani.

Emlékszem.

Az esti tévéhíradóban, 19:30-kor bemutattak egy rövidített fólvételt arról, ahogy a politikusok elhagyják az üléstermet. Ezt helyszíni riportok követték Jugoszlávia különféle városaiból. Szakadatlanul tankok vonultak át és repülők vágtak keresztül a képernyőn. A kamera végigpásztázott a romokon, majd megállt valakinek a cipőjén. Kinek a cipőjén? A horvát médiumok ezt állították, a szerbek am azt, a nyugatiak meg valami harmadik dolgot. A hírek végén beolvasták, hogy milyen óvintézkedésekre van szükség bombatámadás esetén. Az ablaküvegeket keresztbe kell ragasztani celluxszal, hogy ne repessze szét őket a robbanás. A függönyök legyenek szét húzva, hogy beléjük ne kapjon a tűz. Ha elsötétítés van, el kell oltani a villanyokat. Amennyiben ez nem történik meg, a polgárvédelem őráratat belőnek az ablakba. Az óvóhelyre magunkkal kell vinni egy takarót, a személyes iratokat és egy darab vastag kartonlapot, amelyen aludni lehet, ha a riadó éjszaka is eltartana. Mindenki föl volt készülve, mégsem találta fel magát senki, amikor bogni kezdtek a szirénák. Álomszerű volt. Megfogták egymás kezét, és csak azt hajtogatták, hogy egyáltalán mi közük nekik ehhez, azaz mi közünk nekünk ehhez, azaz mi köze ennek az egésznek hozzám – erre a kérdésre nem kaphattam választ, legföljebb egy nyaklevest. A következő riadónál engedelmesen szét húztam a függönyöket, leoltottam a villanyokat, csináltam egy szendvicset, és levittem magammal egy takarót az óvóhelyre, remélve, hogy gyorsan vége lesz ennek az egésznek, vagy legalább hozzászokom. Nem így lett. Tizenöt év múlva ugyanezt a kérdést tettem fel a regényemben, mely az első riadóval vette kezdetét. Amikor felharsannak a szirénák, még akkor sem akarják elhinni az emberek. A hitetlenkedés megelőzi a megszólalást és a pánikot, nem tud mit mondani az ember, és még nem ismeri saját rettegésének méretarányait. Eleinte valóban azt hiszi, hogy álmodik, csak „nyugtalanság szűrődik az álmába, a fülébe horkol, hányja-veti az izzadt ágyneműt, szakadékat nyit az ágy közepén, s ő beleesik a szakadékba, mely a saját matracában nyílt meg. De az álmódó továbbra is meg van győződve, hogy fel fog ébredni, hiszen a valódi rémálmok legszörnyűbb pillanatában mindig föl ébredünk. Megfröcsköli az arcát, leveti a pizsamáját, kibújik a papucsából, és íme, fejtelen tyúk gyanánt, pucéran és mezítláb futkos a lángokban álló udvaron, mégsem ébred fel, és a feje sem nő vissza a helyére.”¹ Az a regény ott kezdődik, ahol ez véget ér, miután már mindenki végigálmodott egy hasonló forgatókönyvet, a Kommunista Szövetség rendkívüli kongresszusát, az esti híradót, a polgárvédelmi közleményeket, és lázasan ébredt. De semmit sem kommentáltak és senkit sem avattak bizalmukba, mert úgy hitték, hogy a hallgatás gyógyítja az éjszakai rémálmokat, amiként az idő a sebeket, s ha folytatják a hallgatást, akkor az ébredés is

folytatódik. Így lesz. Muszáj. Logikus. Úgy gondolták, elegendő lesz tartani a szájukat és jól bekötni a zsákot, senkinek be nem vallani, hogy rettentő élőéretet gyötíri őket, hogy emiatt pisáltak be álmukban, még hozzá nem először. Vele sem először esett meg, de ezt sohasem vallotta volna be.

Soha.

Megkönnyebbülve nyitja fel a szemét. A hajnal sűrű félhomályán átütnek a jól ismert tárgyak körvonalai. Körbenéz. Minden úgy van, ahogy hagyta; a pisztoly jobbra az éjjeliszekrényen, a nő kérdő tekintetét vet rá balról, a párnáról, és rekedten a fülébe súgja, hogy egész éjjel hánykolódott az ágyban, s hogy ő emiatt szemhunyaszt sem aludt, s megkérdi, hogy ugyan miket álmodott össze. Semmit, válaszolja a férfi, és gyorsan áthúzza az ágyneműt. Semmit. Sietnie kell. Elkésik a munkából.

Nem tudja, hova küldik.

Nem tudja, mikor jön haza.

Ne várja őt vacsorával.

Nem kell folyton ismételtetnie az asszonynak. Az asszony mindent ért. Rendben. Elnézi a férjét, amint eltűnik a reggeli esőben. Ha visszafordul, szélesen rá fog mosolyodni, és vidáman integet neki. Minden rendben, és minden még sokkal jobb lesz, mert az idő szerencsére gyorsul, ugrál, rohan, ma már holnap van, máris egy lépéssel közelebb vannak a boldogabb jövőhöz. Az ablakokban felgyulladtak a villanyégők, a szomszédok berajzottak a csöndes konyhákba. Mindegyikben fojtottan szól valakiért a harang, a nők nesztelenül himbálóz-
nak a fűzfákon, s a gyerekek nem tesznek fel fölösleges kérdéseket. Gyorsan felnőnek. Mintha sietnének. Az optimizmus mindegyikben letéphetetlenül rá van ragadva a holnapra s a holnaputánra. Még ez a szívós eső sem moshatja le.

– Délután ki fog derülni.

– Ha nem ma, akkor holnap.

– Vagy holnapután.

De a jövő héten már biztos kisüt a nap. És egész hónapban sütni fog. Biztosan. Örökre sütni fog. Ezért derűsen nyitják fel az esernyőjüket, a sötét égre mutatnak vele, az összetorlódtott felhőkre és a lenti sárra. Délben kisüt a nap, és majd fölszárad. Igen. Mosolyogva gyalognak a gyárak felé a cügos cipőjükből. Jövő ősszel majd vesznek újat. Hát hogyne. Mosolyogva foglalják el a helyüket a futószalag mellett, mosolyogva szerelik össze a telekommunikációs eszközöket, mosolyogva tekerik az elektromos kábeleket, öntik ki a ventilátorok műanyag talpát, fonják a gyapjút, gombolyítják a rézdrótot, csomagolják a villanykörtéket, szerelik az emelődaruk motorját, hegesztik a generátorok turbináit. Hajnaltól sötétedésig mosolyognak. Ez szépen látszik a fényképeket és a képeslapokon, melyek a jegyzeteim közt szóródnak. Úgy mosolyognak, mintha soha semmit sem álmodtak volna. Pedig hazudnak.

A falak miatt.

Az ablakok miatt.

A gyerekek miatt.

MINDEZ MIÉRTÜNK VAN.

A derű ökonómiája képes bevarrni a nyugtalan éjszakákon át támadt lyukakat és visszahozni a szebb jövőbe vetett hitet. Nem kell mást tenni, csak továbbra is hinni az optimizmus és a remény politikai erejében. Így magyarázta ezt el nekem Goran. Azt mondta, hogy akkoriban a holnapnak és a holnaputának éltek az emberek. Az unokáknak boldogabbnak kellett lenniük, mint a nagyapáknak, mert a jövőnek szebbnek kellett lennie a jelenüknél.

– De nem így lett.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy bármikor megszűntek volna örülni a jövőnek, és vigaszt keresni benne.

Majd jóra fordulnak a dolgok.
Száz százalék.

A városi tanács jelentése szerint Zágráb feltartóztathatatlanul fejlődik. A duplájára nőtt, a triplájára nőtt, és továbbra is növekszik. Az asszony tekintete reggel az ablakából a széles horizontra esett. Hogyhogy ezt korábban nem vette észre? Úgy tűnik, mintha a város egy éjszaka leforgása alatt megnőtt volna. A városi tanács szerint az ugrásszerű urbanisztikai fejlődés a polgárok önfeláldozásának köszönhető, akik a két csupasz kezükkel építik fel a lakóépületeket, fektetik le a villamosínteket, aszfaltozzák az utakat, miáltal „a zágrábiak mai nemzedéke tisztességesen teljesítette abbéli kötelességét, hogy a jövő milliós városának építője legyen.”²

De mikor történt ez?

Tegnap éjszaka mindez még távoli jövő volt, tegnap éjszaka pedig nemrég volt. Vagy nem?

Vagy ez egyáltalán nem ugyanaz az eső, mely múlt éjszaka is esett, amikor az volt az érzése, hogy az óramutatók meg se moccannak, s az idő beszorult az asztal meg az ablak közé? Állt, állt, állt, és akkor, íme, egyszerre letört, és egy darabban lezuhant a parkolóba. Úgyhogy már nem is tudja, milyen nap van... Azt sem, hogy mely év... Azonban feltételezheti, hogy a lavina elcsúfította az arcát. Bemegy a fürdőszobába és széjjelhajtja a fűzfaágakat, melyek a szemére hulltak.

Ha legalább nem ő maga lenne az...

Pedig ő az, bólogatnak neki a tükörbe szorult nők. Csak arra vártak, hogy kinyissa a fürdőszoba ajtaját és felgyűtsa a villanyt, máris kikandikáltak a közös lomb alól, hitetlenül rebegetik a szemhéját, ámuldozva ráncolják a homlokát, s a száját mozgatva valami vigasztalanul egyszerűt diagnosztizálnak.

MA 1964. OKTÓBER 25. VAN.

A tér és az idő szétválaszthatatlanul összefüggnek.
Az idő teszi a dolgát, emlékezteti őt az anyja.
Múlik. És múlik.

HÁTRA.

Az úgynevezett fejlődés ismét beszórta a háza előtt az utat. Félbevágta a tekintetét, és beaszfaltozta a keskeny szuterén-rések mögé. Azóta az ablak előtt ül és kinéz az udvarra, a cseresznyefára, naphosszat követi a fák lassú változásait, cukorkát szopogat, ragadós papírdarabkákat és piszkos zsebkendőket hullajt a fotel réseibe, csak néha áll fel, amikor köszöntenie kell a ritka látogatókat, akiknek röviden elmagyarázza azt, amit kezdetben mondott, hogy nincs előre, legalábbis nem nekik, hozzátéve, hogy ugyanezt hallani a rádiós hírekből és ugyanezt olvasni az újságokban is. Csak széjjel kell feszíteni a sorokat és megvizsgálni, hogy mi rejlik a mondatok redői közt. Szépen írja, hogy jobb lesz, ami nem mást jelent, mint azt, hogy most rossz, azaz hogy továbbra is ugyanabba az irányba tart a fejlődés. Mindenki tudja, hogy így lesz, habár mosolyogva állítják az ellenkezőjét, azt mondják, hogy a történelem kiszámíthatatlan irányban halad, amire ő azt válaszolja, hogy a szokásos, nem túl nagy körben forog. Számukra különösen. Ezt mindig hangsúlyozza. Na de majd meglátják a saját szemükkel. Amint eljön az őszi esőzések és a sár ideje. Egy ilyen őszi, mint ez.

Ennyit.

II.

A nap híre a Száva magas vízállása. Az utolsó mérések szerint a Száva fölment négyszázhusz centire, egyes városrészeket már kiürítettek. Az esti híradóban

bejelentették, hogy a víztömeg már reggel eláradt, de a fenyegető veszélyt eleinte senki sem vette komolyan, mígnem estefelé észrevették, hogy a vízállás óránként tizenöt centit nő. Követelték a városvezetés és a katonaság sürgős segítségét. Ezek voltak az utolsó hírek, mielőtt elhallgatott volna a rádió. Ifjúsági csapatok szálltak ki a terepre, hogy riasszák a lakosságot, ám a gát néhány helyen húsz méter szélesen is átszakadt, így aztán a víz és a riasztás szinte egyszerre érkeztek. A mentőakció egyik résztvevője hangsúlyozta, hogy ez volt az evakuáció legnagyobb hiányossága. A polgárokat nem lehetett idejében értesíteni, mert a terület villanyáram és telefonvonalak nélkül maradt, miközben a víz továbbra is „hullámokban csapdosta az udvarokat és a házak ajtait, úgyhogy mi is, akik menteni akartuk a polgárokat, meg azok is, akik a lakásukban maradtak, azonnal derékig vízben találták magukat”³. Az iskolákban meg a tanácsházán evakuációs központokat létesítettek, de mire a lakosságot áthelyezték volna az óvóhelyekre, az árhullámok azokba is betörték. Súlyosította a helyzetet a tény, hogy földszintes házból álló munkásnegyedeket ért az áradás, és a víz néhány perc alatt elárasztotta a házakat. Pontosabban három perc alatt, ennyi idő kell ahhoz, hogy a víz elérje anyám házának küszöbét.

Anyám ébren ül a koromsötétben.

Cukorkát szopogat és visszaszámlál.

Már nem fog sokáig.

4:00-kor a Száva vízállása eléri az ötszáz centimétert, a folyó Savka cestánál áttöri a gátat, és másodpercenként négyszáznegyven köbméteres sebességgel zubog az utcákon. Gejzírek törnek fel, melyek a levegőbe emelik a csatornafedeleket és teljes erőből spriccelnek a csövekből. Az áradás nyomása megváltoztatja a vízvezetékcsövekben az irányt; felbugyborognak a mosogatók, a mosdók és a WC-kagylók nyílásai, köpik ki a mocskos szappanos vizet, a szűrőket, az ürüléket meg a szétázott vécépapírt, a lé szétfolyik a parketteken meg a szőnyegekben, szétcsorog mindenfelé, nyalogatja a bútorokat, megtölt minden rést és repedést, majd végül arányos iszapréteggé válna a mennyezet felé emelkedik. Vele együtt erősödik egy szokatlan zúgás is, az elromlott vízóblítóhoz hasonló, mély, sötét hanggá sűrűsödik, rezeg, majd tovább erősödik és erősödik és erősödik, hogy végül egetverő fináléba torkoljon, felébresztvén a munkásnegyedeket és az álmittas embereket, akik pánikba esve kiugrálnak nedves ágyaikkól, a sötétben egymásnak ütköznek, caplatnak a hálószobák büdös mocsaraiban, kattintgatják a villanykapcsolókat, gyertyát, gyufát keresnek, zavartan kérlik, hogy mi történik, miért nincs áram, és ki szart be. A Száva hirtelen tör be, a vize sűrű, hideg és tiszta fekete, dum-dum, veri anyám szuterénjének kis ablakát, a meredek lejtőn lezúdulva ellepi az udvart, széthordja a kis csigákat, kagylókat és fossziliákkal ékes kavicsokat, veri a bejárati ajtót, dum-dum, dum-dum, van itt valaki?, ám anyám nem válaszol, a Száva meg döng, dum-dum, dum-dum, dum-dum, tudja, hogy anyám odabent van, elbújt a sötétben, ijedten forgatja a szájában a cukorkát és a zápfogaival porrá őrli, csak nem fogja rátörni az ajtót a víz?, csak nem fog ráömleni a papucsára s fölmászni a térdéig? a csipőjéig? csak nem fogja átáztatni a fehérneműjét meg a hálógingét, s még magasabbra emelkedni, lehűteni a melleit és a nyaka köré fonódni? nem fogja tán a fülebe sügni: dum-dum, dum-dum, elmúlt a három perc.

MÁR?

Következik a katasztrófa utáni reggel. A zágrábiak a tetőkön meg a cölöpökön kuksolnak.

Felfogták a poént, de továbbra is a kérdőjeleikbe meg a felkiáltójeleikbe kapaszkodnak.

Nem engedik ki őket a markukból. Akinék gyengül a szorítása – megfullad.

Lidija asszony, egy trešnjevaci nyugdíjas klub tagja, elmeséli, hogy azt a reggelt egy almafa ágán várta be, a kislányát szorongatva. Amikor néhány évvel később a kislány azt a feladatot kapta az iskolában, hogy rajzolja le az árvizet, hullámokat festett, melyen piros almák úszkáltak. A városi tanács rendkívüli ülésén hozott határozat szerint azonban „az árvíz okozta kár, nem számolva a pótolhatatlan embervesztéssel, egyenesen óriási”⁴. A Száva egy tizennégyszer négy kilométeres területet lepett el. Zágráb jó harmada víz alá került, tizenötezer lakóépület, melyek közül tízezer teljesen tönkrement, több mint negyvenezer polgár hagyta el otthonát, közel húsz ipari vállalat szenvedett károkat, vagy háromszázötven kilométer autótutat lepett el a víz... és így tovább. Így mondta be a híradó. Az áldozatok nevét is bemondták. Hozzáfűzték, hogy a halál pontos okát majd csak a boncolás

fogja kideríteni. Anyám mindezt hallotta, sőt látta is az ablakon keresztül. Azok csendes halálát, akik nem tudtak úszni. Meg a tetőket a szarban. Meg az almákat.

Bemegy a fürdőszobába, ám egyszerűen egyedül van a tükörben. A pannon tenger ellepte a képet.

Minden más változatlan maradt. A férje halkán kinyitja az ajtót, lerakja a holmiját és századszor, kétszázadszor, ezredszer is belép a konyhába. A feleség felé fordul. A férj megáll. A feleség meg fogja őt kérdezni, jól van-e, s a férj is meg fogja kérdezni tőle ugyanezt, mindketten hazudnak, hogy jól vannak, századszor, kétszázadszor és ezredszer.

Mint mindig.

Pedig minél jobban vannak, annál rosszabbul vannak, s ezért a férfi még mindig áll, áll, egy lépést sem bír tenni előre, egy lépést sem hátra, a felesége meg sem kérdezi, miért áll, mert az elhallgatott válaszok amúgy sem találják el a lényegét annak, amit eltakartak a néma szokások. A férfinak egyáltalán nem fontos, hogy bevallja: két hónapja idő előtt nyugdíjazták, méghozzá azzal az ironikus megjegyzéssel, hogy nem bírja a harcot. A férfi nem meséli el, hogy abban a pillanatban vészterhesen elferdült a fejében a katedrális, és összetépte a pártkönyvecskét, igen, apró darabokra szaggatta, tanúk előtt tépte össze, akik mégsem mondtak erre egyebet, csak annyit, hogy maga egy nagy barom, aki letért a helyes útról, és átment a túlsó oldalra. Ám ezek pusztán tények.

Ami fontos, az az, hogy már nem tudja logikus sorba rendezni a tényeket, és attól fogva csak eljártssza, hogy munkába megy, voltaképpen azonban kora reggeltől a kocsmákban könyököl a konyakjával, megpróbálja megérteni, hogy *letért*, és mit értettek azon, hogy *átment a túlsó oldalra*, hisz ő továbbra is hűségesen ügyel az órhelyen, csíphetik a méhek, ő nem mozdul a helyéről, egyedül az gyöttri már hosszabb ideje, hogy nem jön az őrségváltás; az az örült ötlet villant az agyába, hogy talán ők azok, akik *letértek és átmentek a túlsó oldalra*, és talán ő az, aki maradt, ahol volt. Egyedül. Az erdőben. Egy barom. De tényleg.

Ezért nem képes összerakni azt a logikus mondatot, és nem képes megmagyarázni, min töri a fejét a bárpultok fölött, mitől repedt meg a homloka, mitől reszket a keze, és meddig fogja döngetni a falat és bevizelni éjszaka az ágyba. Nem tudja, ámde a felesége tudhatná, milyen az, amikor egész életében építész és építész és építész, és végül azt mondják a szemedbe, hogy csak romboltál, vagy ha egész

életedben takarítasz, sikálsz és mosol, s a végén minden még piszkosabb, és továbbra is vér mindenütt. A feleségének ezt meg kellene értenie. Talán ezért nem kérdez semmit. A felesége hátat fordított neki, és vízzé változott.

A szó szoros értelmében.

Az asszony némán az ablak felé fordult, orcái szétfolytak, mint a tó. A férje átfogta a vállát, ám a felesége egyszerűen kicsordult az ujjai közt és széttöccsant a padlón, úgy kellett csöppről csöppre a tenyerébe gyűjteni, csöppre csöpp, míg ismét össze nem szedte magát, és nővé nem sűrűsödött. Ekkor ágyba fektette, elnyúlt mozdulatlan csípője mellett, megszorongatta fátadt csontjaival, behúzódtott a lábai közti csöndes hasadékba, megtorpant, és föladta. És még mindig ott van, és semmit sem mond neki, nem is tudja, mit mondhatna, mert abban a zsákban nem is maradt más, csupán összepréselt, földuzzadt és törött mondatok, melyek többé senkit sem vigasztalhatnak. Talán egyszerűen ki kellene fordítani azt a zsákot, szétszakítani a bőrt és megmutatni neki a kimondhatatlant, azt, hogy ő is magányos a saját tükörében, csak egész idő alatt megpróbált hinni az ellenkezőjében, megpróbált hinni abban, hogy az emberek azt gondolják, amit mondanak, például hogy minden rendben van, hogy jól érzik magukat a bőrükben, amiként a bőrük felszínén is, ámde az emberek hazudnak, amint hazudik ő is, meg a felesége is, és ezért már semmit sem lehet logikus sorrendbe összerakni, ezt megmondhatná a feleségének, azt, hogy ő is magányos abban a tükörben, pont amilyen magányos a felesége térdei közt, mert ő, a felesége is elhagyta, ő is mindig elmegy, a váll alatti lőtt sebre koncentrált és átnéz rajta, mint egy kukucskálóablakon, minél messzebbre, a hálószoba ajtaja felé, mely mögött becsukódik a folyosó ajtaja, mely mögött becsukódik a konyhaajtó, mely mögött becsukódik az előszobaajtó, mely mögött becsukódik a gyerekszoba ajtaja.

Ott növekszik a lányuk.

Siet.

(regényrészlet)

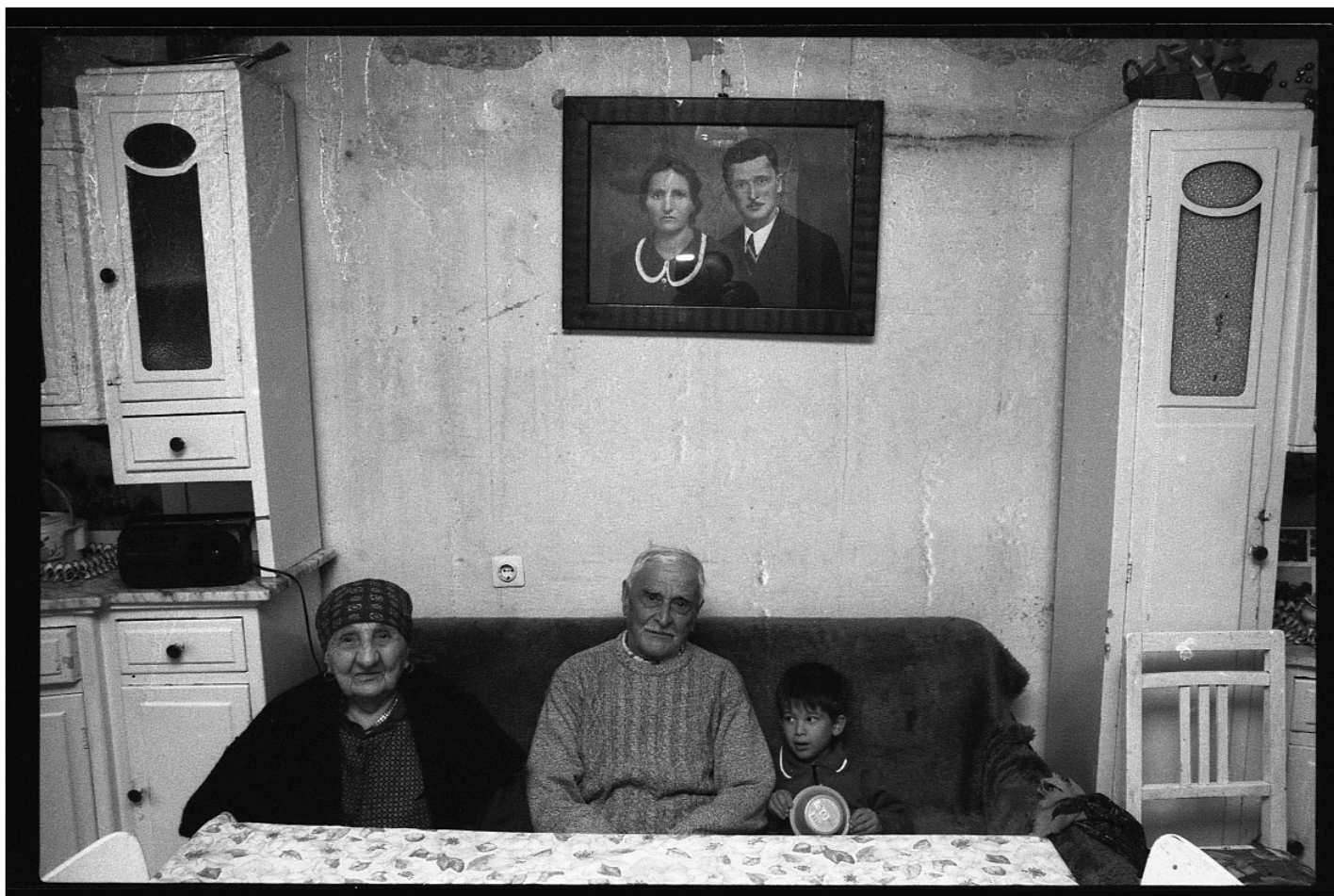
RADICS VIKTÓRIA FORDÍTÁSA

¹ Ivana Sajko, *Rio bar*, Meandar, Zágráb, 2006. 7. old.

² Tomislav Butorac (szerk.), *A szabad Zágráb (1945–1965)*, Stvarnost, Zágráb, 1965. 67. old.

³ Mirko Srić, „Árvíz Trešnjevici”, in: D. Zdunić és S. Žarić (szerk.), *A vörös Trešnjevka*, Munkásmozgalmi Intézet, Spektar, Zagreb, 1982.

⁴ Zdenko Kuzmanić: *A zágrábi árvíz 1964-ben*. Zágráb Város Múzeuma, Zágráb, 2004. 7. old.

a földim vagy

Buick Rivera

JERGOVIĆ,
Miljenko
Szarajevói Marlboro
Jelenkor, 1999

Rita Tannenbaum
L'Harmattan, 2010

In: A közeli más
Jelenkor, 2008

„Emir három uja”
Fosszília, 2002.01.

„A múlt nem
töröltetik el”
Litera-interjú
Szekeres Dóra,
2010. 02. 05.

Nem egészen egy órája vezetett, amikor az út szélén, a sekély árokban meglátta a Buick Riverát, majd a két kézzel integető Hasan Hujdurt is. *Itt balottak vannak*, gondolta az integetésből, és megállt. Vuko nézőpontjából elsőrendű erkölcsi kötelesség volt ez, az egyik a kevésből, amit ismert egyáltalán, de olyan, amit nem szabad megszegni. *Ha olyan embert látsz, aki bajban van az úton, vagy ne adj isten, szerencsétlenül járt, akkor nem gondolsz arra, hogy sietned kell vagy hogy a belei összekoszolbatják az ülésbuzatot, hanem megállsz és segítesz.*

Hasan magán kívül volt. *Mi történt*, kérdezte Vuko, *vannak balottak*, folytatta, *fáj valamid?* Hasan meghökkent, *a földim vagy!* mondta hibátlanul Vuko nyelvén, *igen is meg nem is, ahogy vesszük.* Kezet ráztak. Vuko... Hasan, és a havas Oregon közepén, az ország vagy legalábbis a másodrendű országút történetében először, feltört az érzés, amelyet a boszniai erdők évszázadok óta belelegeznek, amelyen az az ország alapul. *Gyanakszik rám*, gondolja egyik is, másik is, és mosolyog, mint a farkasok, mikor a közös száműzetésben meg akarják mutatni egymásnak, hogy nem veszélyesek és nem akarnak rosszat. De igazából nem is gyanakszanak, hanem azt gyanítják, hogy a másik gyanakszik, miközben kezet nyújtanak és kezet szorítanak, Oregonban ugyanúgy, mint a Balkánon; könnyebben meghalnának egymásért, mint az édestestvérek egy másik világban, és ugyanígy könnyebben és több okkal ölnék is meg egymást. Minden a cselekmény helyén és idején múlik, a szeretetnek és a gyűlöletnek ugyanazok az indokai. Úgy áldozzák föl egymást, ahogy másutt üdvözlük egymást, ugyanolyan figyelmesen és hasonló szabályok szerint. Hasan Hujdur egyet-mást elfelejtett a húsz amerikai esztendő alatt, többek közt azt is, miért kellene gyűlölködni és háborúzni, de a ráismerésnek ezt az érzését nem felejtette el. Sok mindent kiirtott, kipusztított Vukóból inkább ő maga, mint bárki más, de megmaradt az igény erre a mosolyra, amelynek valamikor régen, jóval az ő születése előtt, minden gyakorlati értelme elenyészett. Egymás vérét ontották volna a küszöbön, ha kell, ahogy egy békésebb világban egy pohár vizet se öntöttek volna ki.

Nem voltam odalent már tizenöt éve, állt a Buick Rivera mellett, miközben Vuko próbálta rögzíteni a huzalt, *amíg tartott a háború, nem akartam, nem félelemből, hanem hogy ne érezzem a gyűlöletet*; Vuko hanyatt becsúszott a Buick alá, a zakója felgyűrődött, meztelen hátával olvasztotta a havat, *ilyesmi régen nem volt, nem tudom, miből lett*, nem találta a karikát, amibe a huzalt beleakaszthatta volna, *de most szeretnék egy kicsit odamenni, körülnézni, találkozni emberekkel, ha élnek*, folytatta Hasan, és az autó alá sandított, zavarban volt, mert nem tudta, mit tegyen, hogyan segítsen. *Na, itt van, baszom az amerikai autódát*, sikerült végre Vukónak, *most ülj be, és fordítsd egy kicsit jobbra a kormányt*, a huzal másik végét a Mercedes lökhárítójára kötötte, *kibúzzuk, hogy a rák baszná meg.*

Fél óráig küzdöttek, hogy az amerikai autóipar romantikus korszakának néhány tonnát nyomó példányát kihúzzák az árokból. Néhányszor úgy tűnt, hogy a Buick Rivera, a vízbefúlókhoz hasonlóan, a saját megmentése ellen dolgozik, és a Mercedes terepjáró, az európai gazdagok és hétvégi kalandvágyók legújabb kedvence is mellette fogja végezni, majd úgy látszott, már csak fél méter hiányzik ahhoz, hogy ismét az úton legyen, de aztán még mélyebb hóba csúszott víz-sza. Hasan izzadt, inkább szégyenében, mint a feszültségtől vagy az erőfeszítéstől, pedig a hőmérséklet már régesrég mínusz húsz fok alatt volt. Olyan ostobán történt, épp csak lehunyta a szemét, követett egy sötétségbe csúszó gondolatot, és máris az árokban találta magát. Akkor aludt el, amikor megpróbált visszaemlékezni, mint akart válaszolni Angelának, ha megint azt mondaná, hogy a Buick Rivera túl sokat fogyaszt, és egy új Toyotát kellene venniük; vetődött, mint egy kis kapus a játszótér betonozott pályáján, hogy elkapja azt a mondatot, azt a menekülő gondolatot, és tessék, úgy törte össze magát, hogy megaláztatás lesz a vége. Mert amennyire örült, hogy egy földijére talált, hiszen más a legjobb

esetben is hívta volna az autómentőt, és ment volna a dolgára, és ezt is csak akkor, ha valamelyik fanatikus keresztény szekta tagja, és hisz abban, hogy a pokolban fog sülni, ha nem segít a bajbajutottnak, ugyanannyira kínos volt, hogy olyan valaki segít rajta, aki minden arccandulását és mozdulatát ismeri és érti. Könnyű szégyenkezni olyanok előtt, akik nem veszik észre, hogy szégyenke-zünk. Még könnyebb bolondot csinálni magunkból olyanok között, akik egyáltalán nem tudják, mit jelent bolondot csinálni magunkból. És szörnyű olyanok előtt, akik megérik a gyöngeségedet, még mielőtt te magad megérezned.

Vuko dühöngött a Mercedesben; szüksége volt a sikerre, szomjazta a csodálatot, mert amióta azt a szarságot csinálta a kutyával, nem látta senkinek a szemében, pedig hozzászokott, amióta Amerikában volt, és az ilyen hozzászokás akkor válik tudatossá, amikor hiányozni kezd, amihez hozzászoktunk. Fontos volt neki a csodálat. Ideges lett, ha Lisa elutazott valahová, és ráadásul úgy alakult, hogy senki sem volt a városban az ismerősei, a földijei, a nagybani és a kis dilerek és szélhámosok közül, akiket a rendőrség soha nem kapott el. Ilyenkor harapós kedvvel járt-kelt, megfenyegette a benzinkutasokat, a kasszásnak az arcába vágta az aprópénzt, és kétségbeesetten kereste, kinek a szemében pillanthatná meg a maga igazi valóját, az egyetlen, amelyikkel elégedett lehet. Egyedül maradvá egyre kisebb és gyöngébb lett. *Húzzál, kurva*, csikorgatta a fogát, és a tenyerével verte a kormánykereket, de a Mercedes egyszerűen képtelen volt ezt a feladatot, vagy a két ember olyannyira különböző problémáit megoldani.

Álltak az út közepén, és nézték egymást. *Van mobilod?* Hasan rájött, hogy alá fogja írni az adásvételt, abból az ötletéből viszont, hogy a lelkiismerete megnyugtató helyett elmegy Angeláért, olyan újabb bajok támadnak, amelyekről még semmit sem tud, nem is sejti, mifélek lehetnek, és semmilyen módon nem készülhet fel rájuk. *Halló, Geli! Az úton vagytok. Kint, a hóban. Volt egy kis balesetem, Geli. Nem, nekem semmi bajom. A nyakam rendben, nem fáj. Nem bírtam a mentőket, miért bírtam volna. Halló, Angela, hallgass végig, megcsúsztam az úton. Nem, a kerekek teljesen rendben vannak. Én vagyok a bibás. Nem, én vagyok a bibás, nem az autó. Elaludtam és letertem az útról. Nem tört össze. Nem kell javíttatni, csak nem tudjuk kibúzní. Egy úrral, az ő mobilját kértem el. Csak szólok, hogy nem tudok érted menni. Al Rabimi már elment? Ajajaj. Tudod mit, menj szállodába. Reggel érted megyek. Miért nem? Na jó. Akkor várj meg ott, ahol vagy. Hívj taxit. Igen, a taxik most is járnak, miért ne járnának, mindig járnak. Nem tudom, mennyibe kerül Toledóig. Nem számít, mennyibe kerül. Én is odamegyek. Lebet, hogy már ott találsz. Miért nem? Rendben, akkor maradj ott reggelig. Nem, nem vagyok érzéketlen. És nem vagyok gonosz. Csináld, amit jónak látsz. Így van. Egyetértek. Várj csak egy percet... Vuko bökdöste Hasant, az orra előtt hadonászott, tátogott, mint aki mondani akar valamit. *Figyelj, ember, látom, mi az ábra. Az lesz a legjobb, ha szépen elviszlek Salembé. Ott fölveszszük az asszonyt, és hazaviszlek benneteket. Útközben felbújuk az autómentőt, hogy búzzák ki a berdát.* Hasan integetett, a kezét rázta, szó se lebet róla, nem szükséges, Vuko a kabátujjánál fogva a Mercedes felé húzta, *dehogynem szükséges, te is megtennéd nekem*, ez mindig döntő érv az ilyen huzakodásnál, mert hogy mondja azt az ember, hogy nem tenné meg, *de hogy akarsz most búsz kilométert visszamenni*, Hasan szégyene egyre nagyobb, *van időm, gyereünk, csak nem leszünk olyanok, mint ezek a segg amerikaiak*, tuszkolta be az autóba. *Halló, Geli, változott a terv, mégis elmegyek érted, nem, nem tudtuk kibúzní, odavisz az úr, aki segített nekem, a Buick Riverát itt hagyjuk...**

És így indultak el Salem felé, két ember, akik éppen eleget tudtak egymásról ahhoz, hogy meghitt viszonyban lehessenek, jöllehet egyáltalán nem ismerték egymást. Az pedig, amennyit egymásról megtudtak, különböző téves irányokban indította el őket. Hasan számára Vuko a tipikus földi volt a nagyvilágban. Jó, mint egy darab kenyér, a hóban fetreng, hogy segítsen rajtad, és élvezzi, hogy van kinek

azt mondaná, segg amerikaiak. Ez a közös kód, amitől kiválasztottnak érezzük magunkat egy világban, amely nem a miénk; amely megaláz minket, hogy alkalmazkodjunk hozzá; egyetlen örömünk és elégtételünk, ha találkozunk valakivel, akivel, mindig ugyanolyan magasról, lesajnálhatjuk a segg amerikaiakat.

Vuko számára Hasan csak egy muszlim volt, másként nem is tudott rá gondolni, de jó és becsületes muszlim, amilyenek az ő falujában nem voltak. Az ilyen embernek ő mindenben segíteni fog, hamarabb, mint egy amerikaiak vagy egy szerbnek, mert Vuko egyáltalán nem nacionalista, ő senkit sem gyűlöl azért, mert más a vallása, és ez a tény nagyon fontos a számára. Régesrég kiverte a fejéből azt az igazságot, hogy Tito gonosztevő volt, és nem nemzeteink és nemzetiségeink nagy fia, hogy legfőbb célja volt eltörölni a föld színéről mindent, ami szerb, hogy a testvériség&egység ámitás volt, és hogy ötven éven át csak a késeket élesítették és a puskákat zsírozták, de se neki, se az övéinek nem mondta soha senki, hogy valakit gyűlölni kell csak azért, mert muszlim vagy katolikus. Ő még a háborúban sem találkozott ilyenekkel, a legtüzesebb legények között sem, akiknek a kucsmájuktól, a szakálluktól és a kokárdájuktól az arcuk sem látszott. Több gyűlölet van egyetlen pillantásban, ahogy az apósa a portorikói portásra néz, mint az összes boszniai háborúban. Vuko erről meg volt győződve. Sohasem gyűlöltek úgy egymást, mint ők. Mi csak tisztáztuk a nézeteltéréseket. Van olyan falu, ahol ezer elfajzott, bizonyíthatóan és igazoltan elfajzott muszlim él. Ahogy biztosan vannak falvak a világban, ahol elfajzott franciák, németek meg amerikaiak élnek. Ahogy vannak falvak elfajzott szerbekkel is. És mit tehetsz, ha egy ilyen faluban élsz, és nem vagy se elfajzott, se muszlim? És hát tíz, talán húsz ilyen falu is akadt, és az egyetlen lehetséges módon tisztázták a nézeteltéréseket. A szerbek senkit sem gyűlöltek. De elég tíz, esetleg húsz falu, Vuko éppen ennyiről tudott, és máris kész a baj, ha jönnek a külföldiek, és elkezdnek mindent a maguk feje szerint magyarázni; látják a kiégett házakat, a menekülőket, a síró öregeket meg a tankokat, amelyek üldözik őket, aztán felütik a könyveiket, kicsit lapozgatnak, és azt mondják – ez genocídium. Miféle genocídium, jóemberek? Miféle genocídium, mikor senki nem gyűlöl senkit? A szerbek talán nem énekeltek Emináról, Almáról és Fatimáról is? De igen! A háború előtt is, meg a háború alatt is, és biztosan énekelni fognak a háború után is. De vajon a fehérek énekeltek a feketéről a rabszolgaság idején? Vajon Hitler énekelt szép zsidó lányokról? Nem! Hát persze, hogy nem! Na hát, Vuko Šalipur szerint ez a különbség a genocídium és a nézeteltérések tisztázása között.

Nyomorult egy ország, meg mi is vele együtt, mondta. Amerika?... Debogy Amerika. Bosznia, hogy is ne vóna nyomorult... Na ez az, hogy is ne vóna nyomorult... Ezt hogy fordítanád angolra, hogy hogy is ne vóna nyomorult? Hogy mondanád, hogy megértésék? Sebogy... Na látod. Hogy is ne vóna

nyomorult. Az amerikaiak is az vóna... Vóna, ha értené. Elkezdtek körbetáncolni az egyetlen témát, amely érdekelte őket, de nem folytathatták. Hasan azért nem, mert illetlenségnek tartotta kifagatni ezt az embert, hova valósi, mit csinál itt, és mit csinált amott, Vuko meg azért nem, mert a kérdésre, amit föltenne, neki is válaszolnia kellene; el nem tudta képzelni, mit hazudjon, ha erre sor kerül – az meg esze ágában sem volt, hogy az igazat mondja, és elmagyarázza Hasannak, hogy mit jelentett a Pasaligetben az otthon küszöbét védeni, hogy milyen egy vak írástudó, és mit ártott az embereknek, bármilyen vallásúak voltak is, amit ugyanúgy kellett neki visszafizetni –, mert akármennyire rokonszenves ez a muszlim, nem valószínű, hogy megértené, ki tudja, talán pisztolyt tartogat a zsebében, és akkor Vukónak vége, ártatlanul, csak mert eljárt a szája.

Milyen papíraid vannak? hogy mégiscsak megtudjon valami konkrétumot, *zöldkártya és boszniai útlevél, vagyis jugoszláv, míg Jugoszlávia volt, látod, nem ördögtől való hallgatni, nekem bezzeg amerikai, többet nem fognak baszogatni az ottanival,* na igen, az amerikaiak meg seggek szerintel, *míg el nem kezdődött a háború, nekem mindegy volt, így hát nem kértem, mikor meg kitört, megszigorították a feltételeket, ezért megint nem kértem, ebben a bús évben bússzor megkaphattam volna, te mióta vagy Amerikában?* Vuko köhögött, hogy gondolkozhasson a válaszon. *Úgy öt éve... Hát, bamar megkaptad... Amerikai a feleségem. Az öregje nagy bal, pár milliárd dollárt nyom. A tiéd nem amerikai?... Nem, de van útlevele. Német... Ejja, német! Hun találtad?... Tudod, hogy megy ez... Tudom... Nem tudja az ember, hol és mi várja. Meg hol fog megnősülni.*

Hasan esetében tényleg így volt. Angelát a washingtoni jugoszláv nagykövetségen ismerte meg, abban az évben, amikor Sarajevóban volt a téli olimpia. Bement meghosszabbítani az útlevelét, a nő meg valamilyen boszniai színészeket kísért, akik Hasanaga színházával turnéztak Amerikában. Ha Hasanaga előadás után nem áll le helyi zsebmetszőkkel piálni egy Seattle környéki csehóban, akik a hetedik pisáláskor hátulról fejbevágták és ellopták az útlevelét, és ha Angela nem ajánlja föl a társulatnak, hogy körülvetzi őket Washingtonban, ha már Hasanaga alkoholizmusa miatt oda kell menniük új útlevelért, akkor Hasan sohasem ismeri meg Angela Raubalt. És akkor sem találkoztak volna, ha a téli olimpiai játékok megrendezésének jogát egy másik városnak ítélik oda, mert akkor a boszniai színészeket sem hívták volna meg egy turnéra. *A házasságunkat piások, svibákok és olimpikek bozták össze,* viccelődött Angelát átölelve azokban a boldog években, amikor az apja meg az anyja még éltek, és minden Újévkor kimentek hozzájuk Toledóba.

(regényrészlet)

CSORDÁS GÁBOR FORDÍTÁSA

The merchants of Europe

Európa kalmárai

Tavaly ősszel egy bolhapiacon jártam, valahol Wrocław külvárosában. Egy nappal azelőtt, hogy visszatértem volna Horvátországba, a Balkánra, hirtelen szükségem lett még egy útításkára. Nem akartam sokat fizetni érte, Zágrábban úgyis volt már elég útításkám és bőrröndöm, csak a visszaútra kellett. Ha hazaérek, kidobhatom a szemétkébe. Egy ilyen táskát természetesen a legjobb a bolhapiacon keresni, a szegények piacán, ahol csempészett konfekciót árulnak, ott, ahol keleten rendszert szombaton és vasárnap összegyűlik a deklaszszált, átmeneti polgárság, nyugaton pedig, ugyanilyen külvárosokban, a balkáni és kelet-európai bevándorlók, ha az övéik közt akarnak lenni, és ráadásul kevés pénzért kielégíteni saját fogyasztói szükségleteiket. Miközben Európa még mindig az áruházakban és nagy üzletközpontokban él, az európai szegénység, a margóra szorultak és a bevándorlók a külvárosok szabad ég alatt működő piacain. Ha megérkezünk egy nagyvárosba, Milánóba, Frankfurtba, Berlinbe, Bécsbe, Prágába, mindegy, hogy üzleti ügyben vagy turistaként, nem jut eszünkbe, hogy a deklaszszáltak efféle piacát megkeressük, ám ha véletlenül arra vetődünk, akkor érdekesebb és tanulságosabb lehet a bédekkerek minden kulturális és történelmi nevezetességénél az, amit ott találunk. Nem Európa valódi képe lesz az, mert a valódi kép soha nem a margókon látható – bármennyire szeretnék is a balos romantikusok és irodalmárok –, de Európának ezeken a belső peremén, a nagy európai városok periferiáján az is látható, milyen Európa a földrajzi peremén, Moldáviában, Romániában és a Balkánon, és talán azt is felfedezhetjük, milyen betegségek gyötrik Európát. Talán felismerjük a helyet, ahonnan az új, a középkortól különböző pestis elindul, amely végül elpusztítja majd Európát.

Európa valódi képe: az üzletközpontokban és a bolhapiacokon

De mint mondtam, Wrocławban nem voltak ilyen nagy ambícióim: csak egy olcsó útításkát akartam venni, mert megszorodott a hazaviendő holmi, és a piros samsonite bőrröndöm túl kicsinek bizonyult. Mégis, míg a külváros felé autóztunk, ami sokáig tartott, és Wrocław nagyobbak és kiterjedtebbnek látszott, több útkereszteződéssel és közlekedési lámpával, mint amekkora valójában, egy és más még az eszembe jutott. A bolhapiacokon, mint tudjuk, az olcsó konfekción, különféle csempészárúkon, használt rádiókészülékeken és kínai cd-lejátszókon kívül a városok emlékezetét is árulják, főként értéktelen régiségeket, emléktárgyakat és giccs-szuvenírokat, családi fényképeket, bélyegalbumokat, régi folyóiratokat, mindazt,

ami a kellőképpen figyelmes és türelmes szemlélő előtt feltárja egy város emlékezetét. Évekig, mindaddig, míg torkig nem lettem a horvátokkal meg az irodalmukkal, eljártam ősszel a frankfurti könyvvásárra, ahol feltétlenül átmentem a Majna túlsó partjára is, és a folyó menti tágas és szép gyepes térségen működő bolhapiacon összeraktam a város kaleidoszkópját. Annak ellenére, hogy a várost 1945-re a földdel tették egyenlővé, akadnak itt kisebb kerámiaedények a *belle époque* idejéből, levestányérok, aljukon, ahol ma rendszert a *Made in China* felirat látható, baljós fekete horogkeresztrel. De mindig találtam nagyon alapos sajtódokumentációt 1968-ról, folyóiratokat, képeslapokat, újságkivágatokat, rendőrségi fotóalbumokat a tüntetésekről és sok egyebet, ami minden turistakalauznál hívebben tanúskodott Frankfurt múltjáról. Ott, azon a bolhapiacon többet megtudtam erről a városról, mint a beláthatatlan, neonfényvel megvilágított kiállítási csarnokokban, ahol minden októberben ragyog és összegyűlik az egész Gutenberg-galaxis. A könyvvásáron elfogott volna a depresszió, jelentéktelennek éreztem volna magam a nyelvem határai közt, a kultúráim alacsonyabbrendű lett volna, és nagyon korlátozottak lettek volna a lehetőségeim, hogy bármit megtudjak vagy megtanuljak. A frankfurti bolhapiacon azonban úgy éreztem magam, mintha ott-hon lennék.

Mindez eszembe jutott, miközben a wrocławai külváros felé autóztam. És előre megmondhatom: ez a város sokkal közelebb áll hozzám és érdekesebb számomra, mint Frankfurt. Nem csak mert ez itt Kelet-Európa, és én kelet-európai vagyok, hanem mert Wrocław határközeli, marginális város. Sok olyasmi történt itt, amit Európa igyekezett minél hamarabb elfelejteni, átnézni rajta, szemet hunyni fölötte... Kezdetnek ott volt 1945 után az etnikai tisztogatás, annak ellenére, hogy az antifasiszta koalíció győzelmével véget kellett volna vetni az ilyesminek. Arra számítottam, hogy a bolhapiacon látok majd valamennyit a német Breslauból, meg arra is, hogy feltétlenül találkozom a lengyel kommunista múlt maradványaival, és számítottam még sok mindenre...

Egy megszűnt vasútvonal holtvágányának két oldalán elterülő tágas térségben végeláthatatlanul, több mint egy kilométer hosszan sorakoztak a piaci pultok, amelyeken olcsó, többnyire ismeretlen eredetű konfekciót árultak. Szombaton és vasárnap itt minden kapható. Nagyon kevés pénzért ruhát és cipőt vehet magának az ember, sífőlszelést, fürdőruhát és bűvárszemüveget, zakót öko- és állatbőről, mindenféle elektromos készüléket mosógéptől ijesztően nagy és vékony képernyőjű

televízióig, vehet friss kenyeret, a lengyel hegyekben készült, vagy esetleg Hollandiából behozott, és a lengyel hegyekben készültek hazudott sajtót. Nincs olyan, ami itt nincs – az emlékezetet kivéve.

Pár száz méter és tíz perc után már meg is vettem az útításkát, ami miatt annyit szorongtam, és amelyet valószínűleg évekig használni fogok, mert noha nagyon olcsó, viszonylag erős és jó minőségű, úgyhogy a lelketlen repülőterei munkások kedvükre hajgálhatják a repülőgép poggyásztartóban, ugrálhatnak rajta és betemethetik a koporsókkal, amelyekben kelet-európai kivándorlók utaznak haza, az én új táskám mindezt könnyűszerrel ki fogja bírni. Miután megvettem a táskát, folytattam a kutatást a múlt emlékei után, amelyek elárulhatnának valamit erről a városról és országról. Tudtam, hogy el kell jutnom a bolhapiac végére, mert az igazi dolgokat csak ott fogom megtalálni. Amiként a bolhapiacok rendszerint a nagyvárosok peremén találhatók, ugyanúgy az emléktárgyak és régiségek is mindig a bolhapiacok peremén keresendők.

Wrocławban azonban, mikor az ember átvekszi magát a végeérhetetlen embersokaságon, hogy elérjen ennek a hatalmas, a keleti vásárokhoz és bazárokhhoz hasonlóan a szabad ég alatt működő piacnak a szélére, egyre érdekesebb és válogatottabb áruk helyett, valamiféle múlt maradványai helyett csak a konfekció lesz egyre olcsóbb és silányabb, hogy végül a szemét vegye át a helyét. És ebben a szemétkébe akadnak régiségek is a szocialista múltból: egy-két szovjet bélyeg Lenin arcával, elromlott román vízforraló és tömördek hanglemez silány nyugati diszkó- és popzenével, ami valakiknek a hetvenes és nyolcvanas évek Lengyelországában talán ért valamit. De semmi hazai vagy eredeti, semmi, ami a hely lenyomatát, az identitás jelét, valamely elmúlt kor emlékezetét hordozná. Mintha több maradt volna a valódi Frankfurtból az 1945-ös angol bombák után, mint amennyi Wrocławból maradt az 1990 előtti időkből.

Csalódott voltam, de nem lepődtem meg. Úgy éreztem magam, mintha otthon lennék, a Balkánon. A mi szabad ég alatti bolhapiacainkon és vásárainkon nagyon gyakran ugyanez a helyzet: hegyekben álló olcsó konfekció, történelem, emlékezés és identitás nélkül. Alapjában véve ez ma a Balkán: értéktelen kínai konfekció, történelem, emlékezés és identitás nélkül. Az efféle konfekció mintájára szabták az összes mai balkáni nacionalizmust is. És csak ezekről, e vérszomjas és esztelen nacionalizmusokról ismerhetjük fel a balkáni politikákat és kultúrákat, ha csak egy kicsit jobban szemügyre vesszük őket, ha egy kicsit

jobban odafigyelünk, mit mondanak nekünk ezek a Hugo Boss öltönyös, sima modorú alakok, Horvátország, Szerbia, Macedónia, Bulgária, Koszovó állam- és miniszterelnökei. A maguk sokszor nagyon is jó angolságával tökéletes esztelenségeket beszélnek kis nemzeteik ezeréves történelméről, amelynek során természetesen gonoszul bántak velük közvetlen szomszédaik, akiktől rendszerint csupán vallási hovatartozásuk vagy az igeragozás árnyalatnyi eltérései különböztetik meg őket egészében véve közös és azonos nyelvükön belül. E balkáni országok állam- és miniszterelnökei, akiket rendszerint olyankor látunk a televízió képernyőjén, amikor újonnan vásárolt különgépükön európai körútra indulnak, rendszerint nacionalista gazemberek és senkik, akik megpróbálják a saját politikájukat eladni Európának. És ezt mindig ugyanúgy csinálják, akár a Szerb Állam új elnökéről, akár a Horvát Köztársaság régi elnökéről van szó: amint megérkeznek Európába, nekilátnak meggyőzni vendéglátóikat, hogy éppen ők személyesen az egyedüli garanciái annak, hogy a Balkánon ne kerüljön sor háborúra és vérontásra. Ha Brüsszel nem támogatja őket, ha az európai bankoktól nem kapnak kedvező hiteleket, megtörténhet, hogy politikai ellenfeleik kerülnek hatalomra, és ha ez bekövetkezik, Európa megnézheti magát. Ezzel a politikával, és egyedül ezzel jutott el Horvátország is az Európai Unió küszöbéig.

Csakis ennek, és semmi másnak köszönhetően válik július elsejével ennek az államközösségnek a tagjává, és szűnik meg, szimbolikus értelemben, a Balkánhoz tartozni. A horvát állam- és miniszterelnökök, külügyminiszterek és külügyminiszterelnök nagyrészt ugyanazoknak a hazugságoknak és csalásoknak a segítségével érték el ezt a történelmi sikert, amelyekhez szerbiai, koszovói vagy macedóniai kollégáik is folyamodnak. Komoly politika és diplomácia helyett, amilyent gyakran látni vélnek, akik Európát főleg a televízió képernyőjéről ismerik, a horvátok az Európai Unió felé vezető útjukon, a kommunizmusból a demokráciába való átmenet során az európai bolhapiacok legrosszabb árusainak stratégiáját alkalmazták, azokat,

akik csak egyszer bukkannak föl, soha többször, mert csak szemetet árulnak, ami valódi konfekciónak látszik. Szerencsére Wrocławban nem ilyenekbe botlottam. A táská, amit vettem, nagyon jó minőségű, nemcsak Zágrábig bírta, hanem összes jövőbeni európai utazásomat ki fogja bírni.

Aki ezt a táskát eladta nekem, komolyabb kereskedő, mint Ivo Josipović horvát elnök vagy Vesna Pusić horvát külügyminiszterasszony. Vagy talán inkább a munkája lényege más. Nevezetesen, a bolhapiac árusai és a keleti csempészek ott lesznek a jövő héten is, és ha szemetet adtak el, meg tudjuk találni őket. Josipović úr és Pusić asszony ellenben nyugodt lehet, miután Brüsszelben eladta a hamis horvát politikát, mert nem lesz lehetőség reklamációra és az áru visszavételére. Azért csalás, amit csináltak, mert hamis márkajelű árut adtak el Európának, mert közönséges csalókként jártak el. Lássunk egyetlen példát: ahhoz, hogy Horvátország megkezdhesse a tárgyalásokat a csatlakozásról, még 1997-ben alkotmányba kellett iktatni a nemzeti kisebbségek jogait. Ennek azt is tartalmaznia kellett, hogy a szerb nemzeti kisebbségnek – amely időközben a háború előttihez képest a harmadára zsugorodott, mert többsége a horvát hatóságok nyomására vagy más okokból átmenekült Szerbiába – joga van a saját írásrendszeréhez. Mert bár mindkét nemzet többnyire a latin betűs írást használja, a cirill írás a szerb kulturális hagyomány része, és ezért a szerbek, különösen ha Szerbián kívül élnek, azzal kívánják hangsúlyozni identitásukat, hogy a cirill betűs írást használják. Kicsit bonyolult, kicsit furcsa is, de hát a balkáni identitások többnyire ilyenek. Mindenesetre Horvátország még 1997-ben törvényt hozott arról, hogy a szerbeknek garantálja a jogot a cirill betűs íráshoz.

Ezzel szemben 2013-ban, amikor ennek a jognak néhány hónappal a csatlakozás előtt végre érvényt kellett szerezni, fellázadtak a háborús veteránok, akiket támogatott az állami televízió és a média nagy többsége, az egész parlamentáris ellenzék, és a kormány egy része is. Ivo Josipović államelnök csak annyit mondott a cirill betűs írás

ellen lázadóknak, hogy indítsanak népi kezdeményezést a törvény ellen, vagyis szavazzák meg a cirill betűs írás betiltását. Ezt egész komolyan mondta, de arra számított, hogy Horvátországon kívül nem fogják meghallani. Amikor másnap egy alacsonyabb beosztású hivatalnok megüzen-te Brüsszelből, hogy Horvátországnak tiszteletben kell tartania a nemzeti kisebbségek jogait szavatóló törvényt, Josipović hirtelen változtatott retorikáján. Helyesebben azt állította, hogy előző nap csak tréfált, azaz gúnyolódott azokon, akik a törvény ellen lázadtak. Az igazság ellenben az, hogy úgy viselkedett, mint egy csaló egy keleti bazárban, vagy mint csempészárut kínáló árus egy európai bolhapiacon, akit a rászédett vevő nyakon csípett, mert hamis árut adott el neki. Természetesen az is kész visszaadni a pénzt. Természetesen az is csak tréfált.

Balkániság: történelem helyett legendák, mítoszok

A Balkán az a hely, ahol mítoszok és legendák szolgálnak arra, amire másutt a nagy és kis történelem. A Balkánon ma nagyon fontos megsemmisíteni minden egyéni és kollektív emlékezetet. A hatalmon lévőknek fontos, ezeknek a nacionalista csalóknak, meg a kulturális elitjüknek. A múltval való emlékezésben ver gyökeret a szubverzió és az uralkodó rend lerombolása. Ezért az emlékezés tilos. Másutt a nacionalizmus a múlt felé fordul, és ezáltal a politikai konzervatívok azon törekvését támogatja, hogy lehetetlenné tegyék a változásokat és reformokat a társadalmon és az államon belül. A Balkánon, de különösen Horvátországban és Szerbiában, a nacionalizmus egy meghamisított, eltorzított, fiktív múlton alapul, valamin, ami sohasem történt meg, de amiben az egész társadalomnak hinnie kell. Aki nem hisz, azt eltaszítják, kiűzik, kiiktatják. Aki nem hisz a kitalált múltban, az minden ellenségnél veszélyesebb. Kiiktatása viszont nem a rendőrség és nem a bíróság dolga. Nem zárják az embereket koncentrációs táborokba, jöllehet ez része annak a horvát múltnak, amelyre nem szabad emlékeznünk. A kollektív fikcióból kiközösítettek és kivetettek állami elnyomás helyett kollektív társadalmi elnyomás nehezedik. Akik nem hisznek abban, hogy a horvátok jobbak más nemzeteknél, hogy a történelem folyamán az áldozat szerepét játszották, hogy egy horvát nem lehet háborús bűnös, még ha szerbek százait gyilkolta is meg, aki nem hisz az emlékezet-hamisítványban, azt a békés és jámbor Európa szeme láttára a szomszédai és barátai fogják üldözni, a társadalmi közössége fogja üldözni, miközben Josipović elnök és Pusić miniszterasszony elad Európának egy hamis képet Horvátországról.

Íme, ezért érzem úgy egy ideig a bolhapiacon, Wrocławban tavaly ősszel, mintha a Balkánon lennék. Ám mihelyt elindultunk a város központja felé, máris nagyon messze voltam a Balkántól.

CSORDÁS GÁBOR FORDÍTÁSA

KOMMENTÁROK ÉS VITÁK

NADEŽDA ČAČINOVIĆ

Nincs közép-európai folytonosság

Ennek a cikknek a címét egyszer már használtam, több mint húsz évvel ezelőtt – még a fordulat, az átalakulás, az összeomlás előtt, ki hogyan nevezi. Akkoriban sokan keresték egy harmadik út lehetőségét, így keletkezett a Közép-Európáról szóló vita, amit a tárcákban gyorsan elköptattak, hogy aztán az események túllépjenek rajta. Az alapgondolat és néhány feltevés, amin ez a „Közép-Európa” fogalom nyugszik, továbbra is kíséri a vitáinkat. A lényeg a folytonosság mítosza. Az ember a saját kulturális identitását akarta meghatározni, szellemi hazájának megmaradását, amelynek virágzását a keleti terror ugyanúgy, mint az amerikai barbárság (majdnem, de szerencsére nem teljesen) tönkretette, és amit most szeretettel és türelemmel akartak újra helyreállítani.

Ennek a feltételezett szellemi hazának az alkotóelemei nagyon különbözőek voltak. Utólag visszatekintve már akkoriban is túltengett benne a nemzeti összetevő, a nemzeti program. De a nemzetit valahogy mindig Európával összefüggésben gondolták el: először az Európai Gazdasági Közösség, azután az EU volt az áhított álom. A korabeli realitások korlátot szabtak az EU-ba való igyekezetünknek, de ez a a projekció ösztönzően hatott a gondolkodásunkra.

Itt most a leginkább tiszteletre méltó változatát idézném fel korabeli vitáinknak, azt a változatot, amely az európai közép egy különleges és kulturálisan kiemelkedő örökségeért szállt síkra: Kafka, Kraus, Musil, Broch, Freud és Mahler, valamint a nekik megfelelő hazai szerzők szellemi világáért. Ezek a szerzők nem voltak „példaképek” vagy „útmutatók”, kikezdetlenül fontosak voltak a számunkra, mert képesek voltak kifejezésre juttatni a társadalmi átalakulás és válság hangulatát. Az a mód, ahogy ezeket a neveket bevonták a diskurzusba, elég érdekes volt.

Emlékszem még a korabeli magasröptű tárcairódlomban széles körben elterjedt tézisére a történelem végéről, arról, hogy minden nagy elbeszélés fölött eljárt az idő. A realisan létező szocializmusban a civil társadalom éppen a társadalom liberalizálásán munkálkodott, ami az adott korszak kontextusában tényleg forradalmi jelentőségű volt.

Az értelmiségiek Közép-Európára és a nagy írók szellemére hivatkoztak. De a 20. század húszas éveit, amit ez a szellem áthatott, nem volt különösebben jó

időszak a demokratikus procedúrák hatékonysága számára, és ezért nemigen szolgált alkalmas mintával a társadalmi átalakuláshoz. Közép-Európa szellemi folytonosságának nosztalgikus felemlgetése során ezt a tényt szívesen figyelmen kívül hagyták. Ehhez kellett egy kis mismásolás, és a geográfiával is kellett trükközni egy kicsit. Ha Németországot és Olaszországot nem gondolták hozzá Közép-Európa-hoz, minden rosszat rá lehetett hárítani a keleti totalitarizmusra, és nyugodt lélekkel lehetett megfedkezni arról, hogy a fasizmus és a náciizmus is igazán tősgyökeres közép-európai jelenségek voltak.

A harmadik útra vonatkozó elgondolások többsége megrekedt az ábrándok szintjén. Valódi küzdelem az emberi jogok területén folyt: az egyének jogaiért. Horvátországban a közép-európai örökség híveit ugyanúgy elsöpörték, mint a polgárjogi harcosokat a kollektív jogok eszméjének, mondjuk a népek önrendelkezési jogának élharcosai.

Korábban zajlott vitáink merő közjátéknak bizonyultak, a vitázók pedig a szabadsághoz vezető út kiveszőben lévő közvetítőinek –, ami egyébként megfelelt az egykori realisan létező szocializmus majd minden máskéntgondolkodója sorsának.

Közép-Európa ideológikus fogalma, amely nemzetek felettiként volt elgondolva, és amit a szocialista rend félig-meddig megengedett kritikájaként üzték, érvként arra irányult, hogy úgy beszéljen az egyénről és az antitotalitáriusságról, mintha csak külső akadályok volnának, mintha csak a világmegváltó tervekről kéne lemondani ahhoz, hogy szilárd és otthonos talaj legyen a lábunk alatt.

Az EU-ba való belépés, pontosabban hogy felvettelt nyertünk az EU-ba, a folytonosság újabb mítoszáat hívta életre Horvátországban, de a korábnál jóval redukáltabbat. Lényegét tekintve igen egyszerűen fogalmazták meg: Mi mindig is Európa voltunk, és most hazatérünk.

A hosszú várakoztatás bizonyosan ellenérzéseket váltott ki, és időközben hallani olyan hangokat is, amelyek az identitás elvesztésétől tartanak. Érthető módon vannak más kritikus hangok is, amelyek az EU aktuális válságára mutatnak rá, és arra figyelmeztetnek, hogy Horvátország megint függőségre kerülhet, mert ez a kis ország az Adria partján nyilvánvalóan Európa déli részéhez, és ezzel feltehetőleg a problematikus országok sorába is tartozik. Vannak egészen

konkrét félelmek a gazdasági konkurenciától, amire sok vállalat nincs felkészülve.

A szkeptikus hozzáállás mellett vannak persze a csatlakozást üdvözlő, azzal egyetértő viszonyulások is: például a hivatkozás arra, hogy az EU sok területen magasabb mércét állít eléünk, és hogy a csatlakozással lehetővé válik, hogy kapcsolatba kerüljünk a hasonló beállítottságúakkal egész Európában.

Ami viszont a horvát közvéleményben alig jelenik meg, az az a gondolat, hogy ez az európai egység éppenséggel mennyire a diszkontinuitáson alapul, mert folyton csak a múltbeli megosztottságot emlegetik, amelyre a közös jövőt építeni kell. Az „Európába!” uralkodó vágyképe olyan bizonyosságokból lett tehát összefabrikálva, amelyeket nem lehet megkérdőjelezni. Ez azért is baj, mert megbénította az

egész politikai mezőt. Az alternatíva így hangzott: nacionalista elszigetelődés vagy az EU, ezért aztán az EU igénye látszott az egyetlen lehetőségnek.

A speciális horvát (jugoszláv) diszkontinuitás traumatikus következményeit először a függetlenség kikiáltása és az államalakítás előtt és után az EU-csatlakozás fedte el, anélkül hogy a sürgető társadalmi problémákra, amelyeket ez a diszkontinuitás érint, reflektáltak volna. Egész egyszerűen: lehetetlen volt feltenni a kérdést, hogy esetleg valami mást – akár egy modellt a múltból – nem tartanánk-e jobbnak.

A mítoszok mindig akadályai a nagykorúvá válásnak.

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

LJILJANA RADONIĆ

Elkerülési stratégiák

A Jugoszlávia felbomlását követő háborúk alatt az 1990-es években a kollektív áldozati szerepről szóló narratívák szolgáltattak az erőszakos etnikai-nacionalista kurzus lépéseinek alátámasztására.

Franjo Tudjman Horvátországában a történelem revizionista megközelítése igazolta az ellenséges nemzeti érzületet és akadályozta továbbra is, hogy önkritikusan ítéljék meg Horvátországnak a konfliktusban játszott szerepét, ami Horvátország nemzetközi elszigetelődéséhez vezetett. Tudjman 1999-ben bekövetkezett halála után azonban megkezdődött az emlékezet fokozatos „európaizálása”; mára Horvátország teljes jogú EU-tagállammá válásának szándékával a kormány a történelem-politikáját is deklarálta az „európai emlékezet-politikai szttenderdekhez” igazítja. De vajon sikerül-e megfelelnie ezeknek a szttenderdeknek, és még inkább azt a kérdést kelle megvizsgálni, hogy vajon az emlékezet európaizálása egyet jelent-e az elsenvedett és elkövetett történelmi bűnök objektív és önkritikus megközelítésével?

Az emlékezet európaizálása

A hidegháborút követő „memory-boom” Nyugaton a holokausztot mint a 20. század negatív ikonját hangsúlyozta, és változást hozott a visszaemlékezés fókuszában: a náciellenállás hősmártírok alakja helyett az egyén mint áldozat került a figyelem középpontjába. És túl ezen: a holokauszt általában az emberi jogok tiszteletben tartásának univerzális parancsává vált, és a különböző áldozatok és áldozatcsoportok emlékének „hordozója”.²

Európában ez az „univerzalizálás” egy másik dimenziót is tartalmaz: a holokauszt negatív alapító mítosszá vált. A háború utáni Európát úgy tekintik, mint egy sorsközösségen alapuló közösséget, amely közös struktúrákat alakított ki a holokauszt-katasztrófa visszatérésének megakadályozására. Identitását keresve túllép a gazdasági és pénzügyi unió, ez az alapító mítosz egy olyan megkerülhetetlen közös narratíváról gondoskodik, ami különben hiányzik.³

Ez az egyik oka annak, hogy a – Svédországban 1998-ban politikusok és szakemberek hálózataként megalapított Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance, and Research (ITF) [Holokauszt tanítás, emlékezet és kutatás feladatára alakult nemzetközi együttműködés], amit újabban átneveztek: International Holocaust Remembrance Alliance [Nemzetközi Holokauszt Megemlékezés Szövetségnek], olyan nagy érdeklődést váltott ki, és mára 27 tagságában európai ország vesz részt benne. Az a nemzetközi holokauszt-konferencia, amelyet Stockholmban rendeztek 2000. január 27-én, Auschwitz felszabadításának 55. évfordulóján, első ízben hozott össze 46 országból államfőket, elismert kutatókat és túlélőket.⁴ A határozatok között szerepelt az a javaslat, hogy az országok nyilvánítsák holokauszt emléknappá január 27-ét vagy egy másik, a zsidóság elpusztításához kapcsolható napot. 2010-re az 56 OSCE tagországból 34-en követték ezt a javaslatot. Ez a „javaslat”, hogy az országok csatlakozzanak a

ANDERSON, Benedict
Elképzelt közösségek
L'Harmattan, 2006

ASSMANN, Jan
A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban
Atlantisz, 2008

„Holocaust Task Force”-hoz, és vezesse nek be egy holokauszt emléknapot, volt az első lépés valamiféle „európai sztenderd” felé. Bár hivatalosan még nem alkalmazták ezeket a 2004 húsvéti EU-bővítés idején, ezek a sztenderdek hallgatlagosan mégiscsak játszhattak valami szerepet – erre utal az a tény, hogy a magyarországi holokauszt emlékközpontot néhány héttel az ország EU-csatlakozása előtt nyitották meg Budapesten, bár az állandó kiállítás még nem volt kész.

A „holokauszt európaizálásával” párhuzamosan zajlott 1989-től a történelem újra-elbeszélése a kelet-európai országokban, és különösen a kommunista rendszert megelőző „aranykor” felfedezése. A heroikus antifasiszta harc narratívája elvesztette legitimitását a kommunista rezsimekkel együtt, és a sokszor a holokauszt emlékezetből ismert jelképek (vagonok, szekerek) alkalmazásával felidézett kommunista bűnök traumája került az emlékezés centrumába. A „Kelet” és „Nyugat” közötti „kettéosztott emlékezet” készítette arra a posztkommunista államok képviselőit, hogy azt követeljék, a kommunista bűnöket „ugyanolyan mértékben” ítélik el, mint a holokausztot. Ezekre az ellentétes emlékezetekre reagálva javasolta az Európai Parlament egy másik emléknapi bevezetést, augusztus 23-át, az 1939-es Hitler-Sztálin paktum dátumát, amelyen együtt emlékeznek meg a sztálinizmus és a nácizmus áldozatairól (európai emléknapi a sztálinizmus és a nácizmus áldozatairól). Miközben a sztálinizmus áldozatai ily módon végül bekerültek az európai kánonba, a két rezsim áldozatai kimondottan egy kalap alá vannak véve, ami újabb problémákat vet fel. Az új emléknapi valójában nem adódik hozzá a január 27-hez, hanem annak az antitézise: míg a holokauszt emléknapi a saját közösség által elkövetett bűnökről szól, az európai megemlékezés napja kifelé hárítja a felelősséget a náciakra és a szovjetekre. A „mieink” így kívülről jövő elnyomás áldozataiként foghatók fel, a kommunista rezsimben való részvételt tagadni ill. externalizálni lehet.

Hogyan érintik ezek után az európai sztenderdek és az ütköző emlékezetek az EU-ba most belépő Horvátországot? A horvát emlékezetpolitikának mely elemei felelnek meg az emlékezet európaizálásának és melyek kerülnek azzal összeütközésbe?

Horvát emlékezetpolitika 1990 után: a revizionista hozzáállás

Más posztkommunista országokhoz hasonlóan Horvátországban is „aranykorként” kezdték emlegetni 1990-től, a függetlenség elnyerésétől kezdve a kommunizmust megelőző korszakot. Az ún. Független Horvát Állam (Nezavisna

Država Hrvatska – NDH), egy náci báb-kormány alatti rezsim „mértékletes” volt a horvát függetlenség történetében” Franjo Tudjman szerint, aki Horvátország elnöke volt az 1990-es években a délszláv háborúk idején.

Az usztasák 1941 áprilisában kerültek hatalomra a Jugoszláv Királyság felbomlását követően, és már abban az évben elkezdtek lágereket működtetni. Jasenovac volt ezek közül a legnagyobb, egy munka- és haláltábor, ahol majdnem százezer embert öltek meg; az áldozatoknak a fele volt szerb, aztán következtek a zsidók, a romák és a horvát politikai foglyok.⁵ Tudjman megpróbálta „összebekíteni” az usztasákat a kommunista partizánokkal: szerinte ugyanazért az ügyért – Horvátországért – harcoltak a második világháború alatt, bár különbözőképpen.⁶ A Jasenovac emlékhely jelentős szimbolikus szerepet töltött be a Tudjman-féle képzetben: Franco példájára hivatkozva Tudjman azt javasolta, hogy a partizánok által az ún. Bleiburg-tömeggyilkosság⁷ során 1945 májusában megölt usztasák és NDH-katonák csontjait szállítsák egy „nemzeti emlékhelyre”, Jasenovacra. A nemzetközi, mindenekelőtt amerikai tiltakozások megakadályozták az elképzelés kivitelezését Horvátország 90-es évek végi politikai elszigeteltsége dacára.

A 2003-as választások a volt Tudjman-párt, a Horvát Demokrata Unió (Hrvatska demokratska zajednica – HDZ) visszatérését hozta a hatalomba. 2005-ben Ivo Sanader miniszterelnök a Jasenovac emlékhelyen tartott hivatalos megemlékezésen azt hangsúlyozta, hogy „az antifasiszta győzelem a fasizmus és a nemzeti szocializmus felett a modern Európa és a modern Horvátország értékeinek győzelme volt”,⁸ de hozzátette, hogy a „Honi háborút” (1991–1995) is egy bizonyos fajta fasizmus ellen vívták. Ugyanabban az évben a Yad Vashemben tett látogatása során kijelentette, hogy a ’90-es évek háborúiban a horvátok ugyanolyan fajta gonoszság áldozatai voltak, amilyen a nácizmus meg a fasizmus volt, és senki sem tudja jobban, mint a horvátok, hogy mit jelent agresszió és büntetett áldozatának lenni.

Újságíróknak azt nyilatkozta a látogatása után, hogy a Holocaust History Museum adta neki a Honi Háború Múzeuma felállításának ötletét.⁹ Az teszi ezt az epizódot olyan sokatmondóvá, hogy ezek a megnyilatkozások nem váltottak ki semmi tiltakozást. Az elmozdulás a Tudjman-éra revizionizmusától, amely lebecsülte az usztasák állam áldozatainak számát, egy olyan szemléletmód felé, amely elismeri ugyan a holokausztot, de úgy állítja be a horvátokat, mint a fasizmus, ezúttal a „szerb fasizmus” áldozatait, úgy is értelmezhető, mint „az emlékezet európaizálásának” egyik módja,

amely fejlemény problematikus dimenziója teljesen nyilvánvaló.

A Jasenovacban évente tartott ünnepi megemlékezések során Sanader és pártbeli kollégái ismételtelen elítélték „mindkét totalitarizmust” – „a vöröset (a Tito-félét) és a feketét (az usztasákét)” – mantraként ismételve ezt, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy Tito partizánjai voltak azok, akik felszabadították Jasenovacot 1945-ben.¹⁰ A megfogalmazás erősen visszhangozza azt az érvelést, ami a sztálinizmus és a nácizmus áldozatairól megemlékező európai emléknapi bevezetésének indoklásában szerepelt. Sanadart még idézik is az ITF tízedik évfordulójára kiadott évkönyvben, miszerint „A demokrácia győzelme a totalitarizmus felett a modern Európa és a modern Horvátország alapjait átszövő értékek győzelme.”¹¹ Az usztasák-nácik és a kommunisták áldozatainak egy lapon való említése egy alulról induló posztkommunista és egy felülről jövő EU-tendenciaként jelenik meg.

A Jasenovac kiállítás: képmutató emlékezetpolitika – látszólagos gesztus az emlékezetnek

A „holokauszt európaizálásának” legszembeszökőbb horvát példája az államalapított Jasenovac emlékmúzeum, amely hosszas viták után nyílt meg 2006-ban. Az új kiállítás látszólag előrelépést jelent, amennyiben elismeri a tényt, hogy a tömeggyilkosságok és a soá megtörténtek Horvátországban. Mindazonáltal a második kiállítási panel a bejárat után Hitlert mutatja együtt Ante Pavelić-tyel, az usztasák vezérével, és azt mondja a látogatóknak, hogy Pavelić Hitlernél tett 1941 júniusi látogatása során Hitler teljes támogatásáról biztosította őt a szerb lakosság kiirtására irányuló politikájában. Ily módon miközben a kiállítás azt hangsúlyozza, hogy a horvát zsidók elpusztítását a holokauszt szélesebb kontextusában kell nézni, ami nyilvánvalóan igaz, a kiállítás láthatólag azt is hangsúlyozni akarja, hogy a szerbekkel szembeni tömeggyilkosságok is csak ebben a kontextusban érthetők meg. Arról a tényről, hogy az usztasák volt az a ritka kivétel, hogy egy rezsim magától, nem náci parancsra működtetett haláltáborokat, nem esik említés.

Sőt, bár kiállítanak antiszemita usztasák plakátokat, és cáfolják az antiszemita érveket, ez a hozzáállás hiányzik a szerbellenes és roma-ellenes gyűlölködő megnyilvánulások bemutatásánál. Megemlékezni az usztasák zsidó áldozatairól, amit nyilvánvalóan csak az európai zsidóság megsemmisítéséről való megemlékezés kontextusában lehet megtenni, könnyebbnek látszik, mint számot vetni az usztasáknak a szerbek ellen elkövetett tömeggyilkosságaival.

A kritikusok elmarasztalták a kiállítást, amiért nem mutatta meg, kik voltak az elkövetők, melyik nemzet szenvedte el a legnagyobb veszteségeket, és hogy ténylegesen hogyan ölték meg az embereket Jasenovacban. Hosszas vita után kibővítették a kiállítást, és bemutatták a brutális gyilkos származásokat, késeket és dorongokat; feltűntették az áldozatok nemzetiiségét és életkorát is, hogy megmutassák, nemcsak politikai foglyokat öltek meg, ahogy ezt a 90-es években sokszor állították. Ami még mindig hiányzik azonban, az az elkövetők bemutatása, miközben Pavelićet továbbra is nagy tisztelettel Dr. Pavelićként emlegetik.

A Jasenovac emlékmúzeum igazgatója, Nataša Jović, kijelentette, hogy „a modern európai oktatási és múzeumi rendszer részévé szeretnénk válni, és azokba a keretekbe illeszkedni, amit a témával foglalkozó más intézményektől kapunk.”¹² Az új kiállítást, mint mondta, „az Európa Tanács és az EU sztenderdjeinek megfelelően”¹³ tervezték, és nemzetközi szakemberekkel konzultálva dolgozták ki a koncepcióját, hogy „nemzetközileg elfogadható” legyen és kompatibilis a „nemzetközi sztenderdekkel”.¹⁴ De ezek a szakértők kizárólag olyan intézményekből jöttek, amelyek a holokauszttal foglalkoznak, mint az amerikai Holocaust Memorial Museum, az Anna Frank Ház és a Yad Vashem. A horvát kurátorok nem a Németország és a Német Kormányzóság területén működött koncentrációs táborok helyén felállított emlékmúzeum példáját követték, amelyek bemutatják egy láger komplex jellegét és napi rutinját, hanem olyan intézményeket, mint az Anna Frank Ház.

Az volt a cél Jović megfogalmazása szerint, hogy „elmondjanak egy tragikus élettörténetet csupán néhány tárgy segítségével”.¹⁵ Persze meg lehet érteni az egyén mint áldozat történetének közép-pontba állítását az Anna Frank Házban. De Jasenovacban egy hipermodern kiállítás arra használja a legújabb médiát, hogy kizárólag egyéni áldozatok történeteire irányítsa a figyelmet. Bíráloán hivatkozva arra „amikor a kivégzött és az áldozatot egyaránt ábrázolják a világ muzeológiájában”¹⁶, az igazgató azt mondta, hogy el akarták kerülni azt a tendenciát, hogy névtelen testeket és gyilkolóeszközöket mutassanak be, ehelyett Jasenovacot „az élet helyszínévé” akarták tenni, amely pozitív üzenetet közvetít. A sokkoló-esztétika jogos kritikáját ily módon kombinálják azzal a törekvéssel, hogy „a fény üzenetét küldjék a bűnök helyszínéről”.¹⁷

Nemzetközi szakemberek kedvező reagálása a Jasenovac kiállításra¹⁸ talán azzal a ténnyel magyarázható, hogy a kiállítás részese „a holokauszt univerzalizálásának”, bátorítja a holokauszt szimbo-

likus és ahistorikus elfogadását, a globális emberi jogi diskurzus nyelvét használja, az emberi szenvedés totalitásában való elismerésével. Az igazgató szavaival a Jase-novac múzeum ezzel a „demokrácia és az emberi jogok” színterévé válik, ahol „a fiatalság tudatára ébred annak, hogy milyen következményei voltak az emberi méltóság semmibevételének a huszadik században, de annak is, hogy milyen esélyek nyílnak egy igényes életvezetésre egy modern, pluralista társadalomban.”¹⁹ Ha a holokausztot és a második világháborút általában úgy foglalják össze, mint „az emberi méltóság semmibevételét”, akkor az emlékezet(politika) merő képmutatássá válik. Reinhart Koselleck Németországban szóló figyelmeztetése Horvátországra is áll: egy „modern, pluralista társadalom” nem emlékezhet meg csak az áldozatokról, emellett sőt elsősorban az elkövetőkre kell emlékeztetnie.²⁰

Horvát történelemkönyvek: tantervi nacionalizmus

Az *International Holocaust Remembrance Alliance* honlapján terjedelmes anyag található arról, mit és hogyan kellene tanítani a holokausztról. A tanároknak kell meghatározniuk a fogalmat, az a feladatuk, hogy egyéniesítsék a történelmet személyes történetekkel, használjanak fel tanulóval-másokat és nyújtsanak a tanulók számára hozzáférést az elsődleges forrásokhoz²¹ – ezek olyan követelmények, amelyeket szem előtt tartottak a horvát történelem-oktatási tanterv kialakításánál.²²

De amint az 1941 és 1945 közötti usztasa-rezsimről volna szó és a partizánok által a háború végén, 1945-ben elkövetett bűntettekről („a Bleiburg-tragédiáról”), kiderül, hogy ezeknek az emléke még mindig „forró”.²³

„A holokauszt” és a „genocídium” kulcsfogalmakként vannak meghatározva, de a „koncentrációs gyűjtőtáborok” is (*koncentracijski sabirni logori*),²⁴ ami egy olyan terminus, amely mivel nem létezik sem a horvát, sem az angol nyelvben, a témával kapcsolatos bizonytalanságot, ha nem éppen annak ignorálását fejezi ki. A „Független Horvát Államról” szóló tanórának arról kell ismereteket adnia, hogyan rendelődött alá Horvátország a náci megszálló erőkhöz, és hogyan hajtott végre, amit azok akartak, és különösen a tengerparti területek Olaszországnak való átengedését és az ország gazdasági kizsákmányolását kell hangsúlyoznia. Horvátország ezáltal úgy van beállítva, mint pusztán a tengelyhatalmak egyik áldozata a többi között. A tanóra egyik részében a háború alatti évek „kulturális eredményeivel” kell foglalkozni,²⁵ a másikban az „usztasa-terrorral”. Ez a megkülönböztetés a „jó” NDH és a „gonosz” usztasák között – ami a „jó” Harmadik Birodalom

és a náci közötti különbségtevésnek felel meg – az 1990-es években bevett revizionista változatot reprodukálja.

Ezt a tantervet nagyon sokféleképpen alkalmazták a horvát oktatási minisztérium által elfogadott négy nyolcadikos történelemkönyvben. Milyen széleskörű tehát a történet elmondásának skálája ezekben a tankönyvekben? Ezt a kérdést az teszi érdekessé, hogy az iskolák szabadon dönthetnek arról, melyiket használják. Amit a leggyakrabban választanak (Kresimir Erdelja és Igor Stojakovic könyve²⁶), politikailag „baloldali” és az iskolák 38.5 százalékában használják; ez váltja fel azt a nacionalista tankönyvet, amelyet ugyanaz a hagyományos tankönyvkiadó, a Skolska knjiga adott ki a '90-es években. Egy másik kiadó adott ki kétféle tankönyvet, egy nacionalistát (Vesna Djurić, amelyet az iskolák 18 százalékában használnak)²⁷ és a leginkább többszempontú és önreflektív könyvet (Snjezana Korenét, amit az iskolák 18.5 százaléka használ).²⁸ A negyedik tankönyv (Stjepan Bekavac és Mario Jareb írta) szintén nacionalista-revizionista és az iskolák 25 százalékában használják.²⁹

A két nacionalista tankönyv a „jó” NDH-ről és a „rossz” usztasákról szóló narratívát reprodukálja, Bekavac és Jareb az usztasák fellépését érthetőnek állítja be, „mivel a Jugoszláv királyság felhalmozott problémáit csak egy független horvát állam megteremtésével lehetett megoldani” – mintha az usztasák minden függetlenségi törekvés egyenes folytatói lettek volna. Bekavac és Jareb elnagyoltan foglalkozik „a kulturális étellel és a tömeg-tájékoztatással az NDH korában”, megemlítve, hogy bár a zsidó szerzők műveit betiltották, számos más publikáció jelent meg, „amelyek nem voltak ideológus színezetűek. Azt lehet mondani, hogy a könyvkiadás nagyon eredményes volt az usztasák ideológiai kontrollja dacára.” Számos irodalmi mű „foglalkozott első ízben kimondottan a horvát kultúrával”; most először kapott a rádió és a film rendszeres figyelmet, és ezek sem voltak „ideológiai színezetűek”. Djurić, a másik nacionalista szerző, egyetlen mondatban említi a kommunista értelmiségiek kivégzését a háború kezdetén, mielőtt rátérne az NDH „kulturális vívmányaira”, kiváltésképpen a horvát enciklopédiára, és az első horvát játékfilm elkészülésére. A két másik könyv azt hangsúlyozza, hogy az NDH pusztán csatlósállam volt, és a „kulturális eredményekről” nem tesz említést – noha ez tantervi követelmény volna.

Bekavac és Jareb tankönyvében az „élet az NDH-ban” tárgyú oldallal szó szerint szemben lévő oldalon következik az „usztasa rezsim” leírása. A szerzők írják „a nem-horvát lakossággal, különösen a szerbekkel, zsidókkal és romákkal

szembeni elnyomó politikáról”. A koncentrációs táborok „lakói (a zsidók és mások, különösen a szerbek) terrornak és nehéz életkörülményeknek voltak kitéve; sokakat megölték a megérkezésük után vagy később”.

¹ Henry Rousso, „Das Dilemma eines europäischen Gedächtnisses” [Egy európai emlékezet dilemmája], *Zeithistorische Forschungen* 1/2004: 363-378, 374.

² Daniel Levy and Natan Sznajder, *The Holocaust and Memory in a Global Age*, Philadelphia 2005.

³ Id pl. Franco Frattini „Fundamental Rights: Fundamental to Europe's Identity”, 1 March 2007. <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=SPEECH/07/114&format=HTML&aged=0&language=EN&guiLanguage=en>, accessed 30/03/2012.

⁴ Jens Kroh, *Transnationale Erinnerung. Der Holocaust im Fokus geschichtspolitischer Initiativen* [Transnacionális emlékezet: a holokauszt a történelempolitikai kezdeményezések centrumában], Frankfurt am Main: 2008, 111.

⁵ Natasa Matausic, *Jasenovac 1941.-1945.: logor smrti i radni logor* [haláltábor és munkatábor], Jasenovac/Zagreb 2003; Ivo Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb: 2001, 302-343.

⁶ Marinko Culic, *Tudman: anatomija neprosvijecanog apsolutizma* [Tudman: Egy nem felvilágosult abszolutizmus anatómiája], Split 1999, 105.

⁷ A második világháború végén az usztasák, a horvát hadsereg és a polgári lakosság egy része a német Wehrmachttal együtt az osztrák határ felé menekült Tito partizánjai elől. A Szövetségesek nem voltak hajlandók befogadni őket Bleiburgnál, visszatoloncolták Jugoszláviába, ahol tízezerrel végezték ki őket minden tárgyalás nélkül a partizánok. *Vjesnik*, 25/4/2005.

⁹ *Vjesnik*, 29/6/2005.

¹⁰ *Novi list*, 26/4/1999; *Vjesnik*, 17/3/2004; *Vjesnik*, 28/11/2006; *Novi list*, 21/4/2008.

¹¹ Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research, *Ten Year Anniversary Book*, Stockholm 2009, 32.

¹² *Vjesnik*, 24/7/2004.

¹³ *Vjesnik*, 18/8/2004.

¹⁴ *Vjesnik*, 14/2/2004.

¹⁵ *Vjesnik*, 24/5/2004.

¹⁶ *Vjesnik*, 7/3/2004.

¹⁷ *Vjesnik*, 7/3/2004.

¹⁸ *Vjesnik*, 24/5/2004.

¹⁹ *Vjesnik*, 19/1/2006.

Az usztasák bűneit nem titkolják el, de nincs semmi magyarázat arra, mi is lehetett a rejtélyes kapcsolat az NDH és az „usztasa rezsim” között.

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

© Eurozine 2012

²⁰ Reinhart Koselleck, „Formen und Traditionen des negativen Gedächtnisses” [A negatív emlékezet formái és hagyományai], in V. Knigge and N. Frei (eds.), *Verbrechen erinnern. Die Auseinandersetzung mit Holocaust und Völkermord* (Büntettek emlékezni: szembenézés holokauszttal és népirtással), München: 2002.

²¹ <http://www.holocaustremembrance.com/node/319>, accessed 7 July 2013.

²² Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, *Nastavni plan i program za osnovnu skolu* [Tanterv és program általános iskolák számára], Zagreb 2006, 284.

²³ Jan Assmann, *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen* [A kulturális emlékezet. Írás, emlékezet és politikai identitás a korai magaskultúrákban], München 2005, 66ff. Magyarul: Atlantisz, 2004.

²⁴ Ministarstvo znanosti, *Nastavni plan*, 290.

²⁵ Ministarstvo znanosti, *Nastavni plan*, 290.

²⁶ Kresimir Erdelja and Igor Stojakovic, *Tragom prošlosti 8. Udzbenik povijesti za osmi razred osnovne škole* [A múlt nyomában 8. Történelem tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára], Zagreb 2009. A statisztikához ld: <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=9909&sec=2354>, (2012. 04. 16.)

²⁷ Vesna Duric, *Povijest 8. Udzbenik povijesti za osmi razred osnovne škole* [Történelem 8. Történelem tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára], Zagreb 2009.

²⁸ Snjezana Koren, *Povijest 8. Udzbenik povijesti za osmi razred osnovne škole* [Történelem 8. Történelem tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára], Zagreb 2009.

²⁹ Stjepan Bekavac and Mario Jareb, *Povijest 8. Udzbenik za 8. razred osnovne škole* [Történelem 8. Történelem tankönyv az általános iskolák 8. osztálya számára], Zagreb 2009.

³⁰ Snjezana Koren, „Nastava povijesti između historije i pamćenja. Hrvatski udzbenici povijesti o 1945. godini” [Történelem oktatás történelem és emlékezet között. Horvát történelemkönyvek 1945-ről], in S. Bosto and T. Cipek (eds.): *Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, Zagreb 2009, 239-262, 249.

SREĆKO HORVAT

„Én nem vagyok rasszista, de...”

2013 február elején a *Jutarnji list* ismét rekordot döntött a horvát usztá-írásban. A dugavai menekültverés után „a *Jutarnji* riporterei” a következő líddel tették közzé exkluzív „terepszemléjük” eredményét: „Nem vagyunk rasszisták, de ez nem kellemes. Ezek az emberek céltalanul ödöngenek és bámulják a mi lányainkat.” Miután a szálloda, mely nemrég még a Horvát Vasutak tulajdona volt, átkerült a Belügyminisztérium tulajdonába és menekültközponttá változott, elkezdődtek a problémák Új Zágábban. Ezeket a problémákat legjobban Dugave lakói tudják ecsetelni. Egyikük ezt mondja: „Ha tudtam volna, hogy egy napon itt menekültzállás lesz, máshol vettem volna lakást, akár Velika Goricában. Én nem vagyok rasszista, de kellemetlenül érint, mikor látom a sötét bőrű férfiak

csoportját, amint céltalanul ödöngenek a negyedben, és bámulják a mi gyerekeinket”.² Egy másik lakos hozzáfűzi: „Szépen megvoltunk itt egész a közelmúltig. Senki sem figyelmeztetett bennünket, hogy a szállodából ’menekült afroközősség’ lesz. Egyszer csak felbukkantak itt mindenféle fajta emberek, ilyen meg olyan szokásokkal. Ismétlem, én nem a borszínűk felől ítélem meg az embereket, de ha valaki egyenest Afrikából idejön egy európai fővárosba, akkor, tudja, egy kicsit elüt. Hagyományos afrikai viseletben járnak, érthetetlen nyelven beszélnek, a mi utcáinkon ödöngenek, gyakran éjjel után is szölgöngöng egymást, mintha egyik hegyről a másikra kajabálnának át. Van egy, aki folyton lármázik, s olyan a hangja, mintha mély alagútból jönne elő. Borzalom. Csak nemrég jutott a fülembe,

hogy a *Porin* hotelben egy befogadóállomást hoztak létre a külföldiek számára." A „riporter” harmadik beszélgetőpartnerre kivesézi a problémát: „Nyáron idejönnek valami égimeszelő négerek, és lopják a gyümölcsöt a fáról. Igaz, vannak köztük illedelmese is, akik előbb szépen megkérdezik. De az is előfordul, hogy az éjszaka közepette ágak recsegését-ropogását halljuk, és rajtakapjuk őket, amint átugrálják a kerítést. Vannak köztük két méter magas négerek is.” Hozzátette, hogy ő „nem rasszista”, és mindig is szeretne volna beutazni Afrikát, a civilizáció bölcsőjét.

Mi a közös mindezekben a kijelentésekben? Mindegyikben ráismerhetünk a fetisizista tagadás mechanizmusára, melyet Octave Mannoni francia pszichoanalitikus a következő képlettel írt le: „Je sais bien, mais quand même” [Tudom, de mégis].³ Mint tudjuk, a fetisizmus definíció szerint a vágy vagy a fantázia rávetítése egy másik tárgyra vagy testrésze (pl. a cipő mint fétis), hogy a szubjektum ily módon elkerülje a szembesülést a kasztrációs komplexussal. Már Freud megállapította, hogy a fetisizista képes hinni a saját fantáziájában, s ugyanakkor belátni, hogy az nem más, csupán fantázia. A probléma abban áll, hogy a fantázia felismerése semmi módon nem csökkenti a fantázia hatalmát az egyén fölött. Mannoni két példával világítja meg ezt. Az első Freud, a másik a saját pszichoanalitikus praxisából származik. Freudnak egyszer volt egy páciense, akinek azt jóslta a varázsló, hogy a veje nyáron meg fog halni mérgezésben. Miután elmúlt a nyár, a páciens beismerte Freudnak: „Nagyon jól tudom, hogy a vejem nem halt meg, mégis, gyönyörű volt az a jóslat”. A másik példa: Mannoni helyett egyszer valaki más vette fel a telefont, és összekeverte a telefonálót a vendégségbe várt költő barát nevével. Mannoni azt üzent a költőnek, hogy jöjjön, amint tud, lesz ideje egy itálra vacsora előtt. Amikor csöngtetek az ajtón, a költő helyett egy páciens jelent meg. Rövid csönd után a páciens elégedetten beismerte: „Igen, tudom, hogy tréfált a vacsora előtti itallal kapcsolatban, mégis annyira jól esett”, majd azonnal hozzáfűzte: „különösen, mert a feleségem azt hiszi, hogy komolyan gondolta”. Mannoni ezt rögtön összefűzte azzal az esettel, amit Freudnak a telepáciáról szóló rövid szövegében olvasott: a varázsló a páciens tudattalan – vagy ebben az esetben tudatos – vágyába talált bele. A saját páciense belátta a tévedését és elált a fantáziájától, mely szerint a pszichoanalitikusa valóban meghívta egy vacsora előtti itálra, de volt egy felesége, aki megkönnyítette a dolgát, lévén hogy a fantázia rajta keresztül folytatta életét. A páciens valamilyen formában mégis meghívást kapott, legalábbis a

felesége szemében, noha ő „nagyon jól tudta”, hogy nem így van.

S most visszatérünk a dugavai lakosokra. Noha senki sem hiszi magát közülük rasszistának, épp a fetisizista tagadás struktúrája („Nagyon jól tudom, de mégis”) mutat rá, hogy azok. Amiként Freud páciense a „gyönyörű jóslat” által valami módon átélte vejének vágyott halálát, s amiként Mannoni páciense mégis élvezetét lelta a téves üzeneten keresztül a felesége fantáziájában, aki a meghívást valódinak tartotta, úgy a mi új zágábi rasszistáink is éppenséggel a rasszizmust tagadó kijelentéseik révén élnek ki a rasszizmusukat. Az „én nem vagyok rasszista, de...” feketék ödöngenek az utcán, bámulják a gyerekeinket, lopják a gyümölcsünket, furcsán öltözködnek stb., leleplezi, hogy – akár rasszizmusnak nevezik ezt, akár nem – valóban zavarják őket ezek a „furcsa” emberek, akiknek „furcsa” szokásaik vannak és „furcsa” dolgokat művelnek. Hogy valóban rasszizmus forog fenn, azt egy gondolat kísérlettel is leleplezhetjük. Képzeljük el, hogy a kijelentésben Dugave „közönséges” lakosairól van szó, és alkalmazzuk most rájuk ezt a képletet: Ők „ödöngenek az utcákon, lopják a gyümölcsöinket, magasak és így tovább.” Más szóval, vajon amit a négerek csinálnak, tulajdonképpen nem hasonlít-e nagyon is arra, amit az átlagos horvátok csinálnak? (Kivéve, hogy a horvátok, természetesen, nem lopnak.) Vagy vegyünk még egy inverziót, melyet épp egy menekültnek köszönhetünk, aki nigériai, és az említett menekültközpont lakója. A *Jutarnji* „riportját” és az itteniek kommentárjait kommentálva észébe jutott a saját tapasztalata, melyre az iskolalátogatásokon tett szert, amikor a menekültekről és az idegen kultúrákról mesélt a gyerekeknek. Azt mondja, az általános iskolákban gyakran odamennek hozzá a gyerekek és megtapogatták a bőrét, a haját, naivan és kíváncsian, egyszerűen azért, mert azelőtt sohasem láttak ilyen bőrt és ilyen haját. És hozzátesszi, hogy ez történt Dugavában is: ha az emigránsok bámulták „a mi lányainkat”, az azért volt, mert Nigériában vagy Afganisztánban nem nagyon vannak szőke lányok, ez ilyen egyszerű. A tényt, hogy „ödöngenek az utcákon” azzal magyarázza, hogy egyikük sem jut munkához Horvátországban (amivel még egy mítosz megdőlt: „el fogják orozni előlünk a munkát”), azt a tényt pedig, hogy csak egymással barátkoznak, avval a szomorú igazsággal magyarázza, hogy, noha a törvény előírja, egyikük sem kap horvát nyelvleckét, ami lehetővé tenné az integrációt vagy a barátkozást a horvátokkal.

Éppen ez az oka annak, hogy ilyen „riportok” és művi botrányok, melyek még több gyűlöletet és rasszizmust szítanak, egyáltalán lehetségesek. Amennyiben

nincs érintkezés az Idegennel, csökken a lehetőség az idegenek megismerésére, elismerésére vagy valamelyest tiszteltben tartására. Hasonlóképpen, ha a horvát Belügyminisztérium 1997-től 2011 közepéig közel 2000 menedékkérelmet bíralt el, és ezek közül csupán 42-t fogadott el, akkor nem csoda, ha Dugave lakosai nem tudják, kik voltaképpen a menekültek, netán Afganisztánból, Pakisztánból vagy Palesztinából érkeztek, tehát nem szórakozásból vannak itt, nem azért, hogy „ödöngjenek az utcán” vagy „a lányainkat nézzék”, hanem háború sújtotta országokból jöttek, ahol tartatlanná vált az életük. Csak 2012-ben 1193 személy kért menedékkérelmet Horvátországban, ami 50%-kal több mint egy évvel korábban. A szomáliai menedékkérők száma ugrott a legnagyobbat. Az is egy olyan ország, mely már majdnem két évtizede kettészakadt és véres polgárháború dúl benne; „a világ legveszélyesebb országa” titulussal dicsekedhet. Az EU-ba való belépéssel ez a statisztika még jobban ki fog élesedni, és sajnos nem csak a rasszizmus fetisizista tagadásának példái fognak megszorodni, hanem a nyílt rasszizmusé is, amiről legutóbb Ruža Tomašić európai parlamenti képviselő tanúskodott, amikor kijelentette, hogy az idegeneknek semmi keresnivalójuk Horvátországban. Azelőtt a szerbek voltak ezek, most a feketék. A forogatókönyv, ami Görögországban zajlik az Arany Hajnallal, már nem távoli jövő, hanem jelen; csak arra vár, hogy aktiválják, és amellet, hogy politikai nyereséget hoz, a bevándorlók elleni reális erőszakká forduljon.

A *Jutarnji list* „riportját” megelőzően a *Fade In* oktató jellegű dokumentumfilmet készített „Másmilyennek lenni. Az identitás, az előítéletek és az erőszak” címmel, mégpedig még 2012-ben.⁴ Ebben a film-ben nemcsak tipikus rasszista előítéleteket lehetett hallani, hanem a nyílt rasszizmus aggasztó jeleit is láthattuk. Amikor megkérdezték a Dugave lakosait, hogy mint vélekednek „bevándorló szomszédairól”, a szülőktől, a középiskolásoktól és nagymamáktól ilyen kijelentéseket gyűjtöttek össze: „feketék”, „jó barnára sülték”, „télén is vietnami papucsban járnak”, „nem olyan emberek, mint mi”, „a szép horvát lányok miatt jönnek”, „éhenkórászok és tolvajok”, „fene se tudja, mért jöttek, tán munkát keresnek, és a végén előbb kapnak majd, mint te vagy én”, „deportálni kell őket, akárhonnét jöttek”, „fogalmam sincs, hova viszik őket, Jasenovac nem működik, így nem tudom, hova rakják ezeket”... Itt már nem is fetisizista tagadásról van szó („Nem vagyok rasszista, de...”), hanem nyílt rasszista üzenetekről, melyekhez nemcsak az Idegen fölötti megbotrányozás tartozik hozzá, hanem „javaslatokat” is tartalmaznak a helyzet megoldására: „deportálás” és „Jasenovac”.

Egy másik bízarr eset, ezúttal Olaszországból, rámutatott arra, valójában mily mértékben „különböznek” a bevándorlók tőlünk, akik ún. „autochton” kultúrában élünk. 2009 februárjában Silvio Berlusconi kormánya úgy döntött, hogy támogatja az Olaszországban kapható nem-olasz ételek elleni kampányt, megpróbálván rávenni az olaszokat, hogy inkább a hazai konyhát válasszák. A kampány Lucca városában kezdődött, ahol a helyi önkormányzat olyan messzire elment, hogy a belvárosban betiltották az „idegen” ételeket árusító boltok nyitását. Nagyjából ugyanebben az időben Milanóban is hasonló törvényt hoztak, még hozzá mindezt annak érdekében, hogy „megóvják a helyi specialitásokat az etnikai konyhák egyre erősödő hatásától”. Ez a „gasztronómiai rasszizmus” – mint egyébként minden rasszizmus – eltékel attól, hogy az „eredeti olasz konyha” fogalma rendkívül problematikus. Az olasz konyha legnagyobb része, ahogy azt Vittorio Castellani szakács magyarázza, amúgy is átvétel. A paradicsomszósz Peru ajánléka a 18. században, sőt, mint mondják, még a spagetti is kínai eredetű, és Marco Polo hozta be az országba. Az ilyen ellentmondások ellenére a „gasztronómiai rasszizmus” nem kiugró eset, hanem a xenofóbiának és a bevándorlók folyamatos diszkriminációjának szerves része. Éppenséggel ez az új kampány mér jó nagy csapást a bevándorlók életmódjára, hiszen ők a „saját” olcsó és ezért népszerű ételeik eladásával keresik kenyerüket (pl. csak Milanóban majdnem 700 etnikai étterem található).

A nem-olasz ételek elleni kampány, akárcsak az bevándorlók iránti egyre növekvő ellenségeskedés, ami abban is tükröződik, hogy rendőröket küldenek az utcákra, vagy, mint Triesztben, bevezetik a civil éjszakai őráratokat, a 2002-ben hozott ún. „Bossi-Fini” törvényből eredeztethető. Az elvvel, mely szerint a beutazási vízumok járjanak együtt munkaszerződéssel, s hogy a munkaszerződés lejártán a vízum is váljék érvénytelenné, a „Bossi-Fini” törvény utat tört a mai rendőrállam számára, mely a migrációkat idejellelűvé, azaz pillanatnyi érvényűvé tette. A Bossi-Fini törvény a migrációról való vitát olyan terminológiára vezeti vissza, mely felidéz a mozgás-szabadságot korlátozó törvényeket, amelyeket 1939-ben vezetett be a fasiszmus, s amelyeket nagyban kihasználtak az olasz iparosok. Az a helyzet, hogy a munkaadók most a szó szoros értelmében zsarolhatják a bevándorlókat, lévén hogy tőlük függ a vízumok meghosszabbítása. A Bossi-Fini törvénnyel ráadásul még az is problematikus, hogy lényegében egy belső ellentmondáson alapszik, mivel a legalitás és a munkaszerződés a „22-es

csapdájává” változik át: egyrészt a bevándorló nem kaphat munkaszerződést, ha a státusza nem legális, másrészt nem lehet legális státusza, ha nincs munkaszerződése. Ebben a kontextusban nem is csoda, hogy Olaszországban csupán 8000 bevándorló él, míg Franciaországban és Németországban 40-50 000. Berlusconi adminisztrációja mégis folyamatosan pánikot kelt (katonaságot küld ki az utcákra, éjszakai őrjáratokat szervez, betiltja az idegen ételeket) – felhasználva azt, amit Arjun Appadurai „a kis számoktól való félelemnek” hív –, és lehető minden módon bizonygatja, hogy az „olaszok fennmaradása” veszélyeztetett (a bevándorlók azok, akik megerősökök a nőket, a bevándorlók azok, akik tönkreteszik az „eredeti” olasz konyhát, akik elorozzák előlünk a munkát stb.).

A „félelem politikájával” párhuzamosan egyre fejlődik az állam rendőrszervezete is az, amit Étienne Balibar „intézményesített rasszizmusnak” nevez.⁵ Nem túl erős szó a „rasszizmus”? Balibar szerint a rasszizmusnak három története, azaz három formája van: az antiszemitizmus, a kolonializmus és a feketék elleni rasszizmus az USA-ban. Létezik „belső rasszizmus” (a kisebbségek ellen, vagy a többség ellen, mint pl. Dél-Afrikában), és „külső rasszizmus” (a gyarmatosított népek ellen). A rasszizmus nem ugyanaz, mint a nacionalizmus, mondja Balibar, mert a „faj” konstrukciója meghaladja a nemzet-államok határait. A rasszizmus ebből a szempontból bizonyos fajta univerzalizmus: az emberi faj univerzális karakterén alapszik, és az idegeneket (a bevándorlókat) nem veszi emberszámba – belefulladhatnak a tengerbe, s ha valaki a „mieink” közül megpróbálja megmenteni őket, meg lesz büntetve.

Pont ez megy Olaszországban egész idő alatt. 2009 nyarán majdnem 20 napon át lebegett Lampedusa és Líbia között egy hajó 80 menekülttel a gyomrában, s állítólag senkinek sem tűnt föl. Az olasz határőrség megmentett öt afrikai bevándorlót, jobbra eritreaikat, 75 bajtársuk pedig odaveszett, miután elfogyott az enni- és innivalójuk. Bizonyos Laura Boldrini az UNHCR-től kijelentette, hogy „minden hajó, mely elment ezek mellett az emberek mellett, de nem segített nekik, megszegte a nemzetközi hajózási törvényeket”. Azonban van itt egy csavar. Minden kapitány, aki úgy dönt, hogy megmenti az bevándorlókat, a következő dilemma elé kerül: ha nem menti meg őket, megszegi a hajózási törvényeket (hogy a saját morális integritásáról ne is beszéljünk), ha pedig megmenti őket, akkor megszegi a hajózási törvényeket, és felmerül a kérdés, hogy mely kikötőbe hajózzon be az illegális bevándorlókkal. 2007 októberében meglelt a

riasztó példa. Ekkor hét tuniszi halász a szicíliai bíróságon kötött ki, mert megmentettek 44 afrikai bevándorlót, akik egyébként vízbe fulladtak volna. Nem kevesebb, mint 15 év fegyház fenyegette őket „illegális bevándorlóknak adott segítség” miatt. Egy éjszaka a halászok mintegy 30 mérföldnyire voltak Lampedusa szigetétől, s miután horgonyt vetettek és elaludtak, sikoltásokra ébredtek, melyek egy kis hajóról eredtek, melyben teljesen kiéhezett emberek voltak, köztük nők és gyerekek. A hajóskapitány úgy döntött, hogy elviszi őket a legközelebbi lapedusai kikötőbe, ahol aztán az egész legénységet letartóztatták. Ezzel szemben más halászok, akik hasonló helyzetben találták magukat, állítólag bottal lökték el a bevándorlókat, akik vízbe fulltak. Íme tehát az aktuális helyzetkép: azokat, akik segítenek az életveszélyben lévő embereken, letartóztatják és elítélik, miközben azok, akik megfulladni segítik az embereket, büntetés nélkül megússzák.

Vajon ez disztópikus forgatókönyv lenne, melynek semmi köze Horvátországhoz? 2012 júliusában, első ízben az újabb horvát történelemben, hasonló dolog történt, csak jobb véget ért, mint Olaszországban. A Mijettől délre lévő akvatóriumban észrevettek egy vitorlást 64 ázsiai és afrikai bevándorlóval. Görögországból hajóztak ki, s motorhiba miatt a hajó két napig lebegett a tengeren, míg segítséget nem kapott. A szómáliai, egyiptomi, szíriai és afganisztáni menekültek el akarták érni az olasz partot. Végül a dubrovnikai Gruž kikötőbe jutottak, ahol segítséget nyújtottak nekik. Ebből az esetből is látszik, hogy a horvát parti őrség milyen gyorsan képes reagálni, ám az is kiderült, hogy a horvát kormányzat felkészületlenek, még mindig nem rendeztek be Gružban megfelelő befogadóállomást, és egész idő alatt a szőnyeg alá söpörték a bevándorlók kérdését. Az EU-tagállamok közül Horvátország rendelkezik a leghosszabb szárazföldi határral olyan országok mentén, amelyek nem tagországok, hosszabbal, mint Finnország (1340 km) és Görögország (1248 km). E határ legnagyobb része persze Bosznia-Hercegovina, Szerbia és Crna Gora felé esik. Olaszország helyett, mely elég sikeresen, sőt erőszakosan harcol a bevándorlók hullámai ellen, lehet, hogy most épp a horvát tengeren lesz a menekülők új útvonala az Európai Unió felé.

Itt ismét lelepleződik az Európai Unió képzetlensége. A tuniszi forradalomra az olasz kormány első reakciója az volt, hogy újabb haditengerészeti egységeket rendelt ki Lampedusa köré – hogy gátat vessen a bevándorlók újabb hullámainak. Miután (francia kezdeményezésre) kitört a líbiai háború, François Fillon francia miniszterelnök bejelentette, hogy Franciaország küld

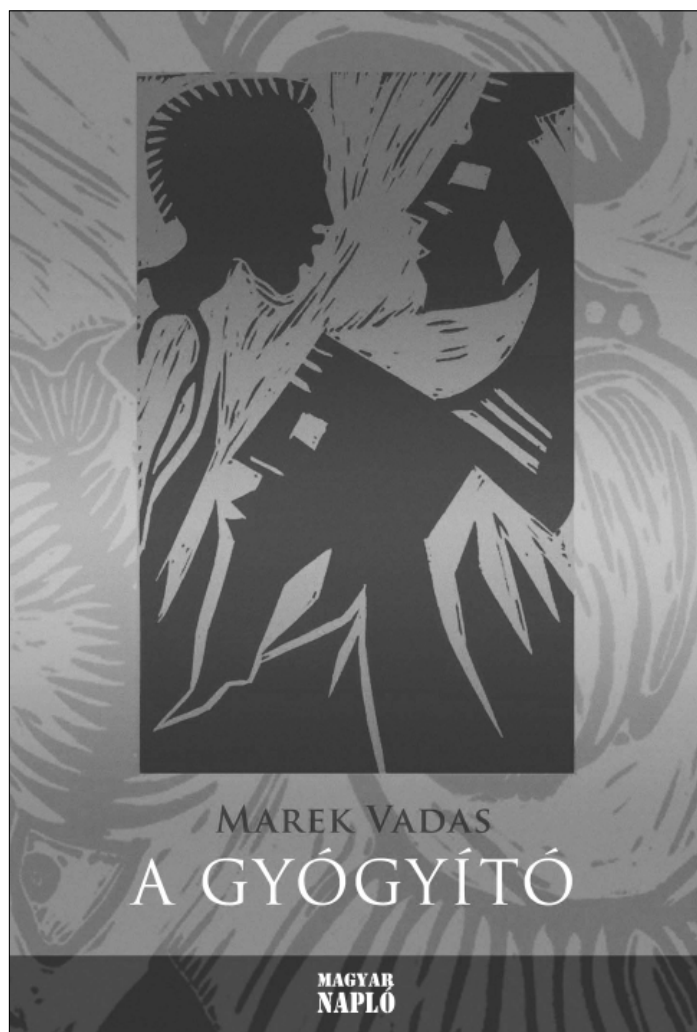
a felszabadított Benghaziba kétreplőnyi orvosi segítséget. Első pillantásra a szolidaritás gyönyörű gesztusa. De tudják, mivel magyarázta ezt Fillon? Ezzel a lépéssel meg akarják akadályozni a bevándorlási hullámot, mely a földközi-tengeri államokból fenyeget. A líbiai konfliktusnak köszönhetően majdnem egymillió ember keresett menedéket Tuniszban, Egyiptomban, Csádban és Nigériában, miközben az Európai Unió – mely úgymond az „emberi jogokért” harcolt Líbiában és más afrikai arab országokban – represszív intézkedésekhez folyamodott, és a Frontex határ-ellenőrző ügynökségen keresztül elébe ment a bevándorlóknak, nem ritkán hagyta megfulladni őket. A líbiai háború állítólag befejeződött, ám a bevándorlók elleni háború még tart. A Földközi-tengerben évente átlag 1500 bevándorló leli halálát.

Eddig Szlovénia volt az az ország, mely a határon „beszabályozta” a szomszédokat (és az egész Balkánt), most Horvátországnak kellene ismét az „antemurale Europae” szerepét vállalnia, amiként hajdan „Antemurale Christianitatis” volt a címe, melyet 1519-ben X. Leó pápa adományozott neki, a törökök elleni harc elismeréséül. Elnyervén ismét ezt a titult, közvetlenül az EU-ba való belépés előtt, Horvátország megvonta a vízumot a török állampolgároktól, mivel az EU így kívánta, erre válaszul Törökország is újra bevezette a vízumot a horvát állampolgá-

rok számára. Azonban Románia és Bulgária példájából tudjuk, hogy az EU-ba való belépés nem jelenti okvetlenül a „Schengenbe” való belépést is, s erre nem más szolgált bizonyossággal, mint Manuel Barroso, amikor 2012 végén egy nagy interjút adott a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*-nak „Több Európára van szükségünk!” címmel. E mellett az interjú mellett búj meg az apró betűkkel szedett hír: „Románia még mindig nem része a schengeni térségnek”. Röviden szólva, ahogy Dugave lakosai rémülten megállapították, hogy „jönnek a feketék!”, úgy rettegnek már most az Európai Unió lakosai, hogy „jönnek a horvátok!” Ha valaki egyenest Horvátországból érkezik valamely európai fővárosba, akkor, ugye tudják, egy kicsit elűt. Hagyományos horvát viseletben járnak, érthetetlen nyelven beszélnek, ödöngenek a mi utcáinkon, és gyakran éjfél után kajabálnak át egymásnak, akárha egyik hegyről a másikra.

RADICS VIKTÓRIA FORDÍTÁSA

¹ Dugave – Új Zágráb-i lakónegyed
² Davor Butorac, „En nem vagyok rasszista, de ez nem kellemes...” *Jutarnji list*, 2013. 2. 7.
³ Lásd O. Mannoni, „Je sais bien, mais quand même...” a *Clefs pour l'imaginaire ou l'Autre Scene*, Editions du Seuil, Párizs, 1968., 9–33 old. Angolul elérhető: <http://ideiaideoologia.com/wp-content/uploads/2013/05/Mannoni-I-know-very-well.pdf>
⁴ Lásd itt: <http://vimeo.com/56909912>
⁵ Lásd Étienne Balibar, *Nous, citoyens d'Europe: Les Frontières, l'État, le peuple, La Découverte*, Paris, 2011.

SREĆKO HORVAT ÉS IGOR ŠTIKS

A horvát EU-csatlakozásról

Horvátország lett az EU 28. tagállama. Európa vezetői azt akarják elhitetni velünk, hogy az Unió jelenlegi válsága dacára ez az EU továbbra is meglévő transzformatív erejét bizonyítja, vitathatatlan nemzetközi szerepét valamint politikai és gazdasági modelljének vonzó voltát. A horvát politikai elit azt szeretné elhitetni az állampolgáraival, hogy végre megvalósították az Európához való csatlakozás régi álmát, ami valamikor a szocializmus majd Jugoszlávia elhagyását igazoló narratíva keretét adta.

De majdnem senki sincs Horvátországban, aki elhinné, hogy a csatlakozás másnapja új életet fog hozni. Végül is Horvátország tartja a legújabb európai rekordot a minél alacsonyabb Euro-lelkességed terén a mindössze 43,5%-os eredménnyel a 2012-es EU-népszavazáson és a csupán 21%-os részvétellel az EU-parlamenti választásokon ez év elején. Az EU elégedett nyilatkozatai sem tudják elrejtetni az EU jövőjével kapcsolatos súlyos kedvetlenséget. A 2004-es bővítéstől nagyon és a 2007-estől kissé eltérően a horvát csatlakozást általános rosszkedv és aggályok övezik az új tagországban és EU-szerte egyaránt.

1990 óta Horvátország egész sor átalakuláson ment át, beleértve egy brutális háborút, egy nacionalista autokráciát és a Tudjman utáni elit eurokompatibilis viselkedését. A 2 milliárd fontnyi külső adósság, aminek egy része még jugoszláv örökség, most úgy 40 milliárdon áll, ami megközelíti az ország GDP-jének 100%-át. A valamikor leginkább virágzó és legfejlettebb jugoszláv köztársaságnak ma úgyszólván már nincs is ipara. A turizmus – amire úgy szoktak hivatkozni, mint Horvátország legfőbb erőforrására az EU-n belül – ezt nem tudja pótolni. Egy turisztikai hirdetés ezt egyszer így foglalta össze „kis ország – óriási nyaralás”, de a turizmus az ország GDP-jének alig 20%-át teszi ki.

Az 1990-es évek kétes privatizációs ügyletei, amiket a háború utáni állapotok tettek lehetővé, és a 2000-es évek folytonos neoliberális reformjai hatalmas társadalmi szakadékokat teremtettek, amihez hozzátartozik a mára majdnem 20%-os munkanélküliség. Nem csoda, hogy Horvátország a harmadik helyen áll Európában (a maga 51%-val), a fiatalok munkanélküliségét tekintve – mindjárt Görögország és Spanyolország után következik. A horvát kormányok, mind a nacionalista jobboldal, mind a szociáldemokrata baloldal engedelmesen követte a megszorításokra vonatkozó EU-s elvárásokat már a csatlakozás előtt is. Valójában a horvát történet azokra hasonlít, amelyeket más dél-európai EU-tagországokról lehet hallani – ami ahhoz az elkerülhetetlen következtetéshez vezet, hogy július elsején Horvátország nemcsak az EU-hoz csatlakozott, tulajdonképpen az EU-perifériának lett teljes jogú tagja.

Nehéz nem észrevenni ebben a történelem iróniáját. Az 1980-as évek végén Jugoszlávia megtapasztalhattott egy éles konfliktust a fejlett Észak és a fejletlen Dél között, egy külföldi eladósodási válságot, az IMF-által kikényszerített megszorító intézkedéseket, amelyek nagy munkanélküliséghez vezettek, sztrájkokat, az intézmények megbénulását, a szolidaritás hiányát és a nacionalizmus előretörését. Horvátország kivált az erodálódó föde-

rációból 1991-ben, hogy aztán két évtizeddel később belépjen egy másik multinacionális unióba, ahol meglepően hasonló problémákkal találhatja magát szembe.

Ahelyett hogy szembenézne velük – vagy legalább elismerné ezeket a problémákat –, a horvát kormány hatalmas ünnepséget rendezett június 30-án Zágráb főterén. Több mint 800 ezer fontot költöttek erre az ünnepi ceremóniára, amiben benne volt egy élő közvetítés a nemzeti televízióban egy nagy fogadról az európai vezetők részvételével, bár Angela Merkel csalódást okozott a vendéglátónak, mert lemondta a részvételét. Pár nappal korábban egy nyugat-európai vezető üzletlanc adott ingyen ebédet ugyanazon a téren. 15 ezer horvát állt sorba ezért a lehetőségért.

Az ünnepi show alatt az EU-val folytatott tárgyalások vezetője, Vladimir Drobnyak nyilatkozott egy riporternek az EU-tagság előnyeiről. Említette az elkoptatott frázist „az egy asztalnál ülésről és a döntéshozásban való részvételről”. Említette, hogy mindezeket a döntéseket konszenzussal hozzák – pontosan ez volt Jugoszláviában is a bevett gyakorlat –, és hogy ez felbecsülhetetlen jelentőségű. Aztán a riporter meglepetésére még hozzátette, „és minden másra ott a MasterCard”. Ezzel kimondta az igazságot az EU-ról: nincsen ingyen ebéd. A horvát állampolgárok már nagyon is megfizettek az EU-tagságért. Igaz, hogy európai állampolgárokká válnak, de hatalmas adósságaik nagyon fogják gyengíteni az ország tárgyalási pozíciót.

RENATO BARETIĆ

A horvátok jó emberek, de...

(SPLIT) – A feleségem apja tekintélyes jogász Splitben, azt hiszem, a tulajdonjog legnagyobb szakértője ezen a felföldön. Már tíz éve nyugdíjban van, de nem múlik el nap anélkül, hogy ne hívnák fel valamely ügyvédi irodából vagy ingatlanközvetítőtől, a tanácsát kérve valamely komplikált örökösödési vagy adásvételi ügyben. Amilyen bohókásnak teremtette őt az isten, semmi honoráriumot nem kér a tanácsadásért; egyetlen fizetsége az élvezet, hogy, noha jócskán benne van életének nyolcadik évtizedében, továbbra is leckéket adhat a jó nevű fiatal jogászoknak. Akik így persze jól járnak. Hagyják, hadd hencegjen egy kicsit – a pénzt ugyanis ők vágják zsebre.

A feleségem apja, az apósom, egész életét a jognak szentelte, és éktelen haragja gerjed, ha a parlamentben a jogilag iskolázatlan képviselők megszavaznak valami törvényt, mely ütközik egy korábbival, vagy ha a törvényjavaslata eleve beleépítik a „kiskaput”. Tehát legalább havonta egyszer haragra lobban, mert az ilyesféle törvényhozás Horvátországban, a horvát parlamentben, már több mint húsz éve gátlástalanul folyik. Jugoszláviában, a szocializmus idején is haragudott ő számos törvényre, de inkább ideológiai, semmint szakmai okok miatt.

A feleségem apja nem csak a rosszul fogalmazott törvényekre haragszik, hanem a valami csoda folytán egész jól sikeredett törvények hanyag alkalmazása is a

A horvát EU-tagságnak jelentős következményei lesznek a Balkán többi részére nézve is. Az EU új határa, ami most eltolódik Bosznia-Hercegovina, Szerbia és Montenegró felé, hatással lesz a térség gazdasági, társadalmi és politikai dinamikájára. Ahelyett hogy rendbe hozná a megszakadt kapcsolatokat és a stabilitás és kölcsönös együttműködés légkörét teremtené meg a poszt-jugoszláv államok között, ami az EU és a horvát kormány szerint a céljaik között szerepel, az EU leghosszabb külső országhatára (1.300km), már csak a rendőri apparátusának a működésével is szükségképpen el fogja vágni Horvátországot a közvetlen és természetes környezetétől, és még jobban elszigeteli a szomszédaitól. Horvátországnak tehát morális és politikai kötelessége is harcolni annak a határnak az átjárhatatlanabbá válása ellen, ami mélyen átszeli azt, ami valamikor közös, határtalan térség volt.

Alekszisz Ciprasz, a görög ellenzék vezére a zágrábi Szubverzív filmfesztiválon májusban arra szólította fel Horvátországot, hogy egy olyan EU-ért harcoljon, amely más lesz, mint az, amit ma a neoliberális ideológia és a megszorító intézkedések vezetnek a napi politikájában, helyette inkább a demokratikus részvétel, a társadalmi igazságosság és a nemzetközi szolidaritás elvein alapul. Egy olyan Horvátország, amely változást hozhatna önmaga és mások számára, az volna, amelynek be kéne látnia, hogy ahhoz, hogy hallatni tudja a hangját az EU-ban, a Brüsszellel való egyoldalú kommunikációt fel kéne váltania széleskörű szolidaritási hálózattal az EU-n belül és a Balkán többi részén. Csak akkor válhatna belőle valami több mint csupán az EU „kis országa óriási nyaralásokra”.

© guardian.co.uk, 2013. július 1.

KARÁDI ÉVA FORDÍTÁSA

bögyében van. Hiába vannak jó törvényeink, ha rosszul alkalmazzák őket, ám az még nagyobb baj, ha a rossz alkalmazás miatt meg akarják őket változtatni. Márpedig Horvátországban ez gyakori eset. Ezért fordulhat elő, mondja feleségem apja, hogy a *Narodne novine*-ben több közlemény szól a törvényt módosításokról meg a módosítások módosításairól, mint magukról a törvényekről.

A feleségem apja, gyerekeim nagyapja nagyon szeret kártyázni. Nem a barátaival valamely nyugdíjas klubban vagy kávéházban, hanem otthon, mivelünk: a lányával, a vejével meg az unokáival. Majdnem minden szombaton és vasárnap eljárunk a nagypapához meg a nagymamához ebédre, s miután lekerülnek az asztalról a tányérok és megittuk a kávé, jöhet a rőmi! Több órán át. Gyerekeim nagyapja, feleségem apja, az apósom ekkor mutatkozik meg igazi valójában: nem ismerek egyetlen embert sem, nem hogy jogászt, aki ennyire szeret csálni a kártyában, mint az én Mr. Hyde-om! Azt élvezzi a legjobban, ha sikerül rászédnie engem vagy a saját lányát – nem is annyira a saját malmára hajtván a vizet, hanem valamelyik unokáéra! A gyerekeim már elég jól kártyáznak ahhoz, hogy néha az idegeikre menjen a nagypapa szélhámós segítsége meg az ajándéka adott győzelmek, amelyekért még gratulálni is szokott, és a feleségemnek meg nekem is az idegeimre megy, ami-

ŠTIKS, Igor
Illés próféta széke
Magvető, 2007

kor az igazságtalan vereségért kicsúfol bennünket. Már sokszor kéreltük, hogy legalább egyszer játsszon szabályosan és mellőzze az olcsó trükköket meg a szándékos tévedéseket, ám ő képtelen erre. A csalás, a csalás elemi szükséglete erősebb nála.

A feleségem apja, az apósom és a gyerekeim nagyapja, ez a javíthatatlan jogász és jóhiszemű hamiskártyás gyakran az idegeimre megy, ám ugyanakkor végtelenül szeretem őt. Azelőtt, ha civakodtunk vagy komolyabban összevesztünk, a feleségem olykor odavágta nekem, hogy olyan vagyok, mint az apja. Miután belátta, hogy ez a szemrehányás egyáltalán nem talál szíven és csak mosolygok rajta, felhagyott ezzel a metódussal (melékesen szólva sokkal hatásosabb, ha a saját apámmal hasonlít össze!).

Azért mosolygok, mert a feleségem apjában és a gyerekeim nagyapjában, akárcsak saját magamban, a felvilágosult balkáni férfira ismerek. Nem fogunk mi soha senkit átverni, ha pénzről, törvényről vagy ígéretről van szó, ámde ugyanígy sohasem fogunk szabadulni igazi természetünk-től, mely bele van oltva DNS-ünk hajszálgyökereibe: mi egyszerűen nem tudunk úgy élni, hogy legalább hetente egyszer ne csapijunk be valakit, lett légyen az egészen apró kis becsapás! Nem fontos, ha ez a valaki később rájön erre, ez nem fontos. Mi több, jobb, ha észreveszi, ha rájön – nem maradéktalan az élvezetünk, ha az áldozat nem kapcsol magától! S ha ez nem történik meg, természetesen nem tudunk ellenállni a kísértésnek, megmondjuk neki, hogy a bolondját járatunk vele, sőt még apróra ecseteljük is, hogyan s mint tettük vele ezt...

Tíz évvel ezelőtt Berlinben, késő este elkísértem az akkori horvát kulturális attasét a Nollendorfpplatz melletti metróállomásra. Gavallérosan vele maradtam (a szállodám a közelben volt, a hölgy pedig valamely előkelő kertvárosba tartott hazafelé), cseverészve vártuk az utolsó szerelvényt. Teljesen mechanikusan, anélkül, hogy gondolkodtam volna, rágyújtottam egy cigaretta-tára, de mielőtt még beleszívhattam volna, megjelent mellettünk két, ha jól emlékszem, szürke egyenruhát viselő férfi. Egyikük kivörösödve kiabálni kezdett valamit egy olyan nyelvjárásban, amit valószínűleg a hallgatag társa sem értett.

– Van fölösleges száz eurója? – kérdezte a hölgy, akit elkísértem.

Ő? A Horvát Köztársaság kulturális attaséja?! Ő kérdezi, hogy van-e fölösleges száz euróm?!

Egy pillanat töredéke alatt átfutott az agyamon a gondolat: te jó Isten, hova süllyedt a horvát diplomácia meg a kultúra, ha egy jeles diplomata asszony a metrómegállóban kénytelen kölcsönkérni száz eurót egy szegény horvát írótól?! Már a következő szempillantásban rájöttem: nem kérdez ő tőlem semmit, hanem csak lefordítja, hogy mit mondott a mérges egyenruhás úr.

– Van fölösleges száz eurója, hogy rá mer itt gyújtani? – ismételte meg.

– Jaj, elnézést! – szólaltam meg botladozva németül. – Hol tudom... – zavarodtam össze, és a kézmozdulataimmal azt kérdeztem, hogy hol tudom eloltani a cigarettámat, ha már ilyen felelőtlen barom vagyok. Az egyenruha újjából kinyúlt egy mutatóujj, és a sínekre mutatott. Lehajtottam a cigarettát a többi csikk közé, melyet elődeim hagytak ott kelleetlenül, és az úgy le volt zárva. Hátra volt még másfél perc az irritálón pontos metró érkezéséig, ez idő alatt futtában, hadarva elmeséltem a diplomata asszonynak egy történetet, melyet egyszer rég hallottam a barátomtól, akinek bányász nagyapja a két világháború között kivándorolt Boszniából Belgiumba.

Egy-két évig bányászkodott, aztán beszállt a lókereskedelembé. És komoly pénzeket kezdett keresni. Ugyan nem milliókat, de ahhoz épp eleget, hogy ha az üzlet megengedte és a nosztalgia megkövetelte, hazalátogasson a szülőfalujába, Šuicába. Abban az időben érvényben volt egy törvény, mely büntetést rótt ki mindenkire, aki megsértette Sándor jugoszláv király vagy a királyi család bármely tagjának becsületét. Minden sértés ötven dinárba került.

Nos, a barátom nagyapja hazalátogatott, beváltotta a külföldi valutát egy halom ötven dináros bankjegyre, aztán elment a helybéli vendéglőbe, ahol a vendégek közt naphosszat ott ólálkodtak a csendőrök meg a civil ügynökök. Ez egy ilyen vidék volt, az is maradt, egészen a horvát provincia. Bement, felhajtotta az első pálinkát, majd a másik pálinkával a kezében odament a rendőrének asztalához, és letelepedett mellé.

– Figyelj, mondok neked valamit... – kezdte, elővett egy ötven dináros bankjegyet, az asztalra csapta a csendőr elé, majd hars káromkodást szórt a királyra. Jó szaftosat, már ahogy ezt a balkániak teszik.

– És azt a királynét is, hát tudod... – folytatta, egyik kezével a pincért híva, a másikkal újabb bankjegy után nyúlva, miközben egy még rútabb káromkodáson törte a fejét.

– Ami pedig a kölykeiket illeti, nos... – szötte tovább a borzalmakat, és elővett a zsebéből három bankót (tudniillik a királynak három fia volt), majd újrakezdte, míg el nem költötte az előkészített összeget, végül elégedetten hazasétált, lefeküdt, és békésen aludta horvát álmát.

– Jaj, ha lenne millió euróm, ma este mind elkölteném itt! – kiáltottam oda a horvát kulturális attasénak, aki azonban nem hallotta meg, mert az irritálón pontos szerelvény ajtai sutorogva bezárultak a hölgy aggodalmas arca előtt.

A tavaszi éjszaka illatos békéjében a feleségem apjára, a barátom nagyapjára és önmagamra gondolok. Őt hét van hátra Horvátország uniós csatlakozásáig. Harminc éve vagyok újságíró, senkiről sem írtam olyan kritikusan, mint a honfitársaimról, nem ismerek senkit, aki több hibát találna bennük, mint én, de most valahogy rokon-

szervezek velük. Több mint negyed évszázada saját maguk dönthetnek a sorsuk felől, és kénytelen szembe-sülni azzal, hogy képtelenek erre, amilyen hitehagyottak és kedvetlenek.

A horvátok jó emberek és együttérzők és nemesek és bátrak, de csak ha veszélyben forognak. Épp ezért ez a mostani, az egész földrészre kiterjedő, sőt világ-méretű válság számunkra az uniós csatlakozás eszményi időpontja: amint belépünk, még nehezebb helyzetbe kerülünk, mint voltunk, ami automatikusan magával fogja vonni, hogy jobbak, együttérzőbbek, nemesebbek és bátrabbak leszünk. Csak egy kicsit meg kell szorongatni bennünket, és kiderül, hogy az Európai Unió sohasem fogadott ölébe szelídebb, civilizáltabb, együttműködésre készebb államot s nemzetet. Természetesen azért folyton azon leszünk, hogy így vagy úgy, tiltott helyen való cigarettázással vagy csalással a kártyán vagy bírság fizetése melletti szaftos káromkodással átverjünk beneteket meg az előírásokat – mi több, ha erre nem jöttök rá, magunk fogunk jelentkezni, és elégedetten a szemetekbe nevetünk. Nálunk nincs társalkodás cigarettázás nélkül, sem kártyázás csalás nélkül, sem bírság kifizetése dac nélkül.

Olyan ez, mint a nevezetes zen-történet (ha jól emlékszem, zen, ha nem az, elnézést kérek a zentől) a skorpióról meg a békáról: a béka hajlandó átvinni a skorpiót a vízre, de előbb megkéri, hogy ne csípje meg, mert akkor értelemszerűen mindketten odavesznek. A skorpió természetesen megígéri a békának, hogy nem tesz ilyet, „nem vagyok bolond, hogy mindkettőnket megöljem”, mondja, de valahol a folyó közepe tájékán mégis fölemeli a farkát és nyakon dőfi a békát. „Mégis bolond vagy, most te is meghalsz!”, mondja neki a béka utolsó lélegzetével, mire a skorpió azt feleli: „Nem vagyok bolond, de, sajnálom, ilyen a természetem.”

Ha mostanáig nem értették meg, sosem fogják megérteni. Kevesen vannak a hazámban, akik boldogabban fogadják az uniós csatlakozást, mint én, de mégis – sajnálom...

RADICS VIKTÓRIA FORDÍTÁSA

ROBERT PERIŠIĆ

A zágrábi taxisok

(ZÁGRÁB) – Az utóbbi időben különös feszültség uralkodik a zágrábi utcákon, sőt még fizikai leszámolásokra is sor került két üzleti szubkultúra, az új meg a régi taxisok között. A régi taxisokat arról lehet fölismerni, hogy, hosszú sorban, tétlenül vesztegelnek állomáshelyeiken, és haragosan bámulják az új taxisokat, akiknek folyton van fuvarjuk, ugyanis összehasonlíthatatlanul olcsóbbak. Mindaddig talán Zágrábban volt a legdrágább a taxi egész Európában, a tarifákat egyetlen taxitársaság szabta meg, mely blokkolta a konkurenciát, hogy aztán húsz évvel a szocializmus bukása után az utcán is megjelenjenek a piaci törvények. Én egyáltalán nem tartozom a piac élvének hívei közé, pláne, hogy manapság ott is bevezetik a piacgazdaságot, ahol semmiképp sem lenne szabad (egészségügy, oktatásügy...), ám a taxisok ügye ideológiai paradoxon, mondhatni, teli van történelmi félreértésekkel, a rendszerváltás pedig másból sem áll.

A régi taxisok monopolhelyzete a szocializmusból maradt ránk. Érdekes, hogy a régi rendszer utolsó maradványai éppenséggel a taxisoförök, akik már a szocializmusban „maszekok” voltak. Emlékezzünk vissza: a

szocializmusban a magánszektor igen szűkre szabták, a taxis azonban „vállalkozó” volt, fehér holló, individualista, a saját gazdája. Mint maszek, nyíltan csodálta a kapitalizmust meg a német autót, melyeket büszkén vezetett, hisz ő nyugatias free-lancer volt, nem pedig közönséges munkás a „társult munka alapszervezet”-ből, aki fölött ott a főnök, a munkástanács meg a pártalapszervezet. A szocialista taxis mindezt megvetően lemosolyogta – hiszen ő nyugatias polgár, éjszakai madár, aki a taxival közlekedő krémmel meg a külföldiekkel társalog, szabadon érintkezik mind a *glamourral*, mind az alvilággal, egy kicsit az amerikai filmek szereplőihöz hasonlít...

A szocialista taxisok egy kicsit mindenki fölébe helyezték magukat, de azt persze elfelejtették, hogy ezt az önképüket éppenséggel a szocializmusnak köszönhetik, s hogy a kapitalizmusban a taxis csupán sofőr, gyakran szegény ember vagy emigráns. Mi több, lévén „maszekok”, a taxisok túlnyomó többsége megvetette a szocializmust – a szocializmus ellenségének tartották magukat, és sehogy sem esett le nekik a tantusz, hogy talán ők maguk is, úgy ahogy vannak, a szocializmus termékei. Számtalanszor

hallottam őket igazságuk tudatában dühöngeni a szocializmusra, még a rendszerváltás utáni években is szidták a szocializmus maradványait, mondván, hogy ezek a maradványok az úttorlaszok, amelyek zavarják a mi rendszerváltó kapitalizmusunkat abban, hogy „valóban nekilóduljon” („mint Németországban”). A kapitalista fejlődés az ilyen taxisok véleménye szerint – s ebben nem voltak egyedül – nem jöhet lendületbe mindaddig, míg meg nem szabadulunk a sok szocialista ballaszttól, melyek csak púp a hátunkon, és visszahúzzák mind a társadalmat, mind a gondolkodást. Közben, mint mondtam, Zágrábban – és más horvát városokban is – a taxitársaságok monopóliumhelyzetben voltak, és megakadályozták, hogy megjelenjen a piacon a konkurencia. Miközben az egyszerű munkások rég a piacra lettek dobva, a régi „maszekok” és antiszocialista élharcosok közös erővel, méghozzá jó két évtizeden át sikerrel küzdöttek a piac ellen. Hát nem érdekes paradoxon ez? Van rendszer ebben az őrületben? Talán van, amennyiben fölsejlik, hogy a piac inkább az egyszerű munkások, semmint a maszekok sorsa. A munkásoknak nincs hova lenniük, a maszekok viszont, ha tehetik, készséggel kijátsszák a piacot, vagy azzal, hogy cégeik az állammal üzemelnek, vagy olyan monopolhelyzetet teremtenek, mint a Microsoft. Azonban az öreg taxisok mégiscsak túlbecsülték magukat – nem Bill Gatesek ők, sem tehetős bankárok, hogy saját

érdekeik logikája szerint dizajnírozhassák a világot, miközben másoknak a versengés „objektív” törvényeit árulják.

Egyszóval a régi taxisok álma megvalósult. A kapitalizmus végül bement az ő utcájukba is, s a néhai dolyfös maszekok – akik régen kicsit jobbnak érezték magukat a többiekénél, ezért meg is hagyták a régi árakat – most a taxiállomásokon vesztegelnek, és dühösen bámulják az új, olcsó taxisokat. Ezek az olcsó taxisok azonban már nem önálló maszekok, hanem egy gazdának dolgoznak, egy vállalkozónak, akinek több száz taxija van, a sofőrök pedig az ő alkalmazottai.

Ezek az új taxisok egész másképp viselkednek, mint a régi maszekok. Látszik rajtuk, soha eszükbe se jutott, hogy a taxizás valami hej de nagy dolog lenne. Öbennük írmagja sincs a dolyfnek, nem gazdaként ülnek a taxiban, nem mélyítik el a hangjukat, nincs bajszuk, nem finto-rognak, nem úgy kommentálják a politikát, mintha az aktorai lennének, ellenben szolgálatkésznek, mint afféle egyszerű, szerény sofőrök. Közöséges munkások ők, proletár taxisok.

A régi maszek taxisok megrökönyödve bámulják a proletár taxisokat, mintha valamiféle Dorian Gray-tükörben pillantanák meg önmagukat.

Úgy látszik, senki sem sajnálja őket, és senki sem fogja a pártjukat.

RADICS VIKTÓRIA FORDÍTÁSA

volt erősítve a címer, és akkor egyszeriben sötétségbe borult a világ.

És megpillantottam a kék égen az összes csillagot, többnyire sárgák voltak, de valahogy furán, szerte-szét szóródva, és egy pillanat alatt integrálódtam a talajjal. A háromajtós szekrény, mely a gallérunknál fogva ütötte velünk az aszfaltot, nyitotta meg első csatlakozó fejezetemet; a címer, mint kiderült, a Petrinjska utcai rendőrőrs bejáratánál állt, és azon az éjszakán zárt ajtók mögött megtanultam mindent, amit az eladdig óvatosan rejtgetett önrendelkezéséről tudnom kellett. Márpedig a nemzeti integráció, mint tudjuk, *sine qua non*: az első lépés Európa felé.

Második csatlakozó fejezet

Ha az első, proto-európai integrációm a kereszténység ezeréves *bástyájának* rothadt szívében zajlott le, a második, noha szándéka szerint sokkal európaibb volt, az ezzel szöges ellentétben álló sarokpontban esett meg, Európa földrajzi és politikai peremén, a kirekesztett Sztambulban a Boszporuszon. Friss egyetemi hallgatóként érkeztem oda Szilveszter napján a csajommal meg a haverokkal, miután harmincöt óráig döcögöttünk a diákegyesület autóbuszával. Isztambul télen elragadó; Isztambul reggel, Isztambul este, sörbet-, hal- és füstszagún, a fények sűrű gobelinjét szöve, mely, akár egy óriási delta, beleömlik Ázsia fejünkbe vert sötétségébe; a város, melynek teste minden pillanatban megannyi gramm lelket eresztenek ki a levegőbe, a tengerbe pedig megannyi tonna szart. Ilyen Isztambul: csupasz, vad fantazma, Taksim tér újév éjjelén.

A fényes diszko-csörgőkígyó elkanyarog a mellékutcákba, a hangszórók recsege harsognak, ötven vagyunk és összetartunk. A lányok egyszeriben sikoltozni kezdenek, elviselhetetlen a tömeg nyomása, tovább hőmpolyget bennünket, és már nem látjuk a sikoltozás forrását; ahol az imént még a fejeik virítottak, most férfiak láthatók, másodpercről másodpercre növekvő halomban. Visszatolakszunk a tömegben a hangok felé – az egyik lány már a földön van, a másikat vagy tizenöt manusz húz kodja. Széltől döcssük az embereket, cibálunk és ütünk, ha kell, míg végül sikerül kiszabadítani a lányokat, és elvonszolni egy mellékutca. Alaposan össze vannak taperolva, meg rettentő dühösek, enyhe sokk érte őket, ámde az éjszaka folytatódik, zúgva zúg és átfolyik a reggelbe, bugyborékol a részeg állomásokon és jótékonyan törli az emlékezetet, eltávolítja az őszitendő árnyoldalát.

Másnap este visszatérünk a hostelbe, ahol épp valami filmet forgatnak. A hostel előtt öt-hat tévéskocsi áll, reflektorfények kaszabolnak és kábelek tekeregnek. Mint kiderül, valóságshow-t forgatnak éppen, az európai csillagok pedig mi vagyunk. Az incidenst, melyet mi majdnem feleltünk, elejétől végig fölvettk a tévékamerák – az újságírók megtalálták bennünket, és a recepció fedezékében várnak ránk. Adtunk interjút az esti híradónak, néhány hírműsornak, a méhészeti és vadászati műsoroknak is, és minden fontosabb napilapnak; másnap nem tudtunk megtenni száz métert az utcán úgy, hogy valaki ne állított volna le és bocsánatot ne kért volna tőlünk a *török nép* nevében, mindenért a kurdokat kárhóztatva, s a kezünkbe ne nyomjon néhány meleg perccet, meg hasonlók. A pofám – mely premier plámban úgy festett, mint akit egész tisztességesen elagyabugyáltak – a véletlenek összjátéka folytán a legnagyobb példányszámú napilapok címlapján találta magát.

Helló, ki itt a bolond? – szögeztem a kérdést egy idősecske riporternek, aki tapasztalt rókának látszott

MARKO POGAČAR

Amikor közelről láttam a csillagokat, avagy integráció négy pontban

Első csatlakozó fejezet

A kilencvenes évek legvége volt, elült már a por, amit a negyedik gárda tankjai vertek fel, hazahozván a haza jó s rossz katonafiai, már alig lehetett hallani azoknak a téves nemzetiségű mosógépeknek, frizsidereknek, tévéknek és hi-fi tornyoknak a zümmögését, amelyek még hónapokig érkeztek a srácok után a teherautók s a traktorok megrakott pótkocsijain, nekem pedig mindezzel tele volt a tököm. Pontosan feleannyi idő voltam, mint most, és hát valahogy nehezen integrálódtam. A haverok a gimiből meg az utcából három dologra gerjedtek: a Hajdukra, Horvátországra meg az Oasisra. A mechanizmus nem túl komplikált. A Hajdukra nálunk, mióta világ a világ, több-kevésbé mindenki rá volt cuppanva, régebben ennek még értelme is volt. Ugyanis mielőtt harmadosztályú vidéki fociklubba vált volna, a szurkolói pedig borotvált fejű fasiszta bandává vedlettek volna, ez a futballcsapat képes volt tűzbe hozni az európai kupákat: 1944-ben, mint a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg élsportolói, Splitben legyőzték a felülmúlhatatlan brit válogatottot. Én kétfalás voltam, semmi kedvem nem volt ahhoz, hogy besoroljak a hávédék közé, kijárjak a stadionokra vagy akár csak a kisujjamat is mozdítsam a fociért.

Horvátországra is irtóra rágerjedtek akkoriban az emberek, még sokkal hevesebben, mint most. Az az igazság, hogy rosszul éltünk, egy fölturbózott katolikus-nacionalista autokráciában, de, hej hó, végre volt *saját államunk*! Én föl nem foghattam, máig sem értem, miféle értéke lehet önmagában egy államnak, így aztán ezzel is tele lett a tököm. Persze meglehet, ez azért van, mert én egy szlovén jugótiszt meg egy hazai postásiskasszony fia vagyok, akit sohasem tartottak keresztvíz alá, az apja a háború elején lelépett a saját köztársaságába, az anyja meg itthon maradt, az ilyen fajzatok pedig, mint tudjuk,

mindig ellenség voltak, mi több, a *nemzeti ügy* hóhérai. Ha belegondolok, azt kell mondjam, még jól is jártam.

Mindennek megvan a maga gazdasági és politikai háttere, ócska eszmék és kompromittált emberek számlájára írható – de az Oasis? Bazmeg, ezt sosem fogom megérteni. A kronológia azonban világos: néhány évvel korábban elért hozzánk is az MTV szignálja (a műhold-vevők robbantották szét a Szovjetuniót, így a szólásmondás) és vele a spektakulumok hiperinflációja, mely átszötte mindennapjainkat, és végre pop-kulturális formában is megnyilatkozott. Nos, egy hasonlóképp generált nagy történet keretei közt, vagy talán inkább a velejében –, mely narratíva akkoriban egveduralomra tett szert azzal, hogy „a horvát nemzeti identitásról”, a „horvátság” reintegrációjáról és a nemzeti egység megteremtéséről szolt, és az „évszázadok óta vágyott nemzeti önrendelkezés” egyik kurvára zavaros, de annál szaporább hajtása volt –, esik meg velem az első nagy integrációs tapasztalatom.

Olyan tisztán emlékszem, mintha tegnap történt volna. A terepszínű katonanadrág zsebén Cripple Bastards kitűzőt hordtam, a trikómon pedig a „Mirjana csak a balhét meg a punkot szereti” fölirat díszelgett. A főparancsnok épp elbődült. A saját retusált arcukba és a hasonlóképp photoshopolt nemzetükbe szerelmes politikusok portréival és jelszavaival borított falak várják a választásokat. Vannak kerületek, ahol nem lehet csak úgy lödörögni – előbb vagy utóbb belebotlasz egy csapat bőrféjűbe meg szurkolóba, akik rövid úton a nemzeti zászló színeire festik a bőrdotet. Ezért mi is bandában járunk, míg ketten nem maradunk. És akkor mi ketten, a nagyszerű tandem, észrevettük a falon a horvát címet, és akkor mivel (non-stop) tele volt a tököm ezekkel a címerekkel, nekimentünk kézzel-lábbal, hogy leszedjük arról a falról azt a címet, és ez a művelet sokáig elhúzódott, de nem járt sikerrel, mivel súlyos volt és jól föl

a halásmellényében. Kinek az érdekében áll kiagyalni egy ilyen történetet, s minket ebbe a csapdába csalni? Ki instrumentalizálja ezt az ügyet, és miért? Egy ország, melynek ennyi súlyos, mindenekelőtt belpolitikai problémája van, jobban tenné, ha más, égető kérdésekkel foglalkozna, nem pedig...

A halászforma fazon tetőtől talpig végigmért, rágyújtott egy cigarettára és hótt hűvösen, mintha álló nap égből pottyant pontyok kapnának a horgára, ennyit mondott: az integráció. Az uniós csatlakozás. A nagy európai kampány tombolásának idején Törökországban kihasználták az alkalmat, hogy megeressenek egy üzenetet, mely szerint nem lenne szabad, hogy az európai országokból jött fiatalok Isztambul közepén így járjanak, s ha mégis megcsúsznak, egyhangúan el fogják ítélni. Az ördög sem érdekelné utánatartani, ha nem az Európai Unióból jöttetek volna, folytatja a halász, és kifújja a füstöt. És nekem egyszerűen nincs szívem kiábrándítani, elrontani a történetét és kimondani: *jú nou, ajm from de Balkánsz...*

Hát így esett, hogy akaratom ellenére másodszor is fölírattak a galléromnál fogva a csillagokig.

Harmadik fejezet

Tovább sorolom a számomra fontos euro-integrációs pillanatokat, ezúttal mélyebbre hatolva a kontinensen, édesvizekre evezve.

Légy precízebb: pontosan hol történt ez? Lengyelországban, északnyugaton, Bydgoszcz körül. Mit kerestél ott? Egy költészeti fesztiválon vettem részt, nem kerestem semmit. Hogy jutottál oda? Személyautóval vittek. Berlinből dobott át a lengyel barátom, aki ismeri a nyelvet és az utakat. Útközben keresztülmentünk Bagdadon. Milyen márkájú autóval mentetek? Nem tudom. Milyen költészeti fesztivál volt az? Mindenféle költészet előfordult, már ahogy a költészeti fesztiválokon lenni szokott. A gyöngye versek tényleg gyöngyök voltak. Volt emiatt valami botrány? Nem, ahhoz túl jól neveltek vagyunk. Még mindig szorongat bennünket a kispolgáriság meleg mellénye. Ez ment meg bennünket. Történt-e botrány valami más miatt? Lépre akar csálni? Rendszerben; nos, nagy katolikusok a lengyelek? A lengyelek nagyon nagy katolikusok. A templomon, a tűzoltóságon meg kocsmán kívül minek kell lennie minden valamire való lengyel helységben? II. János Pál pápa művelődési otthonnak. Érvényes-e ez a te hazádra is? Igen, csak az említett művelődési otthon nélkül. Nálunk a pápa illendően fel van akasztva a megtisztelő helyre az állami címer meg a szponzor sörgyár logója közé. Emellett kétséges, hogy mennyire nevezhető az én „hazámnak” az az ország. Mi az, amit vidéken a lengyelek kifejezetten nem szeretnek? Nem szeretik, ha a pápát a keresztnevével szólítják. Nem szeretik hallani a Wojtyła nevet. Mi a te véleményed? Szerintem a nevezett személy veszélyes bűnöző, akárcsak jószíval minden elődje, a szóban forgó céggel együtt. Mi az még, amit nem szeretnek a vidéki lengyelek? Nem szeretik, ha azon kapnak, hogy szerbekkel meg bosnyákokkal társalogsz. Mert mi, horvátok, oké vagyunk, testvérek, de azok a bosnyákok, azok a pravoszlávok, voltaképp oroszok... hiszen mi háborúztunk, akkor hogyhogy most egy asztalnál ülünk? Mit nem szeretnek még? Azokat a szlovéneket, akik folyékonyan beszélnek lengyelül. A fordítókat. Magyarázd el! Željko túl folyékonyan beszélt lengyelül. A bárban, a költészeti fesztivál záróünnepélyén. Azon a fesztiválon, melyen kétséges volt a versek színvonala? Igen, de minden fesztivál ilyen. És aztán mi történt? Néhány sör után nem hitték el neki, hogy nem lengyel. Követelték, hogy hagyjon fel a provokálással. Hogy mutassa fel a

személyi iratait. És aztán? Nem volt hajlandó felmutatni a személyi iratait, nem is voltak nála. És? Mindenáron el akarták kísérni a hotelbe, hogy keresse elő a személyi iratait. Bizonyítsa be, hogy nem lengyel. Vagy azonnal hagyjon fel a provokálással. Hagyja abba, és kérjen bocsánatot. És? Nem kért bocsánatot. Felállt, és nem volt hajlandó folytatni az eszmecsere. Mire ők? Rátámadtak, felpofozták, megmarkolták a gallérjánál fogva és rázták. És te? Én lefogtam a két karját, nehogy még nagyobb szarzás legyen ebből. És ők? Míg én lefogva tartottam, valaki lábbal fejbe verte, high-kickkel. Később mi történt? Nagy szarzás. Tömegverekedés a költői fesztivál záróünnepélyén, miközben ki tudja, kivel integrálódtam, mert gyöngye volt a megvilágítás. A sötétben, még ha össze is ütköznek, minden entitás hasonlít egymásra. A kifejelet? Az általános és kivételesen sikeres integráció után felugrottam Bydgoszczban a berlini vonatra, és azonnal elaludtam.

Negyedik csatlakozó fejezet, ez idáig az utolsó

Világos, hogy a kapitis integrációk e létára önkényes, és másképp is festhetne. Egyelőre a felvázolt irányt követi – minden nem integrált európai verejtékes álmát: a perifériáról a centrumba. Az európai csillagok negyedszer jóval magasabban, felhők közepette hullottak rám, és ezúttal vertikálisan integrálódtam. Tárt karokkal fogadtam az integrációt (a körülmények különös összjátéka folytán ugyanis nem fogadhattam másként), mely nagyon is előrelátható katalizátorral rendelkezett, amiként a hatásiránya is előrelátható volt: kényszerűen következett be, főntről érkezett, a rend s a törvény felségterületéről.

Ismét lírai ügyben utaztam, ezúttal Koppenhágába – visszatérőben voltam épp. Minden a legnagyobb rendben folyt: testőrség nélkül kószáltam a városban, keresztbe-kasul bejártam biciklivel Norrebrot, a „szórakozásra és lazításra” elkülönített lakásokban mulatoztam, Vesterbróban ilyen minden újabb épületben található, H. C. Andersen és Kierkegaard sírjánál olvastam fel (nekepoétikál), Christianiában lődörögtem, meg ilyenek. Az említett autonóm zóna a városközpontban külön mese. Ez a félig-meddig extraterritoriális oázis a hetvenes évek elejétől otthont ad mindenféle integrálatlan szerzetek tarka szöttevénye – vannak ott kiöregedett hippik, punkerek és kilakoltatott házfoglalók, non-stop beszívott rasztások és más füvezők, militáns vegánok, fruitariánusok és mindenféle-fajta jogvédő aktivisták. Mégis, amint elhagyod a Christianiát (a táblák rendszeresen informálnak, hogy ismét az Unió területén vagy), ismét Európa szívé-

be kerültél – abban a verejtékes álomban –, az álomból pedig valahogy haza kell térni.

Ezt az eljárást rendszerint ébredésnek nevezik; Tranströmer szerint az ébredés ejtőernyős ugrás az álomból a földre. Így pottyantam én az ágyból a reptérre. És a reptéren egy-két órán át olyasmit műveltem, amit a reptereken művel az ember – jószíval semmit. És akkor, megerősödve az álmotól, elindultam a hatalmas madár felé: kivettem a zsebemből minden fémtárgyat, a laptopot beletettem a tálcába, és mint már milliószor, halál nyugodtam keresztülmentem a fémkereső kapun. És akkor szólítottak és megkérdezték, vajon a táskám pont az én táskám-e. Én erre azt válaszoltam, hogy pont. És megkérdezték, fönnáll-e annak esélye, hogy valaki beletett valamit a táskámba. Én erre azt mondtam, hogy semmi esélye. És akkor még megkérdezték, tudatában vagyok-e én annak, hogy fegyvert hordok magammal, mire nekem tátva maradt a szám. És akkor eszembe villant, és elnevettem magam, és a táskám zsebéhez kaptam, hogy kiviegyem belőle a svájci zsebkést, amit egyébként palackok felnyitására és fogpiszkálónak használok, és a kézipoggyásomban felejtettem. Ebben a pillanatban rám vetette magát két kétajtós rendőr, teljes erőből a falhoz tapasztottak, melybe beleavítam a tíz körömet, és azonnal elsötétült az agyam; a meleg sötétségben, tökéletes glória gyanánt, élenksárga csillagok hunyorogtak.

Amint magamhoz tértem, faggatni kezdtek. Hol szerezte a fegyvert, kérdezték. Mi volt a szándéka a fegyverrel, kérdezték. Ismer-e valakit erről a listáról, kérdezték. Tudja-e, hogy Dániában...

Én pedig életemben először tudtam. Végül minden világos lett előttem, de túl izgatott voltam az együttműködéshez. Talányosan mosolyogtam, ami a jótevőimet még jobban felajzotta. Nem akartam elrepülni. Ez a sors szava! – gondoltam. Abban az országban óhajtottam megöregedni és meghalni, ahol a dugóhúzó fegyvernek számít, és kész voltam harcolni ezért. Továbbra is hallgattam, mint a csuka, míg egy alattomos kérdéssel át nem vertek. Óvatlanul kicsúszott a számon, hogy íróként tartózkodom Dániában. Miféle író maga, kérdezték. Költő, sziszegtem. Költő? Na, menjen ez az anyjába, mondták, és két lábbal rúgtak ki, miközben én továbbra is üdvözlően mosolyogtam. Nem kellett már irodalom a megváltáshoz. Se semmi. Ám a csillagok, amelyeket láttam, ezúttal száz százalékosan európaiak voltak, s végre megkönnyebbülhettem. Én, az integrált.

RADICS VIKTÓRIA FORDÍTÁSA

SZERZŐK, FORRÁSOK

BARETIĆ, RENATO = (1963, Zágráb) horvát író, Splitben él, számos könyv szerzője, köztük *A nyolcadik megbízott* c. satirikus regényé. Írását a *Neue Rundschau* c. folyóirat nyomán közöljük.

BARNA OTILIA = (1976, Budapest) Prágában élő bohémista, műfordító, a kortárs cseh irodalom egyik magyar fordítója

BEŇOVÁ, JANA = (1974, Pozsony) szlovák író, költő, 2012-ben regényével Európai Irodalmi Díjat nyert, idei visegrádi irodalmi ösztöndíjas Budapesten

BREMER, ALIDA = (1959, Split) horvát irodalmár, szerkesztő, műfordító, a horvát irodalom közvetítője és tolmácsolója német nyelvterületen, Münsterben él, *Olivas Garten* címmel most megjelent regényének egy fejezetét közöljük

BUDDEUS, ONDŘEJ = (1984, Prága) cseh költő, író, műfordító, publicista, idei visegrádi irodalmi ösztöndíjas Pozsonyban

ČAČINOVIĆ, NADEŽDA = (1947, Budapest) szlovén háttérű horvát filozófus, szociológus, komparatista, feminista, a zágrábi egyetem filozófia professzora, a horvát P.E.N.-klub elnöke. Írását a *Neue Rundschau* c. folyóirat nyomán közöljük.

ČEGEČ, BRANKO = (1957, Krajev Vrh, Vrbovec) horvát költő, irodalomszervező, a 80-as években meghatározó szerepű *Quorum* c. horvát irodalmi folyóirat főszerkesztője volt

DRAGOJEVIĆ, DANIJEL = (1934, Vola Luka, Korčula) horvát költő, író, esszéista, művészeti kritikus, nagy hatással volt az ún. szemantikai konkretizmus költőire

DRAKULIĆ, SLAVENKA = (1949, Rijeka) bécsi és stockholmi emigrációban, újabban ismét Zágrábban és Isztrián is élő horvát író, publicista. Írását a *Wespennest* c. osztrák folyóirat nyomán közöljük.

DRNDIĆ, DAŠA = (1946, Zágráb) horvát író, műfordító, Rijekában él, az ottani egyetemen tanít. A Kalligram kiadónál megjelenő esszéregényéből közlünk egy részletet

FARKAS PÉTER = (1955, Budapest) Kölnben élő író, az ellenzéki *Irodalmi levelek* szerkesztője volt, a *Gólem* c. hipertext szerzője, itt közzölt írása a *Berliner Zeitungban* jelent meg először

FERIĆ, ZORAN = (1961, Zágráb) horvát író, a rövid próza mestere, regényeket is ír, a *Neue Rundschau* horvát különszámába írott esszéjét közöljük

HÁY JÁNOS = (1960, Vámosmikola) író, költő, drámaíró, esszéista

HORVAT, SREČKO = (1983, Eszék) horvát író, filozófus, műfordító, publicista

HUSHEGYI GÁBOR = (1959, Pozsony) művészeti író, kurátor, ebben az évben lett a budapesti Szlovák Intézet igazgatója

JERGOVIĆ, MILJENKO = (1966, Szarajevó) nemzetközi hírű boszniai horvát prózaíró, publicista, 1993 óta Zágrábban él

KEPPOVA, ZUSKA = (1982, Pozsony) szlovák író, dramaturgiát és forgatókönyvírást tanult a pozsonyi művészeti akadémián, gender-kutatást a Közép-európai Egyetemen Budapesten

KOLMAČKA, PAVEL = (1962, Prága) cseh költő és prózaíró, idei visegrádi irodalmi ösztöndíjas Prágában

MATANOVIĆ, JULIJANA = (1959, Gradačac) horvát prózaíró, Eszéken és Zágrábban tanult, a kortárs horvát irodalom tanára a zágrábi egyetemen

MASAR, STANO = (1971, Pozsony) szlovák posztkonceptualista képzőművész, Pozsonyban él

MESTERHÁZI MÓNIKA = (1967, Budapest) költő, műfordító, idei visegrádi irodalmi ösztöndíjas Prágában

MYŚLIWSKI, WIESŁAW = (1932, Dwikozy) lengyel író, hamarosan magyarul is megjelenő Nike-díjas regényéből közlünk egy részletet

PARTI NAGY LAJOS = (1953, Szekszárd) költő, író, publicista

PAVIČIĆ, JURICA = (1965, Split) horvát író, publicista, filmesztéta, filmtörténetet tanít a spliti egyetemen

PERIŠIĆ, ROBERT = (1969, Split) horvát író, forgatókönyvíró, publicista, irodalmi lapszerkesztő, a horvát írószövetség elnökhelyettese

PETROWSKAJA, KATJA = (1970, Kijev) ukrán író, újságíró, Tartuban és Moszkvában tanult, 1999 óta Berlinben él, írásával az idei Ingeborg Bachmann-díj nyertese

POGAČAR, MARKO = (1984, Split) horvát költő, összehasonlító irodalmat tanult a zágrábi egyetemen, eddig 3 verseskötete jelent meg, írását a *Neue Rundschau* nyomán közöljük

POPOVIĆ, EDO = (1957, Livno) horvát író, publicista, 1968 óta Zágrábban él, a *Quorum* c. irodalmi folyóirat egyik alapítója, *Éjjeli boogie* c. a 80-as évek zágrábi nemzedékregényének szerzője

RADONIĆ, LJILJANA = (1981, Zágráb) horvát politológus, a bécsi egyetemen szerzett doktori fokozatot, a horvát emlékezetpolitikával foglalkozó könyve 2010-ben jelent meg a frankfurti Campus Verlagnál

REŠICKI, DELIMIR = (1960, Eszék) horvát író, költő, esszéista, hét verseskötet, két próza- és két esszékötet szerzője

SAJKO, IVANA = (1975, Zágráb) horvát író, drámaíró, dramaturg, színházi szövegeit sokszor maga játssza, rendezi, adja elő BAD Co. nevű színházi társulatával. „Bombanő” c. monológia nemzetközi feltűnést keltett

SANDIĆ, SRĐAN = (1985) horvát drámaíró, irodalomkritikus, publicista, Ivana Sajkóval készített interjút közöljük

SOUKOPOVÁ, PETRA = (1982, Česká Lípa) cseh író, forgatókönyvíró, 2010-ben ő nyerte az év legjobb könyvének ítelt Magnesia litera díjat

STOJIĆ, MILE = (1955, Dragičina) horvát nyelven író boszniai költő, esszéista, szerkesztő, a *Tjednik* c. első posztkommunista horvát folyóirat szerkesztője volt, 1992-től 10 évig a bécsi egyetem szlavisztika tanszékén tanított, Szarajevóban él

SUROSZ, MARIUSZ = (1963, Świnoujście) lengyel publicista, esszéista, történész, Csehországban él, a „Pepíki. A csehek drámai évszázada” c. történelmi arcképcsarnok szerzője. Cikke a *Listy* c. cseh folyóiratban jelent meg először

ŠTIFANIĆ, DEJAN = (1974, Pula) isztriai fotográfus, a *Glas Istre* (Isztria hangja) c. napilap munkatársa

ŠTIKS, IGOR = (1977, Szarajevó) boszniai horvát író, politológus, Zágrábban, Párizsban és az Egyesült Államokban tanult. Két regénye számos nyelven megjelent, kutatóként Jugoszlávia és az utódállamok nemzetiségi és állampolgársági viszonyaival foglalkozik jelenleg az Edinburgh-i egyetemen

TOKARCZUK, OLGA = (1962, Sulechów) lengyel író, hamarosan magyarul is megjelenő új könyvéből közlünk egy részletet

TOPOL, FILIP = (1965-2013, Prága) cseh zenész, a Psi Vojaci underground zenekar alapítója, poszthumusz kiadott fiatakori írásaiból közlünk részleteket

TOPOL, JÁCHYM = (1962, Prága) nemzetközi hírű cseh író, költő, a prágai Havel Könyvtár munkatársa

VARGA, KRZYSZTOF = (1968, Varsó) magyar-lengyel háttérű lengyel író, publicista, legújabb regényének egy részletét közöljük

VILIKOVSKÝ, PAVEL = (1941, Liptószentmiklós) szlovák író, a Kalligram kiadónál hamarosan megjelenő legújabb esszéregényéből közlünk részleteket

ZÁBRANSKÝ, DAVID = (1977, Prága) cseh író, idei visegrádi irodalmi ösztöndíjas Budapesten, a L'Harmattan kiadó „Valahol Európában” sorozatában hamarosan megjelenő, Magnesia litera-díjas regényéből közlünk egy részletet

ZUCKER, ALEX = (1964) amerikai bohémista, műfordító, a Jáchym Topollal készített interjúja a *Quarterly Conversation* szeptemberi számában jelent meg

A MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE ALAPÍTVÁNY ALAPÍTÓI ÉS KURATÓRIUMÁNAK TAGJAI:

Bacsó Béla, Esterházy Péter, Fehér Márta, Heller Ágnes, Kertész Imre, Konrád György, Kornis Mihály, Kukorelly Endre, Lengyel Péter, Parti Nagy Lajos, Surányi György

MEGRENDELŐLAP – Megrendelem a Magyar Lettre Internationale című negyedévi folyóiratot példányban

A megrendelő neve: címe:

Az előfizetés díja egy évre Magyarországon: 1800 Ft, Európában: 25 EURO, Európán kívül: 38 USD.

A megrendelést a következő címre kérjük küldeni: Jelenkor Kiadó, 7621 Pécs, Munkácsy Mihály u. 30/a,

Telefon: 72 314-782, Telefax: 72 532-047, Web: www.jelenkor.com, E-mail: office@jelenkor.com, lettre@c3.hu

TARTALOM

HÁY JÁNOS

Háy János: A szabadság teste (Lengyelország)	1
--	---

VISEGRÁDI VÁLTOZATOK

Olga Tokarczuk: A bennem élő világ (Hermann Péter ford.)	4
Wiesław Myśliwski: Értekezés a babfajtáról (Hermann Péter ford.)	5
Krzysztof Varga: Fűrészpor (Hermann Péter ford.)	8
Mariusz Surosz: Ahogy a lengyelek látják a knédlifejű cseheket (Csoma Borbála ford.)	10
David Zábranský: Mindig más strandra vágyik (regényrészlet) (G. Kovács László ford.)	12
Jáchym Topol / Alex Zucker: Az Ördög műhelyéről (Karádi Éva ford.)	14
Barna Otilia: In memoriam Filip Topol	18
Filip Topol írásából (Barna Otilia ford.)	18
Pavel Kolmačka: Túl a horizonton (Csoma Borbála fordítása)	21
Petra Soukopová: Süketnémák bálja (J. Hahn Zsuzsa ford.)	23
Pavel Vilikovský: Mikor voltam először hivatalból szlovák?	
(Garajszky Margit ford.)	25
Jana Beňová: Enter (Karádi Éva ford.)	27
Meglátjuk, mit talál ki a gitáros (Mészáros Tünde ford.)	28
Krisztián, László, Hajnalka meg én (Tóth László ford.)	29
Zuska Kepplová: Expatok Budapesten (Dósa Annamária ford.)	30
Mesterházi Mónika: Szegénységek	32
Katja Petrowskaja: Talán Eszter (Tatár Sándor ford.)	33
Farkas Péter: Szaros szabadság	36

HORVÁT HATÁRÁTLÉPÉS

Zoran Ferić: Horvátország térképe (Radics Viktória ford.)	39
Delimir Rešicki: A pusztá (Radics Viktória ford.)	41
Julijana Matanović: Podravka expressz (Radics Viktória ford.)	44
Edo Popović: Zágráb, déli kijárat (Radics Viktória ford.)	46
Danijel Dragojević: Zágráb, Dubrovnik és a tenger (Radics Viktória ford.)	48
Parti Nagy Lajos: Tenger-cédulák	50
Jurica Pavičić: Szoba kilátással (Karádi Éva ford.)	52
Alida Bremer: Hvar szigetén (Oliva kertje) (Karádi Éva ford.)	57
Slavenka Drakulić: Az én nemzedékem túlságosan jól élt (Karádi Éva ford.)	60
Daša Drndić: Rijekában nincs bolhapiac (Radics Viktória ford.)	63
Ivana Sajko interjú: Költői nyelven a történelemről (Radics Viktória ford.)	66
Ivana Sajko: Családom története (Radics Viktória ford.)	67
Miljenko Jergović: Buick Rivera (regényrészlet) (Csordás Gábor ford.)	70
Miljenko Jergović: Európa kalmárai (Csordás Gábor ford.)	72

KOMMENTÁROK VITÁK

Nadežda Čačinović: Nincs közép-európai folytonosság ((Karádi Éva ford.)	74
Ljiljana Radonić: Elkerülési stratégiák (Karádi Éva ford.)	74
Srećko Horvat: Én nem vagyok rasszista, de... (Radics Viktória ford.)	77

TUDÓSÍTÁSOK

Igor Štikis és Srećko Horvat (Edinburgh/Zágráb) A horvát EU-csatlakozásról (Karádi Éva ford.)	79
Renato Baretić (Split): A horvátok jó emberek, de... (Radics Viktória ford.)	79
Robert Perišić (Zágráb): A zágrábi taxisok (Radics Viktória ford.)	80
Marko Pogačar: (Split/Zágráb) Amikor közelről láttam a csillagokat, avagy integráció négy pontban (Radics Viktória ford.)	81

VERSEK

Jana Beňová (27, 29), Ondřej Buddeus (20), Branko Čegec (40, 43), Danijel Dragojević (49, 51), Mesterházi Mónika (32) és Mile Stojić (56, 65) versei

KÉPEK

Lettre arc+kép: Stano Masar munkáit (7, 9, 11, 22, 31, 32, 35, 37, 38) bemutatja Hushegyi Gábor (38)

Dejan Štifanić iztriai fotói (40, 42, 47, 51, 55, 57, 61, 63, 69, 71)

A borítón Stano Masar *Last Judgement* c. munkájának részlete

TÉLI LETTRE-NAPOK

Találkozások a Lettre szerzőivel

2013. december 19-én, csütörtökön 18 órakor

a FUGA Budapesti Építészeti Központban

(Budapest, V. Petőfi Sándor u. 5.)

Háy János, Mesterházi Mónika, Parti Nagy Lajos, Csordás Gábor és a SZLÁVTEXTUS

2014. január 28-án, kedden 19 órakor

a Nyitott Műhelyben

(Budapest, XII. Ráth György u. 4.)

Dánél Móna, Forgách András, Radics Viktória, Tamás Dénes

2014. február 27-én, csütörtökön 18 órakor

a Pécsi Művészetek és Irodalom Házában

(Pécs, Széchenyi tér 7–8.)

„Horvát határátlépés”

IMPRESSZUM

MAGYAR LETTRE INTERNATIONALE Negyedéves európai kulturális folyóirat. A Magyar Lettre Internationale Alapítvány lapja. Kiadja a pécsi Jelenkor Kiadó. Alapította: Antonin J. Liehm és Mihályi Gábor 1991-ben. Szerkeszti: Karádi Éva (felelős szerkesztő). Munkatársak: Csizmadia Katalin, Koronczai Endre, Nemes Krisztián, Szabó Attila. A szerkesztőség postacíme: c/o Európai Kulturális Alapítvány, 1053 Budapest, Egyetem tér 1. Telefon: 212-6748, E-mail: lettre@c3.hu A kiadó postacíme: Jelenkor Kiadó, 7621 Pécs, Munkácsy Mihály u. 30/a, Telefon: 72 314-782, Telefax: 72 532-047, E-mail: office@jelenkor.com. ISSN: 0866-692X. Lapengedély száma: B/KUL/321/90. Nyomdai előkészítés: Katart-Tipográfika Bt. Nyomta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft. Pécsen. Egy szám ára 900 Ft. Éves előfizetési díja Magyarországon: 1800 Ft, Európában: 25 EURO, Európán kívül: 38 USD. Megrendelhető a kiadó címén és honlapján: www.jelenkor.com A Lettre a neten: www.c3.hu/scripta/lettre, a eurozine netmagazin részeként: www.eurozine.com. E-mail: lettre@c3.hu. Bankszámlaszám alapítványi támogatáshoz: IBAN HU55 1020 0823 2221 9237. Adószám az 1%-os támogatáshoz: 19636168-2-41. Kapható a jobb hírlap- és könyvesboltokban.

PARTNERLAPJAINK

PÁRIZSBAN a LETTRE Internationale. Szerkeszti: A.J. Liehm. Címe: 41, rue Babillot, 75013 Párizs. Telefon: (33.1) 45.65.26.29. Fax: (33.1) 45.65.90.01

RÓMÁBAN a LETTERA Internazionale. Szerkeszti: Federico Coen, A.J. Liehm. Kiadja: Via Trebbia 3, I-00198 Roma. Telefon: +39 0685350230. Fax: 85832702. E-mail: lettera.int@tiscalinet.it. Web: www.letterainternationale.it

MADRIDBAN a LETTRA Internacional. Szerkeszti: A.J. Liehm, Manuel Ortuno Armas. Címe: c/o Editorial Pablo Iglesias. Monte Esquinza 30.E28010 Madrid. Telefon: (34.91) 310.4696, Fax: 319.4585. E-mail: redaccion@fpabloiglesias.es. Web: www.fpabloiglesias.es

BERLINBEN a LETTRE International. Szerkeszti: Frank Berberich, A.J. Liehm. Címe: Elisabethhof Portal 3b Erkelenzdam 59/61 D-10999 Berlin. Telefon: (49.30) 30.87.04.62, Fax: (49.30) 283.3128. E-mail: lettre@lettre.de. Web: www.lettre.de

BUKARESTBEN a Lettre Internationale. Szerkeszti: B. Elvin, A.J. Liehm. Címe: Aleea Alexandru 38. s. 1. R-71273 Bukarest. Telefon: +40 1 230 1403. Fax: +40 1 230 7559. E-mail: lettre_internationale@yahoo.com. Web: www.ceeol.com/periodicals

SKOPJÉBAN a LETTRE Internationale. Szerkeszti: Nikolas Koteski, A.J. Liehm. Címe: ul. 11. Oktomvri 2/6-2. 91000 Skopje. Telefon: (389-91) 364 070. Fax: 361 401. E-mail: JVladova@soros.org.mk

KÖPPENHÁGÁBAN a LETTRE Internationale. Szerkeszti: Peter Nielsen. Címe: c/o Mediafabriken, Store Kongensgade 40 E, 3. DK-1264 Kopenhagen. Telefon: +45 33 69 61 28. E-mail: lettre@lettre.dk

Számunk megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap, a Nemzetközi Visegrád Alap és a Horvát Kulturális Minisztérium

Nemzeti
Kulturális
Alap

Republic of Croatia
Ministry of Culture
Republika
Hrvatska
Ministarstvo
Kulture

Vérfagyasztó, undok és agyafúrt – képtelenség letenni. – GILLIAN FLYNN, A HOLTODIGLAN SZERZŐJE

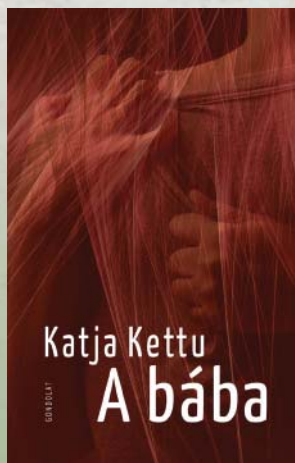
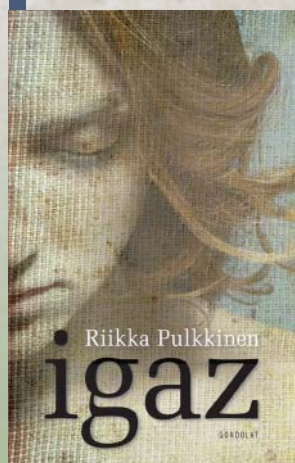
HERMAN KOCH AVACS ORA

KORTÁRS EURÓPAI REGÉNYEK

A GONDOLAT KIADÓTÓL

2013. október–november

GONDOLAT KÖNYVESHÁZ

1053 Budapest, Károlyi u. 16. (Petőfi Irodalmi Múzeum)

H–P: 10.00–18.00

Tel.: 266-4999

konyveshaz@gondolatkiado.hu • www.gondolatkiado.hu

A kötetek kaphatók a nagyobb könyvesboltokban,
és 20% kedvezménnyel megvásárolhatók vagy
megrendelhetők a Gondolat Könyvesházban.

VALAHOL EURÓPÁBAN

A L'Harmattan Könyvkiadó világirodalmi sorozata
a Szépírók Társasága és a Magyar Műfordítók Egyesülete ajánlásával

Ebben a kivételesen gazdag sorozatban minden európai országból és kultúrkörből egy kortárs regény jelenik meg.

A sorozat legújabb kötetei:

2013 tavasz:

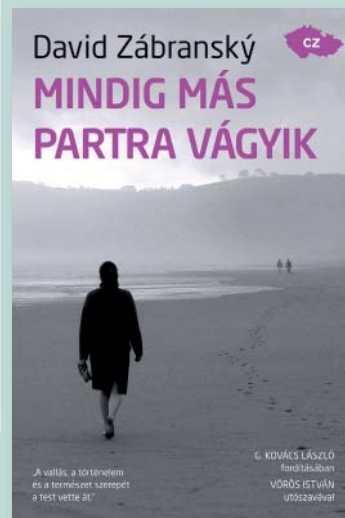
- Arno CAMENISCH (Svájc): *Az utolsó cseppig* (Adamik Lajos fordításában, Keresztesi József utószavával),
- Mileta PRODANOVIĆ (Szerbia): *Kert Velencében* (Csordás Gábor fordításában, Radics Viktória utószavával)
- Verena ROSSBACHER (Ausztria): *Sóvárgás sárkányra* (Szijj Ferenc fordításában, Szécsi Noémi utószavával)

2013 ősz:

- J. G. FARRELL (Írország): *Zavaros idők* (Mesterházi Mónika fordításában, Dragomán György utószavával),

Előkészületben:

- David ZÁBRANSKÝ (Csehország): *Mindig más strandra vágyik* (G. Kovács László fordításában, Vörös István utószavával)

Kövesse könyveink sorsát a facebookon:

<https://www.facebook.com/pages/LHarmattan/113305642028164>

A sorozat kötetei utánvétellel is, kedvezményes áron kaphatók a kiadó üzleteiben.

L'Harmattan Könyvesbolt: 1053 Budapest, Kossuth Lajos utca 14–16.

Párbeszéd Könyvesbolt: 1088 Budapest, Horánszky utca 20.

szepirodalom.harmattan.hu

L'Harmattan